

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

BİR MADENCİ KENTİNDE SİMBİYOTİK İLİŞKİLER: ZONGULDAK'TA
DEĞİŞEN MADEN İŞÇİLİĞİ, SERMAYE VE POLİTİK KÜLTÜR

Doktora Tezi

Evrin YILMAZ

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

BİR MADENCİ KENTİNDE SİMBİYOTİK İLİŞKİLER: ZONGULDAK'TA
DEĞİŞEN MADEN İŞÇİLİĞİ, SERMAYE VE POLİTİK KÜLTÜR

Doktora Tezi

Evrin YILMAZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

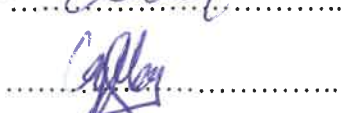

Evrin YILMAZ

BİR MADENCİ KENTİNDE SİMBİYOTİK İLİŞKİLER: ZONGULDAK'TA
DEĞİŞEN MADEN İŞÇİLİĞİ, SERMAYE VE POLİTİK KÜLTÜR

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ	
Prof. Dr. Feryal TURAN	
Prof. Dr. Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR	
Doç. Dr. Fatma Umut BEŞPINAR	
Dr. Öğr. Üyesi Çağatay TOPAL	

Tez Sınavı Tarihi: 03.07.2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ danışmanlığında hazırladığım “Bir Madenci Kentinde Simbiyotik İlişkiler: Zonguldak'ta Değişen Maden İşçiliği, Sermaye ve Politik Kültür (Ankara.2019) ” adlı yüksek lisans - doktora/bütünleşik doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 26.07/2019
Adı-Soyadı ve İmza

Evrin YILMAZ

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan, yüksek lisans ve doktora eğitimim boyunca birçok şey öğrendiğim danışman hocam Prof. Dr. Hayriye Erbaş'a; Tezim boyunca desteğini gördüğüm Prof. Dr. Feryal Turan başta olmak üzere değerli jüri üyelerine;

Derslerine girme şansına sahip olduğum ve teorik olarak kendimi geliştirmemde katkısı olmuş Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ndeki hocalarım Doç. Dr. Mustafa Kemal Coşkun ve Prof. Dr. Erol Demir'e;

Yüksek lisans ve doktora eğitimim boyunca bana maddi ve manevi destek olan sevgili anne ve babam Meryem ve Memet Yılmaz'a ve kardeşim Umut Yılmaz'a;

Berber tartışmak ve üretmekten zevk aldığım ve dostluklarıyla beni yalnız bırakmayan bölüm arkadaşlarım Merve Kaya ve Gökmen Karsavran'a;

Son olarak karanlık maden ocaklarında hayatını kazanan ve benimle görüşmeyi kabul eden tüm işçilere teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR.....	iv
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Problemi	4
1.2. Araştırmanın Amacı	15
1.3. Araştırmanın Metodu	19
2. TEORİK ARKA PLAN	28
2.1. Ekonomik Dönüşüm ve Enformel Sektör	28
2.1.1. Düalistik Yaklaşım: Modernleşme ve Bağımlılık Okulu.....	28
2.1.2. Düalizmle Simbiyosizm Arasında: Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Yaklaşımı	32
2.1.3. Simbiyotik Yaklaşım: Yapısalcı Marksistler	35
2.2. Sınıf ve Enformel Emek.....	45
2.2.1. Yedek İşgücü Ordusu, Prekarya ve Özgür Olmayan Emek.....	45
2.2.2. İlişki ve Süreç Olarak Sınıf	53
2.3. Genel Değerlendirme	55
3. DEĞİŞEN POLİTİKALARLA İŞÇİLEŞ(ME)ME SÜRECİ	60
3.1. Türkiye’de Kırsal Yapı ve Dönüşümü	60
3.2. Osmanlı Döneminde Zonguldak	74
3.3. Cumhuriyet Döneminde Zonguldak	80
4. BULGULAR	96
4.1. TTK Madencileri.....	96
4.1.1. Madende Yeni Emek Süreci.....	99
4.1.2. Değişen Madenci Kimliği: “Üreten” Madenciden “Devletin Sırtındaki Kambura”	105
4.1.3. Madencilerin Moral Ekonomisi: Devlet, Toplumsal Eşitlik ve İşyerinin Değişen Anlamı.....	118
4.1.4. Sınıf Bilinci, Sendika ve Sınıf Mücadelesi	126
4.2. Taşeron Madenciler	132
4.2.1. “Birikim Sorunu” ve “Ayrıştırma ve Sermayeye Uzlaştırma Aracı” Olarak Taşeron Sistemi ve Madencilik	132
4.2.2. Büyük Madencilik Sermayesi ve Taşeronları	136
4.2.3. Emek ve Emek Süreci: Hegemonik Despotizm	138
4.2.4. Parça Başı Ücret, Bonus ve Enformel Geçim Kaynakları	144
4.2.5. Devlet: Otoriter Popülizm	147
4.2.6. Sendikasızlık ve Eylemsizlik	154

4.3. Kaçak Madenciler	158
4.3.1. “Geçim” ve “Birikim” Sorunu Olarak Kaçak Madencilik	161
4.3.1.1. Yoksulluk ve Geçim Krizinin Ürünü Olarak Kaçak Madencilik.....	161
4.3.1.2. Ekonomi-Politik Dönüşüm Sürecinin Ürünü Olarak Kaçak Madencilik	163
4.3.2. Kaçak Madenciliğin Dönüşümü: Basit Meta Üretiminden Kapitalist Meta Üretimine.....	164
4.3.3. Hedef: Taşeron Ocak Olma Hayali	170
4.3.4. Müştereklerin Gaspı ve Sermayeye Dönüştürülmesi	173
4.3.5. Kaçak Ocaklarda Emek	179
4.3.6. Kaçak Kömürün Meta Zinciri	187
4.3.7. Devlet Toleransı: Bir Tampon Mekanizma Olarak Kaçak Madencilik ..	191
4.3.8. Patron-Yanaşma İlişkileri ve Enformel Toplumsal Güvenlik Ağları.....	194
4.3.9. Popülist Bir “Direniş” Olarak Kaçak Madencilik	198
4.3.9.1. Ekonomi-Politik Boyut	200
4.3.9.2. Sosyo-Kültürel Boyut	201
5. SONUÇ.....	206
KAYNAKÇA.....	217
EK 1: KÖMÜRÜN META ZİNCİRİ TABLOSU	230
EK 2: 3 MADENCİ PROFİLİ TABLOSU: TTK, TAŞERON VE KAÇAK MADENCİLER	231
EK 3: GÖRÜŞME FORMU	239
ÖZET.....	241
SUMMARY.....	242

KISALTMALAR

AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ASM	Artisanal and Small-scale Mining
DB	Dünya Bankası
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DP	Demokrat Parti
EKİ	Ereğli Kömür İşletmesi
GMİS	Genel Maden-İş Sendikası
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülü
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TTK	Türkiye Taşkömürü Kurumu

1. GİRİŞ

Bu çalışmada Zonguldak'taki madencilik endüstrisinde, sermaye-yoğun büyük ölçekli madencilik etrafında inşa edilmiş bir birikim rejiminden, emeğin sömürüsü etrafında inşa edilmiş esnek birikim rejimine kademeli geçiş süreci incelenmektedir. Bu sürecin ürünü olarak ortaya çıkan heterojen sınıf yapısı üç madenci profili başlığı altında ele alınmaktadır: Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) madencileri, taşeron madenciler ve kaçak madenciler.

Bugün kentteki ucuz emek ekonomisi, işçi sınıfının örgütlü ve görece politik gücü olan küçük bir kısmının sahip olduğu avantajlarla birlikte bulunmaktadır. Aslında tarihsel olarak devletin öncülük ettiği madencilik endüstrisindeki güvencesizlik yeni bir olgu değildir; maden işçilerinin formel kısmına verilen ücretler ve dolaylı yardımların azaltılması yerine sırasıyla iki alternatif uygulanmıştır: 90'lı yıllara kadar TTK'da istihdam edilen emeğin bir bölümünün yeniden üretim maliyetleri rotasyon sistemiyle düşürülmüş; bu tarihten itibaren ise uygulanan bu politika değiştirilerek özelleştirmelerle işgücünün boyutu küçültülmüştür. Bugün oluşan yapıda TTK madencileri, taşeron madenciler ve kaçak madenciler sektör içinde farklı sömürü ilişkileri içinde bulunan birimleri temsil etmektedir.

Bugün rotasyon sistemindeki işçilerin kırsal üretim yaparak emeğin yeniden üretim maliyetlerinin azaltılması gibi bir mekanizma ortadan kalkmıştır ve kentte yerleşik işçi sınıfı tüketim mallarını pazarda satın almak zorundadır. Bu nedenle özelleştirilen madenlerde de işçilerin emek maliyetleri yüksek olduğundan dolayı, sermayenin kazançları, yedek işgücü ordusuna özgürce erişimleri olduğu halde düşük kalmaktadır. Bu koşullarda büyük madencilik sermayesi emek sözleşmeleri ve yasalarıyla korunan minimum sayıda işçi istihdam etmeye yönelmekte; devlet veya sendika kontrolünden dolayı madenlerde istihdam koşullarını deregüle etme olanağına sahip olmadığı için üretim sürecinin büyük kısmını sendikasız, görece düşük ücretli emek kullanan ve gerekli

iş güvenliği prosedürlerine uymayan taşeron ve kaçak madenlere dağıtmaktadır. Böylelikle görece formel olarak “ayrıcalıklı” bir işgücü varlığını sürdürürken, artı emek ve artı değer maksimize edilebilmektedir.

Kentteki bazı kaçak madenlerin yeterli sermayeyi elde ettikten sonra ruhsatlı taşeronlar haline gelmesi, ilkel formda birikim ve sermayenin şirketleşmesi anlamına gelmektedir. Mevcut kaçak madencilik ekonomisi ise kayıt dışı bir üretim formu olarak büyük madencilik sermayesinin mahsulü olan taşeronluk zincirindeki en son halkadır. Bu bağlamda kaçak maden işçileri de, yerli madencilik şirketlerinin arz ve dağıtım zincirlerine katkıda bulunan “gizli proleterler” veya “gizli ücretli işçiler”dir. Taşeron ve kaçak madenler emek maliyetlerini azaltarak ve üretim düzenlemelerinin esnekliğini arttırarak, daha düşük fiyatlarda mallar (kömür) sunmakta, böylelikle büyük madencilik sermayesinin karlarını arttırmakta ve dolayısıyla kömür madenciliği sektöründeki birikim rejiminin daha uzun süre hayatta kalmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca madencilikteki bu enformel girişimler kentte yaşanan istihdam sıkıntısını görece hafiflettiği için devlet kurumları tarafından tolere edilmekte; ancak devlet gelirlerinin bu şekilde blokajı, sosyal refah uygulamalarının derecesini ve devletin ekonomiyi düzenleme kapasitesini azaltmaktadır.

Bu nedenlerden dolayı, bugün kentteki formel ve enformel madencilik sektörleri arasında Modernleşme Okulu ve takipçilerinin varsaydığı gibi modern/geleneksel ayrımına dayalı bir düalite değil, tersine “simbiyotik” bir ilişki vardır. Mevcut enformel madencilik ekonomisini, Bağımlılık Okulu ve takipçilerinin varsaydığı gibi ileri kapitalizmin erken dönem “geçiş” evresine benzetmek de imkânsızdır. Çünkü bugünkü yapı, dünya ölçeğinde kurulan yeni birikim yapısının sonucu olarak kasıtlı ve sürekli şekilde yeniden üretilmektedir. Bu nedenle enformel madenler prekapitalist bir kalıntı değil, oldukça modern ve giderek büyüyen yaratımlardır.

Kömür madenciliğindeki emeğin özel sermayenin lehine bu şekilde farklılaştırılmasını sağlayan şey, kentteki ekonomik kriz ve bu krizin yarattığı işsiz yedek işgücü ordusudur. Yedek işgücü ordusunun buradaki rolü, emeği sağlıksız, güvencesiz, tehlikeli ve düşük ücretli koşulları kabul ederek madenlere inmeye mecbur bırakmaktır. Madencilerin bu koşulları kabul etmedikleri durumda, yerlerine özgürce yedek işgücü ordusundan başka işçiler getirilebilmektedir. Bu anlamda enformel maden işçilerinin kendi emeğini metalaştırmakta ne derece özgür olduğu tartışmalı görünmektedir. Zira kendi deyimleriyle onları “*yukarıda açlık, aşağıda ise ölüm*” beklemektedir. Brass’ın (2014: 299-300) belirttiği gibi bir kölenin itaatsizliğinin sonuçlarını bilmesi için illa kamçılanması gerekmemektedir. Daha dolaysız ve “sessiz” bir zorlama formu olarak işsizlik ve açlık korkusu enformel madencilerin davranışlarını güdülemektedir.

TTK işçileri, taşeron ve kaçak madenlerde artan kiralık iş gücünü kendi işlerine ve kazanımlarına bir tehdit olarak görmemekte, ancak örgütlü buldukları sendikanın, enformel madencilerin hakları için mücadele etmekte isteksiz ve muhafazakâr bir tutum sergilediğini belirtmektedir. Portes ve Walton’un (1981: 84) belirttiği gibi aslında devlet kurumlarında çalışan işçilerin güvenceli oluşu, marjinal kitleden gelen rekabet ve keyfi işten çıkarılma durumuna karşı, işçi sınıfının bu kısmını korumakta ve onların geçimlik seviyenin üstünde formel sektör ücretleri almaya devam etmelerini sağlamaktadır. Düşünörlere göre böylesi koruyucu bir sistemin varlığı, işçi sınıfının stratejik olarak yerleşik olduğu sektörlerde mobilize olması ve mücadelesiyle güçlenen, sermaye üzerindeki politik bir baskıyı temsil etmekte; artık emek elde etmek için kullanılan araçları nötralize etme olanağı doğurmaktadır. Ancak Zonguldak örneği göstermektedir ki kamu madenlerinin özelleştirilerek küçültülmesi ve işçi sınıfının güvenceli ve örgütlü kısmının kademe kademe azaltılması, böylesi bir politik baskının oluşmasını engellemektedir. Enformel madenciler ise güvenceli meslektaşlarına ve sendikaya karşı, onlarla benzer kazanımlara sahip olmaları için mücadele vermemeleri nedeniyle hasımlık duymaktadır. Toplumsal sınıfları açısından deneyimleri ve kendilerini tanımlama

biçimleri farklı olduğu için hem formel hem de enformel madenciler güçlü bir işçi sınıfı dayanışmasına sahip değildir. Özellikle enformel madenciler için iş bulmak veya elinde tutmak için sürekli mücadele etme zorunluluğu, eksik istihdam tehdidi, çalışma ortamında aşırı oranda moral ve fiziksel acı çekme, sömürücü çalışma koşullarının neden olduğu yoksulluğun ve dahası ölümlerin yaygınlığı onların yaşamlarının özünü oluşturmakta ve bu deneyimler onları formel madencilerden ayırmaktadır. Daha sonra taşeronlaşacak olan kaçak madenlerin ise ilk ortaya çıktığı koşullar göz önüne alındığında, mevcut madencilik politikasına ve müşterek kaynakların özelleştirilmesine karşı popülist bir direniş olarak değerlendirilmesi mümkündür. Ancak formel sermayeyi sübvans etme görevini üstlendikten sonra, daha iyi çalışma koşulları, güvence ve makul ücretler için işçilerin örgütlenme ve kolektif mücadele yeteneğinin altını kazımaya başlamıştır ve kazımaya devam etmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Zonguldak'taki madencilik endüstrisinde yukarıda özetlenen yeni üretim ilişkileri çerçevesinde geçmiştekenden daha heterojen bir sınıf yapısı ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bulgular kısmında ayrıntılı biçimde ele alınacak olan üç madenci profili, hepsi kapitalist üretim tarzı dahilinde ve birbiriyle “simbiyotik” bir ilişki içinde olan üretim birimleri içinde olsa da, farklı sömürü biçimleri deneyimlemektedir. Her bir grubun üyelerinin içinde buldukları emek sürecinde farklı deneyimler yaşamalarından dolayı sınıf bilinci, sınıf dayanışması, politik eylemlilik, ekonomik ve toplumsal adalet vizyonu gibi unsurları içeren sınıf kimlikleri birbirinden farklılaşmaktadır.

1.1. Araştırmanın Problemi

1930'larda George Orwell, kömür madencilerinin hayatının neye benzediğini keşfetmek için bir kömür madenine gönüllü olarak inerek bir süre zaman geçirmiştir. 1.82 boyunda, orta sınıf, eski bir Eton Kolejli (İngiltere'nin en eski ve elit özel okulu) için madene inme deneyimi gerçek bir şoktur. Bu deneyim, onun yeraltında çalışanlara büyük bir hayranlık

duymasını sağlamış; maden işçilerinin hayatını yazdığı Wigan Pier Yolu'nda kömürün İngiliz yaşam tarzı için nasıl zaruri olduğunu şöyle dile getirmiştir:

Medeniyetimiz, düşündüğümüzden daha fazla kömür üzerine kurulmuştur. Bizi hayatta tutan makineler ve makineleri yapan makineler, doğrudan veya dolaylı şekilde kömüre bağımlı durumdadır. Batı dünyasının metabolizmasında kömür madenciliği, toprağı süren adamdan sonra ikinci önemdedir (Orwell, 1937).

Kömür endüstrisi ve onun etrafında gelişmiş topluluklar, bu nedenle uzun zaman boyunca akademide popüler bir konu olmuştur. Ekonomik gelişmenin farklı evrelerinde, farklı toplumlardaki madenci yerleşimleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, sosyologlar ve antropologlar tarafından incelenmiş ve yorumlanmıştır. Örneğin Gluckman, Güney Afrika'da yaptığı araştırma çerçevesinde dünyanın farklı yerlerindeki madencilik aktiviteleri arasında belirli düzenlilikler olduğunu göstermiştir: Madenciliğin gelişmesi, endüstrileşmenin başlangıcında olduğu gibi, kırsal alanlardan kasabalara veya endüstriyel köylere emek göçü vasıtasıyla olmuştur. İşçiler bir iş alma kurumu tarafından bir Afrika köyünden Copper Belt'e, bir Rus köyünden Don madenlerine veya İrlanda'dan Lancashire'a getirilmişlerdir. Ekonomik daralmanın yaşandığı zamanlarda emek fazlasıyla ilgili olarak da benzer süreçler görülmüş; Afrika'da veya Amerika'da maden işçileri için artık bir iş kalmadığı zaman geldikleri yerlere geri gönderilmişlerdir (Bulmer, 1975: 61-62).

Bu çalışmada da benimsenen madenci topluluklarına Marksist bakış, hem kaynakların hem de kömürü yeraltından çıkarmak için gerekli emeğin sömürüsü üzerinde durmaktadır. Örneğin Dennis vd. (1956: 27-28), İngiltere'nin kömür bölgelerinden biri olan Ashton'da yaptıkları ve işçi sınıfı toplulukları hakkındaki literatürde büyük etkiye sahip olan *Coal is Our Life* adlı öncü çalışmalarında, maden işçilerini, madenciliğin gelişmesine öncülük eden kapitalist girişimciler tarafından, yabancılaşan emeğinin ürettiği artı değere el koyulan ve aşırı bir sömürü deneyimleyen bir iş grubu olarak ele almışlardır. Marksist yaklaşım madenci topluluklarını, diğer endüstriler gibi kapitalist üretim tarzının hegemonyası altında yapısal olarak işleyen dış kaynaklı ekonomik güçler

tarafından şekillendirilmiş topluluklar olarak görmüştür; bu toplulukların ayırt edici özelliği ise işçi sınıfının dayanışma içinde olan bir kesimini oluşturmalarıdır (Bulmer, 1975: 64).

Literatürdeki bu dayanışma varsayımının gerekçelerine bakmak gerekirse, madencilerin dünyanın her yerinde paylaştıkları ortak deneyim, madencilğin tehlikeli doğası ve istikrarsız ekonomisinden kaynaklanan benzer psikolojik ve fiziksel yükler taşımalarıdır. Madencilik işçi için bir hoşnutsuzluk ve gerginlik kaynağıdır. İşçilerin madende yüksek sıcaklıklar, karanlık ve kaza tehlikesi gibi sıkıntılar altında büyük bir fiziksel efor kullanması ve hayatta kalmak için işçi ekipleri arasında yakın işbirliği gerekmektedir. Ayrıca üretim maliyetlerinin yüksek olması ve kömür fiyatlarının istikrarsızlığı, bölüşüm konusunda onlar için sürekli problemler yaratmaktadır (Rimlinger, 1959: 393). İşin tehlikesi ve zorluğunun onlara yüklediği psikolojik yük, işçiler arasında 2 doğal eğilim ortaya çıkarmaktadır: emek dayanışması ve agresiflik. (1) Madenciler, daha zorlu ve tehlikeli çalışma koşulları içinde olmalarından dolayı ortak bir kaderi paylaştıkları diğer işçilerden ayrıldıklarının güçlü şekilde farkındadır. Bu nedenle kendi trajedilerine, kendi kurumlarına, alışkanlıklarına ve geleneklerine sahiptirler. İş örgütleri, karşılıklı güven ve bağlılıkla yüksek seviyede gelişmiş kolektif bir sorumluluk hissine dayanmaktadır. Yaptıkları işten duydukları gurur, onların işçi sınıfı içinde ayrı bir grup olma hissini daha fazla pekiştirmektedir. Tüm bu faktörlerin kombinasyonu, onlara güçlü bir ortak kader hissi vermekte ve bu kader örgütlü eyleme dönüştürülebilmektedir. (2) Kolektif veya bireysel saldırganlık eylemlerinin nedeni de benzer sıkıntıları paylaşan ve diğerlerinden onları yabancılaştıran bir agresiflik kaynağı olarak yine mesleğin doğasıdır. Madenciler, kolay ve tehlikesiz şekilde yaşamını kazananlara karşı nefret hisleri barındırmakta; kendi yaptıkları işin tehlikesi ve zorluklarına karşın yetersiz şekilde ödüllendirildiğini düşünmektedir (Rimlinger, 1959: 394).

Bu varsayımlar temelinde, kömür endüstrisi etrafında gelişmiş topluluklar, özellikle İngiliz sosyolojisinde sınıf ve mekân tartışmalarının temelini biçimlendirmiş gibi görünmektedir (Dennis vd., 1956; Bulmer, 1978; Warwick ve Littlejohn, 1992). Madencilik yerleşimleri uzun süre tek endüstrili karakteri ve buralarda olduğu varsayılan izolasyon koşulları nedeniyle işçi sınıfı topluluklarının mükemmel ideal tipleri olarak görülmüştür. Kömür havzalarında yaşayan nüfusun güçlü topluluk dayanışması “ideal tip” toplulukları temsil etmiş; kömür madencisi topluluklarının mesleği, madencilerin iş yeri, kamusal alan ve özel alandaki tüm deneyimleri arasında yüksek oranda bir örtüşme olduğu varsayımıyla holistik şekilde kavramsallaştırılmıştır. Kömür madencileri uzun süre bir tür “kahraman erk” (Munt, 2000) ve “prototip proletarya” (Harrison, 1978) olarak görülmüştür. Kömür madencisi topluluklar hakkındaki egemen imaj, erkeklik kültürünün egemen olduğu, dayanışma ve kolektif eylemle güçlendirilmiş ve ağır çalışma koşullarının ortak şekilde deneyimlenmesiyle oluşmuş bir kültürü betimlemektedir. Bu tür bir mitleştirme, dünyanın birçok yerinde kömür endüstrisinin tasfiye edilmesinin ardından da literatürde kullanılmaya devam etmektedir (Strangleman vd., 1999).

Kömür madencisi toplulukları holistik şekilde mitleştirilen çalışmaların temel varsayımlarını daha ayrıntılı ele almak gerekirse; kömür madencisi olmak bu topluluklarda belirli bir statü, otonomi, komünallik veya toplumsallığı içeren bir dizi mesleki değer oluşturmuştur. Kömür endüstrisinde yaralanma ve kalıcı hastalığa yakalanma olasılığının fazla olması ve erkeklerin böylesi yüksek riskli bir çevrede çalışması, belirli değerleri de beraberinde getirmiştir. Bu değerlerden en göze çarpanı, kötü çalışma koşullarına katlanmak için zaruri olan, madende birbiriyle ilişki kurmak zorunda olan küçük gruplar halinde çalışmanın doğurduğu ve erkekler arasında karşılıklı güven duygusuyla karakterize olan, kömür madencileri arasında gelişmiş yoğun dostluk ilişkileridir. Bu yakın ilişkiler kömür madencileri için önemli bir sosyal sermaye olmuştur. Çalışma koşullarının arttırdığı dostluk ilişkileri, mesleki statünün formel sınırlarının önemini azaltarak, maden işçilerinin üretim araçları içindeki kendi

konumlarına dair algısını da arttırmıştır. Görece otonom çalışma koşulları ve maden içindeki tehlikeli koşullara karşı edinilen yüksek seviyede dayanışma, işçilerin sendika içinde politikleşmesiyle beraber, kömür madenciliğinin mesleki sınırlarının dışında bir sınıf hareketinin de nüvesini oluşturmasını sağlamıştır (Colls, 1987; Hall, 1981). Bulmer (1975: 67) bu noktada topluluk vurgusu yerine, sömürü kavramı ve sınıf oluşumu teorisinin madenci topluluklarının incelenmesinde en önemli referans noktaları olması gerektiğini savunmaktadır. Zira sınıf çatışmasını analizin merkezine koymak, madenci topluluklarını karakterize eden “Gemeinschaft” kavramının ötesindeki toplumsal ilişkileri ve meseleleri görmeyi sağlamaktadır. Mesleki dayanışma ve komünal toplumsallık farklı fenomenlerdir, ancak çoğu araştırmada birbirine karıştırılmaktadır.

1960’lı yıllar boyunca kömür madencisi topluluklar, sınıfın değişen doğasına paralel şekilde çeşitli şekillerde ele alınmaya devam edilmiştir. Halen homojen birer topluluk olarak görülen madenciler, orta sınıflaşan daha zengin işçilerin ortaya çıkmasıyla beraber, bu grubun varlığının tanımlanmasına bir tür geleneksel “öteki” olarak hizmet etmiştir. Örneğin Lockwood, geleneksel proletaryaları ulusal endüstriyel ve kentsel gelişmenin dümen suyunda yaşayanlar olarak tanımlamıştır (aktaran Strangleman, 2001: 254). 1970’li yıllarda ise yavaş yavaş modern endüstriye marjinal hale gelen kömür bölgeleri ve madenci toplulukları, endüstriyel dönüşümle beraber değişen sınıf, meslek ve mekân arasındaki ilişkilere referansla ele alınmaya başlamıştır (Bulmer, 1978).

Yukarıda anlatıldığı gibi kömür madencisi topluluklarını ideal tiplendiren düşünürlerin yanında, farklı coğrafyalarda, farklı zamanlarda, farklı ekonomik ve endüstriyel yapılarda ve farklı politik koşullarda yaşayan kömür madencisi toplulukların, hem birbirinden farklı karakterde olabildiğini hem de kendi içinde homojen olmadığını ve farklılıklar barındırabildiğini dile getiren tartışmalar da yürütülmüştür (Harrison, 1978; Howell, 1987; Crow, 1993; Richards, 1996; Strangleman, 2001; Crow, 2002). Bu tartışmalar, kömür madencilerinin yaptığı işin onlara önemli müşterekler sağladığını; ancak bu

topluluklar içindeki benzerliklerin abartılmaması gerektiği konusunda uyarıda bulunarak basitleştirici tanımların önemli bir eleştirisini yapmaktadır. Örneğin Strangleman vd. (1999), kömür madencisi topluluklarının hem popüler hem de akademik tasvirlerini analiz etmiş; her ikisinin de bu toplulukları prototip proletaryalar ve geçmişte kalmış dar bir kültüre sahip topluluklar olarak betimlediğini ve yeniden yapılanmanın yaşandığı süreçte bu homojen stereo-tiplerin hala kullanıldığını söylemektedir. Bu nedenle çoğu çalışmada kömür madenciliği yapılan bölgelerin halkı, sorgulanmaksızın güçlü bir çalışma etiğine sahip olan topluluklar olarak pozitif şekilde; ancak yeniden yapılanma sürecinde ilerleme/gelişme taleplerine cevap vermekte güçsüz olarak tasvir edilmektedir. Benzer şekilde Peter Ackers (1996: 162), endüstrideki emeğin “romantik bir tarihselcilikle” kuşatılmış olduğunu söylemekte; bunun stereo-tipik bir kömür madencisi yapısına, yani gerçekte herhangi bir yerde çok zor bulunabilecek ideal-tipik bir işçi figürüne yol açtığını tartışmaktadır.

Ekonomik yeniden yapılanmayla beraber dünyanın birçok yerinde belirli bölgelerde yoğunlaşmış geleneksel endüstrilerin tasfiye edilmesi sonucu, bölgeler arasında eşitsiz bir gelişme ortaya çıkmaktadır. Belirli bölgeler sahip oldukları geleneksel endüstrinin çöküşüyle beraber geçmişteki güvenceli istihdam koşullardan yoksun kalmakta ve ekonomik bir marjinalizasyon deneyimlemektedir. Geleneksel olarak uzun vadeli istihdamın olduğu kömür madenciliği endüstrisi de yeniden yapılanma sürecinde büyük bir yara almış ve bu sektördeki istihdam sayıları büyük oranda düşmüştür (Doogan, 2001; Beynon ve Hudson, 2001). Dünyanın birçok yerinde endüstriyel olarak en gelişmiş ve politik olarak aktif meslek topluluğu olduğu varsayılan kömür toplulukları giderek “hayali cemaatlere” dönüşmüştür.

Örneğin Dennis vd.’nin (1956) West Yorkshire’da yaptıkları *Coal is Our Life* adlı araştırma, Warwick ve Littlejohn’un (1992) *Coal, Capital and Culture* adlı çalışmasında ve son olarak Royce Turner’ın (2000) *Coal was Our Life* adlı çalışmasında yeni verilerle

gözden geçirilmiş; kömürün artık nasıl bu toplulukları karakterize eden bir kültürün başlangıç noktası olmaktan çıktığı gösterilmiştir. Madenci toplulukları her zaman güçlü kolektif dayanışma ve sınıf bilincine sahipmiş gibi görülmesine karşın, Crow (2002), onların büyüttükleri dayanışmanın nasıl karmaşık ve istikrarsız olduğunu tartışmıştır. Güçlü dayanışma en çok grevler ve ihtilaf dönemlerinde görülürken; kapanma ve çöküş koşullarında, çalışma modelleri ve toplumsal ağlardaki değişimler çerçevesinde toplumsal parçalanma ve mobilitede artış olmaktadır. Endüstri çağıının eski kolektif işçi sınıfı gözden kaybolmuştur.

Parry (2003), yeniden yapılanma sonrası İngiltere'deki eski bir kömür bölgesi olan South Wales Valleys'deki yeni çalışma ilişkilerini incelediği *The Changing Meaning Of Work* adlı araştırmasında, kendileri için artık sınırlı olan bir emek pazarında mevcut nitelikleri ve vasıflarıyla sendikasız ve güvencesiz şekilde özel ocaklarda çalışmaya başlayan madencilerin karakteristiklerinin nasıl eski madencilerden farklı olduğunu göstermiştir. Onlar sahip oldukları vasıflar emek pazarında pek aranmadığı ve iş fırsatları sınırlı olduğu için daha kadercidir, mesleki esnekliğe sahip değildir ve çalışmak için uzak yerlere seyahat etmeye isteksizdir (ve finansal olarak yetersiz). Sadece geçinmeye odaklanmışlardır ve bu nedenle ücretli emeğin eski anlamı onlar için azalmış, istihdam araçsal bir ödül (finansal ödül) sağlayan kıt bir kaynak olarak görülmeye başlanmıştır (Parry, 2003: 237). Özel ocaklarda çalışan bu işçiler, kömür madenciliğini artık geçmişten farklı şekilde yapmakta ve madencilik sektörünün değişen örgütsel yapısı da artık onlara niteliksel olarak farklı mesleki deneyimler sağlamaktadır. Aynı mesleki vasıflar kullanılmasına rağmen, özel madenlerdeki çalışma deneyimleri, devletin işlettiği eski kömür madenlerindekiyle negatif bir karşıtlık içindedir: emeğin karşılığı çok az ödenmekte, madenciler güvencesiz çalıştırılmakta ve geçici olarak istihdam edilmektedir. Özel madenlerin küçük ölçekli olması işverenlerin işçilerin performansını dikkatle incelemesini de kolaylaştırmış; madencilik sektöründeki istihdamın kıt ve işin parça başı olması nedeniyle madenciler arasında rekabet ortaya çıkmış; sonuçta bu koşullar eskiden

madenciler arasında olan otonomi ve iş dostluğunu yok etmiştir. Ayrıca özel madenlerde görülen düşük seviyedeki sosyal ilişkiler ve işin kısa vadeli/geçici oluşu, geçmişte maden içinde gelişen ve gündelik yaşamın her alanına nüfus eden uzun vadeli ilişkilerle tam bir zıtlık içermektedir. Özel ocak madencileri kendi iş deneyimlerinin niteliksel olarak geçmişten farklı olduğunun farkındadır, ancak toplumsal mobilité için de gerekli kaynaklara sahip değildir (Parry, 2003: 238). Ayrıca eski kömür bölgelerinde çalışan bu işçiler için geçmişin aksine yeni mesleki deneyimler, bireysel ve topluluk kimliğinin oluşumunda sabit ve başlıca bir faktör olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla kömür madeni bölgelerinde ücretli işi, kimliğin oluşumunda başlıca yapılandırma işlevi gören unsur olarak ele alan holistik kimlik kavramsallaştırması, yeniden yapılandırılmış bir emek pazarında oluşmuş çeşitli sosyal deneyimleri artık temsil etmemektedir (Parry, 2003: 242).

Kömür madenlerinin kapanmasını takiben post-endüstriyel madenci topluluklarının değişen yapısını tartışan Strangleman (2001), İngiltere ve Galler’de dört eski madencilik bölgesinde yaptığı *Networks, Place and Identities in Post-Industrial Mining Community* adlı araştırmada, 1980’ler ve 90’ların başında ocakların kapanması sonucu maden işçilerinin yaşadıkları deneyimleri incelemiştir. Daha önceleri kömür bölgeleri, işin gündelik hayata ve mekâna egemen olduğu mesleki toplulukların klasik örneklerini temsil etmiş; bu tür mekânlar, topluluk içinde mesleki kimlik konusunda ileriye dönük güçlü bir sosyalizasyonun olduğu, iş yeri normları ve değerlerinin iş dışındaki ortama taşıdığı endüstriyel alanlar olmuş ve bu alanlarda mesleğe, mekâna ve sendikaya dayalı bir sınıf politikası yaratılmıştır. Bu ağlar kömür bölgelerinin dışına da ulaşmış ve madenci sendikaları vasıtasıyla emek politikasına öncülük etmiştir. Ancak bugün meslek, artık böylesi ağların kurulmasında temel faktör değildir (Strangleman, 2001: 264). Küreselleşmeyle beraber mekân, aktörlere hem birtakım olanaklar sağlayabilmekte hem de engeller koyabilmektedir. Castells, “ağ toplumu” tartışmasında akışlar uzamı ve mekânlar uzamı olmak üzere iki kategoriden bahsetmiştir. Mekâna dayalı ağlar geçmişte

önemlidir ve işçiler politik güce görece daha fazla sahip olmuştur. Ancak ocakların kapanmasının ardından kömür bölgeleri gibi mekânlar ulusal ağlardan kopmuş ve bir dizi yerel ağa bel bağlamak zorunda kalmıştır. Madencileri ve topluluklarını tanımlayan vasıflar değersizleşmiş ve iş gücü Castells'in bahsettiği akışlar uzamındaki "kendi kendini programlayabilen emeğin" (self-programmable labour) aksine "jenerik emek" (generic labour) dediği şeye dönüşmüştür.¹ Madenciler de küresel ekonomideki kaybedenler olarak giderek mekâna bağlanmakta ve aynı pozisyonda olan diğerlerinden izole şekilde hem kutuplaşma hem de bireyleşme süreci geçirmektedir (Strangleman, 2001: 265).

Zonguldak madencilerinin bugünkü tutumları ve mevcut alışkanlıkları da uzun bir tarihsel sürecin ürünüdür. Madenler millileştirilmeden önce ocaklar yerli ve yabancı özel imtiyaz sahiplerine verilmiş; 20. yüzyılın başına kadar bir nevi serf olan ve buralarda çalışan madenciler, kapitalist üretim biçiminin zorlayıcı disiplinine alışkın olarak yetişmemiş küçük köylü ailelerinden gelmiştir. Bu işçiler devlete olan vergi borçlarını ve ağalara olan borçlarını ödemek için madende çalışarak elde ettikleri kazançlarıyla birlikte köye geri dönmeyi umut ettikleri bir hayat sürmüştür. Ancak endüstrinin hızla büyümesi, bu geleneksel ilişkiyi baltalamıştır. İşçiler önce mükellefiyet sisteminin² zorlamasıyla, daha sonra ise aynı borç döngüsü probleminin altından kalkmak için madenlerdeki sert disiplini kabul etmek zorunda kalmış; bu tutumları madenlerin millileştirilmesinin ardından uygulanan ikinci mükellefiyet sistemi ve daha sonra da sosyal politika atılımlarıyla devam etmiştir. Madencilikteki devlet mülkiyeti ve güçlü kontrol mekanizması, sadece madenlerde değil kentin her mekânında işleyen bir disiplin

---

¹ Castells (2013), yeni küresel ekonomik düzene geçişle birlikte yaşanan mekânsal dönüşümü küresel ağların bağlandığı "akışlar evreni" ve bypass ettiği "mekânlar evreni" kavramlarıyla açıklamaktadır. Post-fordizmle beraber işin parçalara ayrılması sonucu bazı mekânlar yapısal olarak "akışlar evreninden" kopmaktadır. Bahsedilen maden kentleri bu bağlamda küresel ağlardan kopan mekânlardır.

² Mükellefiyet sistemi, birincisi 1867-1888 yılları arasında ve ikincisi 1940-1947 yılları arasında uygulanan, emek kıtlığı nedeniyle Zonguldak Kömür Havzasında yaşayan erkeklerin belirlenen zaman dilimlerinde madenlerde çalışmasını zorunlu hale getiren ve dolayısıyla özgür olmayan emek pratiklerine dayanan bir rotasyon sistemidir.

yaratarak, madencilerin iş alışkanlıkları ve özel hayatlarını şekillendirmiştir. Mesleğin tehlikeli doğası, katı bir disiplini kaçınılmaz hale getirmiştir. Devlet sadakat, dayanışma ve disiplin ruhunu kazandırmak için lonca tipi örgütlerin kurulmasına önyak olmuş ve bunları kontrolü altında tutmuştur. Devlet otoriteleri ayrıca madenci marşı³, madenci üniforması, madenci bandosu⁴, geçit töreni ve cenaze töreni seremonileri ve maden şirketi tarafından sağlanan çeşitli sosyal hizmetleri ve yardımları⁵ destekleyerek, bu ruhu sürdürmek için çaba sarf etmiştir. Zonguldak madencilerinin özellikle devletin sosyal politikalarıyla korumaya alınmış olması, kentte devlete bağımlı olmaya alışkın bir işçi sınıfı paternalizminin oluşmasında en büyük etken olmuştur. Sendika ise kömür madencilerine özgü doğal dayanışmanın avantajlarını kullanmamış; sendika liderlerinin çoğu devletle uzlaşma politikasını takip etmiş, ancak bu yaklaşım sadece pazar koşulları olumlu olduğu sürece uygulanabilmiştir.

Yeniden yapılanmanın Zonguldak Kömür Havzasında yarattığı değişimler de Strangleman'ın (2001) bahsettiğine çok benzerdir. Ancak bu değişimin arka planı, borç rejimiyle politik olarak yaratılmış olması bakımından ileri endüstriyel ülkelerdekinden farklıdır. 1970'li yıllarda gerçekleşen iki petrol kriziyle petrol fiyatlarının artması, çoğu geç kapitalistleşmiş ülkede olduğu gibi Türkiye'de de ithal enerjiye bağımlı bir sınai yapı kurulmuş olmasından dolayı dışarıya olan döviz borçlarını arttırmış ve ithal ikameci sanayileşme politikalarını sürdürülemez hale getirmiştir. Birinci Dünyanın ticari bankalarından alınan borçların birikmesi ve ödeme zorluğuna düşülmesi nedeniyle Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın (DB) yapısal uyum programlarıyla ulusal pazar küresel sermayeye açılmış, döviz için ihracata yönelik bir endüstriyel üretim

---

³ Madenci marşı, şair ve maden yüksek mühendisi Behçet Kemal Çağlar tarafından 1928 yılında hazırlanmıştır.

⁴ Zonguldak'ta 1933 yılında kurulmuş olan ve ocaklarda çalışan işçilerden oluşturulan Kömür İşçi Bandosu, uzun yıllar açılış törenlerinde ve bayramlarda yer almanın yanında, maden kazalarında hayatını kaybeden madencilerin cenaze törenlerinde Chopin'in cenaze marşını çalmıştır. Daha sonraki yıllarda ismi EKİ Bandosu olarak değiştirilmiş ve 1960 yılında kapatılmıştır.

⁵ Ereğli Kömür İşletmesi (EKİ), 1940'ların ikinci yarısından itibaren işçilere gıda, tohum, mısır, giyim, pamuklu basma, gazyağı, konut, tıbbi bakım ve dinlenme/eğlence olanakları gibi sosyal hizmetler ve yardımlar sunmaya başlamıştır.

yapmaya teşvik edilmiş ve tüm bu gelişmeler Zonguldak'ın ulusal düzeydeki işbölümünde oynadığı rolü değiştirmiştir. Hükümetlerin yeni neoliberal politik argümanı, endüstrideki millileştirmenin verimsizliğe neden olduğu ve devletin sırtındaki bu yükten kurtulmak için bu kurumları özelleştirmesi gerektiğidir. Benzer argümanlar 1980'li yıllarda Thatcherizm olarak adlandırılan neoliberal politikalarla başlamış özelleştirme dalgası için ve İngiltere'deki maden ocaklarının kapatılmasında da kullanılmıştır. 1980'li yıllarda kömür endüstrisi, Özal liderliğindeki hükümetin Türk endüstrisiyle ilgili yanlış olarak gördüğü her şeyin bir mikrokozmosudur: devlet mülkiyetindedir; %100 sendikalıdır; tarihi boyunca sadece 1967 ve 1974 yıllarında maksimum satılabilir üretim yaparak finansal artık yapmayı başarmıştır. Zarar ettiği ve devlet bütçesinde yük yarattığı argümanlarıyla kentteki Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun (TTK) özelleştirilme planları 1980'li yılların sonunda başlamış; ancak 1991 yılında madencilerin Büyük Yürüyüşünün de etkisiyle kömür endüstrisinin özelleştirilmesi işçi sınıfından gelen politik çatışma tehlikesine karşı 30 yıllık bir sürece yayılmıştır. Kuruma bir yandan yeni işçi alımları durdurulmuş, diğer yandan ocaklar parça parça redevans⁶ sözleşmeleriyle özel sermayeye kiralanarak özelleştirilmiştir.

Yeni küresel ekonomide çokuluslu şirketlerin geliştirdiği küresel emek arbitrajı⁷, dünyadaki üretim aktivitelerinin büyük kısmının Güneye kaydırılmasıyla, şirketlerin periferideki daha düşük ücretlerden avantaj elde etmeleriyle sürdürülmektedir. Güneyde yedek işgücü ordusunun giderek büyümesi sayesinde buradaki işçilerin ücretlerinin daha düşük olmasının yarattığı rekabet, Kuzeydeki işçilerin daha yüksek oranda işsizliğine ve ücretleri üzerinde baskının artmasına neden olmaktadır.⁸ Türkiye her ne kadar bir Kuzey

---

⁶ Redevans, lisans veya ticari imtiyaz sahibinin, sözleşmeyle bu imtiyazı devrettiği şirketlerden aldığı maddi karşılık anlamına gelmektedir. Bu çerçevede TTK, özel şirketlerin çıkardığı kömür tonu oranında belirli bir redevans geliri elde etmektedir.

⁷ Emek arbitrajı, emeğin ucuz olduğu piyasadan alınıp, pahalı olduğu piyasada satılması anlamına gelmektedir.

⁸ Birinci Dünya kavramı, soğuk savaş döneminde kapitalist ve endüstrileşmiş NATO ülkeleri ve müttefikleri için; İkinci Dünya kavramı, endüstrileşmiş komünist-sosyalist devletler için; Üçüncü Dünya kavramı ise her iki özelliği de taşımayan, kolonyal geçmişi olan ve Troçkist "Ne Moskova Ne Washington" sloganıyla hareket eden tarafsız azgelişmiş ülkeler için kullanılmıştır (Worsley, 1984). Soğuk Savaşın ardından literatürde kullanılmaya başlanan Global Kuzey ve Global Güney kavramları ise gelişmiş ülkeleri

ülkesi sınıflandırmasına girmese de, Güneyden daha ucuz emek ve jeolojik şartların uygun olması nedeniyle yüksek teknolojiyle çıkarılan daha ucuz kömürün ithal edilmesi, dolaylı olarak Zonguldak'taki kömür endüstrisinde daha az sayıda madenci istihdamına ve ücretlerin düşük tutulmasına neden olmaktadır. Aynı nedenden dolayı dünyada bu süreçte ücretleri düşük tutmak için sermaye yoğun üretim aktiviteleri değil, emek-yoğun ekonomik aktiviteler enformelleşmektedir (Portes ve Böröcz, 1988: 20). Zonguldak'ta kömür madenciliği endüstrisinin enformelleşmesi, kötü çalışma koşullarına sahip ve düşük ücretli (sweatshop benzeri)⁹ taşeron ve kaçak madenler, bu madenlerde bağımlı emeğin ortaya çıkışı (bonded labor), ilkel formda birikim ve sermayeyi elde etmiş kaçak ocakların şirketleşerek taşeronlaşması, bu kaçak ve taşeron ocakların redevanslı büyük madencilik sermayesiyle olan "simbiyotik" ilişkisi gibi giderek daha karmaşık ve heterojen formları içermesi anlamına gelmektedir. Ayrıca enformelleşme, kömür madencileri hakkındaki literatürde egemen olan dayanışma vurgusunun aksine, maden işçilerinin giderek atomize olduğu bir süreci teşkil etmektedir. Bu araştırmanın problemi, Zonguldak'ta devletin öncülük ettiği kömür madenciliği endüstrisinin kademeli olarak enformelleşmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni üretim ilişkilerini ve kömür madencilerinin farklılaşmasıyla oluşan heterojen sınıf yapısını, TTK madencileri, taşeron madenciler ve kaçak madenciler olmak üzere üç madenci profili başlığı altında ortaya koymaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada Zonguldak'taki endüstriyel yapının yukarıda bahsedilen sürece yayılmış parçalanması sonucu kömür madenciliği sektöründe ortaya çıkan yeni üretim ilişkileri ve emek yapısının keşfedilmesi hedeflenmiştir. Geçmişte bir devlet girişimi olarak TTK'daki daimi ve rotasyonel işçi ayırımına dayalı emek yapısı, özel madencilik şirketlerinin sektöre yarım yüzyıl sonra tekrar girmeye başlaması ve işsiz kalan kitlelerin

---

Kuzey yarımkürede, az gelişmiş ülkelerin büyük kısmının ise Güney yarımkürede olmasından hareketle kullanılmaktadır.

⁹ Sweatshop sözcüğü, kötü çalışma koşulları altında, uzun saatler boyunca, düşük ücretler karşılığında işçi çalıştıran işyerleri için kullanılmaktadır.

geçimlerini sağlamak için kaçak üretim aktivitelerine başlamasıyla tamamen farklı, parçalı ve daha heterojen bir hale gelmiştir. Özelleştirme, taşeron işçiler olgusuyla; yoksulluk ve istihdam problemi ise kaçak maden işçileri olgusu ile sonlanmıştır. Bugün havzadaki emek, birbiriyle “simbiyotik” bir ilişki içinde olan formel, enformel ve illegal madencilik girişimlerinde farklı çalışma koşulları deneyimleyen, aynı işi yapmalarına rağmen farklı ücretler alan ve farklı değerler sistemine sahip 3 farklı maden işçisi profilinden oluşmaktadır. Bu araştırmanın amacı, Havzada özelleştirmeden sonra kömür madenciliğindeki üretim ilişkilerini ve emek yapısını bu 3 maden işçisi profili üzerinden ortaya koymaktır. Bunun için oluşturulmuş araştırma sorularının genel ana hatları şu şekilde belirlenmiştir:

(1) TTK madenlerinde, özel maden ocakları ve onların alt taşeronlarında ve kaçak madenlerde nasıl farklı üretim ilişkileri bulunmaktadır? Formel, enformel ve illegal olmak üzere bu 3 tip madencilik arasında nasıl bir üretim-dağıtım-bölüşüm ağı oluşmuştur?

(2) Maden işçileri bu 3 farklı üretim rejimi içinde nasıl farklı mesleki deneyimler yaşamakta ve bu deneyimlerle sınıf bilinci, sınıf dayanışması, politik eylemlilik, ekonomik ve toplumsal adalet vizyonu gibi unsurları içeren nasıl bir sınıf kimliği şekillendirmektedir?

Bu çalışma, dört bölümden oluşturulmuştur. Giriş kısmının ardından çalışmanın ikinci bölümünde, kentteki madencilik endüstrinin enformelleşmesinin ekonomi-politik bağlamını açıklamak için sırasıyla Modernleşme Okulu, Bağımlılık Okulu ve bu okulların takipçileri olarak görülebilecek düşüncülerin enformel ekonomi ve enformel emek üzerine yaklaşımları ele alınmıştır. Liberal kanadın modern/geleneksel veya formel/enformel ayrımına dayalı ikici yaklaşımına karşı, Marksist kanadın bu araştırma için de temel alınan kapitalist ve geçim veya formel ve enformel sektör arasında simbiyotik bir ilişkinin olduğunu öne süren yaklaşımı ortaya konmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ilk olarak Türkiye’de Kırsal Yapı ve Dönüşümü başlığı altında, tarihsel olarak endüstri ve tarım arasındaki dalgalı emek arzı ve köylü işçi olgusunun nedenleri açıklanmıştır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki tarım ve endüstri politikalarına, bu politikalar sonucu oluşmuş kırsal sınıf yapısına ve Türkiye’deki kırsal dönüşüm ve işçileşme sürecinin Batı Avrupa’dakinden nasıl farklı bir yol izlediğini tartışan düşünürlerin görüşlerine yer verilmiştir. İkinci olarak Osmanlı Döneminde Zonguldak başlığı altında, madencilik ve tarım arasında ekstra-ekonomik bir araç olarak mükellefiyet rejimiyle yaratılan rotasyon sistemi ve köylü maden işçisi olgusu ele alınmıştır. Son olarak Cumhuriyet Döneminde Zonguldak başlığı altında ise sırasıyla ekstra-ekonomik zorlamaya dayanan ikinci mükellefiyet rejimi, rıza üretimine yönelik sosyal politika uygulamaları ve neoliberal politikalarla endüstrinin özelleştirilmesi hakkında tarihsel bir çerçeve çizilmiştir. Böylelikle bir özelleştirme formu olarak redevans sisteminin, Osmanlı Devleti’nin madencilik endüstrisindeki işletme uygulamalarına, güvencesiz ve geri emek koşullarına ve düşük teknoloji üretime bir geri dönüşü temsil ettiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın bulgular kısmını teşkil eden dördüncü bölümünde, Zonguldak’ta kömür madenciliğindeki yeni sermaye ve emek ilişkileri üç alt başlıkta açıklanmıştır: TTK Madencileri, Taşeron Madenciler ve Kaçak Madenciler.

Bulguların TTK Madencileri adlı ilk bölümünde, TTK’nın Karadon ve Üzülmaz madenlerinde çalışan işçilerle yapılan derinlemesine görüşmelere dayanarak, Kurumun özelleştirilerek küçülmesinin kamu madenlerinde çalışan maden işçileri için emek sürecinde, bölüşüm ilişkilerinde, sınıf kimliklerinde, devletle olan ilişkilerinde, toplumsal adalet vizyonlarında, işyerinin anlamı konusundaki düşüncelerinde, sendikal örgütlenme ve sınıf mücadelesi pratiklerinde yarattığı etkiler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bulguların Taşeron Madenciler adlı ikinci bölümünde, Zonguldak’ın yoğun olarak Kilimli bölgesindeki taşeron madenlerde çalışan işçilerle yapılan derinlemesine

görüşmelere dayanarak, kömür endüstrisindeki enformelleşmenin nasıl bir maden işçisi profili yarattığı ortaya konmuştur. İlk olarak kömür endüstrisinin enformelleşmesi ve taşeron sistemi hakkında genel bir teorik çerçeve çizmek amacıyla (1) sermayenin krizinin ve yapısal dönüşümün bir uzantısı olarak enformelleşme; ve bunun bir devamı olarak (2) işçi sınıfının örgütlenme gücünü parçalama, kontrol altına alma ve onları sermayeyle uzlaştırmanın aracı olarak taşeron sistemi tartışılmıştır. Bu tartışmanın ardından saha verilerine dayanarak kenttin taşeron madenlerini işleten madencilik sermayesi, bu madenlerde çalışan emeğin karakteristikleri, emek sürecinde uygulanan ve hegemonik despotizme dayanan kontrol mekanizması, parça başı üretim ve bonus sistemine dayalı bölüşüm ilişkileri, devletin sektördeki rolü ve rıza üretmek için uyguladığı otoriter popülizm politikası ve son olarak taşeron madencilerin sendikasızsızlık ve eylemsizlik problemleri ele alınmıştır.

Bulguların Kaçak Madenciler adlı üçüncü bölümünde, daha önce basit meta üretimi formunda geçimlik olarak yapılırken, 90'lı yıllardan itibaren kentte giderek artan ve kapitalist meta üretimi formuna dönüşen illegal bir üretim aktivitesi olarak kaçak madencilik olgusu ele alınmıştır. Literatürde illegal madencilik olarak da adlandırılan kaçak madencilik, büyük oranda geç kapitalistleşen ülkelerde ortaya çıkan bir olgudur ve konu üzerine yapılan tartışmaların büyük çoğunluğu da az gelişmiş ülkelerde yapılan alan araştırmalarına dayanmaktadır. Türkiye'de ise kaçak madencilik sektörünün tarihsel eğilimleri, sosyo-politik ve ekonomik tarihi üzerine hiçbir öncü çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle ilk olarak geç kapitalistleşen ülkelerde yapılan saha çalışmalarına dayanan literatürde kaçak madenciliği “geçim” (yoksulluk ve geçim krizinin bir ürünü olarak) ve “birikim” (ekonomi-politik dönüşüm sürecinin bir ürünü olarak) sorunu olarak ele alan iki karşıt görüşe değinilmiştir. Genellikle Kilimli Karadon bölgesinde kaçak madencilik yapan ocak sahipleri ve işçilerle yapılan görüşmeler ve ocak sahalarında yapılan gözlemlere dayanarak elde edilen bulgular, yapısalcı perspektifin enformel ekonomi yaklaşımı ve bununla paralel olarak kaçak madenciliği “birikim”

sorunu etrafında ele alan yaklaşım çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda sırasıyla kaçak madencilikte basit meta üretiminden kapitalist meta üretimine dönüşüm süreci, kaçak maden işletmelerinin ve girişimcilerinin karakteristikleri, ilkel birikimin sürekliliğinin bir ifadesi olarak müştereklerin gaspı ve sermayeye dönüştürülmesi, kaçak ocaklarda çalışan emeğin karakteristikleri, kaçak kömürün meta zinciri ve bölüşüm ilişkileri, bir tampon mekanizma olarak kaçak madencilğe karşı devlet toleransı, sosyal güvenliğin yerine patron-yanaşma ilişkileri ve enformel toplumsal güvenlik ağları ele alınmış ve son olarak kaçak madencilğin popülist bir direniş olarak görülüp görülemeyeceği tartışması yapılmıştır.

1.3. Araştırmanın Metodu

Neoliberal politikalarla birlikte değişen kentsel ve kırsal ekonomiler hakkındaki araştırmalar, genel olarak endüstrideki taşeron çalışma sistemine, küçük ölçekli ve kayıt dışı atölyelerde çalışan işgücüne, kırsaldaki kendi kendini sömürme ve beka stratejilerine ve devletin sosyal yardımları gibi çeşitli ekonomik geçim yollarına odaklanmaktadır. Ben ise bu araştırmayla, Zonguldak'taki madencilik endüstrisinin parça parça özelleştirilmesinin ardından nasıl formel, enformel ve illegal enformel olmak üzere 3 birime ayrıldığını ve bu sürecin işçi sınıfını nasıl dönüştürdüğünü nitel bir araştırma yöntemi takip ederek göstermeyi hedefledim. Bunu yaparken, madencilerle olan görüşmelerimden, gerçekleştirdiğim gözlemlerden, yaptığım literatür ve yerel medya taramalarından ve izlediğim belgesellerden elde ettiğim bilgileri karşılaştırarak sınıdığım; eksiklikler tespit ettiğimde tekrar alana döndüğüm etnografik bir yöntem kullandım (Kartarı, 2017).

Zonguldak, kentteki üniversitede araştırma görevlisi olarak çalıştığımından dolayı yabancı olmadığım bir araştırma sahası oldu. 2014'ün Kasım ayında kente ilk gelişimde, doğanın bu kadar yeşil ve canlı olduğu, çok fazla yapılaşmamış geniş kıyı şeridiyle oldukça büyük bir turizm potansiyeli barındıran bir kentte, madencilik gibi çevre üzerinde büyük izler

bırakan bir endüstrinin kurulmuş olmasına şaşırılmışım. Kent merkezinde plansız şekilde inşa edilmiş eski binalar ve karmaşık mahalleler, isli görünüşleriyle kömür dumanının neden olduğu kirliliğin ilk göze çarpan örnekleriydi. Kömür endüstrisinin tasfiye edildiği çoğu madenci kentinde olduğu gibi yollar yıllardır yenilenmemiş ve bozuk durumdaydı. Mevsim sonbahar olmasına rağmen, yoğun ve gri bir kömür dumanı sisi kentin üstünü kaplamıştı ve nefes almak oldukça güçtü. Bu kokuyu, 90'lı yıllarda daha bir çocukken Ankara'da kömürle ısınan bir lojmanda yaşadığım ve her sokağa çıktığımda kömür kurumu solumak zorunda kaldığım dönemden hatırlamıştım. Türkiye'de birçok kentte ısınma için artık doğalgaz kullanılmasına rağmen, Zonguldak'taki eski evler, apartmanlar ve fabrikalar hala kömür kullanıyordu ve onların yarattığı kirliliğe Çatalağzı'nda kurulmuş termik santrallerden çıkan dumanın rüzgarlarla kente taşınması da ekleniyordu.

Kentin solunan havası gibi, sosyal yaşamı ve kültürel çevresi de 80'li ve 90'lı yıllardan kalma nostaljik bir görünümdeydi. Örneğin büyük kentlerdeki bar ve kafe kültüründen ziyade, insanlar lokaller ve mesleki cemiyetlerde sosyalleşiyordu. Ayrıca kentin halk tarafından ilgiyle takip edilen birkaç yerel gazetesi ve kanalları da mevcuttu. Kent merkezinde katılabileceğiniz tek kültür etkinliği, yılın belirli dönemlerinde birkaç oyunun geldiği devlet tiyatrosuydu. Belediye sineması ise zarar ettiği gerekçesiyle kapatılmıştı. Bu boşluğu ise Üniversite kampüsünün hemen karşısında deniz kenarına kurulmuş Demirpark AVM ile özel sermaye doldurmuştu. Kentteki dikkat çekici birkaç özel kurumun başında “Demir” takısını gördüğümde, aklıma Yılmaz Güney'in Endişe filmi gelmişti. Yönetmen, Adana'da tarım emekçilerinin kamyonlarla taşınma sahnesinde, yol boyunca uzanan her fabrikanın tabelasının sonunda Sabancı ailesine ait olduğuna dair referansla “SA” kısaltmasını ironik şekilde gösteriyordu. Zonguldak'ta tek büyük sermayedar olmasa da, Demir Madencilik, Demirpark, Demir Medya gibi birçok yatırımla kendilerini gösteren ailelerin olması, kentteki devlet kapitalizminin ve eski korporatist yapının dağılmasının ardından nasıl bir tekelleşme oluştuğuna dair bana ilk ipuçlarını verdi.

Özelleştirmenin ardından büyüyen özel sermaye, kentteki yerleşim alanlarının da hiyerarşik bir yapıya bürünmesine neden olmuştu. Zengin ve üst bürokratlardan oluşan kesimler, kentin Fener denilen en havadar, manzaralı ve estetik olarak en güzel mahallesinde yaşıyordu. Bundan yaklaşık 170 yıl önce Engels (1845/1994), İngiltere’de işçi sınıfının sefaletini anlatırken, yukarı burjuvazinin fabrika bacalarının kirliliğinden uzak rüzgarlı tepelerde, sıhhatli kır havasında ve konforlu evlerinde yaşadığını anlatır. Bir falez üstünde kurulu bu mahalledeki eski işçi lojmanları ve asırlık ağaçlar sit alanı statüsünde korunduğu için yıkılmamış, 90’lı yıllardan itibaren kurum çalışanlarına satışı yapılmıştı. Ancak mahallenin denize bakan manzaralı kısımları lüks müstakil villalarla sıralanmış durumdaydı. Mahallede 20. yüzyılın başlarında madenlerin büyük kısmını kontrol eden Fransız işletmeciler ve mühendislerin tanıttığı tenis sporu için kurulmuş büyük bir tenis kortu vardı ve özel üyelik sahibi olanlara açıldı. 1950’li yıllarda EKİ tarafından kurulmuş Zonguldak Tenis Deniz İhtisas Kulübü, 1990’lı yıllarda TTK tarafından satılmış ve özel sermayenin işletmesi altına girmişti. Kentte doğmuş ve büyümüş kişilerle yaptığım sohbetlerde, aslında Kulüp içindeki bu korta 80’li ve 90’lı yıllarda da bir işçinin girmesinin hoş karşılanmadığı ve daha çok kentteki aristokrat olarak nitelenen mühendis ve zengin kesimlere açık olduğu ifade edilmişti. Bunun bir parçası da 90’lı yıllara kadar genelde ayrıcalıklı bir grup olarak kolejlilerin toplandığı ve eğlencelerin tertip edildiği söylenen bir lokanta olan Deniz Kulübüydü. Tüm bunlar, 90’lı yıllardan önce de mühendisler, bürokratlar ve kentteki özel sermayedarlar ile işçiler arasında hem mekânsal hem de toplumsal olarak aslında büyük ayrımlar olduğunu gösteriyordu. Bu nedenle araştırmamı yaparken Zonguldak’ın özelleştirmeden önceki yapısını ütopyik bir şekilde eşitlikçi, devletten başka hiçbir gücün egemen olmadığı veya sınıfsal olarak homojen bir işçi kenti olarak görmemem gerektiğini anladım.

Batı literatüründe özellikle de İngiltere’de madenci kasabaları, burada yaşayan işçi sınıfı ve kültürü üzerine geniş bir sosyolojik ve antropolojik yazın olmasına karşın, Türkiye’de Zonguldak ile ilgili yapılmış ve işçi sınıfının yaşamını betimleyen ayrıntılı bir akademik

araştırmaya rastlayamamıştım. Mevcut araştırmalar genelde özelleştirmeden sonra yaşanan süreci sanayisizleşme kavramı başlığı altında ele alıyor ve makro ve nicel veriler ışığında kentte yaşanan dönüşümü vurguluyordu. Bunun dışında yapılmış çalışmaların tamamı ise havzada 19. yüzyılın sonundaki yabancı madencilik sermayesinin egemenliğini, köylü işçilerin durumunu, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sektörün millileştirilmesini ve bu dönüşümlerle beraber madencilerden oluşan işçi sınıfının giderek büyümesini anlatan tarihsel araştırmalardı. Özellikle 90'lı yılların başındaki Büyük Madenci Yürüyüşü'nü de içeren, anı ve biyografilerden oluşan büyük bir literatür vardı. Fakat maden ocaklarının bir kısmının özelleştirilmesinin ardından madencilik endüstrisindeki üretim ilişkilerinin dönüşümünü ve bugün sayıları azalmış olsa da işçi sınıfının durumunu ve parçalı yapısını nitel olarak anlatan derinlikli bir araştırma yoktu. TTK madencileri ve taşeron madenciler benim araştırmam için görünür birer gruptu. Kentte yaşadığım süre uzadıkça, gezdiğim mahallelerdeki gözlemlerimle, yerel insanlarla yaptığım sohbetlerle ve yerel medyada çıkan haberleri takip ederek genel geçer bilgiler elde etmeye çalıştım ve bu sürecin sonunda aslında kaçak madencilerin de en az diğerleri kadar kentte büyük bir grubu teşkil ettiğini gördüm. Tüm bu süreç benim için aslında pilot bir çalışma niteliğinde oldu.

Saha çalışmam 2017 Ağustos-2018 Kasım ayları arasında yaklaşık 1 yıl sürdü. Havzanın Kilimli, Üzülmüş ve Karadon bölgelerindeki ocaklarda çalışan TTK işçileri, taşeron maden işçileri ve kaçak madencilerle, açık uçlu soruların bulunduğu yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlayarak derinlemesine görüşmeler yaptım. Madencilik dünyanın her yerinde olduğu gibi oldukça erkek egemen bir alandı ve sahaya bir kadın olarak girerken, kendi pozisyonumun benim için yaratacağı zorlukların farkındaydım. Sahaya ilk erişimim, kentte edindiğim sosyal çevre vasıtasıyla oldu. Zira özellikle TTK madenlerine ve özel ocak sahalarına girişler güvenlik gerekçesiyle yasaktı. Bu nedenle ocakların içinde veya yakınında görüşme ve gözlem yapma olanağına sahip olamadım. Bana aracı olan kişiler, tanıdıkları madencilerle iletişim kurmamı sağladı ve görüşme

yaptığım her madenci de beni başka bir meslektaşına yönlendirdi. Dolayısıyla araştırmada görüştüğüm tüm işçilere, kartopu tekniğiyle ulaştım. Onlara amacımın özelleştirmeden sonra işçilerin yaşadığı süreci anlamak ve anlatmaya çalışmak olduğunu söylediğim zaman, kadın olmamın yarattığı mesafeyi aşabildim ve iletişim kurabilmem çok daha kolay hale geldi. Çünkü özelleştirme ve sonrasında madencilerin yaşadıkları süreç, işçilerin daha önce hiçbir mecrada ifade edemedikleri, seslerini duyurmak ve taleplerinin dillendirilmesini istedikleri bir konuydu. Akademisyen kimliğimi sahada kullanmayı tercih etmedim. Çünkü kentteki bir devlet üniversitesi çalışanı olmam, görüştüğüm işçilerde kimliklerinin açığa çıkması tehlikesi konusunda bir şüphe doğurabilirdi.

TTK ve taşeron maden işçileriyle görüşmelerimi maden sahalarının dışında yaparken; dağlarda, ormanda veya insanların evlerinin arka bahçesinde açtığı kaçak ocakların birkaçında gözlem yapma fırsatına sahip oldum. Türkiye’de kaçak madencilik üzerine yapılmış ve bana fikir verebilecek herhangi bir araştırma yoktu. Sadece Metin Kaya’nın Zonguldak’taki küçük bir kaçak maden ocağındaki 1 günü ele alan ve çıkarılan kömürün katırlarla dağdan kente taşındığını gösteren Soluk isimli bir belgesel filmi izlemiştim. Yakın coğrafyamızda ise bir benzeri, Ukrayna’nın Donetsk/Donbass kömür havzasında çekilmiş ve sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinin zorluklarını oldukça ağır şekilde yaşayarak illegal madencilik yapmak zorunda kalan yerel halk hakkındaki Pit No. 8 adlı bir belgesel filmi. Yaptığım literatür incelemesinde Hindistan, Filipinler ve Afrika’daki bazı ülkelerde bu konuda yapılmış araştırmalar benim için rehber niteliğinde oldu. Kaçak madenciler hakkında ilk görüşmemi ise üniversitede okuyan ve kaçak madencilik yapan babasına yardım amaçlı ara sıra bu işte çalışan kadın bir öğrenciyle gerçekleştirdim. Kadınların resmi olarak yeraltı madenlerinde çalışması 1935 yılında emek yasasında yapılan düzenlemelerle yasaklanmıştı. Benim için kaçak madenlerde kazmacı olarak olmasa da, işçiler için yemek yapmak veya kömürün torbalanması gibi hizmet aşamalarında aileden kadınların çalıştırıldığını görmek oldukça ilginçti. Kaçak maden

sahiplerinin ve işçilerin görüşme yapmayı kabul etmelerini sağlayan şey, kendilerinin doğru tanıtılmasını istemeleri, ruhsat alarak yasal bir statüye kavuşmak gibi bir takım talepleri olması ve benim bunları dile getirecek bir çalışma yapıyor olduğumu düşünmeleriydi. Çünkü bu madenciler hiçbir güvenlik önlemi olmadan ölümle burun buruna çalışmak zorundaydı ve kentte hırsız olarak etiketlenmiş olmak gururlarını oldukça kıran bir şeydi. Bu nedenle yaptığım görüşmelerde en çok, bu işi yapmaya hayatta kalmak için mecbur bırakıldıklarını vurguladılar.

Bağlamından kopmamak ve bir gruptan elde ettiğim verileri diğer bir gruba atfetmemek adına, ele aldığım her bir işçi grubuyla belirli tarih aralıklarında görüşmeyi tercih ettim. Metnin bulgular kısmında, görüştüğüm her bir işçinin söylediklerini aktarmaya ve seslerini duyurmaya çalıştım. İşçilerin kişisel kimliklerini korumak için onların gerçek isimlerini kullanmadım. Araştırmanın büyük kısmı olağanüstü hal döneminde yapıldığı için işçilerin de bu konuda rızası yoktu. Çoğu görüşmeci ses kayıt cihazı kullanmamı istemedi ve bu tür durumlarda görüşmeleri yazılı olarak kaydetmeye çalıştım. Bu nedenle görüşmelere dair bazı metinleri tam olarak söylendiği şekilde aktaramamış olmam, bu araştırmanın eksikliklerinden biridir.

Bulguların ilk bölümünde, 2018 Haziran-Kasım ayları arasında TTK'nın Karadon ve Üzülmüş Müesseselerinde çalışan 10 işçi ve TTK'dan emekli 5 işçiyle yaptığım derinlemesine görüşmelere dayanarak kentteki kamu madenlerinde üretim ilişkilerinin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ele aldım. Dünya ekonomisindeki değişimlere paralel olarak ulusal ekonomik politikaların değişiminin Kurumda çalışan maden işçileri için emek sürecinde, sınıf kimliğinde, devletle olan ilişkilerinde ve örgütlenme pratiklerinde yarattığı etkileri anlamak için bu bölümün ana hatlarını şu şekilde belirledim:

(1) Kentteki sanayisizleşme süreci ve neoliberal emek politikaları, TTK işçileri tarafından madenlerde nasıl deneyimlenmiş ve nasıl bir değişim getirmiştir? Eski

madenciler kendi deneyimleriyle karşılaştırdıklarında, değişen maden işçiliğini nasıl yorumlamaktadır?

(2) TTK madencileri, taşeron ve kaçak madencilerden oluşan işçi sınıfı üyeleriyle hangi deneyimleri paylaşmaktadır ve hangi deneyimler onların bulunduğu işletmeye özgüdür?

(3) Devlet ve TTK işçileri arasındaki karşılıklılık ilişkisi ve beklentiler nasıl bir dönüşüm geçirmiştir? Kamu madencilerinin geçmişteki övülen statüsünün, istikrarlı ve görece refah içindeki yaşam tarzının aşınması bağlamında bir TTK madencisi olmak nasıl anlamlandırılmaktadır?

(4) İşçi hakları ve mobilizasyonu konusunda sendikanın bugünkü yerel işlevleri nelerdir ve madencilerin sendikaya yaklaşımı nasıldır?

Bulguların ikinci bölümünde 2018 Ocak-Mayıs ayları arasında Zonguldak'ın yoğun olarak Kilimli bölgesindeki taşeron madenlerde çalışan işçilerle yaptığım derinlemesine görüşmelere dayanarak, kentteki taşeron madencilik olgusunu ele aldım. Ayrıca yerel medyada taşeron ocaklar üzerine çıkan haberleri taradım ve enformel madencilik fenomeni hakkındaki literatürü inceledim. 15 taşeron maden işçisi ve 1 emekli maden mühendisi ile yaptığım görüşmelerden elde ettiğim verileri, mevcut literatürden ve dokümanlardan da yararlanarak değerlendirmeye çalıştım. Zonguldak'ın taşeron madenlerindeki üretim ilişkileri, sermaye ve emeğin karakteristikleri, işçilerin emek sürecinde yaşadıkları deneyimler, bölüşüm ilişkileri, devletle olan ilişkileri ve örgütlenme pratikleri hakkında bilgi elde etmek için bu bölümün ana hatlarını şu şekilde belirledim:

(1) Zonguldak'ta taşeron madenciliğin büyümesinin altında yatan faktörler nelerdir?

(2) Taşeron madenlerdeki üretim ilişkilerinin yapısı nasıldır? Redevanslı sahaların sahibi olan özel madencilik şirketleri ile alt taşeronları ve kaçak madenler arasında nasıl

üretim-dağıtım-bölüşüm ağı vardır? Bu ağın oluşma nedenleri nelerdir ve bu ağ içerisinde kimler kazanmakta, kimler kaybetmektedir?

(3) Taşeron maden işçileri bu tür enformel bir üretim-ücret rejimi içinde nasıl mesleki deneyimler yaşamaktadır ve bu deneyimlerle nasıl bir sınıf kimliği şekillendirmektedir?

(4) Taşeron maden işçilerinin örgütlenme ve sendikal mücadelesinin önündeki engeller nelerdir?

Bulguların üçüncü bölümünde 2017 Ağustos-Aralık ayları arasında Zonguldak'ın yoğun olarak Kilimli Karadon bölgesinde bulunan kaçak ocaklarda çalışan ocak sahipleri ve işçileriyle yaptığım görüşmeler çerçevesinde, kentteki kaçak madencilik olgusunu ele aldım. Ayrıca yerel medyada kaçak ocaklar üzerine çıkan haberleri taradım. 5 kaçak ocak sahibi ve 11 kaçak ocak işçisiyle yaptığım derinlemesine görüşmeleri, mevcut literatürden ve dokümanlardan da yararlanarak yorumlamaya çalıştım. Kentteki kaçak madencilik sektöründeki üretim ilişkilerini açıklamak üzere araştırmanın ana hatlarını ise şu şekilde çizdim:

(1) Zonguldak'ta kaçak madenciliğin büyümesinin altında yatan faktörler nelerdir? Kaçak madenciliğin ilkel bir sektörken oldukça gelişmiş operasyonları içeren heterojen bir sektöre dönüşümü nasıl açıklanabilir?

(2) Kaçak madenlerde nasıl bir üretim ilişkisi bulunmaktadır? Sektördeki mevcut bölüşüm şemasında risklerin ve faydaların dağıtımı nasıldır? Kaçak madenciliğin büyümesinden kimler faydalanmakta ve kimler kaybetmektedir?

(3) Kaçak maden işçileri bu tür bir kayıt dışı üretim-ücret rejimi içinde nasıl mesleki deneyimler yaşamaktadır ve bu deneyimlerle nasıl bir sınıf kimliği (sınıf bilinci, sınıf dayanışması, politik eylemlilik, ekonomik ve toplumsal adalet vizyonu gibi unsurları içeren) şekillendirmektedir?

(4) Kaçak madencilik aktivitesinin kendisi, Havzadaki özelleştirme ve işsizliğe karşı örgütsüz bir popüler bir direniş olarak değerlendirilebilir mi?

Görüşülen işçilerin demografik özellikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Görüşmecilerin Demografik Özellikleri

		TTK Madencileri	Taşeron Madenciler	Kaçak Madenciler
Yaş	21-30	2	2	7
	31-40	11	11	4
	41-50	3 (1'i eski)	2	2 (ocak sahibi)
	51-60	-	-	3 (ocak sahibi)
	61-70	4 (emekli)	-	-
Eğitim	İlkokul	-	1	3
	Ortaokul	2	6	7
	Lise	17	8	6
	Üniversite	1	-	-
Medeni Durum	Bekâr	5	4	5
	Evli	15	11	11
Toplam	Toplam	20 (5'i eski)	15	16 (5'i ocak sahibi)

2. TEORİK ARKA PLAN

Bu bölümde, bulguları yorumlarken ilişkisel şekilde bir araya getirilen çeşitli teorik argümanlar, enformel sektör ve enformel emek başlıkları altında ele alınacaktır. İlk bölümde farklı yaklaşımların formel/enformel sektöre bakışları karşılaştırmalı biçimde verilmeye ve bu yaklaşımlardan hangisinin ele alınan örneği daha iyi açıkladığı tartışılmaya çalışılacaktır. Zonguldak'taki madencilik endüstrisinin bugünkü yapısının, liberal kanadın modern/geleneksel veya formel/enformel ayrımına dayalı ikici yaklaşımı yerine, Marksist kanadın kapitalist/geçim veya formel/enformel sektör arasında simbiyotik bir ilişkinin olduğunu öne süren yaklaşımıyla açıklanabileceği öne sürülecektir. İkinci bölümde enformel emeği sınıfla ilişkili olarak değerlendiren yaklaşımlar tartışılarak, bu araştırmada incelenen üç madenci profilinin, proletaryanın/işçi sınıfının farklı segmentleri olarak ele alınmasının nedenleri ortaya konacaktır. Üçüncü bölümde ise bu teorik tartışmalar temelinde bulguların yorumlanması aşamasında kullanılan kavramsal çerçevenin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

2.1. Ekonomik Dönüşüm ve Enformel Sektör

2.1.1. Düalistik Yaklaşım: Modernleşme ve Bağımlılık Okulu

Enformel sektör tartışmasının temelleri, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Modernleşme ve Bağımlılık Okulu'nun çevre ülkelerde kapitalizmin henüz nüfuz edemediği geleneksel sektörlerin varlığı ve bunların nasıl dönüşeceği üzerine argümanlarına dayanmaktadır. Periferik toplumların ekonomik gelişmesi 1950'li yıllarda Batılı liberal iktisatçıların en çok üzerinde durdukları konulardan biri olmuştur. Modernleşme Okulu, modernliği Batı toplum modellerine dayanarak belirlemiş ve çevre ülkeleri geçiş durumundaki toplumlar olarak tanımlamıştır. Bu tür bir ikici ekonomik gelişme kuramının en bilinen tanıtıcısı W. Arthur Lewis'tir. Lewis'in (1954) klasik ikici tezine göre, az gelişmiş ekonomiler "kapitalist" ve "geçim" olmak üzere iki sektöre ayrılmaktadır. Geçim sektöründeki kazançlar bir yandan kapitalist sektördeki ücretlere bir destek oluştururken, diğer yandan

bu sektördeki üretkenliği düşük veya üretken olmayan emek fazlasının, geçimlik ücretlerin verildiği kapitalist sektöre aktarılma olanağı vardır. Böylelikle geçimlik ücret seviyesinin üstündeki artı değer kapitalist sınıfın eline geçebilmektedir (Ersoy, 1984: 3). Lewis, kapitalist sektörün, bu emek fazlası tükenip ücretler geçimlik düzeyin üzerine çıkıncaya kadar genişlemeye devam edeceğini; yani kapitalist sektörde tam istihdamın sağlanmasıyla geçimlik sektörden aktarılan emeğin eninde sonunda kapitalist sektörde istihdam edileceğini varsaymıştır (Ersoy, 1984: 9). Modernleşme Okulu düşünürleri bu varsayım üzerinden kapitalist sektör dışındaki uğraşları “marjinal” birer kalıntı olarak görerek genel olarak geçici birer olgu olarak değerlendirmiştir (Ersoy, 1984: 6). Bu değerlendirmenin arka planında, Okulun dünyadaki ekonomik yapılara ikici yaklaşımı ve az gelişmiş ülkelerin kendi içsel dinamikleriyle değil de gelişmiş ülkelerin yardımıyla Batı ülkeleri aşamasına geçecekleri şeklindeki evrimci anlayış bulunmaktadır (Erbaş, 1999: 16; Erbaş, 2018: 12).

ILO da periferik ekonomileri Modernleşme Okulu'nun ikici tezinden hareketle yorumlamıştır. Antropolog Keith Hart (1973), ILO'nun desteği altında Gana'daki kentsel emek pazarı üzerine yaptığı gözlemler sonucu “formel” gelir fırsatlarını ücretli işçilerle, “enformel” gelir fırsatlarını ise kendi hesabına çalışanlarla/serbest meslek eşleştirmiştir. Hart'ın analizi, kentsel emek arzı fazlası probleminin kavramsallaştırılmasını; yani şişkin ve durağan bir “marjinal kitle” portresini değiştirmiştir. Sermaye kaynağının olmaması durumu, insanların beceri ve motivasyonu ile tazmin edilmekte ve böylelikle dinamik bir girişimcilik getirmektedir. Daha sonraki enformel sektör üzerine yazın, Hart'ın kırdan göç eden yoksulların kentte hayatta kalmasına imkân veren mekanizmalar olarak kavramın orijinal anlamını korumuş; ancak dinamik niteliğini göz ardı etmiştir. Örneğin ILO, enformel sektörde istihdamı “eksik istihdam” olarak adlandırmış ve modern ekonomiye girememiş işçileri kapsadığını; az gelişmiş ülkelerdeki enformel sektörün, modern kapitalist ekonomiden farklı bir üretim rasyonalitesine sahip olduğunu; enformel girişimcilerin ekonomik amacının, kapitalist girişimlerin kar elde etme ve biriktirme

amacının aksine, bireysel olarak veya ailenin hayatta kalmasını sağlamak olduğunu varsaymıştır. ILO'nun (1972) Kenya araştırmasında enformel ekonominin ayırt edici özellikleri şöyle tanımlanmıştır: girişimci olmak için sermaye ve vasıf gereksinimi açısından düşük giriş bariyerleri vardır; girişimler aile mülkiyetindedir; küçük ölçekli üretim aktiviteleri yapılmaktadır; eski teknolojiyle emek yoğun üretim yapılmaktadır; düşük üretkenlik seviyesi ve düşük birikim kapasitesine sahiptir; düzenleme ve denetlemeye tabi değildir ve rekabetçi pazarlardır. Böylesi bir tanım, enformel sektör yazınına düalistik bir eğilim vermiş; enformellik “modern” sektörün dışındaki “geleneksel” aktivitelerin referans terimi haline gelerek yoksullukla eşanlamlı olarak görülmüştür (Portes ve Schauffler, 1993: 38-39).

1980'li yıllarda Perulu ekonomist Hernando De Soto (1989), *The Other Path* adlı kitabında, Hart'ın argümanını yeniden formüle etmiş ve enformelliğin kökenini aşırı emek arzından ziyade, ekonominin devlet tarafından aşırı düzenlenmesine bağlamıştır. Latin Amerika örneği üzerinden devletin küçük bir elit tabakaya ekonomiye katılım ayrıcalığını bahsettiğini; enformel ekonominin ise bu legal bariyerleri başarılı şekilde kıran halkın cevabı olduğunu öne sürmüştür. De Soto'ya göre de kırdan kente göç eden nüfus ana akım ekonomiye katılım sağlayamayınca enformel işçilere dönüşmüştür. Yani enformel ekonomi ilk olarak bir hayatta kalma aktivitesi olarak çıkmış, ancak giderek devletin ekonomiye aşırı müdahaleciliğine karşı gerçek pazar güçlerini teşkil eder hale gelmiştir. Dolayısıyla bu perspektiften enformel girişimci marjinal değil, devlet baskısına karşı birikim yapan ekonomik bir aktör olarak görülmüştür (Portes ve Schauffler, 1993: 39- 40).

De Soto'nun atılgan girişimciler fikri dünya çapında kabul görmüş ve enformel girişimlerin ticari ruhsatlandırma ve lisans prosedürlerinin basitleştirilmesinde hükümetler üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak bu girişimler, uygulandığı her ülkede formel ekonomiye genişletici veya yoksulluğu azaltan bir etki yaratmamıştır.

Zira elitlerin kendi ayrıcalıklarını kaybetmeye karşı dirençleri oldukça yüksektir. Hükümet varlıklarının özelleştirilmesiyle büyük servetler ve tekeller ortaya çıkmış; ulusal elitler enformel ve kriminal mekanizmaları kendi şirketlerinin birikimini sürdürmek için vergiden kaçma, rant elde etme ve kaçakçılık için kullanmıştır (Bromley ve Wilson, 2018: 10).

Bağımlılık Okulu, ikici teze karşı çıkararak kapitalizmin en yalıtılmış bölgelere dahi sızdığını; en geri kırsal bölgelerin bile ulusal ekonominin çeşitli sektörlerine ve bu şekilde de dünya pazarına bağlı hale geldiğini öne sürmüştür. Çevre ülkelerdeki kapitalist üretim tarzı, verimli bir dışsattım sektörü ve bu sektöre ucuz emek sağlayan kesimlerin birlikteliğinden oluşmaktadır. Kapitalizm öncesi üretim tarzları, dışsattım sektörüne ucuz emek sağladığı için sistem tarafından korunmakta, bu da az gelişmiş ülkelerde “az gelişmişliğin gelişimine” neden olmaktadır. Yani çevre ülkelerdeki feodal görünümlü ilişkiler, feodal düzenin kalıntıları olmaktan ziyade kapitalizmin egemenliği altındaki bir ekonomik gelişmenin sonucudur (Ersoy, 1984: 8-9). Modernleşme Okulu, iki ayrı ve kendi iç dinamikleriyle sınırlı kesimin varlığından hareketle yola çıkarak, bu iki kesim arasındaki ilişkiyi işgücü aktarımı veya sermaye transferine indirirken; Bağımlılık Okulu da bu ilişkiyi dış bir dinamik olarak emperyalizme bağlamış ve kapitalizm öncesi üretim tarzlarını dışsattım sektörüne ucuz emek sağlanması bağlamında yeni sömürgecilikle açıklamıştır (Ersoy, 1984: 18). Liberal düşünürlerce az gelişmiş ülkelerde kırdan kente göçle oluşmuş büyük emek artığı fenomenini isimlendirmek ve temel karakteristiklerini vurgulamak için kullanılan kavramlardan en popülerleri “marjinalite”dir ve modern kent ekonomisinin dışında bırakılan göçmen nüfus için kullanılmıştır. Marksist perspektif ise marjinal kitleleri, Üçüncü Dünya ekonomilerinin emek ihtiyacını aşan ve bu nedenle de ekonomik birikim için hiçbir işlevi olmayan bir “yedek işgücü ordusu” olarak karakterize etmiştir (Portes ve Schaufler, 1993: 38). Bu yaklaşıma göre 1960’lar boyunca hem tarım hem de endüstrideki sermaye yoğun gelişme stratejileri, işgücü için yeterli istihdam fırsatları yaratamamış; bu nedenle milyonlarca insan verimsiz

ve düşük ücretli işlerle hayatlarını sürdürmek zorunda kalmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki bu işçiler, yarattıkları girişimlerle ya marjinal “kendi hesabına çalışanlar” haline gelmiş, ya da büyüyen işsiz yedek işgücü ordusu saflarını şişirmiştir (Portes ve Walton, 1981: 80).

2.1.2. Düalizmle Simbiyozizm Arasında: Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Yaklaşımı

Enformel ekonomiyle ilgili yapılan tartışmalarda kontrolsüz, sömürü oranının çok yüksek olduğu eski üretim formlarının, sermaye birikimini sürdürmek için yeni üretim formları haline getirildiği (Castells ve Portes, 1989) veya kapitalist üretim tarzının egemenliği altında işlese de bağımlı emek (bonded labor) gibi feodal sömürü biçimini andıran emek formlarının tekrar ortaya çıktığını öne süren görüşler bulunmaktadır (Bremen, 2010). Üretim tarzlarının eklemlenmesi tartışması, enformel girişimlerin kapitalist üretim tarzına mı, kapitalizm dışı üretim tarzlarına mı, yoksa bu tarzların eklemlenmiş bir biçimine mi içkin olduğunu değerlendirmek açısından önemlidir.

Bağımlılık Okulu yazarları, metropol ve çevre ülkelerin kapitalist dünya pazarındaki ilişkileriyle ilgilenmiş; ikisinde de aynı türde bir kapitalizmin var olduğunu kabul ederek çevre ülkelerdeki üretim tarzları ve onların ulusal düzeyde eklemlenmesiyle; egemen tarzın diğerlerini nasıl ve hangi mekanizmalarla etkilediği, dönüştürdüğü veya yok ettiğiyle; egemen olmayan tarzların bu süreçte ne tür karşı koyuş biçimleri geliştirdiği gibi konularla ilgilenmemiştir. Üretim tarzlarının eklemlenmesi tartışması, kapitalist üretim tarzının çevre ülkelerde eşit olmayan bir gelişim gösterdiği; tarım gibi bazı sektörlerde egemen olmayı başaramadığı ve egemen olduğu alanların bir bölümünde ise diğer sömürü biçimlerinin varlığını ortadan kaldıramadığı görüldükten sonra, bu boşluğu doldurmak üzere oluşturulmuş teorileri içermektedir. Laclau, Balibar, Bettelheim, Rey, Taylor, Hindess ve Hirst gibi yazarların argümanları kendi içinde farklılaşmasına karşın, onların yaklaşımlarının en genel savları, toplumsal formasyonun diğer üretim tarzlarının

çelişmeyen öğelerini de içerebilen tek bir üretim tarzından (kapitalist) oluştuğu; veya diğer üretim tarzlarına ait öğelerin tek bir üretim tarzının devinim yasalarına koşullanması nedeniyle aslında egemen üretim tarzının varoluş biçimlerinden başka bir şey olmadığıdır (Wolpe, 1984: 50).

Bu temel varsayım üzerinden örneğin Rey ve Dupré, kapitalist üretim tarzındaki yeniden üretim süreciyle, diğer tarzlardaki ekonomik süreç arasında bir tamamlayıcılık ilişkisinin olduğunu ve bu eklemlenmenin farklı üretim tarzlarında üretilmiş metaların dolaşabildiği bir pazar yarattığını belirtmektedir (Wolpe, 1984: 52). Rey'e göre kapitalizm hiçbir zaman önceki üretim tarzlarını ve onlara ait sömürü ilişkilerini bir anda ve tümüyle kaldırmamakta; tersine başlarda önceki üretim tarzlarında üretilen metaları satın alarak ve daha sonra bu üretim tarzlarından sürülerek iş gücünü kapitalizme satmak zorunda bırakılan emekçiler sayesinde varlığını giderek genişletmektedir. Dolayısıyla üretim tarzlarının eklemlenmesi durumu bir "geçiş" dönemidir ve önceki üretim tarzları kapitalist üretim tarzının tamamen genişlemesiyle tasfiye olacaktır (Foster-Carter, 1984: 66-69).

Meillassoux (1972: 93-94), kapitalizmin, doğal ve evrensel bir sistem olduğu ve bu nedenle de değişmez olduğu şeklindeki doktriner varsayımlarla varlığını sürdürdüğünü; bu yargının amacının, burjuvaziye politik egemenliği için bilimsel bir temel vermek olduğunu belirtmektedir. Liberal ekonomistler, bu kapitalist yasaların evrenselliği postulasına göre, kapitalizmin az gelişmiş formlarını da zorunlu olarak kapitalizmin formları olarak görmektedir. Oysaki ekonomik formasyonlar, birkaç üretim tarzının eklemlenmesinden oluşabilmektedir; bu durumda da bir tanesi diğerleri üzerinde egemendir ve bütün toplumsal ilişkileri şekillendirmektedir (Meillassoux, 1972: 98). Meillassoux (1972: 102-103), genellikle Marksist teorisyenlerden daha iyi Marksist olan kapitalist sömürücülerin, bu çelişkili durumun kendileri için yarattığı potansiyellerin farkında olduğunu; özellikle tarımsal olarak geçimlik üretim yaparak yaşayan

toplulukların kapitalizmin tayin ettiği işlevleri yerine getirebildiğinin farkında olduğunu ve bu nedenle az gelişmiş ülkelerde sosyal güvenlik gibi kurumların uygulanmaya konmadığını öne sürmektedir.¹⁰ Örneğin kolonyal dönemde madenlerde yerli emekçiler kendileri için belirlenmiş hizmet dönemini tamamlamasından sonra evlerine dönmeye teşvik edilmiştir. Çünkü endüstride madenlerin düzenli şekilde ödenen ücretten daha az oranda ödeme alan vasıfsız emekçileri dönemsel olarak çalıştırdığı sistemin devamlılığı, onların ek olarak yaptıkları geçimlik üretimin tamamlayıcı mekanizmasına bağlıdır. Kapitalist sektör ve kırsal olan arasındaki mevsimsel göçlerin nedeni, genellikle insanların vergilerini ödeyebilmek ve biraz para kazanmak için ücret alabilecekleri aktivitelere girmek zorunda kalmasıdır. Kapitalist sistemin onlar için emeklilik maaşı ve işsizlik tazminatı gibi güvenceler sağlamaması nedeniyle, yaşamsal ihtiyaçlarını temin etmek için geldikleri sosyo-ekonomik örgütlenmelere geri dönmek durumunda kalmaktadırlar. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerde genellikle tarımsal geleneksel üretim tarzı sürdürülmüş; kentlere daimi yerleşime izin verildiği durumda ise bu işlevler kentsel karşılıklı yardım dernekleri tarafından yerine getirilmiştir. Geleneksel ve kapitalist sektör arasındaki bu ilişkiyi göremeyenler, az gelişmiş ülkelerin 2 ayrı ve ilişki içinde olmayan “ikili ekonomiye” sahip olduğunu ve geleneksel sektörün yavaş yavaş kapitalist sektör tarafından tasfiye edildiğini öne sürmektedir. Ancak bu düalist yaklaşım, kapitalist sektörün geçici olarak üretken olmayan işçilerini beslemek ve onlara hayatta kalmaları için gerekli kaynakları sunması için, kapitalist sektörün organik bir parçası olarak entegre olmuş kırsal komünitelerin sömürsünü gizlemek amacıyla tasarlanmış bir teoridir. Esasında tarımsal komüniteler kapitalist ekonomi için ucuz emek depoları olarak korunmaktadır.

---

¹⁰ Meillassoux’un argümanlarını geliştirdiği dönem göz önüne alındığında, sosyal güvenlik olanaklarının özellikle az gelişmiş ülkelerde sağlanmadığı iddiası doğrudur. Ancak bugün uygulanan neoliberal politikalarla birlikte gelişmiş ülkelerde de benzer bir durum ortaya çıkmıştır ve bu ülkelerdeki işgücünün belirli bir kısmı sosyal güvenlik olanaklarından mahrum bırakılmış şekilde çalışmaktadır.

Banaji ise üretim tarzlarının emek sömürsü biçimlerine indirgenemeyeceğini; çeşitli sömürü biçimlerinin farklı üretim tarzlarında ortak olabileceğini söyleyerek üretim tarzlarının eklemlenmesi teorisini reddetmektedir. Ona göre vülger Marksizmde emekçinin üretim araçlarından ayrılması ve işgücünün metaya dönüşmesi, kapitalizm için zorunlu bir süreç olarak görülmektedir. Oysa örneğin kapitalist olmayan ücretli emek ve ücretli emeğin olmadığı kapitalizmden de bahsedilebilir. Banaji, Lenin'in sömürü ilişkilerinin kapitalist olmamasına karşın, üretim ilişkilerinin kapitalist olabileceğini gösteren fikirlerine gönderme yapmaktadır. Zira Lenin, burjuva üretim ilişkilerinin gelişmesinin, kölelik ve serflik gibi geri sömürü ilişkilerini kapitalist üretim biçimlerine dönüştürmeyip, tersine bunları güçlendirdiğini göstermiştir; bu biçimler niteliksel olarak feodal veya yarı-feodal kalırken, üretim ilişkileri burjuva bir nitelik kazanmaktadır. Dolayısıyla Banaji'ye göre ekonomide kapitalizm dışında varlığını sürdüren üretim tarzları, sınıai birikimin zaman içinde gereksinimlerinin değişmesiyle ortaya çıkan ve emeğin boyunduruk altına alınışının özgün biçimleri olarak açıklanmalıdır. Kapitalist üretim ilişkilerinde değerin, emeğin eski sömürülme biçimleriyle de gerçekleştirilebileceğinin anlaşılması nedeniyle üretim tarzlarının eklemlenmesi nosyonuna sığınmakta ve çözümlenmeler "ikili ekonomi" çerçevesinde yapılmaktadır. Özetle Banaji'ye göre biçim olarak kapitalizm öncesi tarzları yansıtan işletmeler kapitalist devrim yasalarının etkisinde olduğu için aslında kapitalisttirler. Kapitalist üretim ilişkilerinin kapitalizm öncesi emek biçimleriyle varlığını sürdürdüğü sürecin tarihte görülmemiş boyutlara ulaşmış olması, özellikle dünya ekonomisine sömürge olarak bağlanan geri kalmış ülkelerde ortaya çıkmaktadır (Wolpe, 1984: 45-48).

2.1.3. Simbiyotik Yaklaşım: Yapısalcı Marksistler

Yapısalcı Marksistler, 1970'li yıllardan itibaren Bağımlılık Okulu'nun analizlerini geliştirmiş ve daha analitik hale getirmiştir; ayrıca liberal düşünürlerin formel/enformel ayırımına dayalı düalist yaklaşımını çürüten argümanlar geliştirmiştir. Söz konusu

argümanlardan, bu araştırmanın iddiaları için de temel alınan görüş, formel ve enformel sektör arasında bir düalitenin tersine, simbiyotik bir ilişki olduğunu savunan yaklaşımlardır.

De Janvry ve Garramon (1977: 206-207, 210, 215), periferik ekonomilerdeki enformel sektör ve tamamen proleterleşmemiş işgücünü içeren yedek işgücü ordusunun varlığının, merkez ülkelerdeki gibi “sektörel eklemlenme” ve “toplumsal eklemlenme”nin gerçekleşmemiş olmasından kaynaklandığını tartışmaktadır. “Sektörel eklemlenme” tüketim mallarının üretimindeki artışların, sermaye malları için olan talepte bir artışa teşvik ettiği geriye dönük bağlantılar olduğu anlamına gelmekte; bu bağlantılar sermaye oluşumu, teknolojik yenilik ve büyümenin hızlanmasını sağlamaktadır. “Toplumsal eklemlenme” ise karlar ve reel ücretler arasında nesnel bir ilişki olduğu anlamına gelmekte; yani tüketim kapasitesi, ücretlerde emeğe yapılan ödemelerle belirlenmekte ve bu kapasite kar formunda sermayeye geri dönmektedir. Dolayısıyla eklemlenmiş ekonomilerdeki yüksek ücretler, birikim sürecinde önemli bir dinamiktir; işgücünün tamamen proleterleşmesi, prekapitalist üretim tarzlarının parçalanması ve emeğe yapılan ödemelerin parasallaşması birikimin sürdürülmesi için gereklidir.

Periferide ise ithal ikameci endüstriler veya ihracata yönelik üretim ekonomileri için geriye dönük bağlantılar yoktur. Zira periferide endüstrileşme, sermaye malları ve teknolojide dışa bağımlılıkla olmakta ve bu da ödemeler dengesinde baskılara neden olmaktadır. Ayrıca kar oranları ve ücretler arasında da nesnel bir ilişki yoktur. Çünkü ihracata yönelik üretim olan ülkelerde, sermayeye olan geri dönüşleri yurtdışı talep belirlemekte ve yurtiçindeki tüketim kapasitesi, ödemeler dengesindeki baskılar çerçevesinde düzenlenmektedir. İthal ikameci ekonomilerde ise sermayeye olan geri dönüşler, kapitalistler ve maaşlı bürokratik-idari orta sınıftan oluşan sınırlı bir pazarın tüketim kapasitesiyle sınırlıdır. Dolayısıyla eklemlenmemiş ihracata yönelik ekonomilerde yurtiçinde pazarın genişlemesi doğrultusunda nesnel bir gereksinim

olmadığı için ücretler sürekli düşme baskısı altına girmekte ve ucuz emek, ilksel mallar ve mamül tüketici malların üretiminde kullanılarak dünya pazarında bu ülkelerin ihracatlarının rekabetçiliğini sürdürmektedir. Eklemlenmemiş ithal ikameci ekonomilerde ise üretim yüksek gelirli içerden pazara yönelik olduğu için ucuz emek, ithal ikameci endüstrideki sermayeye geri dönüşleri arttırmaktadır. Eklemlenmiş ekonomilerde olduğu gibi periferik ülkelerde sermaye birikimi için pazarın genişlemesi gereksinimi olmadığı için, işgücünün tamamen proleterleşmesi de gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla periferideki birikim, merkezde olduğu gibi emeğe yapılan yüksek ödemelerle değil, kapitalist sektör ve prekapitalist üretim tarzları arasındaki çelişkili ilişki içinde gerçekleşmektedir. Prekapitalist kırsal geçimlik sektör, kapitalist sektörde emeğe yapılan ödemelerin azaltılmasına; yani yeni nesil işçilerin yeniden üretim maliyetlerinin azaltılmasına yardım ettiği ve kapitalist sektör için ihtiyaç fazlası haline gelenleri absorbe ettiği için kapitalist yayılmayla yüzleştğinde parçalanma süreci kısıtlanmaktadır. Özetle prekapitalist geçimlik sektörün kapitalist sektöre ödediği bu sübvansiyon, işçinin tam proleterleşmiş koşullarda yeniden üretimi için gerekli olacak olandan daha düşük ücretler getirmektedir (De Janvry ve Garramon, 1977: 207-208, 210, 215).

Periferik ülkelerin bu koşullarının değişmesi istenmez. Çünkü sürekli birikim için bir önkoşul olarak merkezde ücretlerin artması, kar oranlarının düşme eğilimini arttırmaktadır ve bu nedenle merkezdeki tüketimin, periferiden artı değer çekilmesiyle finanse edilmesine dayanan simbiyotik bir ilişki oluşmuştur. Artı değer, sermaye ihracı ve eşitsiz değişim olmak üzere iki mekanizmayla elde edilmektedir. Periferik ülkeler ise ithal ikameci şemaları uygulamak ve kronik ödemeler dengesini hafifletmek için bu sermaye ihracına ihtiyaç duymakta; emeğe ödenen ücretlerin düşük olması nedeniyle de uluslararası ticarete merkez ülkelere artı değer transferi yapmakta ve eşitsiz değişim gerçekleşmektedir (Portes ve Walton, 1981: 70). Wallerstein, Amin, Arrighi ve Wolpe gibi düşünürler de eşitsiz değişimle periferiden merkeze artı değer transferini sağlayan düşük ücretlerin, geleneksel geçimlik sektörün varlığıyla korunduğunu tartışmışlardır.

Modern ve geleneksel geçimlik sektör arasındaki işlevsel ilişki, işgücünün yeniden üretim maliyetinin altında bir ücret almasını mümkün kılmaktadır ve aslında işçinin aldığı ücret, kendisi ve ailesinin geçim ihtiyaçları ile geleneksel geçimlik üretimi arasında bir tamamlayıcıdır (Amin, 1976: 170; Portes ve Walton, 1981: 72-73).

Ancak eşitsiz değişimin sadece modern-geleneksel ekonomik düalizmine dayanarak açıklanması yeterli olmamıştır. Zira kırsal alanlar kentleşme ve kapitalist tarımın yayılmasıyla bugüne dek süren bir küçülme sürecine girmiştir. Bu noktada Marksistler ikinci bir mekanizma olarak, yedek işgücü ordusunun ücretlerin azaltılması için yaptığı baskıyı görmektedir. Periferik endüstrileşme sermaye-yoğun teknoloji temelinde olmakta ve bu nedenle geleneksel tarımdan kopan emeğin çok küçük bir kısmını istihdam edebilmektedir. İhtiyaç fazlası olan bu marjinal kitle, çatlaklardaki ekonomik aktiviteler vasıtasıyla hayatta kalmaya çalışmaktadır. Büyük bir işsiz ve eksik istihdamlı emek havuzunun olması, kapitalist sektördeki işçiler üzerinde de baskı yapmakta ve onların gelirlerinin olması gerekenden daha düşük tutulmasına yardım etmektedir (Dos Santos, 1970; Quijano, 1974). Ücretler formunda doğrudan ödemelere ek olarak, sosyal güvenlik sistemi bağlamında dolaylı ödemeler genellikle sadece formel sektör şirketlerindeki işçiler ve devlet işçileri için erişilebilirdir. Gelişmiş emek ve sosyal güvenlik uygulamalarının iş gücünün bu küçük kısmıyla sınırlı olması, işçi sınıfının “marjinal” ve “entegre” kısımları arasındaki ekonomik uçurumu arttırmaktadır (Portes ve Walton, 1981: 77-79). Periferideki ucuz emek ekonomisi, işçi sınıfının örgütlü ve politik gücü olan kısmının sahip olduğu avantajlarla birlikte vardır. İşçi sınıfının bu formel kısmına verilen ücretler ve dolaylı yardımların azaltılması yerine 2 alternatif uygulanmaktadır: Ya kapitalist sektörün istihdam ettiği emeğin yeniden üretim maliyetleri düşürülmekte, ya da işgücünün bu kısmının boyutu küçültülmektedir. (1) Eğer işçi sınıfı tüketim metalarını pazarda satın almak zorundaysa, ücretlerinin azaltılması çok güçtür. Bu nedenle işçi sınıfının tamamen proleterleşmiş kesiminin yeniden üretim maliyetleri, ekstra-pazar araçlarıyla azaltılmaktadır. Kentsel işgücü için böylesi araçlar artık kırsal geçimlik sektör

değil, kentin kendisi içindedir. (2) Ancak örgütlü işçilerin emek maliyetleri hala daha yüksekse, sermayenin kazançları artı işgücüne özgürce erişimle mümkün olandan daha düşüktür. Bu koşullarda periferideki şirketler emek sözleşmeleri ve yasalarıyla korunan minimum sayıda işçi istihdam etmeye yönelmektedir. Geçici ve vasıfsız işler için formel sözleşme prosedürlerini bypass ederek, doğrudan örgütsüz emek havuzuna ulaşmaktadırlar. Böylelikle formel olarak “ayrıcalıklı” bir işgücü varlığını sürdürürken, artı emek ve artı değer çekimi maksimize edilebilmektedir. Enformel sektör bu bağlamda ücretli emek istihdam ettiğinde, bunu hiçbir sosyal güvenlik koruması olmadan, resmi minimum ücretin altındaki ücretlerle yapmaktadır. Böylelikle, enformel sektör aktiviteleri, yasal üretim düzenlemeleri altındaki formel sektörün önerdiğinden daha düşük fiyatlarda mallar ve hizmetler sunmaktadır. Bu fiyat eşiği, enformel girişimlere izin vererek yaratılmakta; formel sektördeki şirketlerin emeğin yeniden üretim maliyetlerini azaltarak artı değer çekimini maksimize etmesini temsil etmektedir (Portes ve Walton, 1981: 85-86). Kapitalist şirketlerin artı değeri büyütmesinin aracı, geçim maliyetlerini minimuma itmektir. Bunlar ihtiyaç duyulan metallerin pazardan satın alındığı durumdaki geçim maliyetleri; ve hane üretimi mallar ve hizmetler ile enformel kanallarla elde edilen geçim maliyetleri olarak ikiye ayrılmaktadır. İkisi arasındaki fark, enformel sektör işçilerinden çekilen artık emek miktarıdır. Böylesi bir emek formel sektördeki artı değer oranını ve geçim için gerekli olanın üzerinde ücretler verilmesine imkân vermektedir. Bu şekilde enformel işçilerin emeği, eninde sonunda büyük endüstriyel şirketler ve finans kurumlarının kasasına doğru gitmektedir (Portes ve Walton, 1981: 88).

Bu bağlamda Portes ve Walton’a göre (1981: 104) periferik ülkelerde bugün mevcut olan enformel ekonomiyi, ileri kapitalizmin erken dönem “geçiş” evresine benzetmek imkânsızdır; zira bugünkü durum, yeni dünya ölçeğinde birikim yapısı sonucu kasıtlı ve sürekli şekilde yeniden üretilmektedir. Bu nedenle enformel girişimler prekapitalist zamanlardan bir kalıntı değil; oldukça modern ve büyüyen bir yaratımdır.

1980’li yıllardan itibaren bütün dünyada neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasının ardından enformel ekonomi giderek büyümüş ve kapitalist birikimin sürdürülmesindeki en temel faktör haline gelmesi açısından literatürde daha ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Enformel ekonominin büyümesi, genellikle 1970’lerin yapısal krizinin ardından ortaya çıkan ekonomik yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Sağ kanattakiler için enformel ekonominin büyümesi De Soto’nun iddia ettiği gibi devletlerin ekonomi üzerinde aşırı düzenleme ve denetleme uygulamasından bir kaçışın sonucuyken; sol kanattakiler için sermayenin daha esnek üretim formları için örgütlü emeği parçalama girişiminin bir sonucudur (Weiss, 1987: 217).

Castells ve Portes’in (1989: 27-29) enformel ekonominin çıkış nedenleri üzerine kurdukları hipotezler şunlardır: (1) Şirketler, uluslararası rekabet güçlerini korumak için taşeron sözleşmeye başvurmak istemiştir. Bu nedenle enformel ekonomi örgütlü işgücüne karşı bir tepki olarak çıkmış ve sendikalar da hem kapitalist birikime bir engel, hem de örgütsüz işçilerin dahi çıkarlarını savunmaya istekli baskı grupları olarak görülmüştür. (2) Refah devletlerinin sağlık ve çevre denetimleri, işçilere sağladığı sosyal faydalar, şirketlerin ödemesi gereken vergilerin de fazla olması anlamına gelmektedir. 1970’lerin küresel ekonomik durgunluk ortamında bu maliyetler şirketler tarafından kabul edilemez hale gelmiştir. Bu nedenle devletin ekonomiye müdahalesine karşı bir tepkiyi de teşkil etmektedir. (3) Bütün ülkelerde emek-yoğun endüstriler uluslararası rekabetin etkisi altına girmiştir. Ulusal ekonomilerin uluslararası sisteme giderek daha fazla entegre olmasıyla, daha düşük emek maliyetlerinin olduğu ülkelere gelen bir rekabet ortaya çıkmıştır. Örneğin Üçüncü Dünyadan gelen ucuz ithalatlar nedeniyle imalatçıların çoğu kendi tesislerini kapatmak ya da onları kayıt dışı hale getirmek zorunda kalmıştır. (4) Birçok Üçüncü Dünya ülkesindeki endüstrileşme sürecinde devletin koyduğu standartlar ve yaptırımlar ekonomik gelişmeye ket vurmuştur. Örneğin bir ülke, kendi ekonomik standartlarına ve kurallarına uygun olarak işlemeyen özel ekonomik bölgelere izin vermezse, yabancı şirketler bu bölgelere yerleşmeyecek ve söz konusu ülke aradığı

teknoloji transferi şansını kaybedecektir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, endüstrileşmiş ülkelerle olan rekabetlerinde avantaj elde etmek amacıyla kendi ekonomilerini enformelleştirmek zorunda kalmıştır.

Washington Konsensusu'nun çoğu azgelişmiş ülkeye, devletin ekonomiye müdahalesini minimal bir seviyeye çekip emek pazarını esnekleştirmeleri durumunda, bu ülkelere sermaye yatırımlarının geleceği, ticari girişimlerin karlarını artıracığı ve süreç içerisinde tam istihdamın sağlanabildiği sürdürülebilir büyümenin gerçekleşeceği şeklindeki yanlış reçetesi, enformel sektörün daha da büyümesine ve vaatlerin büyük oranda gerçekleşmemesine neden olmuştur. Yapılan vaatlerin tersine, çokuluslu yatırımcılar azgelişmiş ülkelere kısa vadeli finansal karlar için gelmiş; özelleştirmeyle devlet şirketlerini alanlar istihdamı korumaya isteksiz olmuş ve bu şirketleri kapatarak pazar paylarına el koymuş; ithal ikameci dönemin yerel endüstrileri de yabancı rekabete maruz kalarak tasfiye olmuş ve pazar paylarını yabancı şirketlere bırakmak durumunda kalmıştır. Özelleştirme, azgelişmiş ülkelerin orta sınıfının ve formel proletaryasının büyük kısmının omurgası olan kamu istihdamını azaltmış; şirketler, güçlü sendikalar ve hükümet düzenlemelerinin olmadığı bir ortamda geçici ve kayıt dışı işçileri serbestçe kullanma veya enformel mikro-girişimcilerle taşeron üretim ve satış sözleşmeleri yapma fırsatını elde etmiştir. Sonuçta formel işler giderek azalmış, mikro-girişimler ve enformel istihdamın artmasına paralel olarak ekonomik eşitsizlik büyümüştür (Centeno ve Portes, 2006: 41-42).

Castells ve Portes (1989: 12-13), enformel ekonomi üzerine gelişme yazınında egemen olan ekonomik düalizm ve toplumsal marjinalite nosyonlarından ayrılmaktadır. Düşünörlere göre enformel ekonomi, toplumun çeperlerindeki yoksul insanların hayatta kalmak için yaptığı bir aktivite değildir. Hem gelişmiş hem de azgelişmiş ölkelerde yapılan araştırmalar, denetimsiz ekonomik aktivitelerle uğraşan birçok enformel girişimcinin gelir seviyesinin, bazı durumlarda formel ekonomideki işçilerinkinden dahi

yüksek olduğunu göstermiştir. Yoksulluk dağıtım süreciyle ilişkili bir nitelikten, enformel ekonomi bir üretim ilişkileri formudur. Örneğin modern bir kâğıt üretim tesisi atık kâğıt toplayıcılarıyla hammadde sağlamaları için alt sözleşme yaptığı zaman, bu fenomen kent yoksullarının hayatta kalma aktivitesi olarak değil, işçileri proleter çalışma ilişkilerinden dahi mahrum bırakan “gizli bir ücretli emek formu” olarak açıklanabilir. Bugün enformel sektör, formel çalışma ilişkilerinin olduğu kurumsallaşmış ekonomilerde dahi büyümektedir. Bu nedenle üretim ilişkilerinde bir “gecikme/geri kalma” değil, yeni ortaya çıkmış bir toplumsal eğilimi temsil etmektedir. Bugün enformel ekonominin giderek yaygınlaşmasına tarihsel olarak yeni bir anlam veren şey, enformel aktivitelerin büyük oranda düzenlenmiş bir çevre içinde yayılmasıdır. Konuyla ilgili yapılan tartışmalarda kontrolsüz, sömürü oranının çok yüksek olduğu üretim ilişkilerinin eski zamanlarda kaldığı; kötü çalışma koşullarına sahip ve düşük ücretli işyerlerinin (sweatshop) gelişmiş kapitalizmin değil, klasik kapitalizmin temsili olduğu iddia edilmektedir. Ancak uzun bir kurumsal kontrol ve düzenleme döneminden sonra kötü çalışma koşullarına sahip ve düşük ücretli işyerlerinin ve diğer düzenlemeye tabi olmayan aktivitelerin gelişmesi, eski üretim formlarının yeni üretim formları haline geldiğini göstermektedir. Portes ve Walton (1981: 81-83), enformel girişimlerin yabancı veya yerel büyük ölçekli sermayenin karsız bulduğu alanlarda olduğu ve pazarın giderek genişlemesiyle eninde sonunda tasfiye olacağı varsayımının, merkez ülkelerin gelişme modelinin periferideki koşullara uygulanmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Oysa enformel sektör “geleneksel” değildir ve periferideki empirik kanıtlar enformel işçilerin formel ekonomiyle eklemlendiğini ve modern ekonominin değişen koşullarına karşılık, enformel aktivitelerin kendini yeniden üretme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir.

Enformel ekonomiyle ilgili tartışılan başka bir konu, kapitalist ekonominin genişlediği dönemlerde devresel mi (procyclical) (ekonomik genişlemenin olduğu zamanlarda büyüyen ve ekonomik daralma zamanlarında küçülen), yoksa ekonominin genişlediği

dönemlerde büzülerek karşı-devresel mi (countercyclical) (ekonomik genişleme zamanlarında küçülen ve ekonomik daralma zamanlarında büyüyen) olduğudur. Bu iki süreç de enformel girişimlerin niteliğine göre gerçekleşebilmektedir. Örneğin kendi ürettiği ürünleri doğrudan müşterilere veya perakendecilere pazarlayan enformel mikro girişimler karşı-devresel eğilim gösterirken; ulusal veya çokuluslu büyük ticari kuruluşlarla alt sözleşme yapmış olan enformel mikro girişimler devresel eğilimler göstermektedir. Dolayısıyla aslında ekonominin genişlediği dönemlerde enformel sektör işçileri formel sektörde istihdam edilmekte; ücretli istihdamın azaldığı ekonomik daralma dönemlerinde ise kendi hesabına çalışanların sayısı artmaktadır (Bromley ve Wilson, 2018: 4).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, enformel ekonomi üzerine iki farklı yaklaşım vardır: Formel ekonomideki aşırı düzenlemeden bir “çıkış” (exit) (enformel ekonomiye gönüllü ve girişimci şekilde girmek) ve kapitalist şirketlerin emeği enformelleştirmek için yaptığı baskıyla oluşturulan “dışlama” (exclusion) (enformel ekonomiye formel ücretli istihdamın mevcut olmaması nedeniyle girmek zorunda kalmak). “Çıkış”, formel ekonomi büyüdüğü zaman, formel şirketlerdeki enformel ücretli işçiler için değil, genellikle kendi hesabına çalışanlar için gerçekleşmektedir. “Dışlama” ise formel ekonomi büzülmeye ve sözleşmeli hale gelmeye başladığı zaman gerçekleşmektedir. Neoliberal yaklaşım, enformel ekonomiyi, elitlerin egemenliğindeki devletin ekonomiye aşırı müdahaleciliğine karşı yeni ortaya çıkmış girişimcilerin bir yuvası olarak görmektedir. Dolayısıyla De Soto ve diğer ana-akım ekonomistler enformel çalışmayı, formel ekonomideki aşırı düzenlemeden bir “çıkış” olarak değerlendirmektedir. Marksistler ise enformel ekonominin formel ekonomiyi sübvansede ettiğinin altını çizmekte ve emeği enformelleştirmek için kapitalist şirketlerin baskısıyla meydana gelen “dışlamayı” vurgulamaktadır. Önceden formel olan istihdam ilişkileri küçülmeye gitme, esnekleştirme, kayıt altına almama, dışarıya iş verme ve alt sözleşme/taşeronluk vasıtasıyla yerinden edilmektedir. Gönüllü şekilde formel ekonomiden çıktığı ve

girişimci haline geldiği varsayılanların büyük çoğunluğu, aslında ulusal veya çokuluslu şirketlerin arz ve dağıtım zincirlerine katkıda bulunan “gizli proleterler” veya “gizli ücretli işçiler”dir (Bromley ve Wilson, 2018: 4-5).

Centeno ve Portes (2006: 36), Latin Amerika’daki gibi az gelişmiş ülkelerde enformel girişimlerin ikili bir işleve sahip olduğunu öne sürmektedir: (1) Enformel aktivitelerle uğraşmadığı takdirde geçimini sağlayamayacak nüfusun büyük bir kısmını istihdam etmekte ve gelir sağlamaktadır. Enformel ekonominin sağladığı bu “tampon”, bu ülkelerde görece huzur sağlamakta ve politik istikrarsızlığı yumuşatmaktadır. (2) Enformel üreticilerin sağladığı mallar ve hizmetler, bir yandan formel işçilerin tüketim maliyetlerini, diğer yandan formel şirketlerin üretim ve dağıtım maliyetlerini önemli oranda düşürmektedir. Böylelikle Üçüncü Dünyadaki formel sektör çalışanlarının aldığı düşük ücretler, ucuz ve enformel olarak üretilmiş mallar ve hizmetler sayesinde, bu ücretlerin daha fazla satın alma gücüne sahip olması açısından kısmen telafi edilmektedir. Diğer tarafta büyük şirketler de kendi formel iş gücünün boyutunu küçülterek ve enformel girişimcilerle taşeron sözleşme yaparak, vergi ve emek yasalarının maliyetlerini tazmin etmektedir. Enformel ekonomi bu iki işlevi nedeniyle de devlet tarafından tolere edilmektedir.

Enformel ekonomi az gelişmiş ülkelerde bir arbitraj (ucuz olan piyasadan alıp pahalı olan piyasada satmak) formu olarak modern ekonomideki aksaklıklar süresince bir yardım sağlayabilmekte; ucuz mallar, hizmetler ve emek vasıtasıyla hem şirketleri hem de işçileri sübvansane etmeye yardım edebilmektedir. Ancak enformelliğin uzun vadeli maliyetleri vardır ve az gelişmiş ülkeleri periferik yapan koşulları pekiştirmektedir. Bunun nedenleri: (1) Enformel ekonomi, vergi toplayamadığı için devletin kaynak yaratma kapasitesinin sınırlı kalmasına neden olmakta; devlet, modern kapitalist gelişmenin sağlanması için gerekli koşulları yaratacak kamu teşviklerini sağlayamamakta ve bu nedenle enformel girişimleri formel sektöre katılmaya ikna edememektedir. (2) Enformel ekonomi, modern

devletin sağlık, emeklilik ve sosyal hizmetler gibi politikalarla telafi edebileceği gizli maliyetler ve kolektif eylem problemlerinin cözümüne engel olmaktadır. Ayrıca enformel ekonomi, çevresel bozulma ve kolektif malların temellükü gibi gizli maliyetler de getirmektedir. (3) Devlet, gerekli kaynakları sunmaması ve illegal aktivitelerin yaygınlaşmasından dolayı, kuralların ve sözleşmelerin evrensel bir uygulayıcısı olarak güvenilir rolünü sürdürememekte; vatandaşların polis veya yargıya olan güvenleri zedelenmektedir. (4) Sözleşmeler, modern kapitalist pazarın gelişmesinde önemli bir önkoşuldur ama işleyen bir hukuki sistemin yokluğu bu sözleşmeleri olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle enformel girişimcilerin büyük kısmı kendi cözüm yollarını aramakta ve devlet gibi tarafsız bir düzenleyici güç olmadan sosyal sermaye vasıtasıyla ticari işlemleri gerçekleştirmektedir. (5) Böylesi girişimlerde istikrar ve kazanılan birikimin tekrar yatırıma dönüştürülmesi güdüsü zayıf olduğu için modern endüstriyel ekonominin gerektirdiği sistematik yeniden yatırım ve uzun vadeli planlamaya elverişli değildir. Sektörden birikim elde edenler, gelecek güvencesinin olmaması nedeniyle genellikle servetlerini altın ve dolar gibi yatırımlarla koruma güdüsüne sahiptir (Centeno ve Portes, 2006: 37-40).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, enformel ekonomi sağladığı mallar ve hizmetlerle olduğu kadar, formel sermaye-emek ilişkisinin dışında kalan devasa bir işgücünün yeniden üretimine izin vermesiyle de kapitalizmi sübvansede etmektedir. Bu nedenle enformel sektörü formel sektör üzerinde bir parazitlik formuna indirgemek adil değildir; tersine kapitalist birikim bugün ikisi arasındaki simbiyotik ilişkiye bağımlı hale gelmiştir (Bromley ve Wilson, 2018: 9).

2.2. Sınıf ve Enformel Emek

2.2.1. Yedek İşgücü Ordusu, Prekarya ve Özgür Olmayan Emek

Formel/enformel sektör arasındaki ilişkiselliğin yapısal nedenlerini ortaya koyan bu tartışmalara, enformel emeğin işçi sınıfı içinde nasıl bir konumu işgal ettiğini

değerlendirmeye çalışan yaklaşımlar da eşlik etmektedir. Küreselleşme olarak adlandırılan ve aslında sermayenin küresel ölçekte genişletilmiş yeniden üretimi anlamına gelen süreçte, sosyalist devletlerin ve Güneyin ulusal kalkınmacı devletlerinin sermaye birikiminin genişletilmiş çevrimine dahil edilmesi ve enformel üretim formlarının büyük oranda artmasının sonucu olarak 1975-95 yılları arasında küresel işçi sınıfı dünya çapında iki katına çıkmıştır. Proleterleşmenin artmasıyla işçi sınıfı 1950'ler ve 60'lardaki öncü sektörler içindeki gibi kalmamış; örneğin Güneydeki madenlerde ve diğer sektörlerde işçi sınıfının bileşimi giderek daha komplike hale gelmiştir (Munck, 2013: 754-755).

Enformel sektördeki emek üretkenliği, daha az gelişmiş teknolojileri kullandığı için düşük; sermayenin üretkenliği ise maliyetler büyük oranda azaltıldığı ve sonuçta ortaya çıkan sermaye doğrudan üretici yatırıma yönlendirildiği için daha yüksektir. Enformelliğin temel maliyet tasarrufu ise verilen ücretlerden ziyade, sosyal hizmetler ve çalışanlarla ilgili olarak devlete ödenen diğer ödemelerden oluşan “dolaylı ücretlerden” kaçarak elde edilmektedir (Castells ve Portes, 1989: 30). Bu nedenle enformel ekonomideki işçiler, formel sektördeki işçilerden daha kötü çalışma koşulları deneyimlemekte, daha az sosyal hizmetten faydalanmakta ve daha az ücretler almaktadır. Onların bu koşulları kabul etmesindeki savunmasızlıkları rastlantısal değildir; örneğin bir madencilik bölgesi yüksek oranda işsizliğe maruz kalmışsa ve ailelerini geçindirmenin tek yolu buysa, baretli madenciler kayıt dışı kaçak madenciler haline gelmeye hazırdır. Enformel ekonomi işe girmek için sıra beklemekten ziyade, enformel sektöre girerek ekonomik kriz boyunca yaşamlarını sürdürmeye yönelik savunmasız işçileri kapsamına almaktadır.

İşçilerin yaşadıkları güvencesizlik ve işin istikrarsızlığı üzerine teorik yazının kökenleri, Marx'ın (1867/2011) genel birikim yasası ve yedek işgücü ordusuyla ilişkili çalışmalarıdır. Bu çalışmalarda burjuvazi arasındaki artan rekabetin işçilerin ücretlerinin

düşmesine ve makinelerin hızlı şekilde gelişmesinin işçilerin geçimlerinin giderek güvencesizleşmesine neden olduğu tartışılmaktadır. Yani genel birikim yasası çerçevesinde, üretim araçlarının sürekli olarak artması, emeğin üretkenliğindeki artış, insan gücünün giderek daha az tüketilmesi bağlamında kapitalist sistem bir dönüşüm geçirmekte; işçilerin varlık koşulları daha güvencesiz hale gelmektedir. Marx, yedek işgücü ordusu içindeki 4 farklı formdan bahsetmiştir: dalgalı (floating), gizli (latent), durağan (stagnant) ve yoksullaşmış (pauperized) artı nüfus. (1) Dalgalı artı nüfus, emek sürecinin intensif/yoğun olarak arttırılması ve makinelerin ekstensif/yaygın olarak kullanılması nedeniyle, sürekli gel-git koşulları altında çalışmakta; fabrikalar, atölyeler ve madenlerde yedek işgücü ordusunun en kolay sömürülebilir tabakaları olarak özellikle genç kadınlar, çocuklar ve göçmen emeğinden oluşmaktadır. Bu tabaka, modern endüstrinin ihtiyaçlarına göre özellikle ekonomik genişleme sürecinde işe alınmakta ve ekonomik daralma sürecinde işten çıkarılmaktadır. (2) Gizli artı nüfus, kırsal nüfusun geçimlik üretim yapan kesimlerinden oluşmaktadır ve kapitalist endüstri için potansiyel bir emek kaynağıdır. (3) Durağan artı nüfus, tek kullanımlık veya kullanıp atılabilir iş gücü rezervi olarak en istikrarsız kesimi temsil etmektedir. Minimum bir süre ve minimum ücretlerle çalışmaktadır; istihdamları aşırı derecede düzensizdir. İşe gitmek ve geri dönmek için uzun mesafeler katetmeleri, hiçbir güvenlik önlemi olmadan çok düşük ücretler karşılığında uzun saatler çalışmaları gerekmektedir. Bu artı nüfusun oluşmasının nedeni, modern küçük imalat atölyeleri veya evde terzilik yaparak çalışan kadınlar örneği gibi işyerlerinin gelişmesidir. Fabrikalar bu işyerlerine “outwork” (eve parça başı ücretle verilen iş) veya alt sözleşmelerle iş vermektedir. Ancak endüstride bu küçük imalat atölyelerindeki sömürü daha fazladır, zira işveren ve iş verdikleri işçiler arasında parazitler vardır. Bu parazitler işçilere sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı sunmamakta, onları yasal düzenlemeler olmadan kuralsız şekilde istihdam etmekte, düşük ücretler karşılığında çok daha fazla süre çalıştırarak bir süper-sömürü uygulamaktadır. Bu haliyle de aslında bugünkü enformel sektör işçileri tabirine karşılık gelmektedir. (4) Yoksullaşmış

artı nüfus, durağan nüfusun süreç içerisinde yoksullaşmış halidir ve yedek işgücü ordusunun en alt tortusudur. Büyük kısmını yoksullar, yetim ve düşkün çocuklar, endüstride çalışırken sakatlanmış veya hastalanmış kurbanlar kadar, çalışmak için uygun olmayan serseriler ve suçlular gibi lümpen proletarya oluşturmaktadır. Bu artı nüfus bir nevi yedek işgücü ordusunun hastanesidir. Engels, *İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu*’nda, işçi sınıfının en yoksul segmentleri olarak durağan ve yoksullaşmış kesimlerin, her sokak köşesinde seyyar satıcılık ve işportacılık yaptığından; yevmiyeli birkaç saatlik veya bir günlük iş içinse işçi aranan sokakların civarına gittiklerinden bahsetmektedir (Jonna ve Foster, 2015: 25-30).

1970’lerde yaşanan ekonomik kriz ve durgunluğun tekelci sermayenin uluslararasılaşması ve işçi sınıfı üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla Harry Braverman ve Stephen Hymer gibi düşünürler Marx’ın genel birikim yasası teorisi ve yedek işgücü ordusu analizini tekrar gündeme getirmişlerdir. Hymer, kapitalist emek sömürsünün artmasının 2 temel nedeninin daha büyük bir yedek işgücü ordusunun gelişmesine neden olan teknolojik değişim ve kapitalizmin prekapitalist bölgelere de nüfus ederek kırsal alanlardaki gizli artı nüfusu içermesi olduğunu öne sürmüştür. Böylelikle sermaye birikiminin sürdürülmesi, “endüstriyel bir yedek işgücü ordusu” ve “harici bir yedek işgücü ordusu”ndan oluşan proletaryanın dünya çapında çoğalması anlamına gelmiştir. Ancak Hymer’a göre proletaryanın altında, prekapitalist bölgelerin de içerilmesiyle ortaya çıkan eksik istihdamlı, emeğine ucuza satan ve sınıf bilinci geliştiremeyen bir tabaka vardır. Bu nedenle aslında yedek işgücü ordusu, emek aristokrasisi içinde üstün pozisyonlarını kaybetme korkusu içinde olan işçilerle bu tabaka arasında rekabetçi bir bölünme yaratmakta ve onların kapitalist sisteme sadakatini sürdürmektedir (Jonna ve Foster, 2015: 36).

ILO’nun 1991-2013 küresel işçi sınıfı tablosunda, küresel yedek işgücü ordusu, dünyadaki çalışan nüfusun %60’ını oluşturmakta; bu haliyle de aktif ücretli işçiler ve

küçük işletme sahiplerinin toplam oranını aşmaktadır. 2013 yılında küresel yedek işgücü ordusu 2,3 milyar insandan oluşurken, aktif emek ordusu 1,65 milyar civarındadır ve bunların büyük kısmı güvencesiz ve işsizdir. Marx'ın artı nüfus sınıflamasına göre 1,5 milyar işçi durağan artı nüfustur ve bunlar kendi hesabına çalışan enformel işçiler ve kırsal geçimlik işçilerle ücretsiz aile emeğinden oluşmaktadır. Ancak gerçekte küresel yedek işgücü ordusu çok daha büyüktür, çünkü ILO tarafından part-time, geçici ve sözleşmeli işçiler istihdamdaki ücretli işçiler olarak gösterilmektedir. Oysaki ücretli işçilerin yaklaşık %60'ı part-time veya çeşitli geçici istihdam formları içindedir ve %22'si kendi hesabına çalışmaktadır (Jonna ve Foster, 2015: 38).

Eski ILO ekonomisti Guy Standing (2011), küresel emek pazarının dönüşümüne paralel olarak güvencesizlik, belirsizlik ve borç içerisinde çalışmak durumunda bırakılan yeni işçi sınıfını “prekarya” olarak tanımlamaktadır. Kavram, “precarious” ve “proletariat” kelimelerinin ilişkilendirilmesiyle oluşturulmuştur; çalışmanın gündelikleşmesi ve iş güvencesinin sonuna gönderme yapmaktadır. Jonna ve Foster (2015: 23), Marx'ın zaten klasik proletaryayı tüm bu özelliklerle karakterize olan bir sınıf olarak tanımladığını ve prekarya kavramının, proletaryanın formel olarak istihdam edilen güvenceli ve sendikalarda örgütlü olarak tanımlanması üzerinden kurulmuş moda ve yanlış bir kavram olduğunu tartışmaktadır. Standing, Marx ve Engels'in proletaryayla tanımladıkları insanlık dışı çalışma koşullarını prekaryaya yüklemekte ve güvenceli çalışan işgücü olarak gördüğü proletaryadan ayırmaktadır.

Bu noktada Erik Olin Wright da (2016), Standing'in prekaryayı üretim ilişkileri içinde istikrarsızlıkla, dağıtım ilişkileri içinde savunmasızlıkla ve devletle ilişkilerinde marjinallikle karakterize ederek, işçi sınıfından ayrı bir sınıf olarak görmesini eleştirmektedir. Wright'a (2016: 133-134) göre, işçi sınıfı içinde bugün küçülmüş olsa da, 19. yüzyıl proletaryasının aksine güvenceli ve daha iyi koşullarda çalışan bir kesimin olduğu doğrudur. Bu kesim, işçi sınıfı içinde ayırt edici bir çelişkili sınıfsal konuma

sahiptir. Prekarya ise böylesi güçlü haklardan yoksun olan ve işçi sınıfının hızla büyüyen bir segmentini oluşturmaktadır. Yani hem güvenceli işçiler hem de prekarya, aralarındaki ayırt edici özelliklere karşın işçi sınıfının farklı segmentlerini teşkil etmektedir.

Munck ise prekarya kavramının Global Güneydeki işçilerin durumunu açıklamayan Kuzeysantrik bir kavram olduğunu tartışmaktadır. Zira prekarya söylemi toplumsal eşitlik ve adalet için ulusal sosyo-ekonomik sistemlerin ve emek pazarlarının yeniden biçimlendirilmesinde Keynesyen/Fordist refah devletindeki çalışma ilişkilerine bir öykünme barındırırken, refah devleti kapitalizmini asla deneyimlememiş ve emeğin her zaman istikrarsızlık içinde olduğu Güneydeki yoksullar için bir şey söylememektedir (Munck, 2013: 752). Muck'a göre de gerçekleşen şey aslında klasik Marksist stilde bir proleterleşmeyle Poloniyalı bir kopuş ve mülksüzleştirme sürecinin birleşimidir (Munck, 2013: 748). Neoliberal küreselleşme klasik sermaye birikimi mekanizmaları vasıtasıyla olduğu kadar, Rosa Luxemburg'un (1913/2004) Marx'ın ilkel birikim teorisini genişletmesinin modern ve devam eden bir versiyonu olarak "mülksüzleştirerek birikim" vasıtasıyla da dünya işçilerini sömürmektedir. Marx'ın bahsettiği emek sömürsüne ek olarak, Polanyi'nin yaklaşımı Güneyde örneğin özelleştirmelerle geçimlik araçlarını kaybedenlerin güvencesiz enformel emek pazarına girmek zorunda kalışını açıklamaktadır (Munck, 2013: 756-757).

ILO da formel/enformel ve içerme/dışlama düalizminin bir tekrarı olarak "güvencesiz çalışma" (precarious work) terimini benimsemiş gibi görünmektedir. Terim düşük ücretli, tehlikeli, güvencesiz ve bir haneyi geçindiremeyen standartta bir istihdamı tanımlamaktadır. Dolayısıyla "prekarya", önceki tartışmalardaki "sınıf altı" veya "marjinal" kavramları gibi benzer bir rol oynamaktadır. Guy Standing (2011), prekaryayı "yeni tehlikeli sınıf" olarak yansıtmaktadır. Aslında tehlikeli sınıf terimi ilk olarak, işçi sınıfı arasında yoksulluk ve suçun görüldüğüne referansla burjuva ideologlar tarafından 19. yüzyılın ortasında Paris'te kullanılmıştır. Munck'a göre (2013: 758-759) Standing'in

modern dünyanın prekaryasını “yeni tehlikeli sınıf” olarak tartışma isteğinin geneolojisinde de aslında bu referans yatmaktadır. Marx’ın çalışmasında ise benzer bir terim “lumpen proletarya”dır. Ancak Marx serseriler, dolandırıcılar, şarlatanlar, evsizler, yankesiciler, kadın satıcıları, laternacılar ve dilenciler gibi güvencesiz geçim araçlarıyla uğraşanlardan oluşan bu kitleyi, üretim ilişkileriyle tanımlanan bir sınıf fraksiyonu olarak görmemiştir. Victor Hugo ise *Sefiller*’de çalışan yoksulların sömürücü bir sistemin kurbanları olduğunu ve hepsinin potansiyel katiller ve zorbalardan olmadığını göstererek kendi zamanının “tehlikeli sınıf” peygamberlerine cevap vermiştir.

Tom Brass (2010; 2011; 2014; 2015), kapitalizmin olgunlaşmış olduğu yaşadığımız evrede işgücünün büyük kısmının özgür olmadığı tartışması üzerinden ve özellikle antropolog Jan Breman’ın (2010) “borç köleliği” (debt bondage) kavramını temel alarak “deproleterleşme” (deproletarianization) kavramını formüle etmektedir. Brass’a göre (2011: 275, 278; 2014: 290), 1960’lar ve 70’ler boyunca Üçüncü Dünya tarımındaki özgür olmayan biçimdeki toplumsal üretim ilişkileri, özellikle üretim tarzı üzerine ve kapitalizme geçiş konusundaki tartışmalarda, kapitalist birikimle bağdaşmayan ve bu nedenle de ekonomik gelişmeye engel prekapitalist bir ilişki olarak görülmüştür. Bu argümandan hareketle “yarı-feodal tez” taraftarları, kapitalizmin Üçüncü Dünya ülkelerinin tarım sektöründe yayılırken, özgür olmayan emek (unfree labour) yerine özgür emeğin geçmesinin kaçınılmaz olduğunu varsaymış; Marksist olmayan teorilerdeki gibi özgür olmayan emeği kapitalizmle, gelişmiş üretici güçlerle, ekonomik verimlilikle, vasıflı işçilerle ve pazarın genişlemesiyle bağdaşmıyormuş gibi görmüştür. Bu nedenle sermayenin, özgür olmayan emeğin bulunduğu yerlerde yerine sürekli olarak özgür işgücünü geçirmeye çabalayacağı varsayılmıştır. Brass, hem Marksist “yarı-feodal tezin” savunucularının hem de neo-klasik ekonomistlerin, iyi huylu bir kapitalizmin özgür olmayan emeği, baskıcı ve sömürücü ilişkileri gönüllü olarak kaldırdığına dair paylaştıkları inanca meydan okumaktadır.

Brass (2011: 279; 2014: 291), özgür olmayan emek formlarının, sermayenin sınıf mücadelesinin bir ürünü olarak kapitalizm tarafından bugüne dek kullanıldığını; kapitalistlere işgücünü depolitize etme, ucuzlaştırma ve disipline etme imkânı verdiğini öne sürmektedir. Yeşil Devrimi takiben ve özellikle neoliberal politikalar çağında oluşan endüstriyel yedek işgücü ordusu vasıtasıyla, giderek ya özgür emeğin yerine özgür olmayan emek geçirilmekte, ya da özgür emek formları özgür olmayan emek formlarına dönüştürülmektedir. Özgür olmayan emek olarak tanımlanan işçiler hala topraksızdır; daimi, mevsimlik veya gündelik temelde başkası için çalışmaktadır; gelişmiş üretici güçlerle bir arada istihdam edilmektedir; nakit ücretler almaktadır; göçmen veya yerli olabilmektedir; ve bir sözleşme tarafının kontrolü altında kendi iş gücünü emek pazarında dolaşıma sokmaktadır. Ancak onlar artık kendi işgüçlerini özgürce satamamaktadır. Örneğin Marksist teoride yerinden edilmiş köylülerin, pazarda kendi iş gücünü satarak potansiyel olarak özgür ücretli emekçiler haline geldiği varsayılmaktadır. Oysa esasında tamamen özgür emekçiler haline gelmeleri borç köleliği (debt bondage) veya sözleşme ilişkileriyle önlenmektedir. Bugün de devam eden yeni mülksüzleştirme süreci böylesi bir bağımlılık yaratmaya yöneliktir ve elitlerin sınıf mücadelesinin bir ürünüdür. Zira onlar sadece mülkiyetin değil, emeğin de kontrolünü ele geçirmenin birikim süreci için önemini farkındadır. Brass (2014: 295) bu bağlamda “deproleterleşme” (deproletarianization) tezinin merkez/periferi dikotomisiyle değil, sınıf mücadelesi odağıyla yaklaşarak, bağımlılık teorisinin özgür emeğin alanı olarak gördüğü merkezde de özgür olmayan emek ilişkilerinin giderek arttığını öne sürmektedir.

Literatürde özgür olmayan emek basit şekilde fiziksel zor gücünün görsel imajları olan “kırbaçlar ve zincirler” argümanı ile kavramsallaştırılmakta; şiddet ve baskı ile eşleştirilmektedir. Oysaki korku, davranışı güdüleyen nihai cezadır. Bir kölenin itaatsizliğinin sonuçlarını bilmesi için illa kamçılanması gerekmemektedir. Bugün üretim ilişkileri açısından özgür olmama durumunun “yeni kölelik” olarak kavramsallaştırılma ısrarı ahistorik ve yanlıştır (Brass, 2014: 299-300). Tarımsal üreticinin topraktan

sürülmesiyle birlikte özgür olduğu varsayılan emekçi daha dolaysız zorlama formları içine girmiştir: işçilerin emeklerini gönüllü olarak satmaya zorunlu bırakılması. Dolayısıyla özgür emek aslında, şiddet ve zorla sömürünün yerine “sessiz zorlamanın” geçtiği bir sömürü ilişkisi içindedir. Marx’ın dediği gibi idarecinin kitabı, köle amirinin kırbacının yerine geçmiştir (Bernards, 2017: 945-946).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Brass’a göre (2011: 136-137, 165, 276) ilkel birikimle ilgili olarak borcun amacı köylüleri toprağın dışına atmaya zorlamakken (depeasantization), bugün tam olarak işleyen bir kapitalizmde borcun amacı, işçinin işgücü üzerinde kontrol kazanmak ve onun emeğini özgürce metalaştırmasına engel olmak; kendi işgücünün mülkiyetinden/kontrolünden ayrılmasıdır (deproletarianization). Kapitalizm, ilkel birikimle birlikte kendi işgücünü metalaştırabilen bir işçi (proletarya) ortaya çıkarmıştır. Bugün ise tam olarak işleyen bir kapitalizm, aksine, sahip olduğu tek metayı özgürce satma veya yeniden metalaştırma kabiliyetinden mahrum edilmiş bir işçi profili ortaya çıkarmaktadır (deproletarianization).

2.2.2. İlişki ve Süreç Olarak Sınıf

Bu araştırmada, özelleştirmenin ardından madencilik sektöründeki yapısal dönüşümün işçi sınıfı tarafından nasıl deneyimlendiği ve sınıf ilişkilerinde nasıl bir değişim yarattığı, Thompson ve Harvey’in yaklaşımlarının bir arada kullanılmasıyla ele alınan bir sınıf analizine dayandırılmaktadır. Thompson (2012) sınıfı, zaman ve mekân içinde sabit bir yapı olarak değil, aktif bir süreç ve ilişki olarak görmektedir. Ona göre üretim ilişkilerinden kaynaklanan sömürü gibi bir ortak “deneyimi” yaşayan işçiler çelişkili çıkarlarını tespit etmekte, bu çıkarlar çerçevesinde mücadele etmeye başlamakta, mücadele sürecinde bir sınıf olarak davranma eğilimi göstermekte ve sınıf bilinci geliştirmektedir (Wood, 1982: 61-62). Thompson’ın sınıf yaklaşımında, bilinçli bir sınıf oluşumunun olmadığı toplumlarda bile (kendinde sınıf), sınıf şeklinde yapılanmış mücadeleler ve çatışmalar vardır (Wood, 2001: 97). Tarihçilerin ve sosyologların

görevinin ise, nesnel yapıların insanların yaşamlarında ne yaptığını, nasıl yaptığını ve insanların bunun hakkında ne yaptıklarını keşfetmek olduğunu; yani insanlar tarafından hangi yapılaşmış süreçlerin belirleyici baskılarının deneyimlendiğini ve bunlarla nasıl başa çıkıldığını göstermek olduğunu söylemektedir (Wood, 1982: 62).

Harvey (2003) ise genişletilmiş yeniden üretim ve mülksüzleştirme olmak üzere birikim stratejileri arasındaki bağlantılar hakkındaki analiziyle, sınıf nostaljisi ve sınıf çalışmalarını engelleyen prototiplerin ötesine geçmeyi sağlamaktadır. Ona göre sınıf her zaman, kapitalizmin önceden ulaşmadığı yerlere genişlemesi ve mülksüzleştirilmesiyle kendi dışsal ötekisini yaratmaktadır. Harvey'in işçi sınıfının yaşamında ve kültüründe tekrarlanan bir süreç olarak mülksüzleşme üzerine odaklanması, Thompson'ın bir süreç ve ilişki olarak sınıf anlayışıyla uyumlu şekilde, sınıf ilişkilerinin değişkenliğini görmeye yardım etmektedir.

Bu araştırmada sınıf analizi 2 nedenden dolayı önemlidir. İlki, kapitalist üretim biçimi dahilindeki birikim rejimindeki değişim, zamansal, mekânsal ve toplumsal olarak kurulu yapıları parçalamakta; mülkiyetin kontrolü, artı değer elde etme yolları ve emek pazarının yapısında toplumsal çatışmalar vasıtasıyla yapısal çelişkiler yaratarak onları çözmektedir. Yani kar arayışı hedefiyle hareket eden sermayenin dolaşımındaki değişimler, işçi sınıfının yapısını ve yaşamını da değiştirmektedir. Üretim ilişkilerindeki değişime paralel olarak işçi sınıfının toplumsal yeniden üretimi ise ancak sınıf analiziyle anlaşılabilir. İkincisi, her ülkede sınıf, Thompson'ın İngiltere'deki endüstrileşme sürecinde gözlemlediği gibi kendi kendini oluşturan bir aktör değildir ve farklı toplumlarda benzer yollarla ortaya çıkmamaktadır. Emek hareketleri sınıf bilincinin sürmesi için önemlidir ancak bu bilinç işyerindeki gündelik pratiklerle de yaratılabilir. Yani sınıf aslında mobilize olmadığı zaman veya Batıdaki emek hareketlerine benzemediği zaman da vardır. İşçi sınıfı tarihsel koşullara bağlı olarak bazı ülkelerde devrimci, bazılarında ise değildir. Bunu belirleyen şey, belirli bir ekonominin

küresel pazarlara nasıl eklemlendiği, ulusal ve uluslararası sınıf ilişkilerinin birikim ilişkilerini nasıl şekillendirdiği ve devlet-sınıf ilişkilerinin nasıl yapılandırıldığına bağlı olarak zaman ve mekân içinde farklılaşmaktadır. Ancak bu farklı sınıflar arasında hiçbir çatışma olmadığı anlamına gelmemektedir. Böylesi bir işçi sınıfının yapısı ve görünür olmayan çatışmaları da sınıf analiziyle anlaşılabilir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu araştırmada Thompson gibi dinamik ve zaman içinde değişen ilişkilere bakan bir sınıf perspektifi benimsenmektedir. Bu tarz bir sınıf perspektifi, farklı gruplar arasındaki güç ilişkilerini göz önüne almaktadır; üretim ilişkilerinde benzer bir konumda bulunanların ortak deneyimlerini incelemektedir ve sınıfın var olması için zorunlu olarak işçilerin sınıf bilincine sahip olması veya devrimci olması beklentisine sahip değildir. Araştırma boyunca bu perspektifle, 3 madenci grubunun hem sermaye sahipleri ve devletle olan ilişkilerinin, hem de kendi aralarındaki ilişkilerin izi sürülmeye çalışılmaktadır. Böylelikle yapısal dönüşümle birlikte onların ortak bir sınıf bilinci geliştirmesine engel olarak birbirlerinden ayrışmasına ve kendine özgü sınıf kimlikleri geliştirmesine neden olan süreç ortaya konmaktadır.

2.3. Genel Değerlendirme

Enformelleşme ve enformel emek konusundaki tüm bu genel tartışmalardan hareketle, Zonguldak'ta madencilik endüstrisindeki üretim ilişkilerinin dönüşümünü açıklamak üzere temel alınan teorik argüman, Marksistlerin enformel sektör ve emek üzerine açıklamalarıdır. Araştırmanın bulguları yorumlanırken, bu teorik yaklaşım temelinde ilişkişel şekilde bir araya getirilmiş kavramsal çerçeve, belirli başlıklar altında şu şekilde özetlenebilir:

- Ekonomik Dönüşüm

Madencilik sektöründeki özelleştirme, devlet varlıklarının veya müştereklerinin özel mülkiyet haline getirilmesi bağlamında Harvey'in (2003) "mülksüzleştirerek

birikim” kavramı çerçevesinde tartışılmakta ve kapitalizmin devam eden ilkel birikim formlarından biri olarak ele alınmaktadır. Özelleştirme sonucu oluşan yeni üretim ilişkileri ise Portes’in (Portes ve Walton, 1981; Castells ve Portes, 1989; Portes ve Schauflier, 1993; Centeno ve Portes, 2006) öncülük ettiği ve formel/enformel sektörler arasındaki işbirliğini vurgulayan “simbiyotik ilişki” argümanı çerçevesinde tartışılmaktadır.

Marksistler, şirketlerin üretim ve dağıtım maliyetlerini düşürerek kar elde etme stratejilerinin, formel istihdam olanaklarının azaltılması, esnekleştirme, kayıt altına almama, dışarıya iş verme ve altsözleşme/taşeronluk olduğunu öne sürmektedir. Zonguldak’ta uzun yıllar devletin tekelinde olan madencilik endüstrisine özel sermayenin girişiyle birlikte ortaya çıkan taşeron ve kaçak ocaklarda, bahsedilen bu stratejiler uygulanmaktadır. Madencilik sektörünün bugünkü yapısı içinde, Modernleşme Okulu ve takipçilerinin iddia ettiği gibi kapitalist/geçim, modern/geleneksel veya formel/enformel olarak iki ayrı ekonomik sektörün birbirinden bağımsız olmadığı, tersine formel/enformel sektörler arasında Marksistlerin öne sürdüğü gibi simbiyotik bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu ilişkide formel özel sermaye, altsözleşme/taşeron sistemi veya dışarıya iş verme (outwork) yöntemleriyle enformel işletmelerle ilişki kurarak yedek iş gücü havuzuna ulaşmakta ve bu iş gücünü sosyal güvenlik korumaları olmadan düşük ücretlerle çalıştırarak karlarını arttırmaktadır.

Kaçak madenciliğin ilkel bir sektörken, formel özel sermayeyle ilişki içine girerek kapitalize olma süreci ise Marx’ın (1867/2011) “basit meta üretimi” ve “kapitalist meta üretimi” kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır. Onların kapitalist meta üreticilerine dönüşmelerini sağlayan birikim ise, Marx’ın (1867/2011) ve Luxemburg’un (1913/2004) “ilkel birikim” tartışmasının modern versiyonları olarak yine Harvey’in (2003) “mülksüzleştirerek birikim”, De Angelis’in (1999; 2001) “yeni çitlemeler” ve Polanyi’nin

(2010) “çift yönlü hareket” kavramlarını bir arada ele alarak “müştereklerin çitlenmesi” argümanı çerçevesinde yorumlanmaktadır.

- Emeğin Dönüşümü

Emeğin karakteristikleri ele alınırken, 3 madenci grubundaki emek, Marx’ın (1867/2011) klasik proletarya tanımında yedek işgücü ordusundaki dalgalı” (floating), “gizli” (latent), “durağan” (stagnant) ve “yoksullaşan” (pauperized) artı nüfus sınıflandırmasına yerleştirilmektedir. Marksistlerin prekaryanın üretim ilişkileri içinde tek başına ayrı bir sınıfı teşkil etmediği şeklindeki eleştirileri çerçevesinde (Munck, 2013; Jonna ve Foster, 2015; Wright, 2016), TTK, taşeron ve kaçak maden işçileri, proletarya ve prekarya olarak iki ayrı sınıf bağlamında değil, işçi sınıfının ayrı segmentleri olarak ele alınmaktadır. Kaçak madenlerdeki emeğin bir kısmı ise Breman’ın (2010) “bağımlı emek” (bonded labor) ve Brass’ın (2011; 2014) “deproleterleşme” (deproletarianization) ve “özgür olmayan emek” (unfree labour) kavramları çerçevesinde yorumlanmaktadır.

Kaçak ocak girişimcilerinin sınıfsal konumları ise Poulantzas’ın (1974) “küçük burjuvazi” tanımı bağlamında değerlendirilmektedir. Kendi hesabına çalışanlar olarak enformel girişimcilerin ekonomik amacının kapitalist girişimlerin kar elde etme ve biriktirme amacının aksine sadece geçinmek olduğu şeklinde farklı bir rasyonalitesi olduğunu öne süren ILO’nun (1972) görüşlerinin aksine, ilkel birikimin yeni formlarda devam ettiğini iddia eden (De Angelis, 1999; 2001; Harvey, 2003; 2004; Munck, 2013) ve kapitalist meta üretimi yapan girişimcilerin birikim odaklı rasyonalitesine vurgu yapan Marksistlerin görüşleri temel alınmaktadır.

Madenlerdeki emek süreci, özellikle de altsözleşme sistemi ve ekip başı sisteminin yarattığı baskı ve rıza, Burawoy’ın (1985) rızanın hüküm sürdüğü ama baskının da dışlanmadığı bir emek rejimi olarak tanımladığı “hegemonik despotizm” kavramıyla açıklanmaktadır. Taşeron madenlerdeki “parça başı ücret sistemi”nin işçiler arasında rekabet veya rıza yaratmadaki rolü, yine Burawoy (1979) ve Nikitin’in (1974)

argümanları çerçevesinde tartışılmaktadır. Kaçak madenlerdeki “patron-yanaşma ilişkileri”nin rıza yaratıcı rolü ise Breman’ın iyi huylu bir patronaj formu olarak görüldüğünü vurguladığı “geçim garantisi” kavramı bağlamında açıklanmaktadır (Brass, 2014: 302).

Taşeron ve kaçak madenlerdeki üretim ve sömürü ilişkileri incelenirken, çeşitli sömürü biçimlerinin farklı üretim tarzlarında ortak olabileceğini, bu nedenle de kapitalist üretim ilişkilerinde değer, emeğin eski sömürülme biçimleriyle de gerçekleştirilebileceğini iddia eden Banaji’nin fikirlerinden yararlanılmaktadır (Wolpe, 1984: 45-48). Bu bağlamda taşeron ve kaçak madenlerdeki üretim ilişkileri ve emek süreci, kontrolsüz ve sömürü oranının çok yüksek olduğu eski üretim formları ve sömürü biçimlerinin, sermaye birikimini sürdürmek için yeni üretim formları ve sömürü biçimleri haline geldiği varsayımı üzerinden yorumlanmaktadır (Castells ve Portes, 1989).

- Politik Kültürün Dönüşümü

İşçilerin devletten beklentileri ve bu beklentilere karşı ne sundukları konusundaki fikirleri, toplumsal eşitlik ve adalet vizyonları ve işyerinin onlar için değişen anlamı Thompson (1971) ve Scott’ın (1979) “moral ekonomi” kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır. Özellikle Thompson (2012), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nda sanayi devriminin ardından piyasa ekonomisine geçiş sürecinde halkın ihtiyaç ve beklentilerinin köklerinin eski düzende olduğunu moral ekonomi kavramı çerçevesinde tartışmakta; eski düzen çözülürken bu beklentilerin karşılanmaması nedeniyle halkın yaşadığı deneyimler ve bu deneyimler sonucu verdiği tepkilerle ortaya çıkan işçi sınıfı bilincini, sınıf oluşumuyla ilişkilendirmektedir. Havzada devlet kapitalizminin tasfiyesinin ardından işçi sınıfının deneyimleri, beklentileri ve tepkileri de benzer bir sınıf perspektifiyle yorumlanmaktadır.

Devletin, madencilik sektörünün bugünkü yapısının oluşumundaki rolünü ele alırken, Centeno ve Portes’in (2006) yasa koyma ve düzenleme kapasitesi yüksek olan,

ancak bu yasaları pratikte uygulamakta aciz ve hayatta kalmak için enformel sektöre bağımlı olan devletleri sınıflandırmak için kullandığı “hüsrana uğramış devlet” (frustrated state) kavramı kullanılmaktadır. Devletin kaçak madenlerin varlığına ilişkin toleransı, Coser’ın çatışma kuramı çerçevesinde tartıştığı “emniyet süpabı kurumları”na referans vererek (Polama, 1993: 101-102), Kıray’ın (1964) “tampon mekanizma” kavramıyla açıklanmaktadır.

Üç işçi grubunun bir bütün olarak sınıf mücadelesini engelleyen politik kontrol araçları, Hall (1985) ve Jessop vd. ‘nin (1984) hegemonik bir projeden farklı olarak devletin toplumsal meşruiyetini sağlamak için sürekli popülist ödülleri verdiğini ve bu da işe yaramadığı zaman zor gücünü devreye soktuğunu ifade etmek için kullandıkları “otoriter popülizm” kavramı; Scott’ın (1972) “klientalizm” olarak da adlandırılan “patron-yanaşma ilişkileri” tanımı; Lloyd (1984), Makal (2002) ve Hymer’ın (Jonna ve Foster, 2015: 36) “işçi/emek aristokrasisi” tartışmaları; ve Posusney’in (1993) “restoratif/onarıcı kolektif eylem” tartışması çerçevesinde yorumlanmaktadır.

İşçilerin sınıf kimlikleri veya başka bir ifadeyle toplumsal sınıf aidiyeti ve biz/onlar dikotomisi ise Lloyd’un (1984) Üçüncü Dünya işçilerinin strotipi hakkındaki görüşleri ve Elizabeth Gilboy’un “komşuya ayak uydurma” kavramıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Gilboy, kişinin kendisini komşusuyla kıyaslamasının, toplumsal sınıf aidiyetinde ve maddi servet birikiminde temel bir ölçüt olduğunu ifade etmekte; komşuya ayak uyduramamanın, toplumsal, ekonomik ve kültürel bakımdan aşağı olmanın göstergesi olarak algılandığını öne sürmektedir (Freeman ve Louça, 2012: 221).

3. DEĞİŞEN POLİTİKALARLA İŞÇİLEŞ(ME)ME SÜRECİ

3.1. Türkiye’de Kırsal Yapı ve Dönüşümü

Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde büyük oranda yabancı sermayenin kontrolünde işletilen ve Cumhuriyet’in kurulmasının ardından devletin öncülük ettiği madencilik endüstrisindeki bir ayağı köyde bir ayağı madende olan köylü işçi olgusunun, kırsal yapı ve bu yapının dönüşümüne ilişkin tarihsel kökenleri hakkında bilgi verilecektir. Böylelikle endüstrideki güvencesizliğin yeni bir olgu olmadığı ve farklı tarihsel dönemlerde biçim değiştirerek varlığını sürdürdüğü gösterilmeye çalışılacaktır. Ayrıca sosyal bilimcilerin köylü işçi olgusuna neden olan Türkiye’deki üretim tarzı ve Batıdakinden farklı olan dinamikleri konusundaki tartışmalarına yer verilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki kırsal yapı, feodal Avrupa’dan birkaç noktada farklılaşmaktadır. Toprağın çıplak mülkiyeti, aynı feodal Avrupa’da olduğu gibi devlete aittir. Fakat Avrupa’dan farklı olarak devlet, bu toprakların bir kısmındaki tasarruf hakkını soylulara değil, askeri ya da bürokratik kesimlere vermiş ve bu kesimler toprak karşılığında devlet için asker beslemişlerdir (timar sistemi) (Köymen, 2014: 76). Ayrıca bu kesimler, bir çift öküzle işlenebilecek kadar toprağın tasarrufunu aynı Avrupa feodalizminde olduğu gibi köylülere vermiş ve böylelikle köylüler, kendi geçimleri için verilen toprağın dışındaki diğer görevlerinde hem toprak sahibi kesim hem de devlet için artı-ürün üretmiştir. Köylüler, kendilerine verilen tasarruf hakkı karşılığında ise toprağını terk etme, satma, ipotek ettirme, istediği şeyi ekme ve üç yıl art arda toprağı boş bırakma gibi haklara sahip olmamışlardır (Köymen, 2014: 77). Ancak 16. yüzyılda Batı kapitalizminin gelişmesi ve Osmanlı’nın askeri yayılcılığının durarak gelirlerinin azalması sonucu bu politika değişmiş, devlet gelir elde etmek için miri devlet arazilerini satmaya başlamış ve vergi toplamada artık mültezimlerin yetkili olduğu iltizam usulünü

getirmiştir (Köymen, 2014: 79). Bu toprak sistemi, Cumhuriyet'in kurulmasına kadar sürdürülmüştür.

Literatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda kapitalist dünya ekonomisi içinde periferileştiği ve politik bağımsızlığını korurken, ekonomik olarak merkez ülkelere bir yarı-sömürge olarak bağımlı hale geldiği konusunda bir konsensus bulunmaktadır (Wallerstein, 1979; Kurmuş, 1982; Pamuk, 1994; Keyder, 2009; Köymen, 2014). Özellikle 1838 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ile imzaladığı Balta Limanı Ticaret Anlaşması, Osmanlı coğrafyasıyla olan serbest ticaretin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Quataert, 2004: 945). Bu anlaşmayla birlikte Anadolu köylüleri bir yandan Avrupa sanayisinin ve işçi sınıfının tarımsal hammadde ve gıda ihtiyaçlarını karşılarken, diğer yandan Avrupa sanayisinin mallarının satılacağı bir pazar haline getirilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Osmanlı'nın yaptığı ihracatlar içinde tarımsal hammadde ve gıda maddelerinin payı %90 düzeyindedir (Pamuk, 1994: 57-58). Bu nedenle devlet, küçük köylülüğün devletin en önemli mali kaynağı olmasından dolayı mevcut üretim ilişkilerinin sürmesi yönünde politikalar uygulamıştır.

Kırsal yapının özelliklerine bakıldığında, Anadolu nüfusu yaklaşık olarak 40 bin köye dağılmış durumdadır (Issawi, 1966: 65). 1913'te ekili alanların %39'u kırsal nüfusun %1'ini oluşturan derebeylerinin, %26'sı kırsal nüfusun %4'ü olan toprak ağalarının, %35'i ise kırsal nüfusun %87'sini oluşturan orta ve az topraklı köylülerin tasarrufu altındadır. Topraksız köylü oranı %8'dir (Avcıoğlu, 1975a: 187). Tarımsal ürünler için yabancı talebin artmış olmasından dolayı büyük toprak sahipleri, mültezimler ve tefeciler pazarda satmak amacıyla daha fazla ürüne sahip olmak istemiş ve köylüleri büyük oranda ortakçılık pratiğiyle sömürmüştür. Ayrıca köylülere hâkim olabilmek ve üretim fazlasına da el koyabilmek için borç para vermiştir. Borcun oluşmasının iki nedeni vardır:

İlki, dönem itibariyle demiryollarıyla ithal malların birçok bölgeye girmiş olması köylülerin yerel endüstrilerinin çökmesine neden olmuş ve onları daha önceden kendi yaptıkları birçok malı pazardan satın almak zorunda bırakmıştır.

İkincisi ise kötü hasat yıllarının ardından üreticilerin fakirleşmesidir. Bu nedenlerden dolayı köylülerin paraya olan ihtiyaçları artmış; tohum ve diğer yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak için tefecilere bağımlı hale gelmişlerdir.¹¹ 1858 Arazi Kanunnamesi ile fiilen işlettiği toprağın sahibi olan köylüler de, tefecilere ve tüccarlara olan borçları nedeniyle topraklarını kaybetmiş ve buralarda ortakçı olarak çalışmak zorunda kalmıştır (Issawi, 1966: 69).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Osmanlı coğrafyasının tarımsal hammaddeleri için yabancı talebin artması meta-para ilişkilerinin gelişmesi, feodalizmin kalıntısı sınıfların korunması ve ortakçılık sisteminin güçlenmesi gibi bir dizi sonuç doğurmuştur. Marx (2003), tarımda küçük toprak sahipliğinin, üretici güçlerin ve dolayısıyla kapitalizmin gelişmesini engellediğini söylemektedir. Ancak Anadolu'daki köylülerin büyük çoğunluğunun geçim için gerekli büyüklükte toprağı yoktur ve genellikle büyük toprak sahiplerinin topraklarında yarıcı, ortakçı, kiracı ya da maraba olarak çalışmaya devam etmişlerdir (Köymen, 2008: 107-108). Dönem boyunca Anadolu'da sanayinin gelişmemiş olması, Batı Avrupa'daki gibi mülksüzleştirilerek kendi emeğini satmaya mecbur bırakılmış köylülerin emek pazarına sürülmesi ve tamamen proleterleşmesi gibi bir gelişmeyi engellemiştir.

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından 1930'lu yıllara kadar tarımdaki hâkim düzenin değişimine yönelik bir uygulama olmamıştır. Zira 1920'ler ve 30'lar boyunca kentlerde istihdam yaratacak sanayiler henüz köyden kentlere doğru bir göç dalgasını

---

¹¹ Anadolu'da toprak ağalarının güçlü olduğu yerlerde ağalar, küçük mülkiyetin yaygın olduğu yerlerde ise tüccarlar ve mültezimler tefecilik yapmışlardır. Büyük toprak sahipleri de topraklarını kapitalist işletmeler gibi ücretli işçi kullanarak değil, ortakçılık yoluyla köylü hanelerini kiralayarak işletmişlerdir (Pamuk, 1994: 98-102).

kaldırabilecek oranda gelişmemiştir. Köymen (2008: 26), Cumhuriyet'in kurulmasının ardından kırsal bölgelerde yaşayan ailelerin %5'nin tüm toprakların %65'ine sahip olduğunu belirtmektedir.

1930'lu yıllarda ise dünya ekonomisinin Büyük Bunalım içine girmesi, bağımlı ve azgelişmiş ülkelerin bağımsız bir ulusal sanayileşme atılımı yapması için fırsatlar doğurmuştur.¹² Birinci Dünya Savaşı ve Büyük Bunalım öncesinde diğer azgelişmiş ülkeler gibi Osmanlı da hammadde ihraç etmiş ve sınai tüketim ürünlerini ithal etmiştir. Bunalımla birlikte tarımsal hammadde fiyatlarının sanayi ürünlerinin fiyatlarına oranla çok daha fazla düşmesi, yapılan ihracatların alım gücünde düşmeye ve dolayısıyla ithalat kapasitesinin azalmasına neden olmuştur. Halkın şeker, un ve kumaş gibi zorunlu sınai tüketim ihtiyaçları karşılanamadığı için hayat standartları gerilemiştir. Ülke içinde bu malları ikame edecek sanayi yatırımlarını yapmak için herhangi bir güdülenme olmadığından dolayı, ithalatı denetleyen koruma önlemleri alınarak devlet öncülüğünde “üç beyazlar” (un, şeker, pamuklu) ve “üç siyahlar” (kömür, demir, petrol) sloganıyla sanayileşme atımları yapılmıştır¹³ (Boratav, 2010: 63-64). 1930'lu yıllar boyunca tarımsal ürünlerin fiyatlarını desteklemek amacıyla Ziraat Bankası ve Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) gibi kurumlar kurulmuş; ülkenin GSMH'nin yaklaşık yarısı tarımdan elde edilmiş ve ülkenin ihracatlarının %90'ını tarımsal ürünler oluşturmuştur (Pamuk, 1991: 127-128). Dolayısıyla sanayinin gelişmesi için yapılan kaynak transferleri büyük oranda köylülerin yaptığı üretime bağlı olmuştur (Boratav, 2010: 78-79).

---

¹² A.G. Frank (1966: 23-25), dünya metropollerindeki bunalım ve savaş krizleriyle birlikte Latin Amerika'nın izolasyonu sonucu oluşan gelişmelerden hareketle, uyduların metrolle olan bağlarının zayıflaması durumunda uydularda büyük bir ekonomik gelişme olabileceği ve bu ülkelerin endüstriyel olarak gelişebileceği hipotezini kurmuştur. Ancak yine aynı hipoteze göre metropol krizden çıktığı ve uydularla ticari ağlarını yeniden kurduğu zaman uydudaki önceki gelişme ve endüstrileşme durmakta ve yaratılan artideğer, bu ülkelerin gelişmesi için tekrar yatırıma dönüştürülmek yerine metropollere aktarılmaktadır.

¹³ Büyük Bunalım'a dünyanın çoğu ülkesindeki fordist cevap, kitle tüketimi yoluyla kitle üretimini arttırmak olmuştur. Bunalımın sebebi satın alma gücünün düşmesi nedeniyle yaşanan talep eksikliğidir. Bu nedenle devletler, özel sektörün ilgilenmediği alanlarda büyük yatırımlar yapmış, istihdamı arttırmış ve ücretleri yüksek tutmuştur. Dolayısıyla kalkınma planlarıyla tüketimin artması için satın alma gücünü arttıracak politikalar uygulanmıştır.

Buhran yıllarında yapılan hesaplara göre bir köylü ailesinin geçimini sağlaması için en az 100 dönüm toprak gerekmektedir. Ancak 1930'lu yıllarda köylülerin %60'ının işlediği toprak 50 dönümden azdır. Yani köylülerin büyük kısmı aslında geçimlikten az toprak işlemekte ve kendi kendilerine yetmemektedir. Kendi topraklarında geçimlik gelir elde edemeyen bu köylülerin bir kısmı genellikle vergilerini çıkarmak ve ailelerinin geçimini sağlamak için köylerinden uzak yerlere çalışmaya giderken, bir kısmı da tefecilik ve tüccarlık da yapan büyük toprak sahiplerinin topraklarında ortakçı olarak çalışarak ürettikleri ürünlerin yarısını bu kesimlerle paylaşmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla dönem itibariyle, az gelişmiş ülkelere özgü bir olgu olarak feodal ve kapitalist sömürü biçimleri iç içe geçmiş; tefecilik ve ticaret de yapan büyük toprak sahibi kesimler, siyasi nüfuzlarını ve zenginliklerini topraksız ve az topraklı köylüleri sömürmekte kullanmışlardır (Köymen, 2009: 27-30).

1940'lı yıllara gelindiğinde, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle nüfusun bir kısmının askere alınmış olması ve kötü hasat yılları nedeniyle tahıl üretimi önceki dönemlere göre yarı yarıya düşmüştür. Büyük kentlerde yaşanan kıtlık nedeniyle, hükümet kentsel gıda arzını sağlamak için köylülerin ürettikleri tahılı TMO'ya satmasını zorunlu hale getirmiş ve pazar fiyatının yarısının altında fiyatlar vermiştir (Pamuk, 1991: 129-131). 1942-43 yıllarında köylülere %25 vergi uygulanmaya başlanmış ve bu durum zaten az topraklı olan yoksul köylülerin ürettiği ürünün dörtte birini düşük fiyatla TMO'ya teslim ettikten sonra elinde pazarlayabileceği oranda ürün kalmamasına neden olmuştur. 1944 yılında ise Toprak Mahsulleri Vergisi adı altında %10 ayni vergi alınmaya başlanmış ve bu durum Cumhuriyet'in feshettiği aşar vergisine bir geri dönüş olarak yorumlanmıştır (Pamuk, 1991: 134-137).

1945 yılında yoksul ve topraksız köylüler için gündeme getirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun hükümleri çerçevesinde hazine toprakları dağıtılmaya başlanmıştır. Stefanos Yerasimos (2005: 137; 188), 1923-1934 yılları arasında 678 bin hektar, 1934-1938 yılları

arasında 88,695 aileye 30 bin hektar, 1947-1954 yılları arasında ise 1.143,457 hektar toprağın topraksız köylülere dağıtıldığını belirtmektedir. Demokrat Parti'nin (DP) iktidarda olduğu 1950-60 yıllarında ise mevcut mülkiyet sistemine dokunulmadan, az topraklı köylüleri toprağa bağlamak amacıyla 16,5 milyon dönümlük arazi 312 bin köylü ailesine dağıtılmıştır (Gürel, 2015: 322-323). Bunun temel sebebi ise aslında Türkiye'nin 1950'li yıllardan itibaren sanayi yerine tarımsal üretime öncelik veren bir gelişme stratejisine yönelmiş olmasıdır. Tarımın gelişmesi için küçük köylülerden büyük toprak sahiplerine aktarılan artı-ürünün azaltılması gerekmiştir.

Bu gelişmenin arka planında, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) kapitalist sistemi gereksinim duyduğu şekilde yeniden yapılandırması yatmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribattan ötürü Batı Avrupa coğrafyası, ABD sermayesi için pazar olmaktan çıkmıştır. ABD sermayesinin aşırı üretim sorununu çözmek ve bu sermayenin dolaşımı için zemin hazırlamak amacıyla Marshall Planını uygulamaya konmuştur (Tören, 2007: 47; 56). Demokrat Parti etrafında örgütlenmiş ticaret sermayesi ve büyük toprak sahipleri Türkiye'nin de yardım almasını talep etmiş ve dönemin tek parti hükümeti Türkiye'nin de plandan yardım alması için girişimlerde bulunmuştur (Tören, 2007: 25-26). Tarım, ulaştırma ve enerji sektörlerine öncelik veren bir kalkınma planı hazırlanarak 1948 yılında Marshall Yardımları alınmaya başlanmıştır. Bu politikayla birlikte devletçi dönemin öncelikleri ters yüz edilmiş; öncelik tarımsal gelişme ve ihracatların artmasına verilerek devlet kaynakları sanayiye değil de pazarların genişletilmesi için taşımacılık ve iletişim alanlarındaki altyapı yapımına kaydırılmıştır (Gülalp, 1993: 33). 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti de serbest ticareti ve ticari tarımı destekleyerek kapitalist yoldan kalkınma projesini başlatmıştır. Marshall Yardımları çerçevesinde tarımda makineleşme ve modern girdiler giderek yaygınlaşmış; ABD'nin verdiği kredilerle yine ABD'ye sipariş edilen traktörleri almak isteyen köylülere Ziraat Bankası krediler vermiştir (Tören, 2007: 203). Böylelikle 1948 yılında 2

bin olan traktör sayısı 10 yıl içinde 40 bini aşmış; meralar ve orman arazileri sürülerek ekili alanlar iki kat artmıştır (Köymen, 2009: 29).

Dönem boyunca ağalar, beyler, şeyhler, tefeciler ve aracılardan oluşan prekapitalist sınıflar varlığını sürdürmüş; köylülerin yarattığı artı değer rant olarak ağaya, faiz olarak tefeciye, kar olarak aracıya, bir kısmı da vergi olarak devlete kalmıştır. Hem makineler hem de zirai krediler büyük toprak sahiplerinin elinde toplanırken, küçük köylüler tefecilere borçlanmıştır. Hem tefecilik hem de aracılık yapan kişiler, borçlarına karşılık köylülerin ürününe ucuza el koyarak daha yüksek fiyatlarda Tarım Satış Kooperatiflerine satmış; köylüler, Tarım Kredi Kooperatiflerinden aldıkları kredileri ise borçları karşılığında yine bu tefecilere teslim etmiştir (Avcıoğlu, 1975b: 1102). Ayrıca 1950-60 yılları arasında traktörleşen büyük toprak sahipleri, küçük köylüleri topraksızlaştırarak kentlere doğru sürmeye başlamış ve göç büyük oranda hızlanmıştır (Köymen, 2009: 29). 1960'lı yıllara gelindiğinde, artan toprak temerküzü ve küçük köylülerin büyük bir mülksüzleşme dalgasına maruz kalması sonucu oluşan resimde, toplam nüfusun %67'sinin köylerde yaşadığı ve tarımla uğraşan nüfusun sadece %10'unun tarım gelirlerinin %52'sini aldığı görülmektedir (Köymen, 2009: 37).

Bu tarihsel çerçevede dönemin sosyal bilimcilerinin mevcut yapıyı yorumlamaları ve beklentileri birbirinden farklılaşmaktadır. Çevre ülkelerde, Marx'ın (1867/2011) Batı Avrupa toplumlarına özgü bir tarihsel gelişim olarak tasvir ettiği feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin ve üreticilerin üretim araçlarından tam kopuşuyla kapitalist sistemin genişlemesi tezinin gerçekleşmemesi, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının dönüşümü üzerine birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Türkiye'deki yapının dönüşümü üzerine yapılan tartışmaların, beklentilerin ve uygulanan politikaların kökenini anlamak için Modernleşme ve Bağımlılık Okullarının temel tezlerini kısaca hatırlamak faydalı olacaktır.

Modernleşme ve Bağımlılık Okulu takipçilerinin teorileri kendi içinde farklılaşmasına karşın, hepsinin temel sorunu, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş kapitalist ülkelerin geçtiği tarihsel yoldan aynı şekilde geçip geçmeyeceği üzerinedir. Tekerrürcü de denebilecek bu yaklaşımlarından Modernleşme Okulu, azgelişmiş ülkelerin ancak gelişmiş ülkelerin yardımıyla kapitalistleşebileceğini savunurken; Bağımlılık Okulu, emperyalizmin kapitalist gelişmenin önünde bir engel olduğunu ve ancak bu engelin aşılması durumunda azgelişmiş ülkelerin sanayileşerek gelişebileceğini savunmaktadır. Yani bir taraf azgelişmiş ülkelerin içsel toplumsal yapısından dolayı azgelişmiş kaldığını savunurken, diğer taraf emperyalizm gibi dışsal bir etkenin bu süreçte belirleyici olduğunu savunmaktadır (Erbaş, 1999: 17; Erbaş, 2018: 8, 11; Savran, 2011: 251-252).

Konuyu biraz daha açmak gerekirse, Modernleşme Okuluna göre azgelişmiş ülkeler kendi iç toplumsal yapılarından ve değerlerinden dolayı azgelişmiş kalmıştır ve tıpkı kapitalizm öncesi Batı Avrupa'daki "geleneksel" toplumlara benzemektedir. Gelişmiş ülkelerdeki sermaye, teknoloji, kapitalist ekonomi kurumları ve ideoloji gibi modern unsurların transferiyle birlikte, süreç içerisinde bu geleneksel toplumlar modern toplumların geçmiş olduğu yollardan geçerek modernleşeceklerdir. Dolayısıyla Modernleşme Okulu gelişmeyi, Batı Avrupa'dakiyle benzer şekilde her toplumda tekrarlanacak çizgisel bir evrim olarak görmektedir. Ayrıca azgeçmişliğin nedenini bu toplumların içsel yapısının bir ürünü olarak görerek ülkeler arasındaki hiyerarşik yapıya dayalı emperyalist sistemi gizlemekte; ülkeler arasındaki ilişkiyi uyumlu şekilde sunarak, bu ilişkinin azgelişmiş ülkelerin gelişmesine yardım edebileceği yanılgısını yaratmaktadır (Erbaş, 1999: 16-17; Erbaş, 2018: 12-13; Savran, 2011: 254-255).

Bağımlılık Okulu'nun benzer bir tekerrürcü yaklaşım sunan kanadı ise kaynağını 1930'lu yıllardaki Komitern'in tezlerinden alan Stalinist yaklaşımdır. Bu yaklaşım, Modernleşme Okulunun gelişmiş kapitalist ülkelerle olan ilişkilerin azgelişmiş ülkelerin gelişmesine yardım edeceği tezini reddetmekte; tersine, emperyalizmin, azgelişmiş ülkelerin

gelişmesini ve sanayileşmesini engellediğini öne sürmektedir. Stalinist yaklaşıma göre dış etkenler gelişmeyi engelleyicidir, ancak iç etkenler ilerici bir rol oynayabilirler; ülke içinde emperyalizmin müttefiki olan feodal veya yarı-feodal sınıflara karşı ancak ulusal burjuvazi gelişmenin itici gücü olabilir. Sosyalizmin maddi temellerini ancak ilerici bir ulusal burjuvazi hazırlayabileceği için işçi sınıfının onları desteklemesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım da azgelişmiş ülkelerin, Batı Avrupa'daki gibi ilerici bir burjuvazi öncülüğünde feodalizme karşı mücadele ederek kapitalizme geçebileceği ve gelişebileceği iddiasıyla, tıpkı Modernleşme Okulu gibi çizgisel bir gelişme şeması sunmaktadır (Savran, 2011: 255-256).

Bağımlılık Okulu içinden çıkan diğer bir kanat olarak P. Baran, A. G. Frank, S. Amin, A. Emmanuel ve I. Wallerstein gibi düşünürler ise aralarında önemli farklar olmasına rağmen, Modernleşme Okulunun tezlerine karşı azgelişmişliği benzer bir çerçevede yorumlamışlardır. Düşünürlere göre gelişmiş ülkeler, azgelişmiş ülkelerin ürettiği toplumsal artığı eşitsiz mübadele ve kar transferleri yoluyla yağmalayarak geliştirmiştir; azgelişmiş ülkeler içinde tekrar yatırıma döndürülebilecek artığın ülke dışına transferi ise bu ülkelerde “azgelişmişliğin gelişmesine” neden olmaktadır. Merkez/metropol olarak adlandırılan gelişmiş ülkelerde farklı üretim dalları arasında dengeli bir gelişme varken, çevre/periferi/uydu olarak da adlandırılan azgelişmiş ülkelerde üretim araçları gelişemediği için üretim dalları arasında bir eklemsizleşme vardır. Bu nedenle merkez ülkeler kendi öz gücüne dayalı olarak iç pazar temelinde gelişirken, çevre ülkeler bunu başaramadıkları için buralarda “çarpık bir kapitalizm” ortaya çıkmaktadır. Bu kanat, hem Modernleşme Okulu hem de Stalinist teoride ortak olarak savunulmanın aksine, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin geçtiği çizgisel şemayı izlemeyeceğini öne sürmektedir. Zira azgelişmiş ülkeler “geleneksel” toplumlar değildir çünkü oluşan toplumsal yapı kapitalizmin dünya ölçeğindeki gelişiminin bir ürünüdür; “feodal” toplumlar da değildir çünkü kapitalist dünya ekonomisine ticaret ağlarıyla bağlanmışlardır ve bu nedenle kapitalisttirler. Düşünürler, tüm bu tartışmadan hareketle merkez ülkelerdeki işçi sınıfının

düzenle uzlaşmış olduğunu, çevre ülkelerde ise burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki çelişkinin yerine emperyalizm ve halk güçleri arasındaki çelişkinin geçtiğini öne sürmektedir. Üçüncü Dünyacılığın teorik ifadesi de olan bu yaklaşım, az gelişmiş ülkelerin ancak kapitalist dünya ekonomisinden soyutlanarak ve özgün bir kalkınma stratejisi geliştirerek gelişebilecekleri görüşündedir (Savran, 2011: 257-259).

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye solunda az gelişmişlik konusunda yapılan tartışmalar, aslında aynı dönemde dünya solunun geliştirdiği Stalinist ve Üçüncü Dünyacılık yaklaşımlarının bir izdüşümü ve Türkiye koşullarına uyarlanmış şeklidir. Tartışılan temel sorunsal, Türkiye'nin feodal mi, kapitalist mi olduğudur. Bu tartışmalardaki kanatlardan biri ülkenin yarı-feodal bir yapıda olduğunu ve kapitalizme geçiş için ulusal burjuvaziyi de içine alan bir sınıf ittifakı kurulması gerektiğini öne sürmekte; Türkiye'de de kapitalizmin Batı Avrupa'da olduğu gibi feodal sınıflara ve emperyalizme karşı bir mücadeleyle gelişebileceğini iddia etmektedir. Diğer kanat ise ülkede kapitalist üretim biçiminin hâkim olduğu, ancak kapitalizme geçiş evresinde Batı Avrupa'daki gibi feodaliteyi tasfiye eden demokratik bir devrim yaşanmadığı için üretim ilişkileri içinde çeşitli feodal kalıntıların da olduğu görüşündedir.

Bu tartışmanın en somut örneği, 1969-1970 yıllarında Türkiye'de üretim tarzlarının eklemlenmesi üzerine Erdost ve Boratav'ın yaptığı ünlü tartışmadır. Erdost (1970: 11-13), Türkiye tarımında kapitalist meta üretiminin yavaş yavaş başladığını, ücretli işçiliğin dağılık ve az miktarda da olsa olduğunu ve şehir ile köy arasında bir çelişkinin başladığını söylemektedir. Ancak Erdost'a göre (1969: 55), demokratik devrim gerçekleşmediği için tarımsal emeği temsil eden köylü aileleri, kapitalist toplumun özgür vatandaşları kertesine henüz ulaşamamıştır. Ayrıca yine aynı nedenle feodal kalıntılar varlığını sürdürmekte ve köylüler üzerinde yarı-feodal nitelikte bir sömürü gerçekleştirmektedir. Bu durum tarımda kapitalist üretimin hâkimiyetini değil,

kapitalizmin feodal ve yarı-feodal unsurların yanı sıra gelişmekte olduğunu göstermektedir.

Boratav ise Erdost'un argümanında "hâkim üretim tarzı" kavramının olmadığını; tarımda feodalizm ve tarım dışında kapitalizm olmak üzere iki ayrı ve birbirinden bağımsız hâkim üretim ilişkisi olduğunu düşündüğünü öne sürerek eleştirmektedir. Boratav'a göre yan yana bulunan çeşitli üretim biçimlerinden her biri kendi ayrı ve bağımsız üst yapısına sahip değildir; bünyesinde çelişkili unsurlar taşısa bile, bir bütün olarak üst yapının çeşitli üretim biçimlerinden biriyle uzlaşma halinde olması gerekmektedir. Yani ülkede çeşitli üretim ilişkileri olsa da, tek bir üretim ilişkisi diğerlerine hâkimdir. Türkiye'deki hâkim üretim tarzı ise ilkel kapitalizmdir ve bunu da kasaba tüccarı ve tefecisi temsil etmektedir (Erdost, 1970: 75). Kasaba tüccarları, tarımda yaygın şekilde bulunan küçük meta üreticilerini avanslarla, veresiye satışla, alivre mübayaa¹⁴ ile kendisine bağlamaktadır (Erdost, 1969: 53). Bu bağlamda küçük meta üreticileri ticaret ve tefeci sermayesi sömürsüne tabidir ve bunlar arasındaki bölüşüm ilişkileri de kapitalizmin ilkel sömürme biçimleridir (Boratav, 1970: 177). Boratav'ın bahsettiği bu unsurların köylüyü sömürsününün hâkim niteliği kapitalistken, aynı unsurlar ve köylü arasındaki çelişkilerin niteliği feodaldır; yani küçük köylüler ticari ve tefeci sermayesi yoluyla kapitalist sömürü mekanizması içindeyken, aynı unsurlar bu köylü kitlesini yarı-feodal sömürü ve baskı yoluyla sömürmektedir. Bu türde bir sermaye ve sömürü biçimi, feodalizmin çözülme ve çöküş evresine özgü olarak ortaya çıkmıştır (Erdost, 1969: 52). Boratav da Erdost gibi kapitalizmin bu ilkel karakteri ve kapitalizme geçiş evresinin, feodaliteyi tasfiye eden bir demokratik devrimden geçmediği için süregeldiğini, bunun da üst yapıda ve ileri üretim ilişkilerinin içinde çeşitli feodal kalıntıların kalmasına sebep olduğunu düşünmektedir. Özetlemek gerekirse, Boratav'a göre Türkiye'de feodal ve yarı-feodal bir üretim tarzı hâkim değildir, feodal kalıntılar vardır (Boratav, 1970: 177). Başka bir ifadeyle, feodal

---

¹⁴ Ürün daha tarladayken, yetiştiginde teslim alınmak üzere, güvence parası verilerek yapılan satın alma.

kalıntılar burjuvalaşmakta ama kendilerindeki feodal sosyal ilişkileri, yarı-feodal sosyal ilişkiler şeklinde devam ettirmektedir (Erdost, 1969: 55).

Erdost'a göre Boratav'ın çözümlemesi emperyalizmi, onunla işbirliği yapan burjuvaziye ve feodal mütegalibeyi (zorba takımı) kasabalı tüccar ve tefeci arkasına gizlemektedir (Erdost, 1970: 76). Oysa hem köy emekçileri hem de proletarya emperyalizm tarafından sömürülmekte ve yarattığı artı-değere el koyulmaktadır. Zira yabancı sermaye yarı-bağımlı ülkelerde işgücünün fiyatının daha ucuz olması ve dolayısıyla üretim fiyatının daha düşük olması nedeniyle bu ülkelerde tesisler kurmakta ve hammaddeyi buralardan almakta; düşük üretim fiyatıyla, tekel oluşturduğu yüksek satış fiyatı arasındaki farkın önemli kısmını köy emekçilerinden sağlamaktadır (Erdost, 1970: 80). Yani Erdost'a göre (1970: 81-82) hâkim güçler kasabalı tüccar ve tefeci değil, emperyalizm, işbirlikçi burjuvazi ve bunların müttelikleri olan ve tarımdaki geri üretimin karakollarını teşkil eden feodal ve yarı-feodal toprak sahipleridir. Milli burjuvazinin sömürsü ise çok cılızdır ve Türkiye'yi feodal ilişkilerden arındıracak ve yarı-bağımlı durumundan kurtaracak olan şey milli demokratik devrimdir.

Bahattin Akşit (1988: 179-180), 1960'lar ve 1970'li yıllarda az gelişmiş kapitalizmin köylere girişi sonucu vuku bulacak dönüşümler konusundaki öngörülerini şu şekilde özetlemektedir: Hane tüketimi, vergilerin ödenmesi ve az miktarda paraya olan ihtiyaç için yapılan üretimin yerine pazar için meta üretimi; bir çift öküz ve karasabandan ibaret üretim araçlarının yerine ise önce at ve demir pulluk, daha sonra ise traktörler ve modern girdiler geçecektir. Tarımda makineleşmeyle birlikte açılan yeni toprakların sınırlarına ulaşıldıktan sonra toprak alım satımları ve ekstra ekonomik baskılarla toprağa el koyularak orta ve büyük ölçekte işletmeler ortaya çıkacaktır. Ticari tarımın gelişmesine paralel olarak modern girdi kullanımındaki artış ve köy içindeki tüketimin kentlileşmesi sonucunda köylüler ve tüccarlar arasındaki ilişki artacak; köylülerin para ve kredi gibi ihtiyaçları tefecilere borçlanarak karşılanacaktır. Dolayısıyla köylerde yaratılan artı

değerin bir kısmı ticaret sermayesinin eline geçerek tarım dışına aktarılacak ve kalan kısmı ise köyde toprak, modern tarım araçları ve girdi alımlarına yatırılarak büyük kapitalist işletmelerin çıkmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede Akşit (1988: 180), dönemin hâkim görüşünün, özellikle büyük toprak sahipliğinin olduğu köylerdeki ortakçı köylülerin kentlere göç ederek ücretli işçi haline geleceği; eşit topraklı köylerde ise toprak ve modern tarım araçları sahipliği, yeni toprak açmanın sınırlarına ulaşıldığında yapılacak toprak alım satımı, borçlanma ve toprağa el koyma gibi mekanizmalarla köylülüğün giderek farklılaşacağı beklentisi içinde olduğunu söylemektedir. Bu süreçte devlet politikaları da sübvansiyon, kredi verme ve destekleme alımlarıyla metalaşma ve ticarileşmeyi hızlandıracak ve tarımda kapitalizmin hâkimiyetini ve köylülüğün kentlere sürülmek üzere farklılaşmasını arttıracaktır. Ancak toprak yoğunlaşması ve köylülerin mülksüzleşerek kentlere sürülmesi beklentisi düşünüldüğü oranda gerçekleşmemiştir.

Mübeccel Kıray (1964/2000: 88-90), 1960'lı yıllarda demir-çelik sanayisinin kurulmasının Ereğli ve çevresindeki köylerde yaratacağı etkiyi tespit etmek üzere yaptığı *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* adlı araştırmada, kasabalı tüccar-tefeciler sermayesinin veresiye mal ve borç vererek giderek küçük köylüleri hâkimiyeti altına aldığını; ancak ticari tarımın öngörüldüğü gibi bir toprak kutuplaşmasına neden olmadığını öne sürmektedir. Kıray'a göre küçük köylüler arasında toprak mülkiyeti ve güç ilişkileri açısından da bir farklılaşma bulunmamaktadır.

Bu noktada Keyder'in İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte Türk tarımında küçük meta üretiminin yerleşmesi argümanı açıklayıcı gibi görünmektedir. Keyder'e göre özellikle Marshall Yardımlarıyla gelen traktörler vasıtasıyla 1950'li yıllar boyunca devlete ait mera ve ormanların sürülmesine koşut olarak özel mülkiyet hakları konusunda girişimlerde bulunulmuş; devlet ve şahıs mülkiyeti arasındaki sınırlar giderek belirginleşmiştir. Yoksul köylüler yeni açılan topraklardan küçük de olsa kendi mülkiyetlerinde arazi elde etmiş, bunu başaramayanların kentlere göç etmesiyle ise

ortakçılık pratiği giderek azalmıştır. Özellikle 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun hükümleri çerçevesinde araziler tapulandırılmış ve kırsal hanelerin %10-15'i toprak sahibi olmuştur. Önceden köylüler, yoksulluktan dolayı köy ağaları ve zengin köylülerle borç alarak veya ortakçılık yaparak eşitsiz bir ilişkiye girmekte ve onlara bağımlı hale gelmektedir. Ancak küçük meta üretimi ve küçük mülkiyetin yerleşmesiyle birlikte, büyük toprak sahiplerinin toplumsal ve politik güce sahip olduğu köylü ilişkileri tasfiye olmuştur. Zira artık kırsal ekonomi "basit piyasa modeli" olarak adlandırılan kendi kurallarıyla işleyen pazarın güdümüne girmiştir; bu pazara herkes üretici olarak katılmakta ve kendi mülkiyetindeki üretim araçlarıyla ürettiği malları satmaktadır. Yani küçük meta üretimine geçilmesiyle birlikte güçlü-güçsüz ayrımı, ağalık, patronaj ve ekstra-ekonomik baskıların olduğu bir bağlamdan, kişilerin pazara eşit olarak katıldıkları ve gücün de pazardan kaynaklandığının düşünüldüğü bir toplum yapısına geçilmiştir. Böylesi bir ortamda küçük meta üreticileri üretim araçlarının mülkiyetine sıkıca sarılmakta ve toprağını satıp işçileşmeyi kesinlikle düşünmemektedir (Keyder, 2009: 351-354).

Keyder, toprağın yoğunlaşmasıyla birlikte köylülerin mülksüzleşerek proleterleşmesinin ancak ekstra-ekonomik güçlerin müdahalesiyle gerçekleşebileceği, piyasa mekanizmasının tek başına böyle bir dönüşümü sağlayamayacağı; yani mülkiyet hakkı elde etmiş, pazarla bütünleşmiş ve küçük meta üretimine geçmiş köylülerin, ekonomi dışı müdahale olmadan proleterleşmesinin çok zor olacağı görüşündedir. Zira köylüler mülksüzleşmeye karşı kendi kendini sömürme mekanizmaları kullanarak küçük üreticilik statülerini korumaya eğilimlidirler. Haneden göç edip kentte işçileşenler olsa bile, kırsal hane gelirini katkıda bulunmakta ve hanenin mülksüzleşmesine izin verilmemektedir. Özetlemek gerekirse, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun getirdiği mülkiyet hakları ve 1950'li yıllarda tarım sektörüne yapılan yatırımlarla devlet, tercihini kapitalist tarım aleyhine kullanmış ve küçük meta üretiminin yerleşmesine ve korunmasına yönelik politikalar uygulamıştır (Keyder, 2009: 355-356).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, hasatın mevsimselliği, mevsimlik endüstrilerin varlığı ve ulaşım olanaklarının artmış olması, işçilerin tarımsal ve endüstriyel uğraşlar arasında sirkülasyonunu teşvik etmiştir. Tütün, şeker pancarı ve pamuk gibi ürünlerin toplanması köylülere ortalama 4 aylık mevsimlik istihdam sağlamış ve emekçiler ekim ve hasat arasındaki geri kalan işsizlik döneminde topraklarında üretime devam etmeyi güvence altına almak üzere para kazanmak amacıyla endüstriyel merkezlere giderek fabrikalarda çalışmıştır (Arnold, 2012: 372). Böylelikle küçük meta üreticileri tamamen kentlere yerleşmeden varlığını sürdürmüş ve bu durum endüstri ve tarım arasında “dalgalı emek arzı” yaratarak köylü işçi olgusunu ortaya çıkarmıştır. Toprağın küçük parsellere bölünmesi veya tefecilere olan borçlanma gibi nedenlerle hanelerden kentlere yığınlar halinde göç yapılmış olsa da, bir o kadar köylü de sanayide mevsimlik işçi olarak çalışan bir ayağı köyde diğer ayağı kentte olan yarı-proleter bir kesime dönüşmüştür. 1950-80 yılları arasında kır nüfusu %75’ten %50’ye düşmüştür ve kentlere göç edenlerin büyük kısmını topraksız veya az topraklı kesimler oluşturmuştur (Gürel, 2015: 326, 329).

3.2. Osmanlı Döneminde Zonguldak

Osmanlı döneminde, Zonguldak’ta yaşayan kırsal nüfus, ülkenin diğer yerlerindeki köylülerle benzer bir kaderi paylaşmıştır; geçinmek için yeterli toprağa sahip değildir ve ağır vergi borçları altında ezilmektedir. Kömürün buhar motorlarında kullanılan yeni bir enerji kaynağı olarak öneminin artması, bu köylülerin sırtına verginin yanında ikinci bir ağır yük daha bindirmiştir. Bu bölümde, Osmanlı döneminde Zonguldak Kömür Havzasında yaşayan köylülerin, emek kıtlığı nedeniyle belirlenen zaman dilimlerinde madenlerde çalışmasını zorunlu hale getiren ve dolayısıyla onlar üzerinde ekstra-ekonomik bir baskı uygulayan mükellefiyet sistemi ve bu sistemin yarattığı bir ayağı köyde bir ayağı madendeki köylü işçi (köylü madenci) olgusu ele alınacaktır.

Batı Karadeniz’de kömür ilk olarak 1820’li yılların sonunda çıkarılmış ve bir meta olarak çıkarılması 1840’lı yıllarda başlamıştır. Kömür havzası¹⁵ bu dönemde İmparatorluğun mülküdür ve özel girişimciler uzun yıllar devlet izniyle madenleri işletmişlerdir (Quataert ve Duman, 2001: 153). Zonguldak’ta madenler ilk olarak 1848 yılında Sultan Abdülmecid döneminde işletilmeye başlanmıştır; Hazine-i Hassa tarafından denetlenerek gelirleri toplanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında savaş gemilerinde buhar motorları yaygınlaşmaya başlamış ve kömür, Osmanlı donanmasının büyümesi için kilit bir kaynak haline gelmiştir (Şengül ve Aytekin, 2012: 162). Bu nedenle 1865 yılında Osmanlı devleti, kömür madenlerini iltizam usulü işletilmek üzere İstanbul’daki İngiliz tüccarlar grubuna devretmiş ve Donanma Bakanlığının sabit bir fiyatta tüm üretilen kömürü satın alması koşulunu getirmiştir. Yani devlet, İngiliz madencilik grubunun kömürü serbest pazarda satmasına izin vermemiş ve bu tüccarlara donanmanın aldığı kömür için para ödemek yerine çevre köylerin vergilerini toplama hakkını devretmiştir. Bu durum, vergilerini ödeyemeyen köylülerin, yeni bir borç köleliği (debt bondage) formunda madenlerde çalışmaya zorlanmasına neden olmuştur (Kahveci, 2015b: 719-720).

Bu dönemde havzadaki madencilik ilkel metotlarla yapılmıştır. Madenlerin işletmecileri buralara yatırım yapmadığı için çağdaş kömür madenciliği teknolojileri havzaya girmemiş ve bu nedenle üretim miktarı dönem boyunca oldukça düşük kalmıştır. Osmanlı devleti bu durumu değiştirmek amacıyla 1882 yılında Donanma Bakanlığının satın alma tekelini kaldırmış; özel sermayeyi desteklemek amacıyla vergi indirimleri uygulamış ve kömürün %40 oranında yurtdışına satışına izin vermiştir. Bu önlemlerle birlikte madenlere daha büyük ölçekli sermaye yatırım yapmış ve hem üretim de hem de ocak mülkiyetinde bir yoğunlaşma meydana gelmiştir. Küçük ölçekli maden işletmecileri hızlı şekilde tasfiye olmuş ve 1893 yılına kadar 4 büyük şirket toplam üretimin dörtte üçünü gerçekleştirmiştir (Şengül ve Aytekin, 2012: 163). Zonguldak’taki 124 madenin 45’i

---

¹⁵ Kömür üretiminin başladığı yıllarda Zonguldak küçük bir köydür. Havza, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Ereğli Kömür Havzası olarak bilinmektedir. Çünkü Ereğli liman kasabası daha eski bir yerleşim ve dönem itibariyle ekonomik olarak Zonguldak’tan daha önemli bir yerdir.

(%36'sı) Türkler, 79'u (%64'ü) etnik azınlıkları da içerecek şekilde yabancılar tarafından işletilmiştir (Kahveci, 2015b: 721).

Bu yüzyıl ayrıca, İmparatorluğun ekonomik olarak metropol ülkelere bir yarı-sömürge olarak bağımlı hale gelmeye başladığı bir dönemdir.¹⁶ 1896 yılında eski bir maden işçisi Ethem Çavuş'un ulus üzerindeki bir "sülük" olarak adlandırdığı (Quataert ve Duman, 2001: 155) Fransız Société d'Heraclee (Ereğli Şirket-i Osmaniyesi), 50 yıl kömür madenlerini işletmek için imtiyaz almıştır. Şirketin yatırım sermayesi sektördeki diğer yabancı şirketlere oranla oldukça büyük olduğu için kısa zamanda rakiplerini tasfiye etmiştir. Yerel kömür tüketiminin artmasına ve uluslararası pazarda kömür fiyatlarının yükselmesine paralel olarak, Fransız şirketinin havzaya girişiyle birlikte üretim miktarında büyük bir artış yaşanmış ve şirket 1902 yılında kömür madenlerindeki toplam üretimin yaklaşık %80'ini yapmıştır (Quataert, 2006: 29). Böylelikle 1875'e kadar yıllık 100 bin ton olan kömür üretimi, Birinci Dünya Savaşının başladığı yıl 900 bin tona kadar çıkmış ve Fransız şirketi bölgedeki tüm kömür üretiminin dörtte üçünden sorumlu olmuştur (Quataert ve Duman, 2001: 154).

Bölgede madencilik başlaması ve giderek yoğunlaşması, tarımsal komüniteler için büyük bir değişim getirmiştir. İlk başta Osmanlı donanmasının ve süreç içerisinde çeşitli devlet fabrikalarının kömür ihtiyacını karşılamak için ilk olarak 1867 yılında Dilaver Paşa düzenlemeleriyle özgür olmayan emek pratiklerine başvurulmuş; havzadaki emek kıtlığı nedeniyle devlet, kömür havzasında yaşayan erkek nüfusa zorunlu çalışmayı dayatmıştır (Makal, 2004: 10). Çıkarılan bu düzenleme, 13-50 yaş arasındaki erkeklerin 12 gün

---

¹⁶ Wallerstein (1979: 392), Osmanlı Devleti'nin bir dünya imparatorluğuyken kapitalist dünya ekonomisi içinde periferileşmesini 1759-1873 yılları arasında yerleştirmiştir. Ancak Wallerstein'a göre (1979: 398), coğrafi, politik ve askeri nedenlerden dolayı İmparatorluk, dünya ekonomisiyle entegrasyonu sırasında tam olarak periferileşmemiştir. Benzer şekilde literatürde Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda politik bağımsızlığını biçimsel olarak korurken, ekonomik olarak emperyalist ülkelere bir yarı-sömürge ülke olarak bağımlı hale geldiğini öne süren tartışmalar bulunmaktadır (Kurmuş, 1982; Pamuk, 1994; Keyder, 2009).

madenlerde çalışması ve 12 günü köylerinde geçirmesini kapsayan bir rotasyon sistemi/mükellefiyet rejimi kurmuştur (Kahveci, 2015b: 720).

Zorunlu çalışma sistemi, özgür ve özgür olmayan işçileri içeren parçalı bir işgücü ortaya çıkarmıştır. Zonguldak ve Ereğli'den köylüler ve askerlik görevini yapanlar özgür olmayan emek kategorisindeyken; kömür havzasının dışından gelen Osmanlı vatandaşları ve çeşitli Avrupa ülkelerinden gelen idari ve teknik personel özgür emek kategorisinde olmuştur. Yerel işçiler yeraltı işlerinde uzmanlaşırken, özgür emek kategorisindeki havalandırma, tamirhane, demiryolu, liman gibi departmanlarda istihdam edilmiştir (Quataert, 2006: 52-69). Yani kömür havzasının dışından gelen Osmanlılar ve yabancı işçiler özgür, full-time, vasıflı ve yarı vasıflı işgücünü teşkil ederken; havzanın yerlileri özgür olmayan, part-time ve vasıfsız işgücünü teşkil etmiştir. Dolayısıyla yerel madenciler rotasyonel işçileri oluşturmuştur. Kırsal bağlantılarının kopmaması nedeniyle maden işçileri eş zamanlı olarak hem işçi hem de köylü karakteri sergilemiştir¹⁷ (Quataert, 2006: 7-8).

Bu tür bir özgür olmayan emek formu kömür havzasında bir gelenek olmuş; bölgedeki madencilerin çoğu, hem tarımsal vergileri toplamaktan sorumlu mültezimlere, hem de işçilere yüksek faiz oranlarıyla borç para veren bir tefeci konumunda olan ağalara borçlarını ödemek amacıyla madenlerde çalışmak zorunda bırakılmıştır. İşverenler köylüleri hem bu borçluluk durumunu kullanarak, hem de mükellefiyet düzenlemelerine dayanarak madenlere bağlamışlardır. Bu nedenle madenlerde nakit ödeme yapılmamış; işçilerin ücretleri ya hiç ceplerine girmeden doğrudan vergi borcu veya ağalara olan borçlarına karşılık transfer edilmiş, ya da Amerikan bezi, gül baskılı basma, konserve gibi mallarla aynı olarak ödenmiştir. İşçiler nakit para için bu malları satmaya kalktıklarında ise malların pazardaki fiyatının yarısını dahi verecek müşteriyi çok zor bulmuşlardır

---

¹⁷ Erbaş (1993; 2017: 26) Kırıkkale'de yaptığı araştırmada, fabrikada çalışan işçilerin geldikleri köy ve kasabalarla bağlantılarının devam ettiğini ve bu sayede haneye aynı ve nakdi katkı sağladıklarını tespit etmektedir. Bahsedilen tam olarak işçileşmeme ve köylü işçi olgusu, uzun yıllar Türkiye'nin farklı bölgelerinde ve işkollarında çalışan işçilerin karakteristiklerinden biri olmuştur.

(Quataert ve Duman, 2001: 159). Jandarmalar bu zorlama rejimine destek olarak kullanılmış; devlet, köylülerin madenlere getirilmesi, ücretlerinin dağıtılması, kaçakların cezalandırılması için köy muhtarlarına yetki vermiştir (Quataert ve Duman, 2001: 154).

Eski bir maden işçisi olan Ethem Çavuş rutin bir ödeme gününü şöyle anlatmaktadır:

İlk olarak köy ağaları uzak köylerden gelir ve atlarını avluya bağlardı. Vergi toplayıcı ödeme penceresine karşı pozisyonunu alırdı. İşportacılar, köfte satıcıları, ıspanaklı mısır böreği satanlar, hepsi madenin önünde olurdu. Sonunda maden muhasebecisi ödeme yapmak için pencereyi açardı. Ödemeler yapıldıktan sonra, onlardan aldığımız tohum ve hayvanlar karşılığında birikmiş borçlarımızı ağalara ödemek zorundaydık. Çoğu zaman borçlarımızı ödedikten sonra hiç para kalmazdı ve köye gidemezdik. 12 günlük rotasyonun ikinci yarısında kazanacağımız para hakkında planlar yapardık (Quataert ve Duman, 2001: 165).

Bağlı bulunduğu bir beyin belirli iktisadi taleplerini (yapılması gereken hizmetler, para veya ürün olarak ödenmesi gereken vergiler biçimindeki talepler) karşılamak için üreticiye cebren ve kendi iradesinin dışında yüklenen yükümlülüklerle dayanan üretim biçimi feodalizm olarak tanımlanmaktadır. Burada hâkim sınıfın üreticilerin artı emeğine doğrudan el koymasında cebri bir ilişki vardır. Yani feodal sömürü biçimi cebre; silah zoruyla desteklenen hukuka dayanmaktadır. Bu haliyle de sözleşme serbestisi ve piyasa mekanizması çerçevesinde işleyen kapitalist sömürme biçiminden ayrılmaktadır (Dobb'tan aktaran Boratav, 1970: 195-196). Köylülerin bir yandan köy ağalarına ve devletin vergi toplayıcılarına borçlarını ödemesi için; diğer yandan yerli ve yabancı sermayenin emek ve hammadde ihtiyacını ucuza karşılaması için mükellefiyet sistemi içinde zorla çalıştırılmaları, bölgeye kapitalist üretim tarzının yavaş yavaş nüfus etmeye başladığını ve bunu yaparken de geri feodal unsurlardan faydalandığını göstermektedir. Bu geçiş döneminde feodal sömürü ve kapitalist sömürü biçimi birbirlerini destekleyecek şekilde iç içe geçmiştir.

1888'de Mükellefiyet sisteminin sona ermesinin ardından artık yasal olarak özgür kalan emekçilerin pratikte ne kadar özgür oldukları ise tartışmalıdır. Zira meta-para ilişkilerinin yaygınlaşmaya başladığı bir dönemde onların özgür seçimi ya aç kalmak ya da madende çalışarak para kazanmakla sınırlı hale gelmiştir. Havzada yabancı sermayenin

tekelleşmesinin ardından nakit ücret veren şirketlere çok sayıda işçinin başvurması, ücretleri büyük oranda düşürmüştür. Ethem Çavuş anılarında bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Yine de eğer çalışmak istemiyorsan çalışmazdın. Ama yoksulduk, babam eve yeterli gıda getiremiyordu. Toprak düzenli olarak ekilmiyordu. Beslemek için boğaz fazlaydı. Devlete vergilerin ödenme zamanı geliyor ve vergi toplayıcı kara kaplı defteri elinde tutarak seni takip ediyordu (Quataert ve Duman, 2001: 164).

...şirket bu madende ocak gazı olduğunu belirterek uyarı yaptı. Şartları kabul edenler işe alındı. Vagoncu olarak 6 hafta çalıştım ve 12 altın mecdiye aldım. Yoksul bir köylü aileden geliyordum ve tek bir altın parayı görmemiştim, 12'sini aynı yerde hiç görmemiştim (Quataert ve Duman, 2001: 159-160).

Yabancı sermaye havzaya günlük nakit ücretler verilmesinden daha karlı olan, işçilere çıkardıkları kömürün kilosuna göre yapılan ödeme metodunu getirmiştir. Parça başı iş metodunun madenlerdeki bu versiyonunda, işçilerin ücretlerini alabilmeleri için belirli bir oranda kömür çıkarması gerekmektedir. İşçiler bu miktara ulaşabilmek için en yüksek kapasitede çalışmış ve en tehlikeli yerlerden kömür çalma gibi sahtekârlıklara dahi başvurmuştur. Parça başı iş metodu sonuç olarak daha kısa zamanda daha fazla kömür çıkarılmasını sağlamıştır. Ancak emeğin maksimum düzeyde sömürüsünü hedefleyen bu pratik ve şirketlerin işçilerden madenlerde çökme ve ölüm tehlikesinin yüksek olduğu yerlerdeki kömürü dahi istemesi nedeniyle çoğu işçi kendisini tehlikeye atarak yaşamını yitirmiştir. Ethem Çavuş parça başı/yük başına ödeme metodunun en trajik yanının, işçilerin kendi hayatının değerinin, onların akıllarında daha ucuz hale gelmesi olduğunu söylemektedir (Quataert ve Duman, 2001: 171).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, madenlerdeki rotasyonel çalışma sistemi, köylülerin madencilik ve geçimlik tarım arasında esnek kalıplar geliştirmesine izin vermiştir. Ayrıca bu durum devletin, bölgenin kırsal toplumsal yapısını ve kendi vergi gelirlerini muhafaza etmesine imkân vermiş; şirketlerin ihtiyacına göre işçi istihdam etmesine ve bunları düşük ücretlerle çalıştırmasına olanak sağlamıştır. Rotasyonel işçilerin varlığı veya daha ayrıntılı bir ifadeyle havzaya kapitalizmin girdiği böylesi bir geçiş döneminde feodal unsurlardan da faydalanarak zora dayalı çalıştırma pratiklerinin

uygulanması, ileride tartışılacağı gibi kömür havzasında Batı literatüründe bahsedilenin aksine heterojen bir komünite yapısının oluşmasına neden olmuş; Zonguldak hiçbir zaman katıksız ve homojen bir madencilik komünitesi haline gelmemiştir. Bir işçi sınıfı oluşmuştur, ancak onun bir ayağı köyde bir ayağı madendedir. Bu durum yine de maden işçilerinin, Genç Türk Devriminden sonra İmparatorlukta büyük ses getiren 1908 grevlerine katılımını engellememiştir. Havzada 4 grev gerçekleşmiş ve bunlardan biri havzada istihdam edilen 10 bin işçiyi içermiştir (Şengül ve AYTEKİN, 2012: 165). 1908-1913 yılları arasında yapılan bu grevlerdeki ortak şikâyetler adaletsiz parça-başı iş ücretleri, haksız para cezaları, insanlık dışı muamele ve fazla çalışma hakkındadır (GÜRBOĞA, 2009: 120).

3.3. Cumhuriyet Döneminde Zonguldak

Kömür, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda çöküşüyle başlayan ileri endüstriyel ulusları yakalama fikrinin gerçekleştirilmesinde ve genç Cumhuriyetin gelişme macerasında çok büyük bir rol oynamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından ülkede fabrikaların kurulması ve demiryollarıyla Anadolu'da ulaşım ağlarının örülmesi için gerekli enerjinin kaynağı Zonguldak olmuştur. Bu bölümde Zonguldak'ta madencilik endüstrisinin millileştirilmesinin ardından emek kıtlığı nedeniyle uygulanan ikinci mükellefiyet rejimi, köylü madencilerin istihdamına dayalı rotasyon sistemi, kentte devlete bağımlı bir işçi sınıfı yaratılmasında önemli rolü olan sosyal politikalar ve son olarak ithal ikameci endüstrileşme politikalarından vazgeçilerek madenlerin redevans usulüyle özelleştirilmeye başlandığı süreç ele alınacaktır.

1923'te Cumhuriyetin kurulmasından sonra ilk yıllarda havzada yabancı sermayenin varlığı sürmüş ve madencilerin çalışma koşullarında bir değişiklik olmamıştır. 1927-1937 yılları arasında kömür üretiminin %40'ını Fransız Ereğli Şirketi, %19'unu İtalyan-Türk Kömür Şirketi, %17'sini Türkiye İş Bankası, %12'sini diğer Türk şirketleri ve %11'ini

Türk-Fransız şirketi Kozlu Kömür İş yapmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında da havza büyük oranda yabancı sermayenin kontrolünde olmuştur (Kahveci, 2015b: 722).

Kömür şirketleri mekanizasyona geçmemiş, 1920'ler boyunca köylüler en ilkel üretim araçlarıyla kömür çıkarmışlardır. Çünkü ücretler, mekanizasyonun üretim maliyetlerini azaltabileceği seviyeden çok daha düşük kalmıştır. Bunu mümkün kılan şey ise geçimlik tarımsal üretim, parça başı iş metodu ve bağımlı emekten (bonded labour) oluşan üç ayaklı bir üretim rejimidir. 1921'de zorunlu çalışma yürürlükten kaldırmasına rağmen, kırsaldaki çeşitli yerel güçler, komünite ilişkileri ve borçla bağımlı kılma mekanizması vasıtasıyla işçileri belirli dönemlerde belirli ocaklarda çalışmak zorunda bırakmaya devam etmiştir (Gürboğa, 2009: 120). Bu duruma en büyük örnek köylülerin vergi borçlarına karşılık köy muhtarları tarafından jandarma yardımıyla madenlerde çalışmaya zorlanmasıdır. Bu sistem 1930'ların ortalarına kadar devam etmiş; maden işçileri tarımsal olarak durgun olan aylarda ivedi günlük ihtiyaçlarını sağlamak için madenlerde çalışmış ve gerekli parayı kazanır kazanmaz köyelerine geri dönmüştür. Şirketlerin düşük ücret politikası, maden ve geçimlik tarım arasındaki çalışma döngüsünü sürdürmüştür.

İşçilerin tarımla ailelerinin geçimini sağlayabilmeyi başarmasından itibaren, maden şirketleri ücretleri tek bir işçinin geçimini sağlayabilecek bir seviyeye düşürmüştür. Ayrıca çalışma sisteminin düzensiz ve geçici bir nitelikte oluşu, şirketlerin muhtemel kömür alıcılarıyla önceden yaptığı satış anlaşmalarına göre işçi sayısını belirlemesine de imkân vermiştir. İleride tartışılacağı gibi köyle maden arasındaki düzensiz çalışma sistemi ve sosyal hizmetlerin olmayışı havzadaki emek kıtlığının ve düşük üretkenliğin nedeni olarak görülmesine karşın, kömür şirketleri bu sistem daha karlı olduğu için kapsamlı sosyal politika önlemleri almaktan kaçınmıştır (Gürboğa, 2009: 121). Çünkü geçimlik tarımın yapılması ücretlerin düşük tutulmasında etkili olmuş ve düşük ücretler karşılığı yapılan emek yoğun üretim, mekanizasyona geçmenin maliyet avantajlarından daha fazla kar sağlamıştır.

1930'lu yıllara gelindiğinde tüm dünyada yaşanan ekonomik buhran ise büyük bir dönüm noktası olarak, krizin etkilerini bastırmak için devlet öncülüğünde endüstrileşmenin güdüleyicisi olmuştur. Devletçilik, merkezin kamu sektörünün genişlemesi vasıtasıyla merkezi kontrolü/kendi konumunu sağlamlaştırma çabası, ülkenin hala tarımsal bir ekonomiye sahip olması bağlamında sanayileşmeyi başlatmak ve Büyük Bunalımın yarattığı krize bir cevap olarak ortaya çıkmıştır (Birtek, 1985: 407). Büyük Bunalımla birlikte Türkiye'nin başlıca ihracat gelirini sağladığı tarımsal metallerin fiyatının çok büyük oranda düşmüş olması ve uluslararası ticaretin çöküşünün Türkiye'nin ithal mamül mallara erişimini kesmesi, Türk ekonomi politikasında büyük bir değişimi tetiklemiştir (Pamuk, 2000: 18). Pazar mekanizmasına olan güven kaybolmuş ve devletin kuracağı ekonomik girişimlerle mamül malların doğrudan devlet tarafından üretimini içerecek bir politika olarak devletçilik benimsenmiştir (Boratav, 1981).

İsmet İnönü 1935 yılında Zonguldak'ta yaptığı bir konuşmada ülke kalkınmasında kömürün önemini şöyle vurgulamıştır:

Kömür, kömür, her şey kömürle olur. Kömürsüz memleket terakki etmez. Çok istihlal edeceğiz, çok sarf edeceğiz. Kömür ucuza çıkarılacak, her tarafta yakılacaktır. Bu asır kömür ve elektrik medeniyeti asrıdır. İşçiye yemek vereceğiz, giydireceğiz. Bu suretle medeni hayat seviyesini yükseltmiş olacağız (aktaran Kalyoncu, 2015: 173).

Kömür ülkeye bağımsızlık ve ülkenin yoksul köylü ve işçilerine refah getirecektir. Bu amaç doğrultusunda 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Endüstriyel Planla birlikte kömür, demir ve petrolden oluşan “üç siyah” sloganıyla devlet eliyle sanayileşme atılımları yapılmış (bu endüstriler önceden ithalatın %43'ünü oluşturmaktadır); kömürün başlıca tüketicileri artık devlet fabrikaları ve devlet demiryolları olduğu için kömür politikası revize edilmiştir. 1938'deki İkinci Beş Yıllık Endüstriyel Planla ise kömür ve demir üretimini arttırmak için ağır sanayi teşvik edilmiştir (Arnold, 2012: 368). Devlet madenlerinden sorumlu kurum olarak da 1935'de Etibank kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Etibank ülkenin farklı bölgelerindeki kömür, linyit ve bakır madenlerini kamulaştırmaya girişmiştir. Zonguldak'ta 1936 yılından başlayarak havzadaki tüm Türk

ve yabancı şirketler kamulaştırılmaya başlanmış; Fransız Ereğli Şirketinin millileştirilmesi 1940 yılında tamamlanarak Ereğli Kömür İşletmesi'ne (EKİ) dönüştürülmüştür (Makal, 2004: 11; Gürboğa, 2009: 121). Ancak millileştirme, madencilerin kaderini değiştirmemiştir; İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle havzadaki kronik emek ve kömür kıtlığı, 1940-1947 yılları arasında uygulanan mükellefiyet sistemiyle zorunlu çalışma pratiklerine bir geri dönüş getirmiştir.

Devlet girişimlerinin uyguladığı mükellefiyet rejiminin nedeni, iki dünya savaşının yaratmış olduğu koşullardır. Birinci Dünya Savaşı ertesinde yaşanan nüfus mübadelesi, sermayenin %70'ini ve endüstriyel işletmelerdeki emeğin %75'ini yok etmiş; bu da endüstriyel sermaye ve emek kıtlığına neden olmuştur. Aynı dönemde devletin tarımsal üretimi istikrarlı hale getirmek ve kırsalda politik istikrarı sağlamak amacıyla küçük tarımsal üreticileri desteklemesi, kırsal emekçilerin tamamen bir endüstri emeğine dönüşmesine engel olmuştur. Tütün, şeker ve pamuk gibi ürünlerin toplanması 4 aylık bir istihdam sağlamış ve köylüler kendi topraklarında üretimi devam ettirmeyi güvence altına almak için kısa süreliğine fabrikalarda çalışmıştır. Böylesi bir döngüsel göç süreci, daimi vasıflı ve eğitilmiş bir endüstriyel işgücünün oluşmasını engellemiştir. Zonguldak madenlerinde olduğu gibi özel ve devlet girişimlerinin yüzleştiği zorluk, tarımsal uğraşlarına devam eden bir iş gücü, döngüsel göçün yaygınlığı ve işçi devri (turnover) olmuştur (Arnold, 2012: 371-372). Emek kıtlığı süreç içerisinde rekabetçi bir emek pazarına ve ücret artışlarına neden olmuş; 1939 yılında EKİ yönetimi yerel emek patronlarından (feodal unsurlar) kurtularak emek pazarını kontrolü altına almak için devlet yardımı talep etmiştir (Gürboğa, 2009: 123). Devletin düşük maliyetteki emek arzını sağlamanın tek yolu ise "ekstra ekonomik zorlama"; yani zorunlu çalışma sistemine tekrar geri dönüş olmuştur.

1940 yılında Ereğli kömür madenlerinin millileştirilmesinin ardından egemen yerel entelijensiya içindeki genel kanı, madenlerin kamulaştırılmasından önce madencilerin

sermaye için sadece bir araç olduğu; şimdi ise ülkenin gerçek evlatları haline geldikleri ve onların refahının devletin temel meselesi olduğudur (Nacar, 2009: 145). Ancak 18 Ocak 1940'ta Ulusal Koruma Kanunu¹⁸ çıkarılmış ve 26 Şubat 1940'ta hükümet çıkardığı bir kararnameyle, artan kömür talebini karşılamak için Ereğli Kömür Havzasında 16 yaşından büyük erkekler için zorunlu ücretli çalışma sistemini geri getirmiştir (Makal, 2004: 6). Mükellefiyet sistemine geri dönüşle beraber, 1944 yılında Etibank Ereğli Kömür Şirketi'ndeki (EKİ) rotasyonel mükellef işçi, daimi işçi, asker işçi ve mahkûm işçi sayısı yaklaşık 60 bindir (Nacar, 2009: 144, 147). Madenler ve köyleri arasında ikili bir yaşam süren yaklaşık 40 bin köylü, önemli bir emek kaynağı olmuştur. 1948'e kadar işçilerin %80-85'i mükelleftir ve mükellef işçilerin büyük kısmı da nöbetleşe çalışan münavebeli mükelleflerdir. Bu köylüler 15 bin işçiden oluşacak şekilde nöbetleşe olarak 1942'ye kadar 1 ay ve bu tarihten sonra 45 gün madenlerde çalışma; takip eden 45 gün ise köylerinde kalmalarına dayanan bir rotasyon sistemi temelinde aynı köyden dönüşümlü 2 grup halinde çalışmıştır. Diğer bir kategori daimi işçiler ise madenlerde 2 yıl çalışmış işçiler arasından seçilmiştir ve sayıları yaklaşık 5 bindir. Buna ek olarak 1-1,5 bin asker de istihdam edilmiştir.¹⁹ Özetle tüm bu rotasyonel mükellef emek, daimi özgür emek, mahkûm işçiler ve asker işçiler yaklaşık 60 bin kişilik bir işçi ordusu oluşturmuştur (Sipahi, 2006: 83). Ayrıca havzaya Trabzon, Rize ve Giresun'un köyleri ve kasabalarından 2 aylık vardiyalarla 12 bin mükellef işçi getirilmiştir (Gürboğa, 2009: 124). 45 günlük çalışma rutini, bir yandan köylülerin tarımsal aktivitelerini engellemiş, diğer yandan onları fiziksel olarak aşındırmıştır. Emek kıtlığını karşılamak için mahkûm

---

¹⁸ Ulusal Koruma Kanunu, 1936 yılında çıkarılan Emek Yasası'nın koyduğu çalışma saatlerini geçersiz kılmış; zorunlu çalışma ve fazla mesaiye izin vermiş ve işçilerin istihdam edildikleri yerlerden ayrılmasını yasaklamıştır. Kanun, işgününü 3 saat uzatmaya ve hafta sonu tatillerini iptal etmeye izin vermiş ve böylelikle Etibank Ereğli Kömür Şirketi'nde 8 saatlik işgünü 3 saat uzatılmıştır. Ancak Erol Çatma havzadaki madenlerde işgününün 11 saatten daha uzun olduğunu ve örneğin Asma madenindeki işçilerin günde 18 saat çalışmaya dahi zorlandığından bahsetmiştir (Nacar, 2009: 152).

¹⁹ 15 Eylül 1942'de geçen yasayla İkinci Dünya Savaşı döneminde askerler de madenlerde zorunlu olarak çalıştırılmış; Ağustos 1942'deki bir kararnameyle de havzadaki madencilerin orduya alınması durumunda, askerlik hizmetlerini madenlerde çalışarak karşılamalarına karar verilmiştir (Sipahi, 2006: 92).

emeği de Etibank madenlerinde istihdam edilmiştir.²⁰ Böylelikle zorunlu çalışma sistemi köylü, işçi, mahkûm ve asker olmanın çakıştığı endüstriyel bir emek rejimini teşkil etmiştir. ezeken, havzadaki bu zorunlu emek rejimini “kolektif bir mahpusluk psikozu” olarak adlandırmaktadır (aktaran Makal, 2004: 12).

Madenlerde işçilere verilen ücretler ise savaş zamanında artan enflasyona karşın çok düşüktür. Havzadaki ortalama ücretler 1938-1943 yılları arasında %42 azalmıştır (Makal, 2004: 20). EKİ minimum maliyette maksimum üretim yapma hedefindedir. Üretim materyallerinin maliyeti düşürülemediği için, maliyetleri düşürmenin tek yolu düşük ücretler olmuştur. Zorunlu alıştırılan işçiler en yorucu ve tehlikeli yeraltı işini yapmalarına rağmen, kömür havzasındaki işçiler arasında en az ödeme alan gruptur. Ayrıca cretleri, diğer sektörlerde çalışan zgr işçilerinkinden daha düşüktür. Zorunlu alıştırılan madencilerin ücretleri 1 ton kömürün maliyetinin kabaca dörtte biri ila beşte biri oranında olmuş; en büyük alıcının kamu girişimleri olması bağlamında devletin kömürü düşük fiyatta satmasını sağlamıştır. Ayrıca cretler ailenin değil, tek bir kişinin geçimine göre hesaplanmış ve işçilerin rotasyonel olarak çalışmadığı sreler için ücret ödenmemiştir. Bu nedenle ailenin geçim yükü köyde kalan kadınlara ve tarıma yüklenmiştir. Mükellef işçiler 4 rotasyon dönemine denk gelen 6 ay madenlerde çalışmış; bu da onların 2 aylık dönemde 1 aylık aldıkları ücretle yaşamlarını sürdürmesi anlamına gelmiştir. Işiler düşük ücretlere karşı ailelerinin geçimini sağlamak için ya en sık hasat mevsiminde işe devamsızlık yaparak madenlerde harcadıkları zamanı azaltmış ve topraktan gelir elde etmeye çalışmış, ya da işçi devri olarak adlandırılan daha yüksek ücretler veren sektörlere geçmiştir (Gürboğa, 2009: 131-132).

Bu süreçte yüzlerce devlet memuru köylerde ve madenlerde işçileri disipline etmekle görevlendirilmiş; köy muhtarları işe alım ve işçileri ocaklara sevk etmekten, jandarmalar

---

²⁰ Mahkmlar ilk olarak 1937 yılında madenlerde çalışmaya başlamıştır ve 1938’de Doğu Anadolu’daki Kürt ayaklanması bastırıldıktan sonra, bir miktar Kürt de çalışmak üzere havzaya getirilmiştir (Gürboğa, 2009: 123).

kaçakları kovalama ve ocaklara geri döndürmekten, il yönetimleri ise köylülerin ürettiği tahılların vergi olarak toplanmasından sorumlu olmuştur (Gürboğa, 2009: 124). İşçiler, istikrarlı bir işgücü oluşması ve fabrika disiplininin aşılması amacıyla yoğun bir kontrol ve fiziksel şiddete maruz kalmışlardır. İşçilerin baskıya karşı ilk tepkisi madenlerden kaçmaktır; kaçma oranları 1942’de %9,7 ve 1943’te %10,7’dir (Sipahi, 2006: 84). EKİ madenlerini izinsiz terk eden işçilere ilk sefer için ücret cezaları verilmiş; birkaç defa kaçan işçiler ise Doğuya yol yapımında çalışmaya gönderilmiştir. Kaçan bir işçi jandarma tarafından yakalandığında ise fiziksel şiddete uğramıştır. 1940’lı yıllarda mükellef işçilerin söylediği anonim bir türkünün sözleri şöyledir: “*Mükellefin urganı, terli olur yorganı; mükelleften kurtulan, çifte kessin kurbanı*” (Makal, 2004: 12). Nacar’a (2009: 162) göre çeşitli şiddet formlarına maruz kalan, sağlıksız ve iş kazalarına karşı savunmasız koşullarda çalışan ve yetersiz ücretler alan bu işçiler aslında hiçbir zaman devletin tarafında olmamış ve dolayısıyla devlet girişimlerini modern eğitim merkezleri olarak görmemiştir. 1940-47 yılları arasında Şirket ve jandarma tarafından sert metotlar kullanılarak uygulanan mükellefiyet rejimi, işçilerin büyük kısmını devletten yabancılaştırmıştır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde farklı ülkelerde de zorunlu çalışma pratikleri uygulanmıştır. Örneğin Stalinist endüstrileşme döneminde Sovyet endüstrisi, yüksek işçi devri ve işe devamsızlık sorununun neden olduğu emek problemini 1 milyon mahkûmu altın madenlerinde çalışmak üzere çalışma kamplarına göndererek çözmeye çalışmıştır (Sipahi, 2006: 84). Sovyet Rusya modeli Türkiye için önemlidir. Bunun birinci nedeni, devletin ekonomik gelişme stratejisi ve tarımsal yapısının Sovyetlerle benzer olmasıdır. İkincisi ise Türkiye’deki politikacılar ve teknokratlar Büyük Bunalımdan neredeyse zarar görmemiş tek ülke olan Sovyet Rusya’yı gözlemleyerek ilham almıştır. Stalin döneminde madenlerde çalıştırılmak üzere vasıfsız emek ihtiyacı, mahkûmlara ek olarak köylülerden de karşılanmıştır. Türkiye’de Rusya’daki gibi bir tarımın kolektivizasyon gerçekleşmemiş olmasına karşın, köylüleri tamamen tarımdan kopararak işçileştirme

süreci konut ve diğer sosyal olanaklar gibi sosyal politika önlemleriyle yapılmaya çalışılmıştır (Sipahi, 2006: 86). Ancak mükellefiyet sisteminin sona ermesinin ardından yapılan sosyal politika atılımları sınırlı sayıdaki daimi işçiyi kapsadığı için köylü işçi olgusunun bu yıllardan sonra da devam ettiği görülmektedir.

Savaş yıllarında maden işçileri grev yapma ve sendika kurma özgürlüğüne sahip olmamasına karşın, tepkilerini ifade etmek için farklı stratejilere başvurmuştur. Mükellef maden işçileri zorunlu çalışma pratiklerine karşı basitçe boyun eğmemiş; yüksek oranda işçi devri ve işe devamsızlıkla direniş göstermiştir. Ücretler azalırken ve çalışma saatleri uzarken, işe devamsızlık oranları ve alternatif istihdam yerlerine geçiş oranları artmıştır (Arnold, 2012: 374; Nacar, 2009: 162). 1940 yılında mükellef işçilerin yaklaşık yarısı; 1943 yılına kadar ise %25'i enformel ilişki ağları sayesinde işe devamsızlık yapmıştır (Arnold, 2012: 378; Gürboğa, 2009: 126). Madenlerdeki kötü çalışma koşulları ve düşük ücretlere karşı işçiler, minimal farkta ücretler verilmesine rağmen yeni işler bularak gitmiş; yol inşasında, çiftliklerde, demiryolu onarım depolarında ve limanlarda mal taşıma işlerinde çalışmışlardır (Nacar, 2009: 164). Bu durum hem üretkenliği düşürmüş, hem de kömürü bir kaynak olarak kullanan diğer fabrikalardaki temel üretimi riske atmıştır. Dolayısıyla devlet, tarım ve endüstri arasında zorunlu rotasyonel çalışma ve fabrika disiplini uygulama konusunda başarı sağlayamamış ve üretimi sürdürmemiştir. Bu nedenle 1 Eylül 1947 yılında mükellefiyete son verilmiş; zor gücünden ziyade rızaya dayanan yeni bir emek rejiminin temelleri atılmıştır.

Dönem itibariyle köylülerin büyük kısmı hala en ivedi ihtiyaçlarını karşılamak için ağaya bel bağlamaktadır. Havzaya kapitalist üretim ilişkilerinin nüfuz ettiği dönemde kullanılan bu tür feodal geri unsurlar artık birer engel haline gelmiştir ve bu nedenle devlet, ağaların köyler ve madenler için gördüğü işlevleri üstlenmeye girişmiştir. Böylelikle köy içindeki patron-yanaşma ilişkileri yerine endüstriyel paternalizm geçirilmeye çalışılmıştır (Gürboğa, 2009: 137). İlk olarak, EKİ işçi bulmakta hala zorluk çekmeye devam ettiği

için, bu zorluğu sosyal politika alanında atılımlar yaparak çözmeye girişmiştir. Kötü ve uzun çalışma saatleri, düşük ücretler ve hastalıklar nedeniyle artan işe devamsızlık ve işçi devrine karşı, gıda, tohum, mısır, giyim, pamuklu basma, gazyağı, konut, tıbbi bakım ve dinlence/eğlence olanakları gibi sosyal hizmetler vererek bu problemleri hafifletilmeye başlamıştır (Arnold, 2012: 376; Gürboğa, 2009: 130, 133). Ayrıca özel fişler/jetonlar vererek, işçilerin temel tüketici mallarını EKİ mağazalarından indirimli fiyatlarda satın alması için fırsatlar sunmuştur. İşçilere verilen nakit ücretlerin yükseltilmesi yerine, bu sosyal hizmetler ve yardımlar aslında, ücretlerin aynı bir formu olarak düşük ücret seviyelerini tazmin etmiştir. İşçiler nakit paraya ihtiyaçları olduğunda ise aldıkları yardımları ve jetonları satarak, aynı ödemeleri nakite çevirebilmiştir (Gürboğa, 2009: 133). EKİ'nin 1942 yılına kadar işçilere verdiği yemek hizmeti ücretsiz değildir ve işçilerin çoğu köylerinden yanlarında getirdikleri gıdayla beslenmiştir. 1943 yılından itibaren EKİ madenlerinde çalışan ve 2,5 liradan daha az ücret alan işçilere gerekli kalorileri alabilmeleri için 3 öğün yemek ücretsiz verilmeye başlanmıştır (Makal, 2002: 19). 1945 yılına kadar Zonguldak'ta yol, otobüs hattı veya tramvay sistemi gibi ulaşım olanakları bulunmamaktadır. 1947'de mükellefiyetin terkedilmesinden sonra köyler ve madenler arasında yol ağları inşa edilerek şirket köyü projesi uygulamaya konmuştur. İşçilerin, inşa edilen yollar vasıtasıyla otobüslerle madenlere taşınması ve böylelikle işe düzenli şekilde devamlılıklarının sağlanması hedeflenmiştir (Gürboğa, 2009: 137).

1930'ların başında Birinci Beş Yıllık Planın formülasyonunda hükümete danışmanlık yapan Amerikalı Walker D. Hines, madenlerdeki düşük üretkenliğin nedeni olarak işçiler için sosyal tesislerin, olanakların ve konutların olmamasını öne sürmüştü; dünyanın diğer madencilik havzalarındaki gibi daha fazla üretkenlik için ve vasıflı ve deneyimli bir işgücü geliştirmek için konut artışının olması gerektiğini önermiştir (Arnold, 2012: 373). 1939 yılında madenlerde emek kıtlığı artarken, dönemin Başbakanı Refik Saydam'a, Zonguldak'ta rotasyonel olarak çalıştırılan işçilerin daimi olarak kente yerleştirilmesi için madenlerin yakınına şirket köyleri inşa edilmesi önerileri yapılmasına karşın, Saydam bu

önerileri reddetmiştir. Gürboğa (2009: 122), dönem itibariyle yönetici elitlerin kömür madenleri etrafında yerleşik bir komünite fikrine karşı çıkmalarının nedeninin, endüstrileşmenin sosyal ve politik sonuçlarından duydukları korkuya ve işçi sınıfı fobisine yormaktadır. Zira yönetici elitlerin, göç ve kentleşmeyle birlikte kentsel bir işçi sınıfı oluştuğu durumda, toplumsal mobilitenin sosyal ve politik düzene bir tehdit oluşturacağı endişesi taşıdıklarını belirtmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) sınıf çatışması sorununu, “sınıfsız, ayrıcalıksız ve birleşmiş bir toplum” mottosuyla solidarizmle çözmeyi denemiştir. Kentsel bir işçi sınıfının oluşumunu engellemek için az sayıda daimi işçi ve köylerden çok sayıda vasıfsız geçici işçi çalıştırılmış; emeğin büyük kısmı ücretli emek yerine tarımsal üretim birimi olarak köylerinde muhafaza edilmiş; işgücünün yeniden üretim maliyeti tarıma transfer edilmiş; kırsal kitlelerin proleterleşmesi ve sınıf çatışması engellenmiştir. Ancak bu sistemle üretimin sürdürülemezliği nedeniyle Etibank 1943 yılında 26 bin maden işçisi için 20.549 yataklı yatakhaneler ve 207 konut inşa etmiştir (Makal, 2002: 18).

Dönem boyunca Türkiye’deki iş kazalarının neredeyse yarısı, aşırı çalışma baskısı ve yetersiz güvenlik önemlerinden dolayı Zonguldak kömür madenlerinde olmuştur. Tifüs/karahumma ve tüberküloz gibi işçi sağlığını bozan ve üretkenliği azaltan sağlık problemleri, Ereğli Kömür Şirketi’nde veba haline gelmiş durumdadır. Hastalıklarla savaşmak ve iş kazalarında yaralanmış işçilerin bakımı için kentte 150 yataklı hastane ve 1 sağlık kliniği; Kilimli, Gelik, Üzülmüş ve Kozlu köylerinde ise dispanserler kurulmuştur ve ayrıca işçilerin sağlık hizmeti karşılığı ücretlerinden yapılan kesintiler azaltılmıştır (Gürboğa, 2009: 131; Nacar, 2009: 161). Maden işçileri için yapılan sosyal harcamalar, ücret maliyetlerinin %25’ini ve toplam maliyetlerin %15’ini oluşturmuştur (Arnold, 2012: 371).

Gürboğa (2009: 126-127), sadece zor gücüne dayanarak üretimi sürdüremeyen devletin, toplumsal kargaşa riskine karşı popüler bir rıza üretme stratejisi olarak dilekçe kanallarına

başvurduğundan bahsetmektedir. Dönem boyunca CHP milletvekilleri, parti denetçileri, partinin genel sekreteri ve partinin Zonguldak şubesi denetim raporları hazırlamış ve yerel bürokrasinin uyguladığı baskıya karşı kızgınlık duyan ve zora dayalı ekonomik politikalarla incinmiş hisseden vatandaşların şikâyetlerini ve taleplerini hükümete bildirmiştir. Dilekçe kanalları toplumsal hoşnutsuzluğu yatıştırmanın ve işçiler üzerinde paternalistik egemenlik kurmanın bir mekanizması haline gelmiştir. Devlet, işçilerin refahını sağlayabilecek tek unsurun kendisi olduğu mesajını vererek, işçilerin riayeti karşısında (uyusal ve saygılı üreticiler, itaatkâr vatandaşlar olmaları) kendisini cömert baba figürü yapmıştır. Ancak 1950’de Demokrat Parti’nin (DP) Zonguldak’ta oyların %60’ından fazlasını alarak seçimleri kazanması, savaş dönemindeki emek politikaları nedeniyle yerel nüfusun önemli bir kısmının CHP’ye yabancılaştığını göstermektedir (Şengül ve Aytakin, 2012: 168).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Tek Parti dönemini (1925-1945) elit merkezci perspektifle yorumlayan çalışmalarda, politik elitler tarihsel değişimin birincil aktörleri olarak görülürken; işçiler ve köylüler güçsüz ve sessiz kitleler olarak resmedilmektedir. Ancak yukarıda ele alındığı gibi devlet girişimleri, zorunlu emek rejiminin sert koşulları ve düşük ücretlere karşı işe devamsızlık ve işçi devriyle direnen madencilere cevap olarak zora dayalı pratikleri terk etmiş ve sosyal hizmetleri genişletmiştir. Bu anlamda devlet girişimlerinde sunulan sosyal hizmetler bir devlet cömertliği veya politik destek sağlamak amaçlı bir devlet politikasından ziyade, istihdamı ve böylelikle üretimi istikrarlı hale getirmek amacıyla zorunlu olarak uygulanmıştır (Arnold, 2012: 380). Bu durum, devletin egemenlik formunun zorlamadan paternalizme doğru değiştiği şeklinde yorumlanabilir. İkinci olarak havzada özgür olmayan emeğin kullanımı bir sınıf mücadelesinin parçası olarak görülebilir. Hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti, kömür havzasında proleterleşme ve sınıf oluşumu sürecini katı bir kontrol altında tutmuş; iki mükellefiyet döneminde de özgür ve özgür olmayan emekten oluşan fragmanlı, hiyerarşik bir iş gücü oluşturulmuştur. Bu ikisi arasındaki ayırım; yani daimi işçilere karşı rotasyonel geçici

işçiler ve yüzey işçilerine karşı yeraltı işçilerinin ayrılması, emek örgütlerinin ve eylemlerinin gelişmesini engellemiştir (Gürboğa, 2009: 140-141). Zora dayalı emek rejiminin yerine sosyal politikalara dayalı yeni emek kontrol sisteminin geçmesinin ardından, madenciler artık kendi iş güçleri üzerinde söz hakkı kazanmış olmasına rağmen tamamen proleterleşmemişlerdir. Çünkü kentte vasıflı tam zamanlı çalışan işçilerin, köylerde ise rotasyonel olarak çalışan yeraltı işçilerinin olduğu tabakalı işgücü muhafaza edilmiştir. Dolayısıyla en büyük işçi grubunu teşkil eden rotasyonel işçilerin tamamen proleterleşmesi ve böylelikle örgütlü emek hareketinin büyümesi engellenmiştir. Özet olarak Zonguldak kömür havzasındaki toplumsal yapının dönüşümü, köylülükten proletaryaya, özgür olmayan emek ve prekapitalist bağılıklardan özgür emeğe doğru çizgisel/lineer bir hat izlememiştir.

Zonguldak'ta 1960'lı yıllara kadar devlet yatırımları artmış; 1965 yılında Ereğli Demir Çelik Fabrikası'nın (Erdemir) kurulmasıyla birlikte kent, Türkiye'nin ithal ikameci endüstrileşme girişiminin mekânsal atölyesi haline gelmiştir. Ancak 1970'lerin ortalarından itibaren dünya ekonomisinde yaşanan değişimler sonucu ithal ikameci sanayileşme politikasının sürdürülememesi, Zonguldak'ın ulusal düzeydeki işbölümünde oynadığı bu rolü de değiştirmiştir.

Bu dönüşümü hazırlayan gelişmeleri değerlendirmek gerekirse; 1980'den önce endüstri politikasının temel yapısı, kapalı bir ekonomi modeli olan ithal ikameciliktir. Bu modelin amacı, malları ithal etmek yerine, ülke içinde yerli kaynaklara dayanarak ithalatı ikame edecek ulusal bir üretim ve tüketim zinciri kurmaktır. Ancak Türkiye'de 1980 yılına kadar uygulanan ithal ikameci endüstrileşme politikası, tüketim mallarının ithalatını ikame edebilecek ara mallar ve yatırım malları sektörünü kuramamış ve bu nedenle bu malların ithalatını yapmak zorunda kalmıştır.²¹ Bu mallar kapsamında özellikle ucuz petrol

---

²¹ Tüketim mallarının üretilmesi için gerekli olan mallar, iktisat disiplini içinde üretim malları olarak kavramsallaştırılmıştır. Makineler gibi üretim sürecinde fiziksel olarak bir başka mala dönüşmeyen/yok olmayan üretim malları "yatırım/sermaye malları" olarak adlandırılmaktadır. Kömür, petrol, elektrik, çeşitli

fiyatları, ithal enerjiye bağımlı bir sınıai yapı kurulmasında etkili olmuştur (Boratav, 2010: 120-121). Ancak 1973 yılında gerçekleşen petrol kriziyle birlikte petrol fiyatları yaklaşık olarak dört kat artmış; ithal ikame politikaları ancak dış borçlanma ile sürdürülebilmüş ve ithalat faturaları giderek katlanmıştır. Bu duruma 1978 yılında gerçekleşen ikinci petrol krizi de eklenince, petrol alımı için ödenmesi gereken döviz miktarı artmış ve ülkede büyük bir döviz darlığı süreci başlamıştır. Yaşanan döviz sıkıntısı nedeniyle enerji gibi en temel kaynaklar dahi ithal edilemez bir duruma gelmiştir. Bu nedenle üretim mallarının ithalatı durma noktasına gelmiş ve benzinden şekere kadar temel tüketim mallarının fiyatları yükselerek karaborsaya düşmüştür (Pamuk, 2010: 27).

Benzer gelişmeleri yaşayan geç kapitalistleşen ülkelerin birçoğu bu süreçte Birinci Dünyanın ticari bankalarından borç almış; bu borçların birikmesi ve ödeme zorluğuna düşmelerine karşılık Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın (DB) yapısal uyum programlarıyla ticaret, yatırım ve finansal sınırlamaları kaldırarak neoliberal politikalar uygulamaya ve ihracata yönelik üretim yapmaya teşvik edilmişlerdir. Dolayısıyla borç rejiminin yaratılması, birçok ülkenin ithal ikameci politikalardan vazgeçerek ulusal pazarını küresel sermayeye açması için kullanılmıştır. Benzer şekilde Türkiye'de de yaşanan ekonomik kriz ve döviz problemlerine cevaben 1980 yılında 24 Ocak Kararları alınmıştır. Bu kararlar uluslararası sermayenin DB tarafından geliştirilen yapısal uyum programının tüm unsurlarını içermiştir: İthal ikame politikalarından vazgeçilmiş, ekonomi dış pazarlara açılmış ve ihracat yönelimli bir endüstrileşme politikası uygulanmaya başlanmıştır (Boratav, 2010: 148-149). Piyasa serbestisinin sağlanmasının ardından 1989 yılında yapılan finansal liberalleştirmeyle, Türkiye'nin finans piyasaları da spekülâtif yabancı sermaye hareketlerine açılmıştır.

Turgut Özal önderliğindeki muhafazakâr hükümetin 24 Ocak Kararları ile serbest pazarın üstünlüğünü kurması, 1970'lerin endüstri ve ticareti sübvânce eden politikalarından

---

hammadeler gibi üretim sürecinde fiziksel olarak bir başka mala dönüşen üretim malları ise "ara mallar" olarak adlandırılmaktadır.

derece derece bir geri çekilmeyi de beraberinde getirmiş; bu alanlarda özel sektör mülkiyetinin üstünlüğünü temel alan bir politika izlenmeye başlanmıştır. Bu politik argümana göre kamulaştırma/millileştirme verimsizliğe neden olmuştur ve çeşitli kamu işletmeleri, uzun zaman önce batmaları gerekirken hayatta tutulmuştur. Bu politik görüş çerçevesinde sendikalar da militan birer örgüt olarak algılanmaya başlanmıştır. Benzer argümanlar 1980’li yıllarda Thatcherizm olarak adlandırılan neoliberal politikalarla başlamış özelleştirme dalgası için ve İngiltere’deki maden ocaklarının kapatılmasında da kullanılmıştır.

1980’li yıllarda kömür endüstrisi, Özal liderliğindeki hükümetin Türk endüstrisiyle ilgili yanlış olarak gördüğü her şeyin bir mikrokozmosudur: devlet mülkiyetindedir; %100 sendikalıdır; tarihi boyunca sadece 1967 ve 1974 yıllarında maksimum satılabilir üretim yaparak (5 milyon ton) finansal artık yapmayı başarmıştır. Bu koşullarda kaçınılmaz şekilde tasfiye edilmesi gerekmektedir. İlk olarak madenler zarar eden işletmeler olarak gösterilmiş; 1988 yılında Zonguldak’taki Kilimli Baca Ağzı, İhsaniye, Çaydamar ve Dilaver ocakları kapatılmıştır. Maden işçilerine göre ise bu durum üretimin bilinçli olarak düşürülerek işletmenin zarar ettirilmesi ve özelleştirmenin önünün açılması demektir.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 28 Kasım 1990 tarihli bir demecinde şunları söylemiştir:

Zonguldak kömür havzasında işçiye verilen ücret, sattığımız kömürün bedelini karşılamıyor... Zararı 500-600 milyarı buluyorsa yarın yüzde 60 zam verdiğiniz zaman bu açık, bu zarar 1 trilyonun üstüne çıkar. Kim ödeyecek bu parayı. Devlet baba ver bakalım diyecekler. Devlet nasıl verecek? Ya vergileri arttıracak ya da para basacak... Üretim olmayan yere haddinden fazla para vererseniz enflasyonu körüklersiniz. (Cumhuriyet, 20.11.1990) (aktaran Engin, 2012: 197).

30 Kasım 1990 tarihinde Genel Maden-İş Sendikası’nda örgütlü olan işçiler ocakların kapatılması ve özelleştirme dalgasına karşı çıkmış; 1990 yılındaki toplu iş sözleşmelerinde sendika ve hükümetin ücretler konusunda anlaşmazlığa düşmesi üzerine greve başlamışlardır. Hükümetin 4 Aralık’ta lokavt ilan etmesi üzerine ise “*Biz üretmiyoruz, Türkiye işçi sınıfı da üretmesin*” diyerek tüm işçileri greve çağırması ve 4 Ocak 1991 tarihinde seksen bin Zonguldaklı ile Ankara’ya yürüyüşe başlamışlardır

(Özen, 2004). Dönem itibariyle sendika hala güçlüdür, pazarlık gücüne hâkimdir ve hükümetin politikasını değiştirmesini sağlayabilecek güçtedir. Hatta dünya genelinde endüstri ve ticarete serbest pazar felsefesinin uygulanmasının önünde örgütlü bir sınıf hareketi ve dayanışma engelinin varlığının emareleri dahi vardır. Hükümet greve karşılık kömür ihtiyacını karşılamak için yurt dışından kömür ithali yapmaya karar verdiğinde, Avustralya ve Güney Afrika'dan ithal edilen kömürler, greve destek veren liman işçileri tarafından gemilere yüklenmemiş ve gemiler Türkiye'ye boş dönmüştür. Ancak 6 Şubat 1991 tarihinde sendika ve hükümet arasında beklenen toplu sözleşme imzalandığında verilen ücretler, 30 Kasım grevi öncesi hükümetin teklif ettiği ücretlerden daha da düşüktür. Bu durum, ekonomik yeniden yapılanma karşısında sendikanın yenilgisi anlamına gelmiştir. Ancak maden işçilerinin Büyük Yürüyüşü, TTK ocaklarının toplu şekilde kapatılması veya kitlesel işten çıkarmalara karşı halkın da desteğini alan politik çatışmaların çıkmasının muhtemel olduğunu göstermiştir. Zira madenciler halkın gözünde ağır ve tehlikeli bir iş yapan mavi yakalılar olarak işçi sınıfının sempati duyulan bir temsilidir. Yürüyüş, Türkiye'deki sanayisizleşme meselesine ilk ve en büyük itirazdır; ancak kömür endüstrisinin küçülmesini durdurmakta başarısız olmuştur. Bu noktadan sonra hükümetin amacı, kömür endüstrisini özelleştirmek üzere küçük, karlı bir boyuta indirmek olmuştur. TTK doğrudan özelleştirilmek yerine, yeni işçi alımlarının yapılmaması ve reesen emeklilik uygulamaları vasıtasıyla bugüne dek derece derece küçültülmüştür. İşçi sayılarının azalması, ulusal politik gündemde çok az yer almış ve sonuçları sadece yerelde ses getirmiştir.

İşçi sayısını azaltmak, sendika kültürünü yok etmek ve yerine muhafazakâr ethosu koymak için de işlevsel olmuştur. Kömür endüstrisi bir yüzyıldan fazla Zonguldak'taki istihdamda büyük bir paya sahip olmuş; kentteki tek endüstrili yapı zaman içerisinde belirli bir toplumsal ve politik kültür doğurmuştur. Bu kültürün bir parçası da nesiller arası istihdam ve vasıf transferidir; oğullar babalarını takip ederek ocağa inmektedir. Özellikle tehlikeli çalışma koşulları toplumsal ve politik dayanışmaya katkıda

bulunmuştur; maden işçileri güçlü bir topluluk duygusuna sahiptir ve sendikaya sadakat de güçlüdür. Korporatizmin doğurduğu bu tür bir solidarist kültür, 1980'lerden itibaren iktidara gelen muhafazakâr hükümetler tarafından desteklenecek değerlere sahip değildir. Zira dönemin ethosu/değerler sistemi artık toplumsal ve ekonomik bireyciliğe dayanmaktadır. Bu tür bir kültür, neoliberal politikalar bağlamında ekonomik yeniden yapılanma stratejilerini uygulamak için kullanılabilir niteliklere de sahip değildir. Dönemin hükümetleri ekonomik “modernizasyon” için uygun koşulları yaratabilmek adına sendika gücünün yok edilmesi gerektiğine inanmakta; topluluk gelişimi yerine bireyci gelişmeyi vurgulayarak ekonomik ilerlemenin başarılabilirliğini savunmaktadır. TTK'nın küçültülmesinin yaklaşık 30 yıllık bir süreç içerisinde yayılmış olması hem politik çatışmaları engellemiş hem de madenci topluluğunun küçülmesiyle sendika gücünü de yok etmiştir. Bu küçülmeye paralel olarak özel madencilik şirketleri artmış ve istihdamdaki payları %50 eşliğini geçecek bir noktaya gelmiştir.

4. BULGULAR

4.1. TTK Madencileri

Zonguldak'ta devlet öncülüğünde madencilik sektörünün oluşturulması ve ulusal kalkınmacı dönem boyunca sektörde yaşanan gelişmeler, Üçüncü Dünya milliyetçiliği, Keynesçilik, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının neden olduğu felaketler, Büyük Bunalım ve devlet sosyalizmi tehdidine karşı alınan önlemler olmak üzere birçok faktörün kombinasyonu ile ilişkilidir. Harvey (2004: 24-25), özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kalkınmacılık retoriğiyle desteklenerek kurulan yapıyı, sermayenin mekânsal ve zamansal olarak yayılmasıyla sürdürülen kapitalist genişletilmiş yeniden üretim sistemi olarak adlandırmaktadır. Bu sistem çerçevesinde, biriken sermaye mekânda sabit bir yatırım haline getirilerek üretim ve tüketim için gerekli yapıyı çevre oluşturulmuş ve yeni talepler ortaya çıkması sağlanmıştır. Ulus devletlerin sınırları içinde kentler ve bölgeler arasındaki bir uyum temelinde üretimde mekânsal iş bölümü kurulmuş; kentler, tarihsel ve coğrafi geçmişine bağlı olarak belirli işlevler görmek üzere üretimde uzmanlaşmış ve farklı işlevlere sahip diğer kentlerle ilişki içerisinde onların yaptığı üretime dayanmış veya desteklemiştir (Harvey, 2003: 94). Böylesi bir iş bölümünde Zonguldak, sahip olduğu kömür rezervleriyle ve madencilik geçmişiyle, diğer endüstrilere enerji sağlayan destekleyici bir üretim kenti konumundadır. Ancak 1970'li yılların başında sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi içinde aşırı birikim krizinin ortaya çıkışıyla birlikte bu iş bölümü çökmüştür. Kamu işletmeleri özelleştirilmiş, emek pazarı deregüle edilmiş ve yurtiçi pazarlar dışarıya açılmıştır. Zonguldak'ın kömür endüstrisi ise bu süreçte alternatif enerji kaynaklarının artması, uluslararası ticaretin serbestleşmesi, kamu yatırımları ve harcamalarının azaltılması karşısında piyasa koşullarına terk edilmiştir. Harvey (2003: 137), Fordist çağın sonunu getiren kronik aşırı birikim krizi sorununu aşmak için benimsenen ve birikimin egemen formu haline gelen yeni sermaye birikim stratejisini ise "mülksüzleştirerek birikim" pratiği olarak

adlandırmaktadır. Marx'ın ilkel birikim tezinden hareketle neoliberal sermaye birikim sürecinin ikinci bir çitleme hareketi olduğunu öne sürerek ilkel birikimin yıkıcı pratiklerinin sürekliliğini bu kavramla açıklamaktadır.

İlkel birikim özellikle az gelişmiş ülkelerde özelleştirme gibi yeni araçlarla tekerrür ederek, bu ülkelerin devlet varlıklarının veya müştereklerinin özel mülkiyet haline getirilmesiyle yapılmaktadır (Harvey, 2003: 157-158). Yüksek maliyetlerle çalışan kurumlar özelleştirmenin ardından kapatılarak pazar paylarına el koyulurken, verimli kurumlar özel sermayeye büyük karlar sağlamaktadır. Dünyanın iki farklı ucunda Zonguldak madencileri ve örneğin Latin Amerikalı madencileri aynı birikim sürecinin kurbanları yapan şey bu 2 bağlamdır. Daha ayrıntılı açıklamak gerekirse;

(1) 1980'li yıllarda muhafazakâr bir karşı devrimle kurulan yeni dünya düzeniyle kalkınmacı devlet kuruluşları tarafından ve sınıf mücadeleleri vasıtasıyla önceki yıllarda elde edilen kazançlar yerinden edilmiş; ekonomi finanslaştırılmış; bu durum yatırım sermayesinin reel ekonomideki üretim güçlerinin genişlemesindeki üretici işlevinden ayrılmasına öncülük etmiş ve reel ekonomiden ayrılmış bir para ekonomisi giderek büyümüştür. Böylelikle özellikle periferide devletin ulusal gelişme projeleri için insan ve doğal kaynak zenginliklerini kullanma, ulusal çıkarlara göre bir endüstri politikası dizayn etme ve toplumsal ürünün adil dağıtımına dayanan içerici bir gelişme politikası gerçekleştirme hedefleri ve egemenlik gücü elimine edilmiştir. Bu uluslar kalkınma düşüncesi ve endüstri politikalarından, küreselleşme sürecine katılmak pahasına ve yeni dünya düzenine girişin bedeli olarak vazgeçmişlerdir. Washington Konsensusunun özelleştirme, deregülasyon ve liberalleştirmeyi içeren yapısal reformları, periferideki devletlerin bu yıkıcı süreçte kendi şirketlerini ve işçilerini korumasını engellemek ve ekonominin serbest pazar kapitalizminin kurallarıyla yönetilen bir dünya sistemine entegre olması için dizayn edilerek uygulanmıştır (Petras ve Veltmeyer, 2014: 22-23). Periferideki hâlihazırda zaten bulunan eşitsiz gelişme koşullarına 1970'lerin üretim krizi,

70'lerin sonu ve 80'lerin başındaki kamu maliyesi krizleri, yabancı borçlar ve 90'lardaki borç ve finansal krizler eklenince, ulusal iş bölümü temelinde kurulmuş ve insanların geçimlerinin bağlı olduğu yerel üretim sistemleri tasfiye edilmiştir (Petras ve Veltmeyer, 2014: 23-24).

Serbest piyasa içinde metaların hiçbir engel olmadan uluslararası düzlemde pazarlanabildiği bir ortamda, ulusal sınırlar içinde ve dışında bulunan üretici mekânlar arasında rekabet prensibi hâkim hale gelmiştir; metaların daha ucuza imal edildiği yerlerden yapılan ithalatlar, maliyetlerin yüksek olduğu yerlerdeki işletmelerin rekabet edemeyeceği fiyatlar yaratarak zarar etmelerine neden olmaktadır. Bunun Zonguldak'taki yansıması, serbest pazarın hâkim hale gelmesi ve yeraltı taşkömürü madenciliğinde kar etmenin hâlihazırda zor olması nedeniyle, Latin Amerika gibi coğrafyalardan daha ucuz kömür alternatifinin ithal edilmeye başlanması ve TTK'nın zarar ettiği gerekçesiyle özelleştirilmesinin önünün açılmasıdır. 1989 yılından itibaren kademeli olarak TTK'nın kuyu madenciliği yapılmadan kömür çıkarılan ve bu nedenle kar oranları en yüksek sahaları özelleştirilmiş ve ulusal sermayeye büyük yatırımlar yapmadan ve maliyetler üstlenmeden büyük bir rant kapısı sunulmuştur.

(2) Neoliberalleşmeyle birlikte serbest kalan sermaye (yabancı doğrudan yatırımlar), 1990'lı yıllarda Üçüncü Dünyada iktidara gelen neoliberal iktidarlar tarafından satışa çıkarılan devlet girişimlerinin varlıklarını/sabit sermaye yatırımlarını satın almıştır. Zira bu dönemde dünya pazarında ilksel mallar için talebin artmasına karşılık, sermaye, bu talebi karşılayacak metalar için kaynak arayışına girmiştir (Veltmeyer, 2016: 774). Bu ülkelerin özelleştirilen ulusal kömür endüstrileri de, Türkiye gibi ülkelerin kömür talebini karşılamak üzere yabancı sermaye tarafından satın alınmıştır. TTK'nın tasfiye edildiği süreç, Latin Amerika'da doğal kaynakların çıkarıldığı ve ihracatların yeniden ilkselleştiği bir döneme denk gelmektedir. Milenyumun ilk on yılında ise bu ülkelerdeki post-neoliberal rejimler yeni bir ekonomik model olarak “yeni

hafriyatçılık” (neo extractivism) olarak tanımlanan şeye yönelmiş; devletler doğal kaynak rantlarını elde ederek ihracatların yeniden ilkselleşmesine dayanan “neo-kalkınmacılık” perspektifini benimsemiştir (Veltmeyer, 2016: 775). Bu bağlamda hafriyatçılık, periferinin doğal kaynaklarının yağmalanmasına dayanan yeni bir rantiyeye kapitalizmi formunu temsil etmektedir. Yabancı sermaye bu ülkelerin aslında müşterekleri olan doğal kaynakları dünya pazarında satarak birikim yaparken, insanların bölgesel haklarından mahrum edilmesi de bir çitleme hareketini ifade etmektedir (Veltmeyer, 2016: 780-781).

Bu 2 bağlam, yerli sermayenin bir coğrafyada kömür endüstrisini küçülterek ve eksik istihdam yaratarak emeği ucuzlatma ve birikim yapma stratejisinin, başka bir coğrafyada yabancı sermayenin müştereklere el koyarak ve kömür endüstrisini büyütürken birikim yapmasıyla nasıl ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu anlamda yerli ve yabancı sermaye arasında kasıtlı veya kasıtsız şekilde oluşmuş bir kazan-kazan ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Warde, yerel ekonomik ve toplumsal yapıların ve ilişkilerin, sermayenin farklı çevrimlerine göre biçimlendiğinden bahsetmektedir. Ardışık birikim çevrimleri coğrafi mekânlarda endüstriyel yapının tortularını bırakmakta; bu tortu sonraki çevrimin başlangıcında önemli olacak tesis ve insan kaynağından oluşmaktadır. Yani tortular sadece ekonomik değil, kendi yerel özgünlüklerine sahip kültürel, politik ve ideolojik tabakalardır (aktaran Şengül ve AYTEKİN, 2012: 158). Bu bölümde yeni çevrimde önceki dönemden kalan tortular temelinde biçimlenmiş ve üretici bir aktivite olarak kömür madenciliği çerçevesinde oluşmuş yeni yapı/üretim ilişkileri açıklanmaktadır.

4.1.1. Madende Yeni Emek Süreci

Zonguldak Taşkömürü Havzası 5 bölgeden oluşmaktadır: Amasra, Armutçuk, Kozlu, Üzülmüş ve Karadon Bölgeleri. Havzanın jeolojik ve tektonik yapısının tam mekanizasyona uygun olmaması nedeniyle üretim uzun yıllar emek gücüne dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Kömür, kapalı işletmeye/derin yeraltı madenciliğine dayalı

ilerletimli-göçertmeli uzunayak yöntemiyle²² ve bu yöntem için gerekli çok sayıda işçinin fiziksel emeğiyle çıkarılmıştır. Bu nedenle hükümetlerin işçi sayısını azaltarak TTK'yı küçük karlı bir işletme haline getirme hedefleri, üretim yöntemleriyle tezatlık oluşturmaktadır: Daha az işçi ya daha az üretim, ya da emeğin daha yoğunlaştırılmış çalışmayla üretim hedeflerini karşılaması anlamına gelecektir.

TTK'da istihdam 80'li yıllarda başlayıp 90'lı yıllarda ivme kazanan hızlı bir düşüş eğilimine girmiştir. 1942-1980 yılları arasında istikrarlı olarak artan işçi sayısı (27136'dan 41927'ye), 1980-2016 yıllar arasında yaklaşık olarak 33,5 bin kişi, yani eski büyüklüğünün beşte birine düşmüştür (TTK İstatistik Yıllığı, 2017). 1993-1994 yıllarında 10 bin işçi reesen emekli edilmiş ve yeni işçi alımları durdurulmuştur (GMİS TTK Raporu, 2011: 11). 2018 verilerine göre bugün TTK'da çalışan yeraltı ve yerüstü işçilerinin sayısı toplamda 7600 kişidir.

Genel Maden-İş Sendikası, TTK'nın yılda 5 milyon ton üretim kapasitesine sahip olmasına rağmen, işçi açıkları nedeniyle 1 milyon tonun altında üretim yapabildiği ve bu nedenle zarar ettirildiği görüşündedir. Çıktı miktarında azalma olmasına karşın, madencilerle yapılan görüşmelerde emeğin iş yoğunluğunun arttırıldığı anlaşılmıştır. Bugün dünyanın periferisinde emeğe yönelik politikalar çalışma saatlerinin esnekleştirilmesi ve iş yoğunluğunun arttırılması; işçi güvenliği ve sağlığının hem üretimi arttırmak hem de maliyetleri düşürmek için geri plana atılmasıdır. Benzer bir sürecin TTK madenlerine de sirayet ettiği görülmektedir. Şirket, daha az işçi istihdam etmesi nedeniyle emek sürecini hızlandırmakta ve zamanı daha katı şekilde kontrol etmektedir. TTK işçileri kurumun geçmişiyle bugünü arasında karşılaştırma yaparak, maden işçisinin değişen koşullarını şöyle anlatmaktadır:

---

²² İlerletimli-göçertmeli uzunayak yöntemi, derin yeraltı taşkömürü madenciliğinde kömür rezervlerini çıkarmak için kullanılan klasik emek yoğun bir üretim şeklidir. Bu yöntemde kalın kömür damarlarının tabanındaki kömür uzun ayak yöntemiyle çıkarılırken, tavanda kalan kömürler göçertilerek elde edilmektedir.

TTK'da işçi sayısı 7 binlere kadar düştü. Eskiden kömür damarlarında en az 20-30 kişi kömür çıkarırmış. Biz 4-5 kişilik gruplar halinde aynı işi yapıyoruz şuanda. Gideceğimiz damara 1 saatte gidip, 1 saatte dönüyoruz. Kazı işini de 5-6 saat gibi kısa bir sürede az kişiyle bitirmek zorundayız ve o yüzden çok hızlı hareket etmek gerekiyor. Yorgun düşüyorsun, dikkat dağılıyor... Zaten ufak tefek kazalar da hep bu yüzden oluyor. (TTK İşçisi 1, 33 yaşında)

Normalde üretim ekibinin, malzeme taşıyan ekiplerin, ayakların hazırlanması için ekiplerin ayrı olması gerekir. Bu ekiplerin hepsi ocakta birbirini destekleyen işler yapar. Ama işçi sayısı o kadar az ki hepsine yetişemiyoruz. Öyle olunca üretim de düşüyor. (TTK İşçisi 2, 29 yaşında)

TTK madenlerindeki emek sürecinde üretim baskısının bu şekilde artması, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sosyal devletlerde uygulanan ve Burawoy'un "hegemonik emek rejimi" olarak adlandırdığı despotik kontrol mekanizmalarının kullanılmadığı bir emek rejiminden, "hegemonik despotizm" olarak adlandırdığı ve rızanın hüküm sürdüğü ama baskının da dışlanmadığı bir emek rejimine geçişle ilişkilendirilebilir (Burawoy, 1985: 126, 150-151). Bu rejimde üretim baskısı, ekip liderleri tarafından zamanın daha katı şekilde kontrolüne neden olmakta ama aynı zamanda Kurumun sağladığı sosyal güvenlik ve yardımlar, işçilerin rızasını sağlamaya dönük mekanizmalar olarak varlığını sürdürmektedir.

Babam anlatıyor, eskiden bir sürü yardım yaparlarmış. Hala yardım yapılıyor. Mesela yemek, evlenme, doğum, hastalık, ölüm, cenaze, yakımlık kömür gibi sosyal yardımlar ödeniyor. Bunlar maaştaki artış oranında yükseltiliyor. Ama biz evde kullanmak için kaçak kömür de alıyoruz. Daha ucuz, para anca yetiyor... Ocağa geliyoruz servisle. Yol parası ben vermiyorum ama bildiğim birçok arkadaş 2-3 vesayetle çevredeki ilçelerden, köylerden geliyor. Mesela onlar yol parasını kendi cebinden vermek zorunda kalıyor... Eskiden madende helva gibi yiyecekler verirlermiş enerji versin diye. Şimdi yemeği kendimiz yanımızda evden getiriyoruz. Öyle ocakta yemek hizmeti falan yok... Onun dışında hafta tatilimiz var, ulusal bayramlar tatil. Bu açıdan şanslıyız... Ocağa gelince, taşeronlara göre ocaklarımız daha iyi durumda. Ama maliyetli olduğu için şu ocaktaki hiçbir teçhizat yenilenmiyor. (TTK İşçisi 3, 38 yaşında)

TTK işçileri iş yoğunluğunun arttırmasına ve işçi güvenliğinin kısmen geri plana atılmasına karşın, yine de Kurumun kentteki madencilik sektöründe iş güvenliğinin ve güvencesinin en iyi olduğu tek işyeri olduğunu ifade etmektedir. Yapılan görüşmelerde işçilerin beklentilerinin eski kazanımların sürdürülmesinden ziyade, kentteki işsizlik ve ekonomik kriz koşullarında sadece formel bir kurumda iş güvencesi altında çalışmak olduğunu göstermektedir:

Kamuda çalışmak çok daha avantajlı. Hem çalışırkenki koşullar hem ekonomik anlamda. Burada sendikalısın, itiraz hakkın var. Hasta olsan, raporunu alıp işe gelmeyebilirsin. Özeller böyle değil, orada hiçbirini yapamazsın, işini kaybedersin. (TTK İşçisi 2, 29 yaşında)

Buradan çıksan ne yapacaksın ki! Gene biz güvenceliyiz, buna da şükrediyorum ben. Ya o taşeronlarda çalışanlar ne yapsın. Burada ha dedin mi işten atılmıyorsun. Maaşını düzenli şekilde toplu sözleşmeye göre alıyorsun. Sigortan düzenli yatıyor, emekliliğin var. Gelecek kaygın yok ne olacak diye. Ocakta evet her zaman sakat kalma, ölme riski var ama... Dışarıda işsizlik almış başını gitmiş. Zonguldaklı gençler hep işsiz görüyorsun. Elinde olsa hepsi bu riski alıp ocağa girer. Burada ocakta çalışan öğretmen bile var... (TTK İşçisi 4, 41 yaşında)

Elizabeth Dunn (2004: 154), 1990'lı yılların başında Amerikalı bir şirket tarafından alınan Polonya'daki bir bebek maması fabrikası işçilerinin yeni ve kendilerine yabancı olan değişimleri anlamlandırmak için kullandıkları metaforik dili şöyle tarif etmektedir: Bu şirket, kendisi yoksul olan, ama zengin bir Amerikalıyla evlenen Polonyalı güzel bir gelin gibi görünmektedir. Özelleştirmeden sonra fabrika işçileri damadın kendilerine iyi bakacağını sanmıştır. Ancak işten çıkarmalar ve belirsizlikler başladığı zaman, damat onları hayal kırıklığına uğratmıştır. İşçiler yeni şirket yönetiminden de devletin patriarkal, bakıcı ve koruyucu rolünü beklerseler de, özel sermaye kar motivasyonu nedeniyle asla tamamen bu işlevi yerine getirememiştir. TTK'da ve taşeron madenlerde çalışan işçiler özel şirketlerin devletin yerine getirdiği işlevleri karşılamadığını düşünmektedir ve özelleştirmenin bugüne kadarki kazanımlarını yok ettiğinin farkındadır.

Burası özelleştirilse, devlet gibi olmaz. Emniyet olmaz, iş güvenliği olmaz, işçiye daha fazla iş yüklenir. Özelin tüm derdi üretim. Ben daha önce özelerde çalıştım. Orada 3 kişinin yaptığı işi 1 kişiye yaptırıyorlar. İşçiyi falan önemsemiyorlar, tek dertleri üretim. Önceki kazalara bak, hep özel ocaklarda meydana gelen kazalar. Özelleşse burada da haftada bir cenaze çıkar. (TTK İşçisi 5, 45 yaşında)

Özelleşmiş ocaklarda çalışanlar birkaç sene önce kendilerini ocağa kapattılar. Güvenlik sağlansın, sendikalaşma olsun, maaşlar zamanında ödensin diye. Hiçbir şey olmadı. Çoğu işten atıldı. Burası da giderse, ne yaparız bilmiyorum. Hani başka iş var mı Zonguldak'ta? Başka iş de bilmiyoruz zaten. Buradan çıkarılısam kaçak ocakta çalışacağım, o da çökecek üç gün sonra öleceğim. Görüyorsun haberlerde çıkıyor sürekli. Bir de haber yapılmayan o kadar çok göçük var ki. Zonguldak'ta yaşayanların kaderi bu. Ya aç kalacaksın, ya da ölümü göze alıp ocağa gireceksin. Gene burada devlet denetim yapıyor, kaza olmaması için bir çaba var. Özel şirket bu sahaya girse cebini doldurmaya bakar, insanları 24 saat çalıştırır. (TTK İşçisi 6, 36 yaşında)

TTK'da çalışan madencilerin %100'ü sendikalıdır ve hepsi toplu iş sözleşmesiyle belirlenmiş bir ücret almaktadır. İşçiler en az iki brüt asgari ücret almakta ve kademelerine göre bu miktar artmaktadır. Buna yılda 3 maaş ikramiye ve fazla mesai ücretleri de eklenmektedir. Ayrıca geçmişte aynı olarak ödenen ücretler, bugün yemek, evlenme, doğum, hastalık, ölüm, taşıt, cenaze, yakımlık kömür gibi sosyal yardımlar şeklinde ödenmeye devam etmektedir. Bir yanda herhangi bir sosyal yardım almayan, en az iki asgari ücret miktarında ödeme alan ama maaşlarından çeşitli kesintilerle ücretlerinin bir kısmı verilmeyen özel ve taşeron ocaklarda çalışan madenciler, diğer yanda ise hiçbir sosyal güvencesi ve sosyal yardım olmadan kayıt dışı çalışan kaçak maden işçileri olduğu göz önüne alındığında, bunlar arasında TTK madencileri en avantajlı grubu teşkil etmektedir. Ancak TTK işçileri arasında da bir ücret adaletsizliği mevcuttur. Örneğin Kurumda aynı sanat kolunda çalışan ve aynı işi yapan iki usta farklı ücretler alabilmektedir. Bu ücret hiyerarşisinin nedeni, TTK'nın uzun yıllar işçi almamasına karşın, sendikanın da ısrarlarıyla 2006 yılında bir miktar işçi alımını kabul

ederken toplu iş sözleşmesine koydurduğu bir maddedir. Bu maddeye göre işe en son giren işçiler ilk giren işçilerin ücretlerinin %50'si oranında bir ücretle işe başlatılmaktadır. TTK'da 2006 yılından sonra bu şartlarda çalışan işçi sayısının 900 ila 1000 kişi arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu ücret farklılığı iş barışını bozmakta ve Kurumun içinde dahi işçilerin atomize olmasına hizmet etmektedir.

Zonguldak'ta maden sahalarının işletilmesine ilişkin ruhsat TTK'nın elindedir ve Kurum bu ruhsatta belirtilen bölgelerde kömür çıkarma yetkisini özel sektördeki maden işletmelerine kiralamaktadır (redevans). 2018 yılı itibariyle TTK'nın bu şekilde 13 şirketle 16 sahada redevans sözleşmesi bulunmaktadır. 2004-2013 yılları arasında TTK'nın galeri açma ve hazırlık gibi faaliyetleri için taşeron şirketler kullanılmış; ayrıca redevans usulüyle özelleştirilen sahaları alan şirketler taşeron şirketlerle alt sözleşme yapmaya başlamıştır. Devlet, TTK içindeki işleri alt sözleşmelerle taşeron şirkete vererek taşerona önyak olmuş; maden içinde TTK işçisi ve taşeron işçi aynı işi yapmalarına karşın farklı ücretler almış; böylelikle devlet, farklı kurumlarda aynı işi yapan madenciler arasında ücret farkının oluşmasına doğrudan öncülük etmiştir. Taşeron işçiler, TTK'daki işleri bitince özel ocaklara gittiklerinde, buralarda da üçte bir oranında daha az verilen ücretler karşılığında çalışmak zorunda kalmıştır. TTK'da taşeron olarak çalıştıktan sonra özel bir ocakta işe başlayan bir madenci bu süreci şöyle anlatmaktadır:

TTK'da hazırlık çalışmaları yapan bir taşeron şirkette çalışıyordum. Şirketin sözleşmesi bitince biz de işsiz kaldık. Araya aracı sokup başka bir taşeron ocakta işe başladım. O zamanlar daha az maaş veriyorlardı. Sigortayı düşük gösteriyorlardı, bazen maaşları 4-5 ay ödemediyorlardı. O kadar çalışmışız, hem çıksan da ne yapacaksın, başka iş yok. Sineye çekiyoorduk, mecbur bekliyorduk, çalışıyoorduk en azından içerdeki paramızı almak için. Şimdi en az iki asgari ücret vermek zorundalar. O konuda denetim daha iyi. Yani bu TTK hep bu işi başlattı. Önce kendi işini taşerona verdi, sonra ocakları kiraladı. Taşerona bir nevi bu işi öğretti, işçi kaynağı sağladı. Ben kadroya girerim diye umarken, kendimi işte burada buldum. Burası da biterse kaçak var. (Eski TTK-Taşeron İşçisi 1, 42 yaşında)

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi bugün redevanslı şirketlerin kullandığı taşeron sisteminin, havzadaki kaçak madenlerin üretim sürecine dahil edilmesi ve kayıt dışı üretime bir çare olarak madenlere sokulduğu iddia edilse de, redevanslı şirketler bugüne kadar taşeron madenlere ek olarak kaçak madenlerdeki ucuz emeği de kendi birikimi için kullanmaya devam etmiş ve devletin önyak olduğu bu sistem madenciler arasındaki toplumsal eşitsizliği daha da derinleştirmiştir.

4.1.2. Değişen Madenci Kimliği: “Üreten” Madenciden “Devletin Sırtındaki Kambura”

Madencilik yerleşimlerdeki gibi tek endüstrili bir mekândaki işçilerin ortak deneyim geliştirmesinde meslek ve işyerinin önemli bir rol oynadığı göz önüne alındığında, mekânın ekonomik yapısının değişimi ve bunu takiben değişen mesleki yapı, işçi sınıfı topluluklarının kimliğinde ve bilincinde büyük dönüşümler getirmektedir. Zonguldak’ta devletin madencilik sektöründen giderek çekilmesi, bölge ekonomisi ve madenci ailelerini yalnız ve çaresiz bırakmış; madencilerin hem geçim kaynakları hem de uzun bir tarihsel süreçte edindikleri sınıf kimlikleri dönüşüme uğramıştır.

Tarihsel olarak Zonguldak madencilerinin kimliği zor çalışma koşulları ile görece yüksek ücretler ve sosyal hizmetlerle şekillenmiştir. Sanayileşmenin ilk yıllarında büyük miktarda kömür tüketmiş Türk endüstrileşme atılımı, buğday üreten köylüler kadar²³, Zonguldak’ın kömür madencilerinin sırtında inşa edilmiştir. Kentte madencilik, havzanın mekanizasyona elverişli olmaması nedeniyle her zaman emek yoğun ve tehlikeli bir iş olmuştur. Literatürde egemen olan elit merkezci perspektif, mükellefiyetin ardından devletin emeği böylesi tehlikeli ve zor koşullarda tutmak için madencileri bir “işçi sınıfı eliti” olarak inşa ettiği konusunda hemfikir görünmektedir. Devlet onlara diğer endüstriyel işçilerin ücretlerinden daha fazla ödeme yapmış ve sosyal hizmetleri

---

²³ Boratav (2010: 78-79), Büyük Bunalım sonrasında buğday fiyatlarının sınavi fiyatlarla karşılaştırıldığında düşük kalmaya devam etmesi nedeniyle sanayiye yapılan kaynak transferinin büyük oranda buğday üreten köylülerin sırtına bildiğini hesaplamıştır.

genişletmiştir. Bytlelikle kömür madenciliğinin tehlikeli çalışma çevresi, güvenceli çalışma, yüksek ücret, sosyal bir çalışma çevresi ve anlamlı, görece otonom, statü sağlayıcı istihdam ile dengelenmiştir. Yüksek cretler ve sosyal hizmetlere ek olarak devlet, madencilerin yaptıkları işin kahramanca olduğuna dair imajlar yaratmıştır. Bu kahramanlık imajı, devletin artan iş yükü ve işletmelerindeki istihdamı korumak, tehlikeli çalışma koşullarını ve yüksek ölüm oranlarını maskelemek için resmi ideolojinin kullanılmasına dayanmaktadır. Örneğin 1940'ların sonunda artık sürdürülemez hale gelen zorunlu çalışma sistemi yerine yeni bir emek kontrol rejimi kurulurken, devletin zor gücünden ziyade rızaya dayanan yeni bir egemen dil oluşturması gerekmiştir. 40'ların sonunda CHP vekili Rebi Barkın mükellef işçiler için şöyle bir imaj çizmektedir:

Onlara kömür üretiminin askerlik hizmeti kadar önemli olduğunu ve tıpkı bir askerin anavatanını savunma görevinden şikyet etmesinin anlamsızlığı gibi, aslında askerlik hizmeti kadar önemli olan zorunlu çalışmayı yük olarak görmenin de fedakr Türk köylüsü için kabul edilemez olacağını söyledim (aktaran Gürboğa, 2009: 137).

Liberal eleştirmenler devlet işletmelerinin kamu işçilerine sağladığı hizmetleri uzun yıllar eleştirmiş; bunu devletin ekonomiye aşırı müdahaleciliği ve bir patronaj pratiği olarak yorumlamışlardır. Örneğin Ahmet İnel (1996), yerel halkın devlet işletmelerinde çalışanları, emek hiyerarşisinin en altında bile olsalar, ayrıcalıklı devlet memurları olarak gördüklerini; sosyal hizmetlerin işçilere yönetici elitlerin inisiyatifıyla sunulduğunu; yüksek ücretlerin işçileri devlet girişimlerinde çalışmaya teşvik ettiğini ve bu şekilde devletin kendisine tamamen bağımlı bir işçi sınıfı yarattığını tartışmaktadır. Milliyetçi tarihçiler ise devlet girişimlerinin ithal ikameci döneme özgü güvenceli istihdam pratiklerinin ve moral ekonominin devlet tarafından feshedilmesinin eleştirisini yapmıştır. Örneğin Mehmet ř. Güzel (1995), zel girişimlerin tek motivasyonu kar iken, devlet işletmelerinininkinin toplumsal endişeler ve işçilerin çeşitli sosyal olanaklardan faydalanmasını sağlamak olduğunu öne sürmekte; bu bağlamda işçilerin devleti kendi

taraflarında, özel girişimleri ise kendilerini sömüren işletmeler olarak gördüğünü söylemektedir.²⁴

Ahmet Makal (2002: 29-33), Kamu İktisadi Teşekküllerinin (KİT) işçilerin lehine sunduğu hizmetlerin ve düzenlemelerin, işçi sınıfının örgütlü ve bilinçli bir mücadelesinin ürünü olmaktan çok, işçi devrini önlemek ve işe devamlılığı sağlamak amacıyla verildiğini, böylelikle devlete bağımlı bir tabaka oluşturulduğunu öne süren ve işçileri bir tür işçi sınıfı aristokrasisi üyeleri olarak yansıtan literatürün eleştirisini yapmaktadır. Ancak bir işçi aristokrasisi bulunmadığını iddia ederken, bunu işçi devri ve işe devamsızlık gibi tutumların devam etmesine bağlamakta; işçilerin kırsal kesimle bağlarının devam etmesi nedeniyle Batıdaki gibi modern işçi kimliği ve tipik davranışlarını geliştirmelerinin zor olduğunu tartışmaktadır. Can Nacar ise (2009) Sümerbank ve Etibank girişimlerinin işçilere sağladığı sosyal hizmetlere odaklanan, bu işçileri ayrıcalıklı devlet işçileri olarak gören ve bu işletmeleri modernist toplumsal eğitim merkezleri olarak tasvir eden elit ve devlet merkezli yaklaşımları eleştirmekte ve bu yaklaşımların işçilerin çok ağır sömürü koşulları içinde çalıştığını görmezden geldiğini vurgulamaktadır. Bu araştırmada yapılan görüşmelerde Zonguldak madencilerinin devletten talepleri ve kentteki eski işçi sınıfı yaşamına olan övgüsü göz önüne alındığında, tüm bu yaklaşımların haklı oldukları farklı noktalar olduğu görülmektedir. Elit merkezli yaklaşımın iddia ettiği gibi devletin kendisine bağımlı bir işçi sınıfı yarattığı doğrudur. Devlet merkezli yaklaşımda vurgulandığı gibi işçiler kendilerine sağlanan olanaklardan dolayı devleti kendi taraflarında görmüştür. Ancak bu olanaklar, devlet hayırseverliğinin veya işçi sınıfı mücadelesinin bir ürünü değil, emek kıtlığı problemini aşmak içindir. Ayrıca bu işçilerin bütünü Makal'ın (2002) belirttiği gibi işçi aristokrasisi

---

²⁴ Eski bir madenci olan Ethem Çavuş, 1936 yılında “ulus üzerindeki bir sülük” olarak adlandırdığı ve bölgede madencilığe egemen olan Fransız şirketi millileştirilince bunu “kendi doğal kaynaklarımızdan biz faydalanacağız” şeklinde kutlamaktadır (Quataert ve Duman, 2001: 155)

üyeleri olarak görülemez, çünkü rotasyonel temelde çalışan işçiler Nacar'ın (2009) eleştirisindeki gibi ağır sömürü koşulları içinde çalışmışlardır.

Madencilik endüstrisindeki devlet müdahalesi aslında ulusal piyasa ekonomisinin gereklerine uygun bir emek yapısı kurmuştur. Geçmişteki rotasyonel çalışma sistemi, kırsal nüfusu kente yerleştirmeden endüstriyel üretimle entegre etmiş; bu nedenle Batıdaki aksine bölgedeki kömür madenciliği ne sadece tarımla ne de sadece madencilikle geçinen bir kırsal yapıyı muhafaza etmiştir. Bu sistem 2 işçi tipi yaratmıştır: (1) Kırsal alanlardan gelen, rotasyonel olarak çalışan, az vasıflı yeraltı işçileri ve (2) kentte yerleşik, daimi olarak istihdam edilen, vasıflı yüzey işçileri. Mükellefiyet döneminde yerleşen bu sistem 90'lı yıllara gelindiğinde dahi varlığını sürdürmüştür. 1990 yılında tüm yeraltı işçilerinin neredeyse %50'si (10 kazmacıdan 7'si) 1993 yılında ise %40'ı (kazmacıların üçte ikisi) rotasyonel temelde çalışmıştır (Kahveci'den aktaran Şengül ve Aytekin, 2012: 176). Dolayısıyla kentteki endüstrileşme süreci “dalgalanan bir emek arzı” (fluctuating labour supply) durumu; yani işçilerin madenler ve tarım arasında sürekli bir gel-git durumunu yaratmıştır. Marx, genel birikim yasası ve yedek işgücü ordusu tartışmasında dalgalı (floating) artı nüfusu, sürekli gel-git koşulları altında fabrikalar, atölyeler ve madenlerde çalışan yedek işgücü ordusunun en kolay sömürülebilir tabakaları olarak tanımlamıştır. Bu tabaka, modern endüstrinin ihtiyaçlarına göre özellikle ekonomik genişleme sürecinde işe alınmakta ve ekonomik daralma sürecinde işten çıkarılmaktadır (Jonna ve Foster, 2016: 26).

Havzadaki kapitalist üretim ilişkilerine geçişte köylü sisteminin yıkımının aşamalı olması ve rotasyonel çalışma sisteminin devam etmesinin 2 nedeni olduğu öne sürülebilir: (1) Kapitalist bir işveren olarak devlet, tüm geçimlik sektörü absorbe etmeye hazır değildir. (2) Kendi geçimini sağlaması, ücretli emeği finanse etmiştir.

Rotasyonel işçiler pazar dışında kendileri için sağlanan boş zamanı köyde geçimlik üretim yaparak geçirmişler ve böylelikle maden işçileri kendi ücret mallarını

üretmişlerdir. Bu nedenle kendi geçimlerini sağlamak için harcadıkları zaman aslında iş gününün uzatılması anlamına gelmektedir. Benzer şekilde Avrupa’da da kapitalistler, erken dönemde teknolojinin geleneksel üretim metotlarıyla neredeyse aynı olması nedeniyle 2 yolla artı değer elde etmiştir: ya işçilerin yaşam standartlarını düşürmüş, ya da Marx’ın “mutlak artı değer” (absolute surplus value) dediği taktik ile iş gününü uzatmıştır (Perelman, 2007: 45).

Meillassoux (1972), paradoksal olarak genellikle Marksist teorisyenlerden daha iyi Marksist olan kapitalistlerin, çelişkili bir durumunun farkında olduğunu belirtmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde geçimlik tarım yapan köylüler, kapitalizmin tayin ettiği görevleri yerine getirirken, ucuz emek maliyetleri sadece ücretli olanların emeğinin değil, ayrıca onların kırsaldaki akrabalarının emeğinin süper-sömürsüyle sağlanmaktadır. Örneğin koloniyal döneme ait bir raporda şöyle denmektedir:

Yerli işçilerin düzenli hizmet dönemini tamamlamasından sonra evlerine geri dönmesinin teşvik edilmesi, madenlerin avantajıdır. Madenlerin, endüstride düzenli şekilde ödenenden daha az oranda ücret alan vasıfsız işçi elde edebildiği sistemin sürekliliği buna dayanmaktadır; aksi halde geçimlik üretimin sağladığı tamamlayıcı araçlar olmazdı ve işçiler, ihtiyaçlarının artmasıyla birlikte Witwatersrand’de sürekli bir ikametçi haline gelmeye eğilimli olurdu. (Shapera’dan aktaran Meillassoux, 1972: 102).

Kapitalist sektör ve kırsal olan arasındaki göçlerin nedeni bu kasıtlı politikadır. Liberal ekonomistler ve sosyologlar bu olgunun psikolojik veya demografik açıklamaları dışında bir şey bulamazken, daha derinlikli bir araştırma göstermektedir ki insanlar vergi ödemek ve biraz para kazanmak için ücretli istihdama girmek zorunda kaldığı zaman, eğer kapitalist sistem emeklilik maaşı, istirahat ve işsizlik tazminatı gibi yeterli derecede tazminler sağlamıyorsa, bu yaşamsal ihtiyaçlarını temin etmek için başta geldikleri sosyo-ekonomik organizasyona bel bağlamaktadır (Meillassoux, 1972: 102-103). Yani köyle ilişkilerin korunması, ücretli emekçiler için geçimlerini sürdürmek ve hayatta kalmalarını güvenceye almak için bir ihtiyaçtır. Gelişme yazınında genellikle az gelişmiş ülkelerde bu iki sektöre dayalı “dual ekonomiler” olduğu varsayılmış ve kapitalist sektörün zamanla ilkel sektöre de nüfus edeceği öngörülmüştür. Ancak Meillassoux (1972: 103) “dual

ekonominin”, kapitalist sektörün geçici bir dönem üretime dahil etmediği işçileri beslemesi ve onlara hayatta kalmaları için gerekli kaynakları sunması amacıyla; yani kapitalist sektörün organik bir parçası olarak entegre olmuş kırsal toplulukların sömürsünü gizlemek için tasarlandığını öne sürmektedir. Bu tarımsal komüniteler ucuz emek rezervleri olarak korunmakta; kapitalist sistem tarafından eş zamanlı olarak hem altı kazanmakta hem de sürdürülmektedir.²⁵ Wallerstein da benzer bir argüman geliştirmiş ve kapitalistlerin emeğin toplumsal yeniden üretiminin bütün maliyetlerini ödememek için, iş gücünün tamamen proleterleşmesini engelleyecek önlemler aldığına dikkat çekmiştir. Düşünür, dünya çapında proleterleşmiş işgücünün toplam yüzdesinin her zaman oldukça küçük kaldığını ve aslında kapitalizmin proleter emeğin üretimine olduğu kadar, proleter olmayan ve yarı-proleter emeğin sürdürülmesine de dayandığını iddia etmiştir (Glassman, 2006: 613).

Zonguldak'ta rotasyonel çalışma sistemi, devletin endüstrileşme sürecinde birçok hedefi olması açısından bir şeyi elde etmek için başka bir şeyden vazgeçmesi nedeniyle, dalgalı (floating) artı nüfus ve daimi olarak istihdam edilen nüfustan oluşan bir emek kompozisyonu yaratmıştır. Böylesi bir emek yapısına neden olan devletin hedefleri ve bu hedeflerin birbirleriyle olan çatışması veya çelişkileri şunlardır: (1) Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayide çalışan işçiler, mamul mallar için bir piyasa olmaktan ziyade sermaye için bir masraf niteliğindedir. Yani büyüyen endüstri işçilerinin emek maliyetlerini düşürmek için bol ve ucuz gıdaya ihtiyaç olmuştur. Ayrıca ucuz gıda hem aç vatandaşların uzlaştırılması hem de göçün hızlanmasıyla artan kent nüfusunun ihtiyaç duyduğu gıdayı sağlamak için gerekli olmuştur. Bu nedenle yeni endüstrilerde çalışan işçilerin, karnını doyuracak ve aynı olarak vergi vermesini sağlayacak düzeyde tarımsal

---

²⁵ Araghi (2000: 146-147), özellikle 1950 ve 1970 yılları arasında eş zamanlı olarak “köylüleştirme” ve “köylülüğün tasfiyesi” sürecini “görel olarak köylülüğün tasfiye edilmesi” olarak ifade etmektedir. Burada köylüler kırsal farklılaşma yoluyla değil, daha çok pazar güçlerine maruz kalarak rekabet edememiş ama ulusal tarımların devlet sübvansiyonlarıyla finanse edilerek korunması, küçük toprak sahiplerinin küresel itme faktörlerine maruz kalma oranını yavaşlatmıştır. Ulusal kalkınmacı dönemde küresel mülksüzleşmenin karakteri “görel olarak köylülüğün tasfiyesi” iken, neoliberal küreselleşmeyle birlikte “mutlak olarak köylülüğün tasfiyesi”ne dönüşmüştür.

üretim yapması gerekmiştir. (2) Endüstriyel üretim için köylülerin işçileşmesi ve aynı zamanda maliyetlerin düşük olarak muhafaza edilmesi için bu işçilerin atomize/örgütsüz tutulması gerekmiştir. Bu iki hedefin çakışması sonucu Zonguldak'ta köylüleri hem kırdan tutacak hem de endüstride istihdam edecek bir emek rejimi kurulmuştur.

Mükellefiyetin ardından zora değil rızaya dayalı bir emek rejimiyle işçilerin üretimde örgütsüz şekilde tutulması gerektiğinde, işçilere sunulan sosyal hizmetlerle bunun yapılmaya çalışılması, Polanyi'nin "çift yönlü hareket" teziyle açıklanabilir. Polanyi, 19. yüzyılda Avrupa toplumunda bu hareketin iki düzenleyici ilkenin etkisi biçiminde karşımıza çıktığını söylemektedir. Bunlardan ilki ekonomik liberalizm ilkesidir. Bu ilke kendi kurallarına göre işleyen bir piyasanın kurulması amacına yönelmiştir ve ticaret yapan sınıfların desteğinde bırakınız yapsınlar (laissez-faire) ve serbest ticaret yöntemlerini kullanmıştır. İkincisi ise zaman içerisinde kapitalist ilişkilerin sürdürülmesi için zorunlu hale gelen sosyal koruma ilkesidir. Bu ilke insan ve doğanın, aynı zamanda da üretim düzeninin korunmasını amaçlamış; piyasanın yıkıcı etkilerinden doğrudan zarar gören çeşitli grupların desteğinden yararlanmış ve yöntem olarak koruyucu yasama, kısıtlayıcı cemiyetler ve diğer müdahale araçlarını kullanmıştır (Polanyi, 2010: 194). Sosyal koruma ilkesi, yayılan piyasa mekanizmasından etkilenen bazı sosyal grupların çıkarlarının daha geniş bir alana yayılması sonucu, piyasa sisteminin, kendisinin kısıtlanmasına yönelik birçok kolektivist karşı hareketle (milliyetçilik ve sosyalizmin yükselişi de bunlar arasındadır) karşılaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Yani liberalizmin bizzat liberaller tarafından sosyal ve ulusal korumacılığa döndürülmesi, kendi kurallarına göre işleyen piyasa mekanizmasının özündeki zayıflıklar ve tehlikelerden kaynaklanmıştır. Liberaller üretimin devam etmesi adına kendi politikalarının karşıtı olarak tanımladıkları müdahaleciliğe dönmüş ve sosyal hizmet politikalarının her kalemini kendileri oluşturmuştur (Polanyi, 2010: 208- 209). Polanyi'nin "çift yönlü hareket" perspektifiyle yaklaşıldığında, Zonguldak'ta devlet öncülüğünde madencilik ve 1947'den sonra madenciler için sosyal koruma ve hizmet

programlarının geliştirilmesi, yönetici elitlerin üretim rejiminin sürdürülmesi için bu politikaların uygulanmasının zaruri hale geldiğini fark etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Adam Smith'in 19. yüzyılda Edinburgh civarındaki işçilerin ücret oranları tahminine göre, işçilerin bir çift ayakkabı satın almak için 3 tam gün çalışması gerekmektedir. Kırsalda deriyi daha ucuza elde ettikleri ve kendi ayakkabılarını 1 saatte yapabildikleri göz önünde tutulduğunda, onları ticari olarak üretilen ayakkabıları satın almak için 3 gün çalışmaya ikna edebilecek pek çok cazibeye sahip olmalıdır. Aksi halde böylesi bir alışveriş, Çinli bir köylüyü, bir çift Nike ayakkabıyı 100 Dolara satın almak için günde 2 Dolar kazandığı bir Nike atölyesine getirmekten başka bir anlama gelmeyecektir (Perelman, 2007: 45). 1940'lı yılların ikinci yarısında Zonguldak kömür havzasında zorunlu olarak çalıştırılan işçiler CHP milletvekillerine, aldıkları aylık ücretlerin sadece bir çift kösele ayakkabı almaya yettiğini, bunun da madenlerdeki kötü koşullarda bir ayda parçalandığını ve karınlarını doyuramadıklarını bildirmiştir. Rotasyonel olarak çalıştırılan işçiler yılda 6 ay köyde tarımsal üretimle, 6 ay ise madenlerde çalışmış ve aslında bu durum onların 2 ay için 1 aylık ücretle yaşaması anlamına gelmiştir. Bu nedenle onların madenlerden kaçmasının en sık hasat mevsiminde gerçekleşmesi bir rastlantı değildir (Gürboğa, 2009: 132). Dolayısıyla yönetici elitlerin mükellefiyetin ardından işçileri madenlerde çalışmaya ikna etmek için geliştirdiği sosyal politikalar, ücretlere eklenmiş aynı ödemeler olarak görülebilir. Bu sosyal politikalar zaman içerisinde işçilerin devletle olan paternalistik ilişkilerini beslemiş; kentte devleti koruyucu baba figürü olarak gören bir işçi sınıfı yapısının temellerini atmıştır.

Mükellefiyet'in ardından rızaya dayalı bir emek rejimi kurma girişiminde sosyal hizmetlere ek olarak, hem emek aracılarının hem de işçilerin işletmede tutulmasını sağlamak için ücret rejiminde bonus sistemi uygulanmaya başlanmıştır.²⁶ Donald Filtzer

---

²⁶ Bonus sisteminde eğer işçi kışın ayda 30 gün çalışırsa, ücretine ek olarak 2 kuruş daha fazla; eğer 15-20 gün arasında çalışırsa, 1 kuruş daha fazla prim kazanmaktadır. Yazın ise hasat dönemi olduğu için bu miktar

(1992: 88), Stalinist dönemde Sovyet elitlerinin kendi güçlerini korumak için, parça başı ücret ve bireysel rekor kırma vasıtasıyla işçileri birbirleriyle bireysel rekabete teşvik ederek işçilerin atomizasyonunu başardıklarını ve emek üzerinde politik kontrolü sürdürdüklerini iddia etmektedir. Sovyet modeli Türkiye için önemlidir. Çünkü Türkiye'deki politikacılar ve teknokratlar, ekonomik gelişme stratejisi ve tarımsal yapısı benzer olan ve Büyük Bunalımdan neredeyse zarar görmemiş tek ülke olan Sovyet Rusya'yı gözlemleyerek ilham almışlardır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, önce zorunlu olarak uygulanan, daha sonra ise sosyal hizmetler ve bonus sistemiyle rızaya dayalı şekilde sürdürülen rotasyonel çalışma sistemiyle aslında en başından beri emek kompozisyonunda vasıfsız bir kitle muhafaza edilerek emek arasında eşitsizlik koşulları yaratılmıştır. Bu eşitsiz koşullara sürekli olarak ekonomik bunalımların eşlik ettiği bir atmosferde işten atılma korkusu beslenerek işçiler arasındaki atomizasyon ve bireysellik arttırılmış ve işçi dayanışması zayıflatılmıştır. Tüm bunların bir kombinasyonu bağlamında, aslında devletçiliğin Zonguldak'taki madencilik endüstrisine etkisinin, ulusal piyasa ekonomisinin gereklerine uygun bir işgücü oluşturmaktan başka bir şey olmadığı öne sürülebilir.

Kentteki daha önce de aslında homojen olmayan işçi sınıfı içinde, 70'li yılların sonunda sermayenin birikim stratejisinin değişimi ve neoliberal ekonomik politikalara paralel olarak legal enformel bir temelde parça başı ücret sistemiyle çalışan taşeron madenciler ve illegal enformel bir temelde çalışan kaçak madencilerin ortaya çıkışıyla daha ileri bir atomizasyon gerçekleşmiştir. Bu çerçevede aslında geçmişin rotasyonel işçilerinin bugün redevanslı sahalardaki özel ve taşeron şirketlerde çalışan güvencesiz işçilere karşılık geldiği tartışılabilir. TTK madencileri bu yeni parçalanmış yapı içinde işin temposunu

---

arttırılmıştır: 30 gün için 4 kuruş, 20-30 gün arası için 3 kuruş ve 15-20 gün arası için 1,5 kuruş bonus almıştır (Sipahi, 2006: 78).

kontrol etme otonomisine sahip, görece yüksek ücretli ve yeterli sosyal hizmetlerden faydalanan en şanslı grubu teşkil etmektedir.

Sennett ve Cobb'ın (1972/1993) *Sınıfın Gizli Yaraları* adlı çalışmalarında ele aldıkları itibar/saygınlık konusu, yeni maden işçisi kimliğini anlamak için kullanışlı bir çerçeve sunmaktadır. Düşünürler şu soruyu sorarak başlamışlardır: Bir işçi, sınıflı toplumdan kaynaklanan öznel yaralar ve aşağılanmalarla karşılaştığında, kendisine saygı duymak ve otonom bir birey olmak için ne yapıyor? Görüşülen madencilerin söyledikleri bu çelişkileri yansıtmaktadır. Çöken bir endüstrinin tarihini anlatırken, sınıf hareketinin bastırılmış/yenilgiye uğramış olması nedeniyle eski kolektif ilişkilerin/işçi sınıfı yaşamının övgüsü devreye girmektedir.

Bu Zonguldak, maden işçileriyle varolmuş bir kent. Eskiden çarşıya indiğinde, şu dükkânlar dolup taşardı. O zamanlar şimdiye göre çok lüks yaşıyorduk. Herkes istediği gibi alışveriş yapardı. Biraz gösteriş de vardı tabii. TTK'da madenciyim dedin mi dışarıya karşı, büyük bir şeydi. Hem devlette çalışıyorsun, dünyanın en zor işini yapıyorsun, hem işin garanti! Şimdi madenciye kız bile vermiyorlar. Ben yıllarca madende çalıştım, kızımı jeoloji mühendisliği okuttum İstanbul'da. Bizi de aşsın, mühendis olsun diye. Şimdi evde oturuyor, yıllardır işsiz... O zamanlar sosyal hayat vardı. Toplu eğlenceler olurdu, sinema izlenirdi, mahalleler capcanlı. Şimdi Çaydamar'a git, terkedilmiş kasaba gibi. Sadece kedi köpek görürsün sokakta. Burada madencilik bitti, hayat da bitti. İşte biz artık son kalanlarız, gençler de burada durmuyor zaten. Kimsenin umudu kalmamış, yüzü gülmüyor. Karın tokluğuna duruyoruz. (Eski TTK İşçisi 2, 65 yaşında)

Kömür üretimindeki bir kesilme, bugün ülkedeki diğer endüstrileri felce uğratma tehlikesi içermemektedir ve bu nedenle madenciler artık önemli ölçüde bir ekonomik manivela gücüne sahip değillerdir. Devletin madencilik endüstrisinden derece çekilmesi ve TTK'nın giderek küçülmesi, Zonguldak madencileri için bir kimlik krizi ortaya çıkarmıştır. Bugün madenciler hem sınıf kimliği hem de madenci topluluğu kimliği bağlamında iki zıt hissi bir arada barındırmaktadır: gurur ve hayal kırıklığı. Gurur hissini

yaratan, çıkardıkları kömürün geçmiş dönemlerde ulusal kalkınmadaki rolü ve işin zorluğudur. Hayal kırıklığı hissini yaratan ise eski ayrıcalıklı statülerinin aşındırılmış olmasındır. Geçmişte diğer KİT işçileri gibi kamusal alanda ve söylemde madencilerden övgüyle bahseden resmi ideolojinin vefatı, madenciler için hayal kırıklığı yaratan bir boşluk bırakmıştır. İşçilerden biri bunu şöyle açıklamıştır: *Neden bu hale geldik? Çünkü işçi sınıfı ve köylüler artık ülkenin efendileri değil.* (TTK İşçisi 6, 36 yaşında)

1991'daki Büyük Madenci Yürüyüşünün hemen ardından, zal'ın Cumhurbaşkanı olduğu ve neoliberal politikaların temellerinin atıldığı süreçte, Türkiye'nin bütçe açığının maden işçilerinin ücretlerinden kaynaklandığı; maden işçilerine verilen ücretlerin inanılmaz büyük bir meblağ olduğu ve bunun bütün ülkenin sırtına yükleneceği sık sık dile getirilerek maden işçileri günah keçisi haline getirilmiştir (Kaya, 2011: 208). Yeni Türkiye'deki serbest pazar ideolojisinin üretimi ve üreticiyi değil, girişimciliği kutsamasıyla birlikte devletin madenciler için kullandığı dil de üretime dayalı kalkınma söyleminin kahramanlık imajlarından "devletin sırtındaki yk/kambur" imajına dönüşmüştür.

Madencilerin "kahraman erk" olarak resmedildiği geçmiş kamusal söylemdeki kırılma, TTK'nın ve madencilerin artık "devletin sırtındaki bir yük" olduğu şeklindeki itibarsızlaştırıcı söylemin kuruluşu ve artık bir "teki" olarak tasvir edilmeleri, gurur ve statülerinin aşındırılması açısından sembolik bir mücadeleyi teşkil etmektedir. Bu itibarsızlaştırıcı söylemi, kendileri için TTK'da istihdam olanağı kalmamış ve kapitalist alternatif olarak taşeron ve kaçak madenlere sarılarak atomize olan işçiler de kullanmaktadır. Çünkü bu alternatif, madenciler için problemlili bir kimlik yaratmıştır. Taşeron ve kaçak madenlerde çalışan madenciler yeni sınıf pozisyonlarına göre yeni toplumsal tavırlar geliştirmekte; onların yeni sınıf pozisyonu ve itibarsızlaştırıcı söylem, TTK'da istihdam edilen ve şanslı bir azınlığı teşkil eden madencilerin daha ayrıcalıklı statüsüne karşı düşmanlık duygularını beslemektedir. Elizabeth Gilboy bu olguyu

“komşuya ayak uydurma” (keeping up Joneses) rolüne dair teziyle açıklamıştır. Bu, kişinin kendisini komşusuyla kıyaslamasının, toplumsal sınıf aidiyetinde ve maddi servet birikiminde temel bir ölçüt olduğunu ifade eden bir deyimdir. Komşuya ayak uyduramamak, toplumsal, ekonomik ve kültürel bakımdan aşağı olmanın göstergesi olarak algılanmaktadır (Freeman ve Louça, 2012: 221). Enformel madencilik sektöründeki işçiler kendilerini formel sektördeki komşularıyla/meslektaşlarıyla karşılaştırdıkları zaman, ikisi de aynı yapısal sınırlamalar içinde bulunmasına karşın kişisel değerlendirmeler devreye girmekte ve egosantrik bir model kullanılmaktadır.

Mesela okula veli toplantısına gittim, okul giderleri için para istediler. Aynı okula TTK'nın çocuğu da gidiyor, taşeronun çocuğu da gidiyor, kaçak madencinin çocuğu da gidiyor. Kaçak ocakçıyı da tanıyorum, belki benden daha fazla kazanıyor ama çıkıp itiraz etti. İşte efendim, TTK'lı mıyız sanki, biz karnımızı zor doyuruyoruz diye. İşte para yok falan... Şimdi burada iki ihtimal var. Ya gerçekten kompleks içinde, bunda bile TTK'nın kendinden üstün olduğunu düşünüp hırsını çıkarıyor, ya da gerçekten para yok. Bazıları var gerçekten, o taşeronların, kaçak ocakçıların çocukları sefalet içinde. Ona bir şey demem, haklıdır. Ama bazıları da var, özelde o kadar ağır koşullar da çalışıyor ki, TTK'lı doğru düzgün çalışmıyor, yatarak devletten maaş alıyor gibi düşünüyor. Şimdi o adamın da psikolojisini de anlamak lazım. Belki kendi bilinçli olarak değil ama işte nefret oluşuyor. Elinden bir şey gelmediğinde, o da kendisine günah keçisi arıyor, TTK'lıya atıyor suçu. Hâlbuki hepimiz aynı işi yapıyoruz ama işte bunlar hep aramızdaki ayrımlar... (TTK İşçisi 7, 38 yaşında)

İşçiler arasında oluşan bu ayrım, çıkarların çok dar bir şekilde yalnızca parasal olarak tanımlanamayacağını; piyasa tarafından işçilerin sosyal çıkarlarının da tehdit edildiğini; aynı işi yapan ama değişik ekonomik katmanlardan gelen işçilerin bir kısmının sosyal korunma ihtiyacının devlet tarafından karşılanırken, geri kalan kısmının karşılanmamasının, bu tehlikeye karşı koymak için mücadelede birleşmelerine engel olduğunu göstermektedir. Burada işçilerin “Biz/Onlar” dikotomisi, formel/enformel sektör ayrımı temelinde oluşturulmaktadır. Bu koşullarda devletin koruması altında

olmayan madenciler, TTK'nın "devletin sırtındaki kambur" olduğu şeklindeki itibarsızlaştırıcı söyleme sarılarak TTK işçisini kendi dışsal ötekisi olarak görmektedir. Bu da onların sınıf bilincinin oldukça düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Maden işçileri arasındaki atomizasyon ve itibarsızlaştırıcı söylemin temelinde ise aslında "bireycilik" ideolojisi yatmaktadır. İşçi sınıfının "toplumsal ilişki" (Williams, 1983: 325-326) anlayışını aşındırarak, yeni ekonomik rejimin toplumsal ve ekonomik bireyciliğe dayanan muhafazakâr ethosunu benimseten şey, Harvey'in (2003: 137) mülksüzleştirme yoluyla birikim dediği yeni üretim rejiminin kurbanları (özelleştirmeyle taşeron ve kaçak madenciler) ile geçmişte kalmış genişletilmiş yeniden üretim rejiminin tortuları (TTK madencileri) arasındaki çelişkidir. Savran'ın belirttiği gibi,

İşçi sınıfının bölüklerine ve bireyelerine ayrıştırılması, her türlü kolektifin kendinden daha küçük bir küme veya bireysel mücadele tarafından parçalanması, her bir küçük küme ya da bireyin kendi bacağından asılan koyunlar haline getirilmesi. İşçi sınıfı içinde rekabet. Ulusal bölükler arasında rekabet, sendikasız işçi kolektifleri arasında rekabet, sağlık, emeklilik, eğitim alanlarında bile kolektif çıkar yerine rekabet, işgücü piyasasında işsiz işi olan işçinin işine göz koymasının kolaylaştırılması yoluyla rekabet, aynı işyerinde çalışmakta olan işçilerin her an birbirleriyle rekabet içinde olması. Yani işçi sınıfının parçalanması, atomlarına ayrıştırılması. Uluslararası burjuvazinin krize çözüm amacıyla geliştirdiği strateji için en uygun toplu isim "atomizasyon"dur (Savran, 2013: 95-96).

Maden işçileri arasındaki bu atomizasyon nedeniyle, metnin ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi taşeron ve kaçak madenciler, sosyal korunma ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmadığı için topluluk gelişimi yerine bireyci gelişmeye bel bağlayarak kendileri için ekonomik ilerlemenin ancak bu şekilde başarılacağını savunmaktadır. Bu ideolojinin mottosunda serbest pazar ekonomisinde başarılı olmak için girişimcilik ve bağımsızlık gerekmektedir. Ancak bu durum, TTK işçilerinin devlete olan bağımlılık ve güvenlik geleneklerine tamamen zıt düşmektedir; işçi sınıfı ve onun kolektifliği demode bir kategori haline getirilmiştir. Ayrıca bireycilik ideolojisi, devlet kurumlarının işçilere sağladığı sosyal hizmetlerin (konut, dinlenme/eglenme hizmetleri, sağlık hizmetleri ve tüketici malları gibi) kentte bireysel girişimleri boğduğu ve devlete bağımlılık alışkanlığı aşıladığını tartışan liberaller tarafından beslenmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında tartışılacağı gibi, düşmanlık duygularına karşın taşeron ve kaçak madencilik fenomenleri,

serbest pazarın zaferine karşılık bir karşı anlatıyı ifade etmektedir; piyasa ekonomisi, madencilerin farklı üretim süreçlerinde aynı mal için (kömür) farklı fiyatlar sunması bağlamında sektördeki ekonomik ve toplumsal eşitsizliği arttırmaktadır.

4.1.3. Madencilerin Moral Ekonomisi: Devlet, Toplumsal Eşitlik ve İşyerinin Değişen Anlamı

E. P. Thompson (2012), sınıfı dinamik ve süreç içerisinde akışkan tarihsel bir ilişki olarak görmüş; sınıf analizinde farklı gruplar arasındaki güç ilişkilerine bakmış ve üretim ilişkilerinde benzer bir konumda bulunanların ortak deneyimlerini temel almıştır. Bu tür bir analizde bir sınıfın varlığının kabulü için sınıf bilincinin olması veya nihai olarak devrimci bir özne olarak varolması gerekmemektedir. Harvey ise (2003: 141), sermayenin önceden ulaşmadığı yerlere genişlemesi ve mülksüzleştirilmesiyle birlikte sınıfın sürekli olarak kendi dışsal ötekisini yarattığından bahsetmektedir. İşçi sınıfının yaşamı ve kültüründe tekrar eden bir süreç olarak mülksüzleştirme üzerine odaklanmak, sınıf ilişkilerinin değişkenliğini yakalamaya izin vermekte ve Thompson'ın bahsettiği akışkan bir ilişki olarak sınıf anlayışıyla uyumaktadır. Harvey'in genişletilmiş yeniden üretim ve mülksüzleştirme olarak tanımladığı birikim stratejileri arasındaki bağlantılar hakkındaki analizi, sınıfın ortaya çıkan yeni tiplerini tanımlama ihtiyacına kapı açabilmekte; ayrıca güncel sınıf ve eşitsizlik çalışmalarını engelleyen sınıf nostaljisi ve sınıf inkârının ötesine geçmeye imkân vermektedir.

Thompson'ın moral ekonomi kavramı, sınıf kimliğini ve kültürünü değişen tarihsel konjonktür bağlamında betimlemek için kullanışlı bir araçtır. Thompson (1971) ve Scott'ın (1979) kullandığı şekilde moral ekonomi kavramı, elitler (toprak lordları, zenginler veya devlet) ve alt sınıflar arasındaki bir değiş tokuş/karşılıklık ilişkisine dayanmaktadır. Moral ekonomi, alt sınıfların elitlerden ekonomik geçim veya diğer destek formları açısından bir takım beklentileri olması ve bunun karşılığında onlara riayet etmelerine dayanan ekonomik bir adalet nosyonudur. Elitler tarafından bu normatif

karşılıklı sözleşmenin ihlal edilmesi, nefrete ve isyanlara yol açabilmektedir. Bu isyanlar veya moral ekonominin diğer ifadeleri genellikle değişime karşı mevcut düzenlemelerin sürdürülmesini isteyen hareketlerdir.

Bir moral ekonominin ifadesi, işçi sınıfının paylaştığı ve elitlerden farklı olan belirli değerlere dayanan sınıf sınırlarını inşa etmeye de yardım etmektedir. İşçi sınıfının sahip olduğu moral ekonomi, onların sınıf kimliğinin büyük bir parçasıdır. İşçiler kendilerinin üstünde olan ve kendilerinden altta olanlarla kıyas yaparak, kendi değerlerini (dayanışma veya çok çalışmak gibi) ve kimliklerini paylaşan insanlar etrafında moral sınırlar yaratırlar (Lamont, 2001). İşçilerin dünyanın ve ekonominin nasıl işleme gerektiği ve neyi adil buldukları hakkındaki vizyonları, onların kim olduklarını şekillendirmektedir. Sahip oldukları moral ekonomi ayrıca, onların olası bir politik eylem için bir temel veya mevcut ekonomik düzenden duydukları memnuniyetsizliğe ve sorgulamalara ses vermenin diğer yollarını da biçimlendirmektedir. Yerel tarih ve güncel ekonomik koşullar/deneyimler, bu moral ilişkiyi süreç içerisinde ve farklı ekonomik-politik koşullara dayalı olarak sürekli olarak yeniden şekillendirmektedir.

Polanyi, 19. yüzyılda Avrupa’da serbest pazara karşı mücadelelere öncülük eden şeyin sömürü ve işçi sınıfı bilinci değil, emeğin metalaşması ve pazarın incelikle işlediği kültürel yıkım olduğunu öne sürmektedir. Dahası Polanyi, güçsüz ve alt sınıfların toplumsal yıkımına genelde varsayıldığı gibi sadece ekonomik sömürünün neden olmadığını tartışmaktadır. Onun yerine,

Yani alçalmanın nedeni, çoğu kez varsayıldığı gibi ekonomik sömürü değil, mağdur tarafından kültürel çevresindeki çözülmedir. Doğal olarak, ekonomik süreç yıkım aracını oluşturabilir ve hemen hemen her zaman ekonomik zayıflık boyun eğmeye yol açar, ama yenilginin esas nedeni ekonomik değildir; bunun nedeni, yenilenin sosyal var oluşunu içeren kurumların aldığı ölümcül yarada yatar. Birim ister halk ister sınıf olsun, süreç ister “kültürel çatışma” ister bir sınıfın toplumun sınırları içindeki konumundaki değişiklikten kaynaklansın, sonuç kendine saygının ve değerlerin yitilmesi olacaktır (Polanyi, 2010: 224).

Harvey’in mülksüzleştirme argümanı temelinde Polanyi’nin bahsettiği kültürel yıkım ve Thompson’ın bahsettiği moral ekonomi çerçevesini madencilere uygulamak gerekirse,

onlar devletle bir sözleşme yapmıştır ve devlet, işçilerin politik rızasına karşılık olarak onlara ekonomik ve sosyal olarak güvenlik sağlamıştır. Ancak işçiler bugün devletin bu karşılıklı sözleşmenin tarafı olarak görevini yerine getirmediğini düşünmektedir (bir mülksüzleştirme formu olarak özelleştirme nedeniyle). TTK işçilerinin devletle karşılıklı ilişkilerinde beklentilerinin ne olduğu, bu değiş tokuş/karşılıklılık ilişkisinin bir tarafı olarak devlete ne sundukları, ekonominin nasıl işlemesi gerektiği ve neyi adil buldukları hakkındaki vizyonları, onların moral ekonomisinin bugünkü beklentilerini yansıtmaktadır.

TTK madencileri, devletçi ekonominin sonuna kadar kentteki maddi olarak en ayrıcalıklı grup olmuştur. Ülke genelinde ise bir nevi model Türk işçisi ve emek kahramanları olarak işçilerin öncü kollarından biri olarak görülmüş; yaptıkları işin zorluğu ve görece yüksek ücretleriyle saygıdeğer işçiler olarak tanımlanmışlardır. Onlar devletçi dönemde olduğu gibi bugün de zor ve tehlikeli bir iş yapmaları karşılığında hala saygı görmeyi ve yüksek ücret almayı hak ettikleri şeklinde bir moral ekonomiyi paylaşmaktadır.

Madencilerin sınıf kimliğini ve kültürünü biçimlendiren moral ekonomisi, devletle olan ilişkileri, eşitlik ve adalet vizyonları ve moral ekonominin merkezi olarak işyerinin rolü hakkındaki görüşleri olmak üzere 3 bağlamda ele alınabilir.

(1) Devlet ve Madenciler Arasındaki Karşılıklılık İlişkisi: TTK madencilerinin devletten ve TTK'dan beklentileri ve bu beklentilere karşı ne sundukları konusundaki fikirlerine bakıldığında, işçilerin çoğu ekonomik ve sosyal olarak daha iyi bir hayat talep ederek memnuniyetsizliklerini dile getirmektedir. Temel şikâyetleri yaptıkları işin zorlu ve tehlikeli koşulları, ücretlerin yetersizliği, iş güvenliğinin giderek kötüleşmesi, bölgedeki genel ekonomik kriz ve şirketin yeniden yapılanmasının yetersizliği hakkındadır.

Benim babam da TTK'da madenciydi. Yeraltında çalışırdı. O zamanlar 3 çocuğu aldığı maaşıyla biraz zor olsa da okuttu. Benim bildiğim 80'li, 90'lı

yıllarda da madenci için hayat o kadar kolay değildi. 90'daki o büyük madenci yürüyüşüne annemle ben de katılmıştık. Annem mesela eve katkı için terzilik yapardı. İkisinin kazancıyla zar zor geçinirdik. O dönemde Almanya'ya gidip madenci olarak çalışan akrabalarımız yazın geldiklerinde oradaki şartları anlatırdı. Yeraltının en dibinde Türkler çalışmış. Yukarı doğru çıktıkça Yunanlar, İtalyanlar ve en yüzeyde Almanlar... Yine de iyi para kazanıyorlardı, durumları çok iyiydi, evleri arabaları vardı. Bizim sadece derme çatma bir evimiz vardı. Yürüyüşte işte madenciler yaptığı işin gerçek bedelini istedi. O dönem bir şeyler verdiler ama bizim hayatımızı değiştirecek kadar bir katkısı olmadı. (TTK İşçisi 8, 40 yaşında)

Mesela İngiltere'deki, Almanya'daki eski sanayi bölgelerinin filmini göstermişlerdi. Bizimki gibi kömür kentlerinde eski fabrikaları yenileyip teknoloji merkezleri yapmışlar. Her yer yeşil, çevreyi değiştirmişler. Oralara farklı işler getirmişler, işçileri eğitmişler. Biz de öyle bir şey yok. Tamam, sen madem Kurumu kapatıyorsun, o zaman yenisini kur ki burada yaşayan insanlar da ekmeğini kazansın. Filyos'a imalat sanayi kuracaklar yıllardır. Kursan ne, bizde o işi bilen adam var mı? Gene dışarıdan gelecek. Ee bir de kömür alıyor dışarıdan. Kendi işçisi yerine yabancı ülkenin işçisine para ödüyor. Bunu yapacağına kuruma teknoloji getir, işçi al, üretimi arttır, o zaman zarar etmezsin... Biz burada kuyu madenciliği yapıyoruz. Dünyanın en zor işini yapıyoruz ama karşılığı bu. Masa başında oturan adamlar bile bizden çok kazanıyor. (TTK İşçisi 9, 31 yaşında)

İşçilerin daha iyi bir hayat talebi sadece devletçi döneme özlemi ifade eden bir nostalji olarak görülmemelidir. Zira onlar geçmiş yıllarda elitler ve işçiler arasındaki eşitsizliklerin tamamen farkındadır. Bu nedenle onların talepleri, Avrupa'daki işçilerinki gibi bir hayat tahayyülü çerçevesinde düşünülebilir ve emekleri karşılığında neye layık olduklarını bu örnek üzerinden yorumlamaktadırlar. Onlara göre Batıdaki işçiler daha güvenceli, zengin, daha güvenli çalışma koşulları altında istihdam edilmektedir ve güçlü sendikaları vardır. Ayrıca beyaz yakalı işçilerin aksine mavi yakalı olarak kendilerini gerçek iş yapanlar, çok çalışanlar olarak görmekte; kol gücüyle çalışarak üretimde buldukları ve ağır iş yaptıkları için mükâfatlarının daha fazla olması gerektiğine inanmaktadırlar.

(2) Madencilerin Toplumsal Eşitlik ve Adalet Vizyonları: İşçilerin toplumsal konularına dair değerlendirmeleri aslında toplumu ikiye ayırdıklarını göstermektedir: güçlü olanlar ve onların güçsüz nesnelere. Bu da kendi dünya görüşlerini paylaşmayan ve yeni eşitsizlikleri yaratan kapitalist elit ve politik elite karşı işçiler olarak onların sınıf bilincini yansıtmaktadır. İşçiler politikacıların bölgedeki ekonomik bunalımı hafifletmek için hiçbir çabasının olmadığını söylemiş; oy verdikleri zaman bile bunun önemsiz olduğunu, çünkü hükümetin her şeyi zaten halka danışmadan yaptığını dile getirmiştir. Bu nedenle haklarını ancak grevle alabileceklerine inanmaktadırlar. Ancak bu sürecin de kendileri için problemler olduğunu farkındadırlar. Çünkü Türkiye’de ağır sanayinin önemini yitirdiğini, üretimden gelen güçlerinin azaldığını ve mavi yakalı işin artık takdir edilmediğini; bu koşullarda grev yapsalar bile tüm isteklerini kabul ettiremeyeceklerini söylemişlerdir. Bu koşullar onların hem üretici olarak hem de politik olarak güçsüzlük hislerini pekiştirmektedir.

Bakıyorsun adam hem milletvekili, hem şirketleri, gemileri var. Kendinin, akrabasının, eş dostunun faydasına yasa çıkartıyor. İhaleleri oğluna, akrabasına, işte ne bileyim cemaatine veriyor. Yani çürümüş, kokuşmuş bir sistem. Bugün bunlar, yarın başkası gelse gene aynısı olur. Türkiye'nin düzeni böyle. Şimdi amaçları buradaki hazır kömüre vurup kaçmak. Bir yatırım, teknoloji getireyim, burayı geliştireyim dertleri yok. Hep rant yani. Bir arkadaş üretim ekonomisinden bahsetti. Mecbur kalmadıkça bu ülkenin başındakilerin üretim ekonomisine geçeceğini sanmıyorum. Bu hazır rantları bitirene kadar sömürürler. Ha ye ye bitecek sonunda bu değirmenin suyu. (TTK İşçisi 10, 36 yaşında)

Biz gene grev yapıyoruz, toplu sözleşmeyle istediğimizi alıyoruz. Ama bunlar hep geçici, günü kurtaran kazanımlar bizim için. Her sene bir kere TTK özelleştirilecek haberi manşet oluyor. Bizi sürekli diken üstünde tutuyorlar veya işte alıştıyorlar mı artık bilmiyorum. Çünkü artık biliyorsun bir şey yapılmadan önce iktidardakiler önce haberini salıyor, önce bir kamuoyu oluşturuyor, sonra işte yok torba yasa, yok kanun hükmünde kararname bilmem neyle yasalaştırıyor. Burası da yakında gidecek. Sayımız artık çok az, şu kurumda 7-8 bin kişi çalışıyor. Hepsi greve çıksa da bir şey yapamaz

gibime geliyor. Ne yapar, iyi tamam çalışmayın, ben de dışarıdan alırım kömürü der. Zaten dışarıdan alıyor çoğunu. Ama yine de greve çıkarız, belki diğer işçiler için de bir kıvılcım, bir şey olur. Ne olacağı belli olmaz. O yüzden ben şöyle böyle olur diye kabullenmektense, şansımızı sonuna kadar zorlamamız gerektiğini düşünüyorum. (TTK İşçisi 11, 39 yaşında)

(3) Moral Ekonominin Merkezi Olarak İşyeri: Devletçi dönemde TTK madencileri, hayatlarının merkezini oluşturan ve şirket tarafından yapılandırılmış emek kolektifinin bir parçası olmuşlardır. 90'lı yılların ortasına kadar TTK bir yandan yeraltında kömür üretirken, yer üstünde de ekmek fırıncılığı, işçi servisçiliği, sinemacılık, marketçilik (ekonoma), mağazacılık (ekipsen), çay bahçeleri, misafirhane, işçi yatakhane gibi çeşitli işletmelerle maden işçilerine hizmet vermiştir. Bu kolektif, onların zor çalışma koşullarının neden olduğu bunalımlardan, kendi hanelerindeki angaryalardan ve sıkışık işçi mahallelerinden kaçarak toplumsallaşmaları için fırsatlar vermiştir. Eğlence/dinlenme gibi çoğu sosyal olanak şirket tarafından sağlanırken, yine şirketin verdiği mallar vasıtasıyla tüketimde bulunmuşlardır. Dolayısıyla kolektif, işçilerin toplumsal varlığının neredeyse her görünümünün merkezinde olmuştur. Ancak artık şirket ve işyeri böylesi bir yaşam merkezi değildir. İşçiler kendi tüketim malları ve hizmetlerinin tamamını pazardan satın almaktadır ve emek kolektifi işçiler için boş zaman aktiviteleri, eğlence/dinlenme olanakları sunmamaktadır. Bu nedenle madenciler yaptıkları işi eskiden olduğu şekilde parasal olmayan araçlar bağlamında tanımlayamamaktadır.

Biz çocukken TTK Zonguldak'ta neredeyse her hizmeti sunuyordu. Alışverişini şirketin verdiği jetonla ekonomadan yapardın, ekmeğini fırından alırdın, çayını çay bahçelerinde içerdin. Sinemaları vardı, işçilere film gösterilirdi. Şimdi belediye bile AVM'de var, zarar ediyorum diye sinemasını açmıyor. Şimdi onların hepsini yavaş yavaş kaldırdılar, ondan boşalan yerlere özel sektör girdi. Öyle olunca tabii fiyatlar da arttı. İnsanlar o zamanlar olduğu kadar yiyip içemedi, işte ne bileyim sosyal hayat güdükleşti. Önceden insanlar kurumun belirli mekânlarında toplanırdı, birlikte olurdu. Mesela Fener'deki o çay bahçesinde nikâhlar yapılırdı.

Kıyıda kurumun tesisleri olurdu, oralarda denize girilirdi. Buralar kapatıldıktan sonra herkes bir tarafa dağıldı. (TTK İşçisi 12, 40 yaşında)

Ancak işyeri hala maden işçilerinin moral evreninin merkezidir. Yaşadıkları hayal kırıklığının nedeni, çalıştıkları devlet şirketinin moral sözleşmenin gereklerini karşılamamış olmasıdır. Yaşadıkları hayal kırıklığı, itibarsızlaştırma ve ulusal politikalar üzerinde herhangi bir güçlerinin olmadığı hislerine karşın, yine de hala devleti ve devlet şirketini, özel bir şirketten daha güvenilir bir sözleşme tarafı olarak görmekte ve kendi emekleriyle devlete katkıda bulduklarını hissetmektedirler. Onlara yaptıkları işin anlamı hakkında soru sorulduğu zaman, birçoğunun ilk tepkisi, bu işi sadece para kazanmak için yaptıkları olmuştur. Ancak görüşmelerin ilerleyen kısımlarında kazandıkları paranın onların özsaygılarını arttırdığı; bir devlet işletmesinde çalışmanın ve para kazanmanın, işçileri daha itibarlı üretken insanlarmış gibi hissettirdiği açık hale gelmiştir.

Bizim çıkardığımız en kaliteli kömür. Bir sürü işlemden geçiyor. Karabük'e, Ereğli'ye gidiyor hep fabrikalara. O kaçak ocaklarda çıkan kömürü taşıyla toprağıyla satıyorlar. O yüzden daha az ısıtıyor, daha fazla hava kirliliği yapıyor. Sanayide falan kullanılmaz. Dışarıdan getirdikleri kömürün de kalori değeri düşük... Başka iş olsa çalışır mıydım? Herhalde kim istemez masa başında otursun, yorulmadan parasını kazansın. Burada kir pas içinde bin çile çekiyoruz. Yapılacak iş değil ama... Ev kredisi var, çocuklar var. Gene bizim durumumuz iyi. Bugün burayı kapatsalar, başka yere koymak zorundalar. Şeker fabrikalarında öyle yaptılar. (TTK İşçisi 13, 34 yaşında)

Başka iş olsa bırakırım. Ama devletteyiz, sigorta yatıyor, maaşlar zamanında yatıyor, fazla mesaisi varsa veriliyor, yardımları var. Yani gene şu şehirde en güvenceli çalışan madenciler arasında biziz... Madencinin eski itibarı kalmadı evet. Benim akrabalarından biri kaçak ocakta çalışıyor mesela, evlenemedi. Ocakçıya kız verilmiyor. Vermeyenin kendisi de kaçak ocakçı işin enteresan yanı. Sigortası yok, güvencesi yok işin, içki alkol problemi var gibi biliyor adamlar birbirlerini. TTK'da çalışsa hemen verirler. O da saygıdan falan değil, herkes çocuğunun geleceği garanti olsun, eve giren ekmek garanti olsun istiyor. (TTK İşçisi 14, 37 yaşında)

İşyerindeki ilişkiler de bu süreçte değişime uğramıştır. İşçiler için önceden maden, arkadaşlıkların yaratıldığı ve iş arkadaşlarından destek alınan bir yerdir. Ancak özellikle 1990'lı yıllarda TTK'nın küçültülme sürecinin hızlanmasıyla işçiler için hayatın daha zor ve belirsiz hale gelmesi açısından bu durum değişmiştir. Temel problemleri, istihdamdaki kayıplar, ekonomik problemler, içki problemleri ve artık belirsiz bir statüye sahip olmalarıdır. Madenciler, devletçi dönemin son bulmasıyla birlikte madendeki toplumsal ilişkilerin değiştiğini; madencilerin daha içe kapanık hale geldiğini; çalışanların ekonomik zorluklarla ve işten çıkarılma korkusuyla mücadele ettiği bir dönemin başladığını ve birbirlerini desteklemelerinin daha zor hale geldiğini söylemektedir.

İnsanlar tamamen değişti. Önceden aileler bir araya gelir, birbirini ziyaret ederdi. Şimdi herkesin bir sürü problemi var. Dünya görüşleri, her şeyleri değişti. Madenler kapanıp şirket küçülmeye başlayınca insanlar işsiz kalmaktan korkmaya başladı. Herkesin bir şekilde borcu var. Ev almış, çocuk okutuyor, her şey pahalandı vs. (TTK İşçisi 12, 40 yaşında)

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, TTK madencilerinin moral evreni, devlet ve devlet şirketiyle olan sözleşmeleri üzerine kuruludur. Onlara göre madenciler devlet ve ekonomik gelişme için en ağır işi yapmış; sağlıklarını ve yaşamlarını feda etmişlerdir. Bu fedakârlıklarının karşılığı olaraksa, yeterli bir ücret ve itibar kazanmışlardır. Endüstriyel paternalizm işçilerin beklentilerini şekillendirmekte hala büyük bir rol oynamaktadır. Onlara ekonominin nasıl işlemesi gerektiği ve neyi adil buldukları konusunda sorulduğu zaman geçmişin bir tasvirini yapmışlardır: TTK'nın işçi alması, devletin sosyal olanakları yeniden tesisi ve refah devleti. Kendileri içinse sözleşmeyi ihlal eden devletten, zor ve tehlikeli bir iş yapmaları karşılığında itibar ve yüksek maaş gibi eski kazanımlarının iadesini beklemektedirler. Bu istekleri kısmen madenci olmanın yüceltiildiği günlere ve eski statülerini ellerinde tutma arzusuna, kısmense patriarkal arzularından ziyade bölgedeki ekonomik kriz ve yüksek işsizlikten kaynaklanmaktadır. Genel olarak eşitlikçi bir dünya görüşüne sahiplerdir ve kendilerini pazar ideolojisini ve bireyciliği temsil eden elitlerden uzakta görmektedirler.

4.1.4. Sınıf Bilinci, Sendika ve Sınıf Mücadelesi

TTK'da çalışan işçilerin %100'ü Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'na (GMİS) üyedir. Sendika, 1947 yılında 11 ustabaşı, bölüm şefleri ve çoğunluğu şirket konutlarında ikamet eden Doğu Karadeniz bölgesinden (Trabzon ve Rize) göç etmiş Laz daimi işçiler öncülüğünde kurulmuştur. Kurulduğu yıl, çoğunluğu daimi işçilerden oluşan kayıtlı 4,148 üyesi vardır. Şirket, üyelik aidatlarını toplamaktaki problemlerini çözmek için Sendikaya bu aidatın ücretlerden düşülmesine yardım etmeyi önermiş; bu olay Şirket ve Sendika arasında uzun süre devam edecek olan işbirliğinin başlangıcı olmuştur. 1947 yılının sonunda sendika üye sayısı 19,373'e ulaşmış ve Türkiye'deki en büyük sendika haline gelmiştir (Kahveci, 2015a: 223-224).

1947 yılında mükellefiyet rejiminin son bulmasının ardından sendikacılığı ve kolektif pazarlığı, grevleri ve lokavtı düzenleyen yasalar etkili hale gelmiş; sendikanın görevleri karşılıklı yardım ve destekle sınırlandırılmıştır. 1963 yılına kadar sendikaların işçilerin haklarını koruması, ücret görüşmelerini yapması, şirket ve işçiler arasındaki anlaşmazlıklara müdahale etmesi ve politik olarak aktif olması gibi uygulamalar imkânsızdır. Kahveci (2015a: 224), bir şirket sendikası olarak Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'nın şirket yönetimine karşı her zaman işbirlikçi bir duruş takındığını; bir sendika olarak güçsüz ve etkisiz olduğunu belirtmektedir. Zonguldak'ta madencilğe özgü rotasyonel çalışma sisteminin yarattığı iki işçi tipi (kırsal alanlardan gelen, rotasyonel olarak çalışan, az vasıflı yeraltı işçileri; kentte yerleşik olan, daimi olarak istihdam edilen, vasıflı yüzey işçileri) sendika içi politikalara da yansımıştır. Kahveci'ye göre (2015a: 224) kurumda çalışan rotasyonel yeraltı işçileri her zaman çoğunlukta olmasına rağmen, daimi çalışan yüzey işçileri sendika liderliğine ve tüm pozisyonlara egemen olmuş ve devletçe atanmış şirket yönetimiyle işbirlikçi bir duruşu benimsemiştir.

Avrupa'nın yeniden yapılandırılan kömür madenciliği kentleri değerlendirildiğinde, buralardaki büyük sosyal demokrat partilerin ve ekmek-tereyağı (bread and butter)

sendikacılığının, sanayisizleşmenin²⁷ maden işçileri üzerindeki zararlı etkilerini azaltmakta başarılı olduğu iddia edilmektedir (Walkowitz, 1995: 65). Ancak Zonguldak'taki sendika yapısı bu Batılı modele uymamaktadır. Sendikanın, şirketin politikalarına ve belirli tarihsel ekonomik zorunluluklara bağlı olarak farklı formlar aldığı görülmektedir. Şirket ve sendika arasındaki ilişki daha çok bir patronaj ilişkisi ihtiva etmiş; antagonistik bir emek-sermaye ilişkisi örgütlenme gibi bir hedefe sahip olmamıştır. Ancak daimi yüzey işçilerinin liderliği devam etse de, 1989 yılı, sendika liderliğinde radikal bir kopuşu teşkil etmektedir. Neoliberal politikalarla TTK'nın özelleştirilmesi ve küçültülmesinin gündeme geldiği ve 1991 Büyük Madenci Yürüyüşü'nün yaşandığı bu geçici kopuş evresi, devlet ve madenciler arasındaki sözleşmeye dayanan moral ekonominin ihlal edilmesine karşı ilk büyük tepki olarak açıklanabilir.

Thompson, pazar ilişkilerinin kırsaldaki karşılıklılık kalıplarına nüfuz etmeye başladığı ve patriarkal mentalitenin yerine geçtiği 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca İngiltere'deki gıda isyanlarını açıklamak için moral ekonomi kavramını kullanmıştır. Düşünür, bu gıda isyanlarının açlık sonucu değil, henüz rasyonel ve meşru olarak görülmeyen yeni politik ekonomiye karşı bir reaksiyon olduğunu tartışmıştır. Bu argüman ekonomilerin, üretim ve dağıtım ilişkilerini çevreleyen daha geniş toplumsal ilişkilerle şekillenmiş olduğu varsayımına dayanmaktadır. Zira bir yerdeki üretim ilişkileri düzeninin inşasından önce, orada halk tarafından “doğal” olarak görülen başka bir düzen vardır. Bu mevcut toplumsal normlar ve zorunluluklar, halkın moral ekonomisini teşkil etmektedir (Thompson, 1971:

---

²⁷ Yeni liberal politikalarla beraber ortaya çıkan sanayisizleşme süreci, kamu veya özel girişimcilerin karlı bulmadıkları bir alandan veya işletmenin yerleşik olduğu mekândan çekilmeleri anlamına gelmektedir (Ersoy, 2001: 42-43; Şenses ve Taymaz, 2006). Sanayisizleşme sürecininin arka planında, 1970'lerin ortalarından itibaren yaşanan ekonomik krizin etkileriyle kapitalist dünyanın büyük kısmında ithal ikameci sanayileşme ve Keynesçi refah devleti uygulamalarının sürdürülememesi yatmaktadır. Merkez ülkelerde başlayan bu süreç çevre ülkelere de sirayet etmiştir. Çevre ülkeler 1980 sonrası dönemde Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların neoliberal yapısal uyum programlarıyla korumacı devlet politikalarından vazgeçerek ithal ikameci gelişme yerine dışa açık büyüme stratejileri uygulamaya başlamıştır (Dikmen, 2000: 285-286). Dolayısıyla birçok ülkede devlet, ekonomiye müdahale ederken artık sosyal kaygıları bir yana bırakmış ve ekonomik akılçılık çerçevesinde karar vererek daha önce desteklediği çeşitli işletmeleri karlı olmadığı gerekçesiyle yenilememiş veya özelleştirerek elden çıkarmıştır.

79). Kapitalist üretim biçimi içinde de yeni kurumsallaşmış bir dizi norm ve pratiğe dayanan egemen pazar mentalitesine karşı ve ondan farklı olan, önceki dönemin pratiklerini ve düzenlemelerini savunan bir moral ekonomi olabilir. Yeni form kendisini moral ekonomiye genişletmeyi denediği zaman, bu dönüşümün kurbanı olan toplumsal grup kendi geçiminin dayandığı yapıları korumak için direnmektedir. Bu kavramın farklı tarihsel bağlamlara transfer edilmesi de mümkündür. Özetlemek gerekirse Thompson (1971), meşru pratikler üzerinde tarihsel olarak köklü popüler konsensusun, modern ekonomik normlar tarafından ihlal edildiği zaman, bir direniş göstermeye meyilli olabileceğini vurgulamıştır. Ancak zaman içerisinde eski moral ekonomi, yeni politik ekonominin mantığının/felsefesinin kök salması ile birlikte halk üzerindeki gücünü kaybetmektedir.

Bu kavramı endüstriyel işçileri araştırmak için kullanmak da mümkündür. Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki kalkınmacı devletin kurduğu patrimonial politik kültür, devletin en büyük işveren olarak kendi kadroları altındaki işçi sınıfıyla bir bağ kurduğu bir endüstriyel ilişkiler türü yaratmıştır. Dolayısıyla sınıfın devletin düzenlemeleri ile oluştuğu bir ülke için, sınıf oluşumunda ekonominin tarihsel seyri içindeki ekonomi dışı faktörler, ekonominin bağımsız gücünden çok daha önemli olmuştur. “İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış toplum” nosyonu işçi sınıfının oluşumunda önemli bir faktördür. İşçi sınıfı kendisini sömürülen olarak görmek yerine, devleti kendisini koruyan “koruyucu baba” olarak görmüş; bu da emekçi kesimlerin haklarının kendi mücadelelerinden çok devlet baba tarafından korunduğu düşüncesinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Erbaş, 2017: 23-24). Örgütlü emek, dönüşüm durumunda devlet sponsorlu endüstriyel ilişkiler rejimini sürdürmekte bir çıkara sahip olmuştur. Bu noktada Posusney (1993), işçilerin kolektif eyleminin neredeyse her zaman restoratif/onarıcı bir karakterde olduğunu öne sürmektedir. Düşünüre göre emek hareketi endüstriyel ilişkilerin yerleşik mekanizmalarında bir değişim talep etmekten ziyade, devlet, özel işverenler ve işçiler

arasında geçerliliği kabul edilmiş ilişkileri sürdürmeye eğilimlidir.²⁸ Bu nedenle işçi sınıfının bu tür bir kolektif eylemi, uzun vadede sınırlı etkilere sahip olmaktadır. 1980 sonrası Türkiye’de takip edilen bu kalıptır. Zonguldak’ta kömür endüstrisinin küçültülme kararının alındığı 1990’lı yıllarda işçilerin direnişi ilk olarak bir diyalog arayışı şeklini almış; bu başarısız olunca daha doğrudan araçlar sahneye konmuştur (Doğan, 2010). Bu eylem kısa vadede madenlerin özelleştirilmesini ve ocakların kapanmasını ertelemiş olsa da, uzun vadede etkilerini yitirmiştir. Dolayısıyla restoratif muhalefet, dönüşümün temel mantığını kırmayan geçici imtiyazlarla/ödünlerle bir uzlaşmaya varmıştır.

Zonguldak’ta greve çıktığında, ilk günlerde maden işçisi ve sendika korku içinde, işçiler sendikaya gizli gizli gidiyorlar. Daha sonra o yürüyüş caddeye taşıyor. Şehirdeki esnaf da, önce korkuyla kepengini kapatırken, sayı 50 binleri bulunca o işçinin toplu sözleşmeden alacağı parayla kendi ekonomisine de katkıda bulunacağını hesap ederek, desteklemeye başlıyor hareketi. Sendika, istemese de önderlik ediyor (Kaya, 2011: 212).

90’lı yıllardan itibaren redevans usulüyle özelleştirilen sahaları alan özel sermaye, ocaklara sendika sokmama politikası gütmüştür. TTK’nın ilk maden ocağı ihalesini alan ve süreç içerisinde sahalarını genişleten Demir Madencilik Yönetim Kurulu Başkanı Erdoğan Demir, özel madenlere sendika sokmama gerekçesini 1998 yılında şöyle açıklamaktadır:

Bizim ocaklarda çalışanların SSK primi ödeniyor. Sadece sendikaları yok. Biz sendikaya karşı değiliz. Ancak başında Şemsi Denizer’in olduğu sendikaya karşıyız (Milliyet, 1998).

Bugün de TTK’da çalışanların hepsi sendika üyesidir, ancak örgütlenmenin %100 olması sendikanın etkin olarak çalıştığı anlamına gelmemektedir. Emekli TTK işçileri Türkiye’deki ve Zonguldak’taki işçi sınıfı örgütlülüğünün önündeki en büyük engelin sendikal bürokrasi olduğunu söylemektedir. Hala çalışan TTK işçileri ise sendikanın sadece toplu iş sözleşmesinde etkin olduğunu; onun dışında pek bir faaliyetinin olmadığını düşünmektedir.

---

²⁸ Posusney (1993), 1960’lar ve 70’lerde Mısır’daki emek hareketlerini açıklarken moral ekonomi kavramını kullanmakta; işçilerin Nasser döneminin paternalistik politikalarından miras kalan haklarının sürmesi için verdikleri mücadeleleri bu kavram çerçevesinde açıklamaktadır.

Genel Maden-İş de olmak üzere Türkiye'deki tüm sendikalara bu patronların, hükümetlerin yanında olan bir azınlık hakim. 90 eylemlerinde de aslında öyleydi ama madenci diretti. O zamanlar işçi daha bilinçliydi, örgütlüydü, daha bilgiliydi. Şimdiki öyle göstermelik bir iki eylem yapıyor, tamam anlaştık, toplu iş sözleşmesi imzalıyor, işi bitiriyor. Kazanım diye de işçiyi inandırıyor. Zaten onlar daha önceden anlaşmışlar ne verilecek ne verilmeyecek. Bunu da işçiye kazandık, şundan şundan vazgeçtik, karşılığında şunları şunları aldık diye yutturuyorlar. (Eski TTK İşçisi 3, 68 yaşında)

Lloyd (1984: 99-100), sınıf bilincine sahip işçilerin düzenledikleri grevlerin pastadan daha büyük bir pay talep ederek, ücretlerinin şirketin karlarıyla orantılı verilmesini bekleyeceğini; ancak Üçüncü Dünya ülkelerinde tipik olan kalıbın, ücretlerin sadece enflasyonla ilişkilendirilmesi talebi olduğunu belirtmektedir. Bu sınırlı talep, üretim ilişkilerinin tartışılmasından uzaktır ve böylesi sınırlı bir talep etrafında yapılan sendikacılığın ve işçi grevlerinin kapitalist üretim ilişkileriyle bir derdi yoktur. İşçiler, kapitalist üretim biçimi hakkında çok az bilince sahiptir ve kendi eylemlerinin ve mücadelelerinin öncülük edebileceği alternatif bir toplum yapısı üzerine hiçbir vizyonları yoktur. Genellikle hükümetin girişimleriyle geliştirilmiş sendikalar ise radikal bir liderlik etmemektedir ve sadece ekonomistik şekilde işlemek için dizayn edilmiştir. Sendika aktivitelerinin etkisi, liderler ve üyeler arasındaki çatlakla azalmakta; üyeler liderleri rüşvetçi ve kariyer peşinde, işçilerin taleplerini gündeme getirmeyen ve işçileri kolektif eylem için örgütlemek yerine kendi dinamikleriyle başlamış bir grevden politik sermaye elde etmeye çalışan kişiler olarak görmektedir. Bu ilişkide hükümetler ise madencilik gibi belirli sektörle sınırlı grevlerde üretim sektörlerindeki tedariğin durmasına karşı önlemler almakta ve işçilerin sonraki eylemlerde yeterli derecede örgütlenmesini ihtimal dışı yapmak için baskıcı yöntemler ve gerilimi azaltacak reformlar uygulamaktadır. Lloyd'un Üçüncü Dünyaya özgü tanımladığı bu kalıp, Zonguldak'taki işçi, sendika, hükümet üçgenindeki ilişkileri birebir yansıtmaktadır.

Zorunlu emeklilikle hep gönderdiler asıl örgütlü işçileri. O gelenekten gelen insanlar hep öyle Kurumdan çıkarıldı. Bu konularda çok bilgili arkadaşlar vardı. İşçi olduğuna bakma. Sosyalisti de vardı milliyetçisi de vardı. Ocakları özellere kiraladıktan sonra bu şirketler oralara sendika sokmadı zaten. Soksa bir sürü hak vermek zorunda. Zaten o sendikadaki koltukçular da bunların işbirlikçileri. Mafyalaşmış artık ilişkiler. Mesela Zonguldak Ticaret Odası Başkanının bir sürü ocakları vardı. Kiraladığı sahada kaçak üretim de yaptırıyor. Bunların hepsi herkesçe bilinen şeyler. Bunlar milletvekili, sendikacı, patron, kaçakçı, hep iletişim halinde, mafyalaşmış. Herkes payını alıyor, kimisi para alıyor, kimisi koltuk alıyor, olan madenciye oluyor. (Eski TTK İşçisi 4, 69 yaşında)

TTK'dan emekli edildikten sonra emekli maaşı yetmeyince özel kömür ocaklarında çalışmaya başlayan ve sendikalaşma mücadelesi yürüten bir işçi bu süreci şöyle anlatmaktadır:

Evde 3 çocuk vardı. 2'si üniversite okuyordu. Emekli maaşı iyice eriyince, önce kaçak maden işi yaptım. Sonra madenden eski bir arkadaşımın vasıtasıyla özel bir kömür ocağında çalışmaya başladım. TTK'da verilen maaşın yarısından az veriyorlardı. Ama mecburduk, başka iş yoktu, başka iş yapmayı da zaten biz de bilmiyorduk. Yine de zoruma gidiyordu. İşçileri örgütlemeye çalıştım, sendikalı yapmaya çalıştım toplu iş sözleşmesinden faydalanalım diye. Ama işten atıldım. Yanımda sendika falan da hiç durmadı (Eski TTK İşçisi 5, 65 yaşında)

Emek aristokrasisi tartışması içinde formel işletmelerdeki vasıflı işçilerin ayrıcalıklı pozisyonunun, enformel sektörde çalışan kent yoksulları tarafından üretilen mallar ve ödenen vergilerle sağlanan yüksek ücretler sayesinde elde edildiği ve bu nedenle iki işçi tipi arasındaki ilişkinin antagonistik olduğu öne sürülmektedir. Böylesi bir ilişkide emek aristokratlarının kendi ayrıcalıklı pozisyonlarını sürdürmek için sendikal eylemleriyle çabaladıkları ama bu mücadeleyi enformel meslektaşları için çok az yapar göründükleri tartışılmaktadır. Kendi pozisyonlarını sürdüren yapıyı devirmek yerine devam ettirmeye çalıştıkları için aslında politik anlamda muhafazakâr olarak değerlendirilmektedirler (Landsberger'den aktaran Lloyd, 1984: 119). Yapılan görüşmelerde, bu tartışmaya göre

emek aristokratı olarak tanımlanabilecek TTK işçilerinin, enformel girişimlerde çalışan meslektaşları için de kendileriyle aynı hakları talep ettiği, ancak sendikayı politik olarak muhafazakâr olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Sendika toplu iş sözleşmesi yapıyor. Bir müşkül olduğunda bildiriyoruz, ilgileniyorlar. Onun dışında aidat alıyor, bayramlarda mesaj atıyor... Bizim arkadaşlar vardı, birkaç sene önce özel ocaklarda çalışan. Onlar işçileri örgütlemeye çalıştı sendikalaşınlar diye. Sonra işten atıldılar. Sendika da yanlarında durmamış. Bir dönem özel ocaklardan sendika üyesi olmak isteyen işçiler toplu olarak iş durdurdular ama sendika üye yapmadı. Ocak patronuyla anlaşmalı mı artık bilmiyorum. (TTK İşçisi 15, 30 yaşında)

İşçi aristokrasisi, genel olarak işçi sınıfının nitelikli, yüksek ücretli, ayrıcalıklı, ideolojik ve siyasal olarak burjuvazinin etkisine açık ancak kendi çıkarları söz konusu olunca da militanca davranmaya yetenekli bir katmanı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, onların işçi sınıfının kalan kısmıyla karşıt çıkarılara sahip olduğunu ima etmektedir (Makal, 2002: 29). TTK'lı işçiler, yapılan görüşmelerde sendikanın taşeron işçiler için de mücadele etmesi gerekliliğini vurgulamaları bağlamında sadece kendi ayrıcalıklı pozisyonlarını sürdürmeye odaklanmamış gibi görünmelerine karşın, çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi taşeron madenciler tarafından eylemleri sadece kendi çıkarlarını korumaya odaklı bir işçi sınıfı kesimi olarak görülmektedir.

4.2. Taşeron Madenciler

4.2.1. “Birikim Sorunu” ve “Ayrıştırma ve Sermayeye Uzlaştırma Aracı”

Olarak Taşeron Sistemi ve Madencilik

Bugün kapitalizmin yaşadığı krizlerle birlikte sermayenin birikimini sürdürmek için uyguladığı politikalar sonucu formel ve enformel ekonomi arasındaki fark giderek bulanıklaşmaya başlamış; şirketler bir yandan yeterli bir ücret seviyesinde güvenceli ve iş güvenliğine uygun şartlarda çalışan personel istihdam ederken, diğer yandan güvencesiz ve düşük ücretli emek kiralamaya ve formel iş gücünü bu enformel işgücüyle

takviye etmeye başlamıştır. Castells ve Portes (1989) bunu bir “yarı-formelleşme” süreci olarak adlandırmaktadır. Formel istihdam ilişkileri işletmelerin küçülmeye gitmesi, esnekleştirme, emeğin kayıt altına alınmaması ve taşeronluk vasıtasıyla yerinden edilmektedir. Marksistlerin enformel sektörün çıkış nedenleri üzerine ortak fikirleri şu şekilde özetlenebilir: (1) Tüm ülkelerde emek-yoğun endüstrilerin uluslararası rekabetin etkisi altına girmesi, (2) Devletin koyduğu standartların ve yaptırımların birikime ket vurması, (3) Sosyal güvenlik, iş güvenliği ve ücretler konusundaki maliyetler ve vergilere karşı şirketlerin uluslararası rekabet güçlerini korumak için taşeron sözleşmelere başvurmak istemesi, (4) Son olarak örgütlü işgücünün tüm bunlara ve dolayısıyla kapitalist birikime bir engel olarak görülmesi (Portes ve Walton, 1981; Castells ve Portes, 1989; Portes ve Schauffler, 1993; Centeno ve Portes, 2006).

Enformel çalışma ilişkilerini ihtiva eden taşeron sistemi, sermayedarların rekabet ve birikim sorununa çözüm üretmiştir. Bu sistem birikimi sürdürmek için işçi sınıfını ayırıştırıran ve sermayeyle uzlaştıran mekanizmaları içermektedir. Bu konudaki tartışmalar arasında ilki Marx’ın genel birikim yasası argümanı bağlamında söyledikleridir. Zira taşeron sistemi tarihsel olarak yeni bir olgu değildir; Endüstrileşmenin ilk evrelerinden itibaren İngiltere, Kuzey Amerika ve Japonya gibi çeşitli ülkelerde kullanılmıştır. Marx (1867/2011) Kapital’in I. cildinde emeğin alt sözleşmelerle kiralınmasıyla birlikte emekçinin sermaye tarafından sömürülmesinin, emekçinin yine emekçi tarafından sömürülmesi vasıtasıyla gerçekleştiğini öne sürmüştür.

Taşeron sisteminin yaşadığımız yüzyılda giderek artışı, Harvey’in (2003: 137; 148) “mülksüzleştirerek birikim” kavramı etrafında tartıştığı gibi, 1970’lerden bu yana kapitalizmin yaşadığı kronik aşırı birikim sorununun, müştereklerin özelleştirilmesi ve emeklilik, sağlık ve refah harcamaları gibi eski kazanımların kesilmesi gibi pratiklerle aşılmaya çalışılmasıyla ilişkilidir. Sermaye artık özelleştirme ve yerinden etmeyle oluşan yedek işgücü ordusu ve sosyal haklardan mahrum bırakma yoluyla birikimini

sürdürebilmektedir ve taşeron sistemi de bunun bir aracıdır. Hymer, proletaryanın altında emeğini daha ucuza satan ve sınıf bilinci gelişmemiş, işsiz ve eksik istihdamdan müzdarip bir tabakanın/yedek işgücü ordusunun giderek büyümesinin, bir tür emek aristokrasisine ve rekabetçi bölünmeye neden olduğunu ve bu bölünmenin üstün pozisyonlarını kaybetme korkusu içinde olan işçilerin kapitalist sisteme sadakatini sürdürmelerini sağladığını söylemektedir (Jonna ve Foster, 2016: 36). Dolayısıyla bu ayrışma temelinde emekçinin yine emekçi tarafından sömürülmesi olgusu kendisini, işçi segmentlerinin politik ve ideolojik pratiklerinde göstermektedir.

Tüm bu tartışmayı madencilik sektörü bağlamına yerleştirirsek, yedek işgücü ordusunun yaptığı baskıya ek olarak, taşeron sistemi içindeki kontrol mekanizmaları ve hiyerarşinin de işçilerin ayrıştırılması ve sisteme rızasının sağlanmasında oldukça etkileyici olduğu görülmektedir. Birinci Dünyadaki madenci toplulukları üzerine literatüre bakıldığında genel olarak kömür endüstrisi gibi tek bir endüstrinin egemen olduğu mesleki olarak homojen topluluklarda işçi dayanışmasının ve direnişlerinin geliştiğine dair yaygın bir kanı olduğu görülmektedir (Dennis vd., 1956; Lockwood, 1966; Bulmer, 1975). Ancak çatışmanın yoğun olmasıyla ünlü kömür madenciliği gibi endüstrilerde dahi sermaye emeği uysal ve uzlaşmalı hale getirebilmiştir. Bunu sağlamanın temel araçlarından biri de taşeron iş örgütlenmesi formudur. Bu konu üzerine yazın genellikle 18. yüzyıla referansla, madencilikte taşeron sisteminin çalışma ilişkilerini parçalama ve küçük grupların ötesinde solidaristik bağların gelişmesini sınırlandırma işlevi gördüğü argümanını işlemiştir (Goffee, 1981; Curtin, 1998; Kenny ve Bezuidenhout, 1999).

Taşeron madencilikteki iş örgütlenmesi üzerine bu literatürde ekip alt sözleşmesi (gang subcontracting) ve emek aracılığı (labour broking) denen iki ayrı taşeron sözleşme formundan bahsedilmektedir. Ekip alt sözleşmesi formunda, taşeron, alt sözleşme yaptığı ana şirketteki ekibin bir parçasını oluşturmakta ve kendi işçilerini işe almaktadır. Bu formda taşeron işçilerin örgütlenme metotlarına göre demokratik, beceriye dayalı ve

despotik olmak üzere 3 tipoloji ve kontrol tarzı vardır. Emek aracılığı denem formda ise maden sahibi şirket ile işçiler arasında aracı olarak hareket eden şirketler vardır ve bunlar ana firma ile yaptıkları alt sözleşme temelinde şirketlere işçi sağlamaktadır. 19 ve 20. yüzyıllarda millileştirilmeden önce İngiliz kömür madenciliğinde kullanılan ve ekip alt sözleşmesine dayanan despotik kontrol biçimine Butty Sistemi denmiştir. Buttymen denem taşeronlar kendi ekiplerini oluşturmak üzere işçi toplamakta, yaptıkları işi denetlemekte ve verilecek ücretlere karar vermektedir (Kenny ve Bezuidenhout, 1999: 187). Literatürde bu esnek sistemin geçmiş yüzyıllardaki büyüme nedeni, maden sahiplerinin bu sistemi kömür endüstrisindeki istikrarsızlık ve rekabet koşullarında emeği kontrol etme problemlerine bir çözüm olarak görmelerine dayandırılmıştır. Kömür madenlerindeki itaatsiz işgücü, maden sahiplerinin tuttuğu taşeronlar vasıtasıyla disipline edilmiş ve yönetilmiştir (Goffee, 1981).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, taşeron sistemini de içeren enformel ekonomik aktiviteler, geleneksel veya geçiş sürecine ait formlar değil; tersine kapitalist birikim sisteminin oldukça modern formlarından biridir. *“Kapitalizm, kapitalizm öncesi tarzları ortadan kaldırmak bir yana, onlarla birlikte yaşamakta, bununla da yetinmeyip onları desteklemekte ve hatta bazı durumlarda şeytani bir sihirle onları yaratmaktadır da”* (Foster-Carter, 1984: 62). Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınan taşeron madenlerdeki üretim ilişkileri 18 ve 19. yüzyıldaki yarı-feodal ilişkilerle benzerliklere sahip olsa da, farklı dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkmıştır ve bu nedenle modern formlar olarak değerlendirilebilir. Çalışmada hem ekonomik sömürü hem de politik ve ideolojik rızanın üretiminin fasit bir daire gibi ilişkiselliğini daha derinlikli anlamak üzere sırasıyla taşeron madencilikteki sermayenin ve emeğin karakteristikleri, bölüşüm sistemi, devletin rolü ve sistemden örgütsüz şekilde çıkış çabaları ele alınmaktadır.

4.2.2. Büyük Madencilik Sermayesi ve Taşeronları

Zonguldak'taki taşeron madenlerin yeniden gün yüzüne çıkışını ve yeni niteliklerini anlamak için 1989 yılında TTK'nın ilk maden ocağı ihalesini alan Demir Madenciliğin Yönetim Kurulu Başkanı Erdoğan Demir'in bir gazeteye verdiği demeç oldukça açıklayıcıdır:

Rödövens sözleşmesi yapan ocaklar ile kaçak ocaklar birbirine karıştırılıyor. Zonguldak'ta köylüler 60 yıldan beri bahçelerinde kömür çıkarıp satıyorlar. Biz bu kişilere taşeronluk görevi verdik. Kaçak çıkan kömürü resmileştirdik. Bu yörede insanların işsiz kalmaması için o günkü şartlarda doğru bir karar alındı. (Milliyet, 1998).

Devletin kömür madenciliği endüstrisini özelleştirmesinin altındaki mantık IMF talimatları ve KİT'lerin bütçe açıklarında yarattığı maliyeti bertaraf etmek olduğu kadar; ILO ve De Soto'nun görüşlerinin bir kombinasyonu gibi görünmektedir. Zira özelleştirme ve enformelleşme sürecinde, hem kaçak madenciliğin ILO'nun (1972) bahsettiği eksik istihdama karşı yoksulların hayatta kalma mekanizmalarından biri olarak görülmesi, hem de bu işle uğraşan yerel burjuvazinin De Soto'nun (1989) bahsettiği legal bariyerleri kıran gerçek pazar güçleri olarak değerlendirilmesi önemli bir rol oynamıştır. Bu perspektiften devletin düzenleme kapsamını gevşeterek formel ekonomiye giriş için maliyetleri ortadan kaldırdığında, kaçak madencilik gibi illegal aktivitelerin de ortadan kalkacağı varsayılmıştır. 1980'lerin sonundan itibaren özelleştirilen maden sahalarının sahipleri kaçak maden işletmelerini taşeron olarak legalleştirmiş ve emek prosedürlerini gevşetmiştir.

Zonguldak'ta maden sahalarının işletilmesine ilişkin ruhsat TTK'nın elindedir ve Kurum bu ruhsatta belirtilen bölgelerde kömür çıkarma yetkisini özel sektördeki maden işletmelerine kiralamaktadır (redevans). TTK'nın 2018 itibarıyla bu şekilde 13 şirketle 16 sahada redevans sözleşmesi bulunmaktadır. Özel madencilik sektörü ise emek talebinin az, emek arzının büyük olduğu; gücün birkaç madencilik şirketinde toplandığı bir oligopson formu almıştır. Redevans usulüyle özelleştirilen sahaları alan bu şirketler,

taşeron şirketlerle galeri açma, hazırlık ve kömür çıkarılması gibi faaliyetler için alt sözleşme yapmaktadır. Görüşülen madenciler bu sistemi sektörde “taşeron içinde taşeron” veya “zincir taşeronluk” olarak nitelendirilebilecek çok katmanlı bir alt sözleşme formu olarak tanımlamıştır.

Redevans sahibi şirketlerin işçileri taşeron işçi değildir. 4857 sayılı İş Kanununun 2. Maddesine göre taşeron (alt işveren) tanımı şöyledir: “Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir.” Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde ele alınan taşeron işçiler, redevans sahibi şirketlerin alt sözleşme yaptığı ikinci şirketlerin işçileridir. Ancak her iki işçi grubu arasındaki fark oldukça bulanıktır. Çünkü sektördeki taşeronluk ilişkilerinde çoğunlukla muvazaalı (danışıklılık, aldatma) bir durum vardır. Bunun nedenleri şunlardır:

(1) İş Kanununa göre bir işyerindeki sadece yardımcı işler taşerona verilebilmektedir. Asıl işin bir bölümünün taşerona verilebilmesi için işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren bir iş olması şarttır. Bu çerçeveden bakıldığında taşeron maden işçilerinin çok büyük bölümü aslında asıl işi yapmaktadır ve asıl işverenin çalıştırdığı işçilerle aynı haklardan yararlanması gerekmektedir. (2) Gerçek bir taşeron, çalıştırdığı işçileri kendisi işe alır, kendi adına sözleşme yapar, gerekli talimatları kendi verir, işçilere ücretlerini kendisi öder ve ücret bordrolarını kendisi düzenler. Oysa maden sektöründe dayı başı olarak da adlandırılan kaçak maden işletmecilerinin ve işçilerinin asıl şirkette çalışan maaşlı personeller gibi gösterildiği ve üretim sürecini dayı başının denetlediği, emir ve talimatları verdiği ve işi yönettiği bir asıl işveren-alt işveren ilişkisi vardır. (3) Normalde asıl işverenin taşeron üzerinde yalnızca gözetim ve denetim yetkisi vardır. İşçilere emir ve talimatları veren, işi yöneten taşerondur. Oysa asıl işverenin

gözetim ve denetim yetkisini aşarak işçilerin çalışmasını doğrudan yönettiği ve onlara görevleri paylaştırdığı, dolayısıyla taşeronun bağımsız bir işveren olmadığı ve sadece işçi temin eden bir kişi veya kuruluş olduğu bir asıl işveren-alt işveren ilişkisi de mevcuttur.

Bu zincirdeki taşeronların hepsi biçimsel olarak legal ve formel olmasına karşın, gevşek emek ve iş güvenliği prosedürleriyle enformel bir karakterdedir. Zonguldak'taki redevans sahibi şirketler az sayıda maden işçisini görece daha iyi koşullarda ve kısmen formel standartlara uygun şekilde istihdam ederken; geri kalan emek ihtiyacını karşılamak amacıyla yasal şirketler olan alt taşeronlarla ve illegal kaçak maden sahipleriyle alt sözleşme yapmaktadır. Bu yasal taşeronlar ve illegal kaçak maden sahiplerinin yürüttüğü örgütlenme metodu ise aslında emek aracısı olarak tanımlanan, üretimi maksimize etmekten ve işçiyi disipline etmekten sorumlu butty sisteminin Türkiye'deki karşılığı olarak görülebilecek dayı başı/ekip başı sisteminden başka bir şey değildir. Bu sektördeki emek ise sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev hakları olmayan; kuralsız, esnek ve iş güvenliği olmadan çalışan toplama işçilerden oluşmaktadır.

Zonguldak'taki taşeron madenler ikili bir ekonomik işleve sahiptir: (1) İlki, enformel aktivitelerle uğraşmadığı takdirde geçimini sağlamaktan mahrum kalacak olan nüfusun bir kısmını istihdam etmekte ve gelir sağlamaktadır. Bu bağlamda bir "tampon mekanizma" sağlamakta ve bölgedeki huzursuzluk ve politik istikrarsızlığı yumuşatmaktadır. (2) Özel maden şirketleri yasal iş güvenliği, ücretler ve sosyal güvenlik mevzuatını tam olarak karşılamayan enformel veya illegal girişimcilerle taşeron sözleşme yaparak üretim maliyetlerini düşürmektedir.

4.2.3. Emek ve Emek Süreci: Hegemonik Despotizm

Kentteki binlerce işçinin özel sektördeki mevcut kötü koşullarda madenlere inme tercihini şekillendiren itme ve çekme faktörleri, taşeron madenlerde çalışan emeğin karakteristiklerini de ortaya koymaktadır.

(1) İtme Faktörleri: Bölgede çok az seçim şansı olan ve kent merkezlerinde iş arayan birçok insan bulunmaktadır. Zonguldak tek endüstrili yapısının tasfiyesi sürecinde bunu ikame edecek ek yatırımlar almamıştır ve bu nedenle kentte büyük bir istihdam sorunu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bugün uygulanan kaynak sömürüsüne dayalı kalkınmacılığın yansımaları olarak taş ocakları, tuğla fabrikaları ve termik santraller gibi kırsal çevreyi üretim yapılamaz hale getiren sektörler ve tarım politikalarının aşındırılmış olması da bölgede köylülüğün tasfiyesine neden olmuş ve onları da kentteki yedek işgücü ordusuna dahil etmiştir. Dolayısıyla bölgedeki emek pazarı kentsel bir “endüstriyel yedek işgücü ordusu” ve tarımdan tasfiye olmuş “harici yedek işgücü ordusu” şeklinde ikili bir niteliktedir. Görüşülen işçiler arasında kentte alternatif istihdamın olmamasından dolayı madene inmek zorunda kalan ve kaçak madenlerden taşeron madenlere transfer olanlar olduğu kadar; tarımla geçimini sürdüremeyen, madencilik riskli olduğu için başka iş arayan, ancak eğitimsiz olduğundan dolayı sonunda madenci olan işçiler de bulunmaktadır.

Taşeronda çok farklı yerlerden insanlar var. Mesela farklı illerden gelen var, buradaki köylülerden gelen var, burada şehirde oturan var. Yani bu işsizlik sorunu genel. Başka şehirde de böyle, köyde zaten üretim bitmiş. Millet aç kalmamak için madene iniyor. En azından sigortam yatsın, ücreti asgariye göre iyi diye. Ama işe başlayınca çoğunun düşüncesi değişiyor. Mesela ben işe başlayana kadar taşeron hakkında pek bir şey bilmiyordum. Gördükten sonra en insanlık dışı sistem olduğunu düşündüm. (Taşeron Madenci 1, 28 yaşında)

(2) Çekme Faktörleri: İş ve gelir güvencesi, emeklilik hakları, sağlık hizmeti, kredi ve ipotek borçlanması gibi fırsatların olması nedeniyle özel madenlerde sigortalı çalışmak işçilere cazip görünmektedir. İşin çok yüksek riskli ve çalışma koşullarının kötü olduğu doğrudur. Ancak diğer opsiyonlar ya işsizlik ya da enformel sektörde ve evden çok uzakta iş güvencesi ve sigorta olmadan çalışmaktır. Genç madenciler, bir erkeğin aylık düzenli maaşı ve sigortası yoksa, evlenmek istediği kadının ailesinden onay alamadığını, saygı

görmediğini, ev veya araba almak için kredi çekemediğini belirtmiştir. Bu nedenle çoğu aile için iş güvencesi, emeklilik ve sağlık sigortası yaşamsal olarak görülmektedir.

Taşeron girmeden önce uzun süre kaçak ocaklarda çalıştım. Madenciliği orada öğrendim. Orada da parayı alıyorsun ama resmi olmadığından sigortan yatmıyor, çalışıyor görünmediğin için hiçbir işini halledemiyorsun. Buradaki koşullar da kaçaktaki gibi, hiçbir önlem bir şey yok. Buranın tek avantajı sigortanın yatması. Hastaneye gidebiliyorsun. Çalıştığın için ne bileyim bankadan kredi kartı, kredi alabiliyorsun... Bir de hani dışardakiler sana daha iyi gözle bakıyor, işte bir şirket bünyesinde çalışıyorsun. Kaçaktayken mahallede yüzüme bakmayanlar, selam vermeye başlamıştı. Yani hani biraz daha saygı görüyorsun... Her işin riski var, burada daha büyük ama Zonguldak'ın kaderi de bu. Bizim başka bildiğimiz iş yok, eğitim yok, para yok, zaten başka iş de yok. O yüzden burada işe girdiğime şükrediyorum... Buradaki sözleşme bitince işsiz kalırsam, mecbur kaçağa geri dönmek zorunda kalırım. (Taşeron Madenci 2, 30 yaşında)

Taşeron madenlerdeki emek sürecine bakıldığında, geçen yüzyılda Havzadaki sermayenin emeği kontrolü altına almak için kullandığı despotik mekanizmalara, birtakım rıza sağlayıcı mekanizmaların da eklenildiği görülmektedir. Gramsciyan bir perspektiften emek rejimlerinde hem baskı hem de rızanın birlikteliği vardır. Burawoy (1985), tarihsel olarak üç farklı emek rejiminden bahsetmektedir: despotik emek rejimi, hegemonik emek rejimi ve hegemonik despotizm. Despotik emek rejimi, Marx'ın Kapital'de (1867/2011) "piyasa despotizmi" olarak adlandırdığı ve Burawoy'ın kapitalizmin ilk yıllarıyla özdeşleştirdiği fabrika rejimidir. Bu rejim, diğer geçim alternatiflerinden mahrum bırakılmış büyük bir yedek işgücü ordusunun rekabeti altında gerçekleşmektedir; emekçiler kapitalist için çalışmakla açlıktan ölmek arasında seçim yapmak durumunda bırakılmıştır; ve kapitaliste istediği gibi işe alıp çıkarma ve istediği sürelerde çalıştırma imkânı veren piyasanın anarşik yapısına tabidir (Burawoy, 1985: 123-124). Hegemonik emek rejimi ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal devletin kurulduğu evreye karşılık gelmektedir. Bu rejimde şirketler eskisi gibi işgücü piyasasının zorlamalarına bel bağlayamamakta ve işçileri despotik şekilde kontrol edememektedir.

Tersine işçilerin işletmeyle işbirliği yapması ve çıkarlarının sermayenin çıkarlarıyla uyumlu olması için sosyal güvenlik kurumları gibi işçilerin rızasını sağlayacak mekanizmalar kullanılmaktadır (Burawoy, 1985: 126). Günümüzü yansıtan hegemonik despotizmde ise bu rıza mekanizmaları aşınmıştır; endüstrileşmenin ilk yıllarındaki gibi olmasa da örtülü bir baskı vardır; sermayenin ulusal ve uluslararası hareketliliğinin artmasından dolayı, işçilerin işten kovulma korkusu yerine, işletmenin kapanarak emeğin daha ucuz olduğu başka bölgelere gitmesi korkusu geçmiştir. Bu nedenle işçiler şirketin sektörden çekilmemesi için kendi kazanımlarından vazgeçmek zorunda kalmaktadır (Burawoy, 1985: 150-151). Genel olarak değerlendirmek gerekirse, baskının rızaya üstün geldiği rejimler despotik; rızanın hüküm sürdüğü ama baskının da dışlanmadığı rejimler hegemonik despotizm olarak tanımlanabilir. Sermaye emek üzerinde baskı ve rızayı üretmek için birtakım aygıtlar kullanmaktadır. Rızayı yaratmaya dönük aygıtlar ideolojik denetim aygıtları; baskıyı yaratan aygıtlar ise basit (doğrudan) veya bürokratik denetim aygıtlarıdır (Yücesan Özdemir, 2010: 41).

Kentteki yedek işgücü ordusunun rekabet baskısı altındaki taşeron maden işçileri, despotik emek rejimlerinde olduğu gibi görece düşük ücretlerle ağır çalışma koşulları altında, iş sağlığı ve güvenliği olmadan, sosyal hak kayıpları ve güvencesizlik içinde çalışmaktadır. Taşeron ocak sahipleri, işçilerin daha kısa zamanda daha az işçiyle daha fazla kömür çıkararak sermaye birikim sürecini hızlandırması için despotik mekanizmaları kullanmaktadır. Taşeron madenlerdeki bu despotik mekanizmalara, bölüşüm başlığı altında tartışılan prim/bonus sistemiyle ve işletmenin altsözleşmenin yenilenmemesi korkusuyla sağlanan bir uzlaşma ve çalışmanın ilerleyen kısımlarında tartışılan devletin otoriter popülizminin sağladığı bir rıza da eşlik etmektedir.

Taşeron maden işçilerinin içinde bulunduğu çalışma ilişkilerinin despotik karakterinin belirleyicileri ve bu rejimi yeniden üreten mekanizmalar şunlardır:

(1) Ana firma ile taşeron firma arasındaki bağımlılık ilişkisi, baskı koşulları üretmektedir. Ana şirket, daha ucuz ve fazla kömür için taşeron firma işçilerinin en geri koşullarda çalışmasını beklemektedir.

(2) Taşeron firmaların ana firmanın verdiği işi alabilmek için aralarında oluşan rekabet, ücretler, çalışma saatleri ve çalışma koşulları anlamında despotik mekanizmaları uygulamalarına neden olmaktadır.

(3) Taşeron maden işçilerinin bölgedeki maden işçileri arasında oluşmuş hiyerarşideki yeri; yani maden işçilerinin kendi içinde TTK işçileri, redevanslı özel maden işletmesi veya taşeron şirket işçileri ve kaçak maden işçileri olarak bölünmüş olması, mevcut baskı koşullarını yeniden üretmektedir. Çünkü bu hiyerarşide bazı işçilerin görece daha iyi koşulları, sermayenin emekçiyi emekçi vasıtasıyla sömürmesi fenomeni çerçevesinde taşeron ve kaçak maden işçilerinin sömürüsüne bağlıdır. Bir taşeron işçisi hiyerarşideki yerini ve taşeron sistemini şöyle tanımlamıştır: *“Taşeronluk kulun kula kulluğudur.”*

(4) Taşeron işçilerin örgütsüzlüğü de baskı koşullarını yeniden üretmektedir. Taşeron madencilikte sendikalar örgütlenme sürecinde rol oynamamaktadır. Sendikasız, iş güvencesi olmayan ve geleceği belirsiz olan bu işçilerin yaşadığı endişe, onları boyun eğmeye ve teslimiyete sürüklemektedir.

(5) Maden işçilerinin mekânsal ve kurumsal olarak bölünmüş ve parçalanmış olması, onların despotik mekanizmalara karşı ortak bir mücadele geliştirmesini engellemektedir.

Ben Amasra'da taşeronda çalışıyordum buradan önce. Orada 150-160 kişiydik. Taşeron, ana firmayla sözleşmesi bitince ücretsiz izine çıkaracağını söyledi. 3 aylık maaşı da ödememişti daha o zaman. Öyle olunca millet baya tepki gösterdi. İhtiyacı olunca çalıştırıyor, sözleşmesi bitince ücretsiz izin diye seni oyalıyor işte. Başka sözleşme yapınca seni tekrar çağıracak. Ee o zamana kadar bu işçi ne yiyecek içecek? Orada tepki gösteren arkadaşlar

olunca Jandarma geldi, milleti öyle korkuttular. Devlet işçinin hakkını savunmak yerine, Jandarma gönderiyor. O arkadaşların hepsi sonra atıldı. Yani hakkını arayana sopa gösteriyor. Mesela onlar için şöyle kötü, başka yerde işe girmeleri de zor. Kimse başka ocağa girerken referans olmaz, taşeron almaz. (Taşeron Madenci 3, 36 yaşında)

Taşeron madenlerde baskıyı sağlayan basit (doğrudan) emek denetim aygıtı ise maden içindeki dayı başı/ekip başı sistemidir. Madencilikteki emek süreci, madencilğin fiziksel doğası nedeniyle diğer endüstrilerde kullanılan denetim ve kontrol türlerini imkânsız kılmaktadır. Literatürde jeolojik faktörlerin, madencilere önemli derecede bir otonomi ve kontrol sağladığı üzerine yaygın bir kanı vardır; Jeolojik çevrenin belirsizliğine karşı otonomi işçilerin bir savunma mekanizmasıdır (Burawoy, 1979). Ancak Zonguldak'taki taşeron madenlerde işçilerin bu belirsizliklere karşı otonomi sahibi olmadığı ve inşaat ve tarım gibi sektörlerde kullanılan dayı başı sisteminin daha yasal bir kılıfta madencilik sektörüne de girdiği görülmüştür.

Dayı başı sisteminin formel bir şeklini temsil eden taşeron şirketler alt sözleşme yaptığı ana şirkete her vardiyada belirli bir metre ilerleyeceği veya belirli bir oranda kömür çıkaracağı garantisini vermekte, kendi çalışacağı işçileri bulmakta ve onları sigortalamaktadır. İşçilerin başına ise çavuş, başçavuş veya ekip başı denen (işçilerin adlandırması ile “çağdaş köle tüccarı”, “patronun kiralık uşağı”) şirketin güvendiği ve madencilikte deneyimli elemanlar konmaktadır. Böylelikle işçilerin çalışma temposu kontrol edilmekte ve denetlenmektedir. İşçiler ne kadar çok çalışır ve kömür çıkarırsa, taşeron şirketin aldığı ücret o kadar artmaktadır. Bu nedenle işçiler şirketin üretim baskısı altında otonom olamamakta; madende tehlikeli durumlarla karşılaşmalar dahi ekip liderleri işi durdurmak yerine işçileri çalışmaya devam etmeye zorlamaktadır. Dolayısıyla bu taşeronlar sıradan madencilerin sömürüsüne aktif olarak katılan ayrıcalıklı bir sınıf oluşturmaktadır.

Yeraltında 10 kişinin yapması gereken işi 2-3 kişi yapıyoruz. Ondan herkes hızlı çalışmak zorunda. İşçiyi yeraltına gönderirken adam başı 5 ton kömür

istiyorum diyor mesela. Onu o sürede çıkarmak zorundasın ücretini almak için. Yani işte sağlamış, güvenlikmiş arka plana atılıyor, tek derterini kar... Taşeron mesela sadece işin nasıl gittiğine bakar. Madenci onu sever görünür ama nefret eder. Sen asıl işi yaparsın, parayı onlar alır... Onlarda işçiyi düşünecek vicdan yok. 9 yıldır madendeyim, tozun içinde bize her gün verilmesi gereken toz maskesi dahi verilmez. Öyle ilkyardım, tahliye ekibi falan da yok, her şey kâğıt üzerinde. Devlet kanun çıkarmış ama uyan yok.
(Taşeron Madenci 4, 34 yaşında)

4.2.4. Parça Başı Ücret, Bonus ve Enformel Geçim Kaynakları

Endüstriyel bir girişimin başarılı şekilde üretimine devam etmesi ve kar etmesi, çıkarları çatışan taraflar olarak emek ve sermayenin işbirliğine; yani maden yönetiminin emek sürecine hakim olmasına dayanmaktadır. Bu noktada madendeki bölüşüm sistemi, işçilerin rızasını kazanma veya işbirliği yapma isteğinde belirleyici bir unsurdur.

Kapitalizmde ücret, eğer meta olan iş gücünün değeri emek süresine göre ödenirse (günlük, haftalık, aylık gibi) “zamana göre ücret”; belirli bir süre içinde (örneğin 1 saat, 1 gün gibi) imal edilen maddeler oranında ödeme yapılıyor ise “parça başına ücret” olarak adlandırılmaktadır. Kapitalistlerin parça başı ücret sistemini uygulamalarının nedeni, bu tür bir ücret sisteminin işçinin daha fazla para almak için çabasını yoğunlaştırması ve onu daha fazla üretim yapmaya itmesidir. Üretkenlik arttığı zaman, kapitalist kendi karını yükseltmek için ücret tarifelerini düşürmekte; böylelikle işçiye yapılan ödeme azalmaktadır. İşgünü süresinin yasayla sınırlı olması nedeniyle, parça başına ücret biçimi, emek bedelinin zamana göre ödenmesi biçiminden daha fazla kar sağlamakta ve daha fazla sömürüye neden olmaktadır (Nikitin, 1974: 94-95). Parça başı ücret, ayrıca Marx’ın gözlemlediği gibi bir taraftan bireyselliği ve emekçinin özgürlük, bağımsızlık ve otonomi hislerini geliştirirken; diğer yandan onların birbirleriyle rekabetlerini geliştirmeye meyilli bir ücret sistemidir (Burawoy, 1979). Bu rekabet işçilerin atomizasyonuna neden olmakta ve böylece emek üzerindeki politik kontrol sürdürülebilmektedir.

Zonguldak madenlerinde özel sektöre alım garantisi verilmesi, bu ocaklarda üretimin arttırılması yönünde büyük bir baskı yaratmaktadır. Bu baskı da yoğun ve sıkı, yüksek devir hızıyla yürütülen bir çalışma temposuna neden olmakta; 3 işçiyle yapılan işler, 2 işçinin 8 saat üzerinde fazla çalıştırılmasıyla yapılmaktadır.

10-12 saat çalışıyoruz. İşine gelmiyorsa çalışma diyor. İşe gelmezsen, hastalanırsan kovulursun... Şimdi ücretini veriyor ama üzerinden bir sürü kesinti yapıyor. Servis parası, karavana parası... Çizmeyi, toz maskesini, elbiseleri de kendi paramızla alırsın. Bunları hesap ettiğinde aslında olması gerekenden az maaş alıyoruz. Şirketin ana firmayla sözleşmesi bitince alacağını da alamıyorsun... Ben 2 sene önce Kilimli Gelik'te taşeronunda çalışıyordum. 4 ay ücretleri alamadık, 250 kişi iş bıraktık, ocaktan çıkmadık orada açlık grevi yaptık. Anca ondan sonra içeride kalan maaşı verdiler. Mesela bu sene Amasra'da galeri²⁹ açmada çalışan arkadaşlar da şirketin sözleşme süresi bittiğinde işten çıkarıldı. Bu insanlara ne olacak, düşünen yok, ne işletme ne de taşeronu sorumluluk kabul etmiyor. Onların da 2 aylık alacakları uzun süre içeride kaldı, tazminatlarını alamadılar. (Taşeron Madenci 5, 38 yaşında)

Madencilikte ücret sistemi bağlamında 2 temel ödeme türü haftalık/aylık ücret ve parça başı ücret metodudur. Özel maden şirketlerinde işçiler formel prosedürlere uygun olarak aylık ücret temelinde çalışmalarına karşın, şirketler yasadaki madenciler için en az 2 asgari ücret verilmesi kuralına uymamakta ve çoğu zaman işçilerin ücretleri aylarca ödenmemektedir. Ücretler verildiği zaman ise servis veya yemek ücreti gibi kesintilerle işçilerin maaşı düşürülmekte ve şirketin zararları yine işçilerden karşılanmaktadır.

Görüşülen işçiler, taşeron şirketlerde parça başı/metre başı ücret ve bonus sisteminin devam ettiğini belirtmiştir. İşçilerin ücretleri için günlük bir ilerleme mesafesi belirlenmektedir ve bu mesafeyi aşmaları halinde prim/bonus almaktadırlar. Bu sistemin işçilerin performansı, algıları ve örgütlenmesi üzerinde somut etkileri bulunmaktadır.

---

²⁹ Galeri, madencilikte kömür damarına ulaşmak amacıyla yeraltında açılan tünelleri adlandırmak için kullanılmaktadır.

Yeraltında genel olarak geliştirme ve üretim olmak üzere iki iş sınıflandırması olduğundan bahsedilebilir. Geliştirme ekipleri kömürü çıkaran üretim ekipleri için tünelleri delen, yol açan ve hazırlayan işçilerdir. Bu işçiler için bonuslar, her vardiyada ilerledikleri metre temelinde ödenmektedir. Üretim ekipleri ise her vardiya yüzeye çıkarılan kömür tonu temelinde bonus almaktadır. Bu da işçileri, ücretlerini yeterli seviyeye çıkarmak için belirli bir oranda ilerleme veya üretim yapmaya güdülemekte ve böylelikle üretim süreci kontrol altına alınmaktadır. Dolayısıyla işçiler bonus sistemine dayalı bir kontrol stratejisiyle maden şirketiyle uzlaşmış durumdadır. Şirketler asgari bir ücret ile fazla çalışmayla kazanılan bonusları kombine ederek, işçilerin daha fazla üretim yapmasını sağlamaktadır. Böylelikle işçi ve şirket arasındaki çatışma başarılı şekilde, daha fazla bonus almak için daha fazla üretim yapmaya güdülenmiş işçi ekipleri/taşeronlar arasındaki rekabete dönüştürülmektedir. İşsiz kalma korkusu ve ekonomik sıkıntı atmosferinde artan atomizasyon ve bireysellik ise işçi dayanışmasını zayıflatmaktadır.

Üretim artışına bağlı olarak prim sistemi var ama onu bile her zaman alamıyorsun. Taşeronlar üretimi arttırmak için birbirleriyle gene de yarışır çünkü şirket ne kadar çok kömür çıkarırsa sözleşmesinin yenilenmesi garanti olur. Başarısız olursan başka taşeronla anlaşırlar. (Taşeron Madenci 6, 32 yaşında)

Yapılan görüşmelerde bazı işçiler hak ettikleri bonusları dahi kimi zaman alamadıklarını ama çalıştıkları taşeron şirketin ana firmayla olan sözleşmesinin devam etmesi ve işsiz kalmamak için hızlı bir tempoda çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Burawoy'ın (1985) hegemonik despotizm olarak adlandırdığı günümüz emek rejimine özgü bir özellik olarak taşeron madenlerdeki işçilerin işsiz kalma korkusu, işletmenin çıkarları lehine kendi kazanımlarından vazgeçmesine neden olmaktadır.

Kentteki enformel geçim ağları olarak özellikle konut, gıda ve kaçak kömür gibi enformel yoldan üretilen mallar ve hizmetler de, işçilerin ücretlerini sübvansede etmekte önemli bir

rol oynamaktadır. Zonguldak'taki yerleşimlerin büyük kısmı aslında enformel türde bir toprak işgali sonucu oluşmuştur. Çünkü Zonguldak'ta 1920 yılında çıkarılmış özel bir yasa olan Havza-i Fahmiye (Osmanlıca "Kömür Havzası") ile kentsel arazinin büyük kısmı Hazineye kaydedilmiştir ve 1986 yılına kadar kentte özel mülkiyet gelişmemiştir. Bu nedenle kentteki konutların birçoğu kaçak olarak Hazine toprakları üzerine yapılmış gecekondular olarak değerlendirilebilir. Görüşülen maden işçilerinin çoğunun oturduğu evin toprak mülkiyetine sahip değildir ama oturdukları konutlar için bütçelerinden pay ayırmak zorunda da değildirler. Bu durum özel sermaye için düşük ücretli bir kentsel işgücünün yeniden üretimini sağlayarak önemli bir problemi çözmektedir. Zira pazar kanallarıyla kentsel işçi sınıfının tamamına barınak sağlamanın maliyeti, ücretlerde yeterli miktarda bir artışı veya devlet yardımlarını gerektirecektir.

Ayrıca kentte kırsal olmasa da, birtakım kentsel geçimlik aktiviteler yapılmaktadır. Bu yerlerde yapılan enformel ekonomik aktivitelerden tedarik edilen kaynaklar da işçilerin ücretlerinin düşük tutulmasında etkili bir faktördür ve nihayetinde düşük ücretler formunda sermaye tarafından temellük edilmektedir. Görüşülen işçilerin enformel geçimlik aktiviteleri gıda maddeleri ve kömür gibi malların üretimini içermektedir. Çevre ilçelerden gelen işçilerin gıda üretimi küçük ölçüdedir ve yumurta, sebze gibi ürünleri içermektedir. İşçilerin çoğu kışlık yakacak ihtiyacını ise ya kendi bahçesinde açtığı tünellerden veya kaçak ocaklardan çıkararak, ya da kaçak ocakların çok ucuza sattıkları kömürü satın alarak sağlamaktadır.

4.2.5. Devlet: Otoriter Popülizm

Taşeron madencilerin tutumları, emek sürecinin dışındaki faktörler tarafından da güçlü şekilde etkilenmektedir. Madencilerin politik tavırlarını ve eylemlerini yapısal bir çerçevede anlamak için anahtar kavramlar devletin uyguladığı neoliberal bir kalkınmacılık formu olarak hafriyatçılık (extractivism) ve otoriter popülizmin yükselişidir.

Gramsci'nin (2009) hegemonya kavramı, yönetici sınıfın ekonomik, politik ve ideolojik liderliğine; yani uyguladığı maddi ve ideolojik pratikleriyle, hükmetme talebine aktif rıza ve meşruiyet sağlamış olmasını vurgulamaktadır. Poulantzas (2006) ise devlet ve toplum arasında organik ilişkiler ve dolayısıyla toplumsal rıza kurulamadığı zaman ortaya çıkan devlet formunun, artan bürokratikleşmeye ve tabi sınıflara maddi ayrıcalıkların verilmesine daha fazla bel bağladığını öne sürmektedir. Hall (1985) ve Jessop vd. (1984), bu devlet formunun aktif rızanın edinilmesine dayanan hegemonik bir projeden farklılığını vurgulamak ve bu iktidarın toplumsal meşruiyetini canlı tutmak için sürekli bir çaba harcamak zorunda olduğunu vurgulamak için “otoriter popülizm” kavramını kullanmaktadır.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemi, 1980'lerde başlayan bir sürecin devamı olarak neoliberalleşmenin derinleştiği bir dönemdir. Bu dönemin neoliberal kalkınmacılık formu ise hem kentin hem de kırsal devasa inşaat ve altyapı projeleriyle hızla dönüştürülmesine dayanmaktadır. Bu süreç daha önce görülmemiş ölçüde bir “kaynak sömürüsü/hafriyatçılık” güdüsüne; buna eşlik eden yeni ilkel birikim veya mülksüzleşme formlarına ve büyük oranda köylülüğün tasfiyesine neden olmuştur. Bu tür bir kalkınmacılık çeşitli çatışmalara da yol açarak, hem kentsel hem de kırsal alanlarda çok büyük sosyo-ekonomik ve ekolojik maliyetler ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada “otoriter popülizm” bu maliyetleri üstlenmek zorunda bırakılanların yürüttüğü çatışmaları ve eleştirileri baskılamak üzere ortaya çıkmıştır. Popülist taktikler milliyetçi bir gelişme söyleminden, kışın yoksullara yapılan kömür yardımlarına değin çeşitlenmektedir. Bunların çatışmaları baskılayamadığı yerde ise toplum üzerinde şiddetli bir baskı oluşturulmaktadır (Adaman vd., 2018: 2).

Zonguldak'ın taşeron madenleri çok küçük grupların ücretlerini alamadıkları zaman yaptıkları nadir eylemler dışında, mevcut kötü koşullara rağmen muhalif işçi hareketlerine tanıklık etmemektedir. Taşeron işçiler bu koşulları yaratan politik iktidara

ve şirketlere neden rıza göstermektedir; veya bir ön kabul olarak otoriter popülizm toplumsal meşruiyetini nasıl sürdürmektedir?

İlk faktör, bölgede alternatif istihdamın olmamasıdır. Görüşülen madenciler, taşeron madenlerde önerilen şartları kabul etmezlerse kendilerini yukarıda açıklığın beklediğini ifade etmektedir. Madencilerin çoğu risk seviyesine bakmaksızın çalışmaya razıdır.

Eylemliliğin olmamasının ikinci sebebi, maden işçileri arasındaki bölünmedir. Taşeron madenlerdeki işgücü farklı sosyo-ekonomik geçmişlere ve iş deneyimlerine sahiptir. Bazıları kentteki kaçak madenlerden transfer olan işçiler, bazıları ise ilçe ve köylerden gelen vasıfsız işgücüdür. Bu işçiler eylemde bulunmak konusunda oldukça isteksizdir ve bu durum ideolojik olarak politik iktidarın ve şirketlerin beklentileriyle uyumludur.

Taşeronda çalışan işçi pek eğitilmiş değildir. Buranın geçmişini de bilmez. TTK'nın eskiden verdiği hizmetleri anlatınca şaşırıyorlar. Hiç hayatında duymamış. Yani çoğu ne isteyeceğini, ne hak ettiğini de bilmiyor. (Taşeron Madenci 7, 31 yaşında)

Üçüncü faktör, madencilikte yerel burjuvazinin egemenliğidir. Soma ve Ermenek kazalarının ardından çıkarılan yasaya karşı yerel Ticaret Odasında örgütlü redevanslı maden sahiplerinin, madenlerde yapılması zorunlu tutulan iyileştirmelere karşı güvenlik maliyetleri nedeniyle madenleri kapatma ve işçi çıkarma kararıyla gözdağı vermesi, muhalefetin oluşmamasında etkili bir faktör olmuştur. Şirketlerin tehdidine karşı yasanın uygulamaya konması 2020 yılına ertelenmiştir. Dolayısıyla yerel burjuvazinin gücü, sistemin iyileştirilmesi üzerinde büyük bir engel teşkil etmektedir. Ayrıca görüşülen işçiler arasında, iş adamlarının Zonguldak'ın bir eylem şehri olduğu için kente yatırım yapmadıkları konusunda da bir fikir birliği vardır.

Dördüncü faktör, devletin hem popülist ödülleri (ILO ile madenlerde güvenlik ve sağlıkla ilgili anlaşmanın imzalanması; Soma ve Ermenek faciasından sonra madenlerin daha sıkı denetlenmesi gibi), hem de devletin zor gücünü (Eleştirel her protestonun biber gazı ve tutuklamalarla sonuçlanması) birlikte kullanmasıyla muhalefeti bastırmasıdır. Popülist ödüller ayrıca, madencilerin isteklerini hükümete eleştirel saldırılar yerine onunla işbirliği vasıtasıyla elde edebilecekleri izlenimini uyandırma işlevi görmektedir. Bakanlar madenlerde kazma ve madenci kaskıyla fotoğraflanmakta; kitlelerle özdeşleşmeye/işbirliği yapmaya çalışmaktadır. Uzlaşmanın sağlanamadığı durumda ise devletin zor gücü devreye girmektedir. 2016'dan sonra uygulamaya konan olağanüstü hal devlete daha fazla güç vermiş, ayrıca yeni kaynak ve emek sömürüsü için mevcut legal mekanizmaların iptaline yol açmıştır. Görüşülen madencilerin birkaçı R.T. Erdoğan'ın iş adamları için grevleri yasakladığını söylediği konuşmaya referans vererek haklarını aramalarının yasaklandığını söylemiş ve devletin zor gücünden duydukları korkuyu ifade etmiştir.

Beşinci faktör, kaynak sömürüsünün hızlı ekonomik büyümenin yolu olarak resmedilmiş ve ulusal çıkarlar açısından haklı çıkarılmış olmasıdır. Görüşülen bazı madenciler ülkenin kalkınması için gerekli enerjiyi üretmek üzere daha fazla kömüre ihtiyaç olduğunu; TTK'ya işçi alımı yapılmadığı için bunu yapmanın en etkili yolunun da bölgedeki özel madenleri arttırmak olduğunu ifade etmiştir. Genelde iktidar partisi yanlısı olan işçiler, maruz kaldıkları sömürüyü ulusal kalkınma söylemi çerçevesinde haklı çıkarmaktadır. Kaynak sömürüsü temelli aynı kalkınma söylemi çerçevesinde hükümeti desteklememek, vatansever olmama eş görülmektedir.

TTK ocakları vermiş, anlaşmayı yapmış, bu saatten sonra geri alacağını düşünmüyorum. Hepimiz TTK'lı, kadrolu olalım isterim ama olmuyorsa da mecburen çalışacağız. Biz çalışmazsak aç kalacağız, devlet de burada daha kömür varken yurtdışından para verip alacak. Burada herkes iş arıyor, özel madenler artarsa iş de olur, yeraltındaki kömür de çıkar. Kendi enerji

kaynağımız varken, neden yurtdışından alalım. (Taşeron Madenci 8, 40 yaşında)

Altıncı faktör, maden şirketleri ve işçiler arasında oluşmuş klientalistik ilişkilerdir.³⁰ Madencilik sektöründeki korporatist ilişkilerin büyük oranda tasfiye edilmesinin ardından, taşeron veya dayı başı sisteminde görüldüğü gibi yerine klientalist ilişkiler inşa edilmiştir. Ayrıca bazı enerji ve maden şirketlerinin yerel medyada madencilikten kazandıklarını yine Zonguldak'a yatırdıklarını; inşaat firması, akaryakıt bayii, otel gibi yatırımlar ve olimpik havuz, meslek lisesi, çocuk parkı, futbol sahası gibi "hayırseverlik" (sosyal sorumluluk projeleri) yatırımları yaptığını afişe eden çok sayıda demeci yer almaktadır. Bu yardımlar ilk bakışta cömertlikle yapılmış bir bağış gibi görünmesine karşın, halkın üzerine bir borçluluk gölgesinin düşmesine ve bir tür "minnet ekonomisinin" doğmasına neden olmaktadır (Yılmaz, 2013). Zira yaptığı yardımlar ve projeler şirketlere bakıcı ve iyiliksever bir aktör olarak paternalistik bir karakter vermekte ve yoksulları tabiyet-yükümlülük ilişkileri altına sokarak sadakate sevk edici bir rol oynamaktadır. Ayrıca bir tür zekât gibi algılanan bu yardımlar, halkın gözünde şirketlerin servetini makbul bir servet haline getirmektedir (Çelik, 2010). Bu tür bir neoliberal hayırseverlik anlayışının Zonguldak'ın taşeron madenlerindeki tezahürü, işçilerin yüksek risk faktörlerine karşın şirketlere sorgusuz itaati ve haklarını tam olarak alamadıkları zaman buna muhalefet etmemeleridir. İşçileri harekete geçiren tek unsur, ilerleyen kısımlarda tartışılacağı gibi sadece işten atılmaları durumudur.

Buradan kazandığını burada yatıran da var, götüren de var. Mesela Demirlerin bu kente katkısı büyük. Hem iş sağlıyor, buradaki esnaf için canlılık getiriyor. Otelcisinden, taksicisinden elektrikçisine kadar. AVM'yi ilk onlar açtı mesela, futbol takımlarını destekliyor... Eleştireni de çok ama en azından şu kent için bir şeyler yapıyorlar. (Taşeron Madenci 9, 39 yaşında)

---

³⁰ Klientalizm, daha zayıf ve düşük statülü olanın (yanaşma), daha güçlü ve yüksek statülü olandan (patron) koruma ve yardım gibi hizmetler aldığı ve bunun karşılığında güçlü olanın bağlılık ve karşı hizmet talebini kabul ettiği bir değiş tokuş veya diğer adıyla patron-yanaşma ilişkisidir (Scott, 1972: 92).

Son ve yedinci faktör ise bölgede etkili bir liderlik yapacak yerel güçlerin yetersiz olmasıdır. Görüşülen madencilerin bir kısmı sendikanın taşeron madencilerin durumunu savunacak bir konumda olmadığını; politik olarak hiçbir partinin programında sorunlarına çözüm olabilecek bir önerinin olmadığını ve bu nedenle örgütsüz ve dayatılan koşullara boyun eğmek zorunda olduklarını belirtmektedir.

Bu tür bir devlet güçlü müdür zayıf mıdır? Bunu kentteki üretim ilişkileri bağlamında nasıl yorumlayabiliriz?

Enformel ekonomik aktiviteler devletin yasa koyma, polislik ve vergi toplama işlevlerini yerine getiremediği zaman ve yerde gelişmektedir. Centeno ve Portes (2006: 30-31), yasa koyma ve düzenleme kapasitesi yüksek olan ve dolayısıyla sivil toplum üzerinde büyük bir düzenleyici tedbirler paketi oluşturan; ancak bu tedbirleri pratikte uygulamakta aciz olan devletleri güçsüz bir devlet olarak sınıflandırmakta ve “hüsranı uğramış devlet” (frustrated state) olarak adlandırmaktadır. Bu tür devletlerde artan kurallara ve düzenlemelere karşı aktörler kendi çarelerini üretmekte ve yozlaşmış devlet aygıtının da bu kuralların ihlal edilmesini kolaylaştırmasıyla büyük bir enformel sektör ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu devletler sürekli olarak eşitsizliğe neden olmaktadır, çünkü formel kaynaklar ve korumalar sadece küçük bir elit tabakaya tahsis edilirken, nüfusun büyük kısmı hayatta kalmak için istikrarsızlıklarla başa çıkmak zorundadır. Centeno ve Portes’e (2006: 32) göre despotik bir devlet formu da zorunlu olarak güçlü bir devlet olmayabilir, zira koyduğu kuralları fiilen tatbik edemeyebilir; devlet ancak koyduğu kuralların ve düzenlemelerin pratikte uygulanmasını sağladığı sürece güçlü olarak değerlendirilebilir. Bu güce sahip devletlerde ise hüsranı uğramış devletlerdeki gibi enformel ekonominin fasit daire döngüsü gerçekleşmeyecektir. Hüsranı uğramış devletlerde üreticiler, tüketiciler ve devletin resmi aktörleri arasında koyulan kuralların ihlali konusunda bir suç ortaklığı vardır.

Redevanstan sonra bu şirketler şehre ne katmış. Kaçak madenden çıkan kömürü, TTK'nın denize döktüğü kömür artıklarını toplayıp devlete satmış. Redevansta, vurgunculukla devleti soyuyorlar, devlet de, burada yaşayan vatandaş da göz yumuyor. Devlet göz yummasa ne yapacak, iş veremiyor, vatandaş göz yummasa aç kalacak. Vardığın yer körse sen de gözünü kapaya dönmüş bu iş. (Taşeron Madenci 10, 35 yaşında)

Zonguldak'ta aralarındaki sınırların bulanıklaştığı kaçak ve taşeron madencilik, enformel aktivitelerle uğraşmadığı takdirde geçimini sağlayamayacak olan nüfusun büyük kısmını istihdam ettiği ve gelir sağladığı için aslında devlet iktidarının toleransı altında gelişmiştir. Bir "tampon mekanizma" olarak görece huzur sağlamakta ve politik istikrarsızlığı yumuşatma işlevi görmektedir. Devletin kendi koyduğu sınırların ihlal edilmesine göz yumması, onun bekasının nüfusun büyük kısmına geçim araçları sağlayan, formel ekonomideki şirketlerin birikimini ve işçilerin ücretlerini sübvans eden enformel ekonomiye dayandığını göstermektedir. Bu nedenle devletin işsizlik oranlarını düşürmek, potansiyel toplumsal çatışmaları çözmek, yeni bir ulusal burjuvazi inşa etmek ve büyük oranda enerji ihtiyacı olan kalkınma programının maliyetlerini düşürmek için madencilikteki enformel aktiviteleri tolere etmekle kalmayıp, teşvik ettiği de tartışılabilir. Dolayısıyla kentteki enformelleşme devletin isteği dışında gelişen bir toplumsal süreç değil; devletin rızasıyla işçi sınıfının büyük kısmının haklarından mahrum edilmesiyle karakterize olan yeni bir kontrol formudur. Bu haliyle de bir kriz fenomeni olduğu kadar, politik olarak da yaratılmış bir fenomendir. Devletin düzenleme ve denetleme konusundaki kontrolünün kaybı, enformel ekonominin ekonomik büyüme için sağladığı kısa vadeli potansiyelle telafi edilmektedir. Sonuçta oluşan resim küçük, güçlü bir elit; bu eliti disipline etmek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için gerekli kaynakları yaratmakta güçsüz bir devlet; ayrıcalıklı bir azınlığa düşük maliyetli mallar ve hizmetler sağlayarak hayatta kalan mülksüzleştirilmiş büyük bir kitledir.

Görüşülen çoğu madencinin kuralların ve sözleşmelerin evrensel bir uygulayıcısı olarak devlete ve onun kurumlarına olan güveni zedelenmiştir. Onlara göre hem devlet hem de

diğer politik örgütler egemen sınıfların kaygıları ve çıkarlarıyla ilgili politikalar gütmektedir. Dolayısıyla devlet tarafından kısmen boşluğa bırakılan bu sektörde Rousseau-vari bir cennet bahçesi değil, Hobbes-vari bir düzen problemi ortaya çıkmıştır. Ucuz mallar sağlayan emek vasıtasıyla hem şirketleri hem de formel işçileri sübvans eden bu tür bir enformelliğin uzun vadeli maliyetleri, ülkeyi periferik yapan koşulları pekiştirmesi; ekonomik az gelişmişlik ve politik geri kalmışlığın sürmesine katkıda bulunmasıdır. Enformel sektör zaten devletin verimsizliği ve ekonominin durgunluğu nedeniyle ortaya çıkmıştır ve bu bir döngü halini almaktadır.

4.2.6. Sendikasızlık ve Eylemsizlik

Mükellefiyetten kurtulmanın iki çaresi biri ölüm, diğeri firarımış. Bugün mükellefiyet biçim değiştirdi; ya aç kalarak öl, ya da madende öl (Taşeron Madenci 11, 38 yaşında)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (ÇSGB) 2016 verilerine göre Türkiye'de madencilik ve taş ocakları sektöründe kayıtlı 181. 296 kişinin %14,75'i Türk Maden-İş, %5,45'i Genel Maden-İş'te olmak üzere %20,2'si sendikalıdır (ÇSGB, 2016). Oysa 2003'te 118.181 işçinin çalıştığı sektörde sendikalı oranı %81'dir. Bu da 2004 yılında Maden Kanunu'nda yapılan değişiklikle redevans ve taşeron sisteminin önü açıldıktan sonra sendikalaşmanın hızla düştüğünü göstermektedir.

Taşeron madencilerin sendikalaşmasının önündeki engeller nelerdir?

Birinci faktör, AKP döneminde kabul edilen mevzuata göre 30'dan az sayıda işçi çalıştıran işyerlerindeki işçilerin iş güvencesi olmamasıdır. 2012 yılında getirilen bu düzenlemeye göre 30'dan az sayıda işçi çalıştıran işyerlerindeki işçilerin sendikalaşma nedeniyle işten çıkarılmaları durumunda sendikal tazminat için dava açma yolları kapatılmıştır. Bu nedenle bazı taşeron şirketlerdeki işçilerin örgütlenmesi yararsız kılınmıştır ve hak edilmiş ücretlerini uzun süre alamayan veya iş kazası nedeniyle

arkadaşlarını kaybeden taşeron işçilerin tepkileri uzun soluklu örgütlü mücadeleye dönüşmemektedir.

İkinci faktör, redevans sistemiyle birlikte taşeron ve kaçak ocakların artması sonucu örgütsüzlüğün artmış ve şirketler tarafından sendikalaşmanın önünün kapanmış olmasıdır. Çünkü şirketler işçi maliyetlerini veya işçi sayısını düşürmeye giriştiklerinde, sendika temsilcilerinin bu tasarruflar konusunda tartışmaya gireceğini ve kendilerini emek mevzuatının gerektirdiği yasaları ve adil standartları uygulamaya zorlayacağını bilmektedir. Taşeron madenlerdeki işçilerin büyük kısmı sendikasızdır. İşini kaybetme gibi bedelleri göze alan sadece küçük gruplar sendikalaşmak için mücadele etmektedir. Yüksek oranda işsizliğin olduğu bu ortamda çoğu işçi için sendika tehlikeli ve vazgeçilebilir bir lükstür. İşçiler, yüklenicilerin işçilerin sendikaya katılmasını engellediğini; eğer işçi sendikaya girerse de kovulduğunu belirtmektedir.

Sendikalaşan kovulur. Sendika olsa, toplu sözleşme olacak, bazıları ücretleri aylarca vermiyor, o zaman işçinin şikâyetleri gidecek. Kimse bu işsizlik ortamında atılmayı göze alıp da sendikalaşmaz. Artık haktan hukuktan vazgeçtik, tek derdimiz karın doyurmak. (Taşeron Madenci 12, 37 yaşında)

Üçüncü faktör, taşeron sistemi içinde farklı sözleşme sistemlerinin olması ve madenci kitlesinin oldukça heterojen bir yapıda olmasının, taşeron madencilerin kolektif örgütlenmesini engellemesidir. Taşeron madencilerin bir kısmı gezici işçi formundadır ve bu nedenle çoğu kolektif olarak hareket etme kabiliyeti kazanmak ve sendikaya katılma bilincini edinmek için yeterince uzun zaman ocakta çalışma deneyimine sahip değildir. Ayrıca işten atılma veya farklı istihdam fırsatları doğunca göç ederek işten ayrılmaları da, onların uzun vadeli amaçları kolektif olarak başarma kararlılığını engellemektedir. Bu durum, mevcut sisteme bir boyun eğiş ve bireysel çıkış çabalarına öncülük etmektedir. Görüşülen madencilerin bir kısmı işten atılmaları durumunda başvurabilecekleri tek çıkar yolun kaçak madenlerde işçi olarak çalışmak, küçük bir

damar satın alarak kaçak madencilige başlamak, gündelik yevmiyeli işlerde çalışmak veya diğer kentlere yine geçici işçi olarak çalışmaya gitmek olduğunu belirtmiştir.

Madene köylerden gelen arkadaşlar var mesela. Onlar burada yaşayanlara göre daha uysallar, hiçbir şeye itiraz etmezler. Adam ormanda çalışmış, inşaatta çalışmış, limanda hamallık yapmış, madende çalışıyor, ne iş bulursa gidiyor. Madende de kalıcı değilim diye düşünüyor, uğraşmıyor. (Taşeron Madenci 13, 43 yaşında)

Dördüncü faktör, işçilerin çoğunun sendikalaşmayı başarsalar dahi bunun bir faydasının olmayacağını düşünmesidir. İşçiler “sendika ağaları” olarak adlandırdıkları yöneticilerin taşeron işçilerin dertlerini anlamak için uygun bir pozisyonda olmadığını, işçilerin içinde bulunduğu çalışma koşullarının ilk elden deneyimine sahip olmadıklarını ve dolayısıyla taşeron madencilerin sorunlarıyla ilgilenmeyeceklerini söylemişlerdir. Ayrıca TTK'nın örgütlü olduğu Genel Maden-İş Sendikasının esasında taşeron olarak kendilerine karşı olduğunu; taşeron işçilere kadro verilmediği için kendi çıkarlarının sendika çıkarlarından farklı olduğunu düşünen işçiler bulunmaktadır.

TTK'luların sesi çıkıyor, sendika duyuruyor ama biz sesimizi bir türlü çıkaramıyoruz. Onlar ancak kendi dertleriyle ilgileniyorlar. Aylarca maaş alamayan taşeron işçinin sesini ne sendikacı, ne siyasetçi ne de devlet duymuyor. (Taşeron Madenci 14, 41 yaşında)

Beşinci faktör, işçilerin kamu ve özel sektör işçileri olarak ayrıışmış olması; ayrıca taşeron işçilerin, yüklenicilerin işçi grupları arasında ayrıışmayı ve antagonizmayı beslediği bir çevrede çalışıyor olmasının, kolektif bir örgütlenmenin gerçekleştirilmesini önlemesidir.

İşçi grupları arasındaki ilk dikkat çeken ayrıışma TTK işçileri ve taşeron işçiler arasında görülmektedir. Taşeron sistemi, daha düşük ücretlerle ve kötü koşullarda çalışan, temsil edilmeyen işçileri kullanması açısından TTK işçileri ve sendika için bir tehdit olarak görülmektedir. Buna karşın görüşülen taşeron işçilerin bir kısmı da çıkarlarının farklı olduğunu belirtmiştir. İki işçi grubu arasındaki bu çelişki, madencilğin her zaman

dayanışma üretmediği; bireysel eğilimlerin de pekiştiği durumlar doğurabildiğini göstermektedir.

Eğer TTK greve giderse, bizim taşeron işçiler gitmez. Çünkü zaten bizim çocuklara karşı greve gidiyorlar. Bizim taşeron işçilerin farklı çıkarları var. Bugün taşeron kapansa bir işsiz kalacağız... Bir de zaten burada kimsenin öyle hakkımı arayım falan bilinci yok. Hakkını arayan da kovulacağını bildiğinden hiç o topa girmez. (Taşeron Madenci 15, 38 yaşında)

İkinci ayrışma ise taşeron işçilerin kendi arasında görülmektedir. Çoğu araştırmada madencilerin dayanışma temelleri, kendi çalışma gruplarında paylaştıkları bağlılık ve arkadaşlık algısı, tehlikeli bir çalışma ortamında görevlerini yapmalarının uyandırdığı gurur hissi ve yıllar içinde inşa edilmiş ortak bir mesleki deneyim birikimine referansla açıklanmaktadır. Ancak bu tür bir analizi, Zonguldak'ın taşeron madencilerine genellemek uygulanamaz görünmektedir. Taşeron düzenlemelerinin çeşitliliği nedeniyle işçiler arasında ortak bir tepki oluşumu engellenmektedir. Örneğin taşeron sisteminde galeri açma (baca taşeronu), üretim (ayak taşeronu) ve darama taşeronu işçileri gibi farklı işçi ekiplerinin olması ve kurumsal ve mekânsal olarak bölünmüş bu ekiplerin her birinin rekabet ettirilmesi, kolektif dayanışmayı baltalamaktadır. İşçilerin ortak deneyim dayanakları yoktur; iş gücü çok sayıda küçük, karşılıklı olarak rekabetçi hiziplere ayrılmıştır. Bu nedenle taşeron sistemi solidaristik bağların ve kolektif eylem potansiyelinin gelişmesini ciddi derecede sınırlandırmaktadır.

Taşeron sistemine karşı işçilerin kızgınlığı ifadesini nasıl bulmaktadır?

Bizim işçi oturduğu minder tutuşmadan ve ayağa kalktığında dayak yemeyeceğine emin olmadan ayaklanmaz. (Eski bir maden işçisi Erol Çatma) (Koç, 2012).

Taşeron madenciler çaresiz kalmadan risk almamakta; sadece zorunda kaldıkları zaman talepleri için ekip olarak hareket etmektedir. Ancak bu tür bir muhalefet tüm madenler veya kent çapında bir örgütlenme ve eylemlilik yaratmamaktadır ve şirketlerin madenci ekipleriyle sınırlı kalmaktadır. İşçilerin çatışmaya girdiği noktalar kazalar, hak edilen ücretler verilmeden işten çıkarmalar, sendikalı olduğu için işten atılma ve ücretlerin

aylarca ödenmemesi gibi meselelerle ilgilidir. Bu tepkiler, ekiplerin madenden çıkmama ve açlık grevi yapmasıyla somutlaşmaktadır. Sonuç olarak muhalefete son çare olarak ve örgütsüz şekilde başvurulması, sektörün formel prosedürlere uygunluğuna bir katkıda bulunamamaktadır ve bireysel çıkarlara yönelik mücadeleler olarak değerlendirilebilir.

4.3. Kaçak Madenciler

Literatürde genel olarak ASM (Artisanal and small-scale mining) başlığı altında ele alınan ve illegal madencilik olarak da adlandırılan kaçak madencilik, sermaye yoğun büyük ölçekli madencilikten, emeğin sömürüsü etrafında inşa edilen esnek birikim rejimine geçişin bir ürünü olarak görülmektedir (Verbrugge, 2015). Kaçak madencilik 1970’li yıllardaki ekonomik krizin ardından bugün dünya çapında 20-30 milyon insanın uğraştığı emek yoğun ve düşük teknolojili bir sektör olarak büyümektedir ve küresel maden çıktısının %15-20’sini ürettiği tahmin edilmektedir (Buxton, 2013; Hilson, 2011). Kaçak madencilik faaliyetlerinin genel olarak dünyada ve özel olarak Zonguldak’ta büyümesinin altında yatan faktörleri anlamak için öncelikle enformel ekonomi hakkındaki argümanlara kısaca bakmak faydalı olacaktır.

Günümüzde dünya çapında büyüyen enformel sektör, çok farklı ekonomik gelişme seviyesindeki ülkeler ve bölgelerde bulunmakta ve yeni kılıklarda ortaya çıkabilmektedir. Enformel ekonomi ILO’nun genel olarak tanımlandığı üzere, kentsel ve kırsal alanlarda *enformel işlerde ücretli istihdamı* olduğu kadar (inşaat ve tarımdaki emekçiler, endüstriyel parça başı işçiler vb. gibi), *enformel girişimlerde kendi hesabına çalışanları* da içermektedir (Chen, 2008: 19). Dünya genelinde toplam tarım dışı istihdamın 1/3’ünü enformel kendi hesabına çalışanlar; tarım dışındaki enformel istihdamın %30 ila 40’ını ise enformel ücretli istihdam edilenler (formel ve enformel girişimler tarafından sözleşme ve sosyal güvence olmadan çalıştırılanlar) oluşturmaktadır (Chen, 2008: 20).

Yapısalcı yaklaşım enformelleşmeye, küresel kapitalizmin evrelerindeki uzun dönemli sistemsel bir süreç olarak dikkat çekmektedir. Enformel ekonomi basitçe ekonomik krize

veya aşırı düzenlemeye karşı bir reaksiyon değil, formel ekonomideki birikim krizine kapitalistlerin bir cevabıdır. Azalan kar oranlarına karşılık formel sektördeki işverenler, üretim ve sosyal güvenlik harcamalarının maliyetlerinden kaçınmak için giderek enformel emek rezervinin sömürüsüne başvurmaktadır. Dolayısıyla yapısalcılara göre enformel ekonomi, toplumun dışına itilmiş yoksullar tarafından hayatta kalmak için yapılan bir aktivite değil, belirli bir üretim ilişkileri formudur. Ekonomik düalizm ve toplumsal marjinalite nosyonlarından da bu noktada ayrılmaktadır. Yapısalcılar, yoksulluk ve mahrumiyet gibi toplumsal fenomenlerin dış görünüşünün arka planına bakmakta; formel ve enformel sektör aktivitelerinin eklemlendiğini iddia ederek üretim ilişkilerini yeniden tanımlamaktadır (Castells ve Portes, 1989: 12).

Castells ve Portes'e (1989: 13) göre bugün büyüyen enformel ekonomiye tarihsel olarak yeni bir anlam veren şey, enformel aktivitelerin büyük oranda formel bir ekonomik bağlam içinde yayılmasıdır. Klasik kapitalizme özgü kontrolsüz ve sömürücü üretim ilişkilerinin ve kayıt dışı atölyeler gibi kurumsal kontrole tabi olmayan işletmelerin ortaya çıkışı, eski üretim formlarının yeni üretim formları haline gelmesine neden olmaktadır. Enformel ekonomik yapının dikkat çeken 3 ortak özelliği vardır:

(1) Enformel sektör formel ekonomiyle sistemsiz olarak birleşmiştir. Büyük şirketler kurumsal normların gerektirdiği sınırlamalardan kurtulmak için enformel uzmanlaşmış girişimler/ağlar oluşturmuşlardır. Birçok ülkedeki ekonomi böylesi 2 katmanlı bir sistemde işlemektedir ve bu sistemde küçük işletmeler taşeron sözleşmeler vasıtasıyla formel alandaki büyük şirketlerin uzantıları durumundadır. Dolayısıyla bu süreç, eski katı hiyerarşileri yerinden eden yeni bir endüstriyel örgütlenme modelinin; merkezsizleşmiş esnek üretim ve dağıtım ağlarının oluşumu anlamına gelmektedir. Buradaki iç içe olan 2 süreç, büyük şirketlerin yarı otonom birimlere doğru merkezsizleşmesi ve bu birimlerin çoğunun enformelleşmesidir (Castells ve Portes, 1989: 26).

(2) Enformel ekonomiye giren işçiler genel olarak spesifik karakteristiklere sahiptir. Formel ekonomidekinden daha kötü çalışma koşullarını deneyimler veya daha az ücret alırlar. Bu şartları kabul ederler, çünkü bu şartlar onların emek pazarına girişi için önkoşullardır. Enformel bir işçi olmanın temeli, savunmasızlıkta yatmaktadır. Eğer bir kömür madenciliği bölgesi büyük yapısal bir işsizlik deneyimliyorsa ve eğer ailelerini geçindirmenin tek yolu buysa, baretli proleterler kayıt dışı işçiler haline gelmeye hazırdır. Enformel ekonomi, savunmasız ve güçsüz olanları içine alarak, kuralsızlığa itiraz edenleri ise dışlayarak işlemektedir (Castells ve Portes, 1989: 26-27). Enformelleşme sonucu eski ilkel sömürü metotları canlanmış; milyonlarca insanın hayatta kalma mücadelesinde formel sektörde bir işe girmek için sırada beklemek yerine, küçük ölçekli ve yüz yüze ilişkilerin olduğu üretim akvitelerine girmesi, ekonomik kriz süresince yaşamı daha idare edilebilir bir hale getirmiştir (Castells ve Portes, 1989: 29).

(3) Enformel sektör genel olarak devletin toleransı altında gelişmektedir. Hükümetler, toplumsal çatışmaları çözüme kavuşturma ve politik patronaj ilişkileri üretmenin bir yolu olarak enformel aktiviteleri tolere etmekte ve hatta teşvikte bulunmaktadır. Hükümetlerin örtük bir politikası da işsizlik oranını azaltmaktır. Dolayısıyla enformelleşme, her zaman devletin dışında veya ona karşı gelişen bir toplumsal süreç değil, devletin rızasıyla işçi sınıfının büyük kısmının haklarından mahrum bırakılmasıyla karakterize olan yeni bir kontrol formunu ifade etmektedir (Castells ve Portes, 1989: 27).

Enformelleşme sürecinin en temel ekonomik etkisi, emek maliyetlerini azaltmasıdır. Enformelliğin temel maliyet tasarrufu, mutlak ücretlerden ziyade, sosyal güvenlik ve çalışanlarla ilgili olarak devlete yapılan diğer ödemelerden oluşan “dolaylı ücretler”den kaçmakla yapılmaktadır. Enformel sektörler, işçileri mevcut yasalara uymadan özgürce kiralarak ve işten çıkararak, doğrudan sermayenin karlılığına katkıda bulunmaktadır (Castells ve Portes, 1989: 30). Bu bölümde ele alınacak kaçak madenciler de, kayıt dışı

ve sigortasız şekilde hiçbir legal sözleşme düzenlemesi olmadan, çok düşük ücretler karşılığı enformel madencilik hiyerarşisinin en altında çalışan işçilerdir.

4.3.1. “Geçim” ve “Birikim” Sorunu Olarak Kaçak Madencilik

4.3.1.1. Yoksulluk ve Geçim Krizinin Ürünü Olarak Kaçak Madencilik

Kaçak kömür madenciliği, izinsiz bir üretim aktivitesidir ve bürokrasi tarafından illegal/yasadışı olarak etiketlenmiştir. Genellikle endüstrileşmiş dünyada yoktur, ancak Asya, Afrika ve Güney Amerika’daki geç kapitalistleşen ülkelerin yoksul maden havzalarında çok sayıda insan bu işte çalışmaktadır. Literatürde kaçak madencilik tartışması üzerine 2 karşıt görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bu sektördeki madencilerin büyük çoğunluğunun ekonomik olarak geçinmek için başka alternatiflerinin olmaması nedeniyle bu işe girdikleridir (Hilson, 2010). İkincisinde ise illegal maden işletmecilerinin fırsatçı servet arayıcıları olduğu ve illegal madencilğe “hızlıca zengin olmak” umuduyla girdiği fikri hakimdir (Godoy, 1988).

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde kaçak madenciliğin giderek artmasının altında yatan faktörleri açıklamak üzere oluşan literatürde etkili olan ilk görüş, kaçak madenciliğin yoksulların yaptığı ilkel bir geçimlik aktivite olduğudur. Kaçak madenciliğin artmasının temel nedeni yapısal uyum programlarının etkileri, büyük ölçekli madencilikteki kriz ve köylülüğün tasfiyesinin neden olduğu geçim krizi olarak görülmektedir (Banchirigah, 2007; Hilson, 2010). Bu yaklaşım enformel madenciliği ekonomik kriz, kentlerdeki işsizlik, tarım alanlarındaki yoksulluk gibi büyüyen sorunların yol açtığı bir toplumsal fenomen olarak tanımlamakta; yoksulluğun küçük ölçekli enformel madenciliğin gelişmesine yol açtığını, yerel topluluklara geçim aracı sunarak düşük karlar ve yüksek risklerle yapılan en büyük üretim aktivitelerinden birine dönüştüğünü teşhis etmektedir (Lahiri-Dutt, 2003: 68).

Bu görüş daha önce teorik çerçevede bahsedilen ILO’nun (1972) düalist yaklaşımını ve De Soto’nun (1989) legalist yaklaşımını içermektedir. Düalisttir, çünkü enformel sektörü

marjinal bir geçimlik ekonomi olarak görmekte; modern, büyük ölçekli formel madencilik sektörü ve ilkel küçük ölçekli kaçak madencilik olmak üzere ikili bir madencilik ekonomisi imajı çizmektedir. Bu dikotomi, kaçak madenciliğin büyük madencilik şirketleriyle olan ilişkisi göz önüne alındığında, açıklayıcılığını yitirmektedir. Legalisttir, çünkü yoksul ve eğitimsiz kaçak maden işletmecilerinin formel madencilik lisansı almasını engelleyen bariyerleri eleştirel şekilde ele almakta ve bu madencilere formel mülkiyet haklarının verilmesini önermektedir.

Yoksulluğu, insanları kaçak madencilığe iten temel faktör olarak görmek, sadece geçinmek için bu işi yapmak zorunda kalan işletmecilerin oluşturduğu bir sektör imajı sunmaktadır. Ancak kaçak madencilik sadece geçimlik bir sektör değil, ayrıca bir birikim alanıdır. Kaçak madenciliğin artmasında geçim krizi kadar servet birikimi fırsatlarının olması da bir çekme faktörü olarak hareket etmektedir. Yani birçok yoksul insanın kolayca ulaşılabilir ve düşük kazançlı bir üretim aktivitesi olarak kaçak madencilığe girmesi bir yandan bir ihtiyaç meselesiyken; sermayesi olan bazıları için yüksek karların olduğu bir sektör olarak birikim fırsatları barındırmaktadır.

Birikim rejimindeki değişime tarihsel-kuramsal bir perspektifle yaklaşmak; kaçak madencilik sektörü içindeki kapitalizasyon süreçlerine ve kaçak maden girişimcileri ile işgücü arasındaki üretim ilişkilerine ve farklılaşmaya empirik kanıtlara dayanarak odaklanmak, kaçak madenciliğin nasıl bir birikim alanına dönüştüğünü ortaya çıkarmaktadır. Kaçak maden sahiplerinin büyük çoğunluğunun yeni ortaya çıkan birikim fırsatlarından çıkar sağlamaya çalışan şahıslar olduğunu gösteren empirik çalışmalar bulunmaktadır (Jonsson ve Bryceson, 2009). Üçüncü Dünyada kaçak madenleri formelleştirme girişimlerinin birçoğunun başarısızlıkla sonuçlandığı; bu girişimlerin formel-yasal olarak tanınmayan büyük bir işgücünü sömüren egemen bir kaçak maden girişimcileri sınıfının ve bu sınıflarla işbirliği içinde olan formel şirketlerin lehine olduğu görülmektedir.

Yoksulluk nedeniyle yapılan kaçak madencilik imajı bazı ülkelerdeki durumu açıklayabilir, ancak Zonguldak'taki kaçak kömür madenciliği geçinme amacının ötesine geçmiş ve şimdilerde önemli derecede dışarıdan sermaye yatırımı olarak bir elit birikimi kapsamına girmiştir. Ayrıca kaçak madencilğe sadece yoksulluğun neden olduğu şeklindeki tek taraflı bir bakış açısı, formel ve enformel kurumlar arasındaki kesişimi ve faydalar ve risklerin eşitsiz dağıtımını meselesini ortaya koymayı zorlaştırmaktadır.

4.3.1.2. Ekonomi-Politik Dönüşüm Sürecinin Ürünü Olarak Kaçak Madencilik

Kaçak madenciliği daha geniş ekonomik ve politik dönüşümlerin bir ürünü olarak ele alan yapısalcı perspektif, daha analitik bir yaklaşıma sahiptir. Bu perspektifle genel olarak kaçak madenciliğin (1) tarihsel olarak dönüşüm süreci; (2) büyük ölçekli formel sektör madenciliğiyle arasındaki ilişki; (3) sektördeki enformel emek sömürsü ve bölüşüm ilişkileri sorunsallaştırılmaktadır.

Bu yaklaşıma göre ilkel bir aktivite olarak kaçak madenciliğin ilk başta ortaya çıkışı, madencilik, ormancılık ve tarım gibi sektörlerde üretim ve istihdamın düşmesinin bir ürünüdür. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren kaçak madencilik sektörü, sadece gelir elde etmek isteyen kırsal yoksulları değil, birikim yapma amacıyla kaçak madencilik faaliyetine giren orta sınıfları ve elitleri de içerecek şekilde daha heterojen bir yapıda çeşitli sınıfları içermeye başlamıştır. Bu nedenle kaçak madenciliğin artması sadece alternatif bir geçim yolu olma ve köylülüğün tasfiyesinin ardından tarım dışı aktivitelere kayma gibi daha genel süreçlerin göstergesi değil; ayrıca küçük bir azınlık için çoğunluğun sömürsü pahasına fırsatlar doğuran toplumsal olarak farklılaştırıcı bir sürecin de göstergesidir.

Yapısalcı perspektifte enformel bir sektör olarak kaçak madenciliğin artması, küresel bir metalar krizinin neden olduğu yerel bir istikrarsızlık ve bu istikrarsızlığın büyük ölçekli madencilğe sirayet etmesiyle başlayan bir krizin ürünü olarak anlaşılmaktadır. Bu krizin sonucu olarak, yeni büyüme tarzında, büyük ölçekli sermaye-yoğun madencilik etrafında

inşa edilmiş bir birikim rejiminden, taşeron ve kaçak madenlerde çalışan emeğin sömürüsü etrafında inşa edilmiş bir birikim rejimine kademeli bir geçiş meydana geldiği tartışılmaktadır. Zira son yıllarda az gelişmiş dünyada artan illegal maden varlığı, büyük ölçekli madencilik şirketleri için cazip hale gelmiş; kaçak madenciliği büyük ölçekli madencilğe bağlayan girift ilişkiler ortaya çıkmıştır. Kaçak madencilik kısmen, büyük ölçekli madencilik şirketlerinin kar oranlarını yükseltmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır ve bu şirketlere tabidir. Örneğin Tanzanya’da madencilik sektörünün özelleştirilmesiyle beraber illegal maden sayıları artmış; şirketler bu madenleri yok etmek ve daha teknolojik yatırımlar yapmak yerine, kaçak madenlerden gelen rantlara el koymaya başlamışlardır (Chachage, 1995; Fisher, 2007).

Formel madencilik şirketleriyle ilişkisi olmayan, ancak geçimlik seviyenin ötesinde birikim güdülü olarak bu işi yapan bir elitin geliştiği durumda da, sektördeki birikim aynı şekilde ucuz ve esnek enformel işgücünün sömürüsü etrafında yapılmaya devam etmektedir. Örneğin Afrika’da Tanzanya (Fisher, 2007) ve Sierra Leone (Ojukutu-Macauley ve Keili, 2008) ve Asya’daki Filipinler (Verbrugge, 2014) gibi ülkelerde yapılan araştırmalarda, sektörde enformel madenciler, aracılar ve dış sermayedarları içeren çok katmanlı bir örgütsel yapı olduğu ve bu yapının keskin şekilde ayrılmış sosyo-ekonomik farklılıklar ve güç ilişkilerini içerdiği ortaya çıkmıştır. Dışarıdan bir finansörün sermaye yatırımı yapması, kaçak madenciliğin boyutunu değiştirebilmekte; böylelikle hem kaçak madenler arasında bir farklılaşma yaratmakta, hem de kaçak maden sahipleri ve bu madenlerde çalışan enformel emek arasında büyük bir farklılaşmaya neden olmaktadır.

4.3.2. Kaçak Madenciliğin Dönüşümü: Basit Meta Üretiminden Kapitalist Meta Üretimine

Kaçak kömür ocakları, Zonguldak’ın görünmeyen yüzüdür. Kapitalizmin pre-endüstriyel evresine benzer şekilde kaçak madencilerin çalıştıkları ocakların çoğunda herhangi bir

mekanizasyon bulunmamaktadır; işletmeler ise küçük ve dağınıktır; kapitalist ücret formu vardır. Kentte işsizlik ve yoksulluğun hızla artmasına paralel olarak kaçak ocakların sayısı da artmıştır. Kaçak madencilik işsiz kalmış büyük bir işgücüne ihtiyaç duydukları geçim fırsatlarını sağlamakta ve yerel ekonomiye bir canlanma getirmektedir. Ancak kaçak madenciliğin sadece yoksulların geçimini sağladığı bir sektör olduğu fikrinin eleştirilmeden kabul edilmesi, bu sektördeki risklerin ve faydaların eşitsiz dağıtımı ve sömürünün görmezden gelinme tehlikesini barındırmaktadır. Bu bölümde Zonguldak'taki kaçak madenlerin, dünyadaki ve Türkiye'deki ekonomik ve politik dönüşümlerin belirli bir ifadesi olduğunun eleştirel bir keşfi yapılmaktadır. Emek yoğun ve enformel bir aktivite olarak kaçak madenciliğin sadece yoksulluğun bir ürünü olarak ortaya çıkan bir sektör olmadığı; süreç içerisinde birikim yapma arzusuyla motive olmuş dış sermayedarların kaçak kömür madenciliğini geçimlik seviyenin ötesine geçirdiği ve bir “vur kaç” aktivitesine dönüştürdüğü tartışılmaktadır.

Zonguldak'ta enformel yoldan elde edilen kömürle geçimin sağlanması, 70'li ve 80'li yıllarda kent yoksullarının evlerinde kullanmak veya satmak amacıyla yaptıkları kömür toplayıcılığıyla başlamıştır. TTK'dan çıkan kömürler öncelikle lavuara gitmekte ve burada kömürün taşı ve toprağı birbirinden ayrılarak havuzlarda yıkanmaktadır. Lavuarda kömürün yıkanmasının ardından, kömür tozu içeren bu sular kanallardan denize akmaktadır. İşte kent yoksulları, özellikle de kadınlar TTK'nın bandından dökülen taşla karışık kömürleri seçerek veya su kanallarında kurulan barajlardan eleklerle ıslak kömürleri (barajda kömür tozlarının çökmesiyle oluşan şilem) toplayarak tenekelere doldurmaktadır. Bazen de su barajlarından denize kaçan kömürler, her dalga vurduğunda demirden yapılmış eleklerle toplanmaktadır. Bu toplama ve eleme işiyle elde edilen kömür uzun yıllar kent yoksullarının enformel yoldan geçimlerini sağlamıştır.

70'li, 80'li yıllarda benim çocukluğum döneminde annemle babamla hep beraber Balkaya'sına şilem toplamaya giderdik. Kışlık kömür ihtiyacımızı böyle karşıladık, oradan tasarruf ederlerdi. Ama çok çileli bir işti. Bütün

gün çamurun, suyun içinde... Gene babam TTK'da işçiydi, maaşı vardı, biz eve katkı olsun, kışın yakacak kömür olsun diye toplardık. Bazıları da topladıkları şilemleri kuruttuktan sonra satar, geçimini öyle sağlardı. Öyle bir yoksulluk vardı. (Kaçak Ocak Sahibi 1, 57 yaşında)

Merkez Lavuarından bantlarla gelen atık kömürlerin denize döküldüğü Balkaya burnu ve “Geri dönüşümcü kömür toplayıcıları.” 1980’li yıllar.

1990'lı yıllar Balkayası

90'lı yıllara gelindiğinde bu enformel geçimlik kömür toplayıcılığı aktivitesine ek olarak kaçak madencilik yapanların sayısı artmaya başlamıştır. Bu madenler genellikle kaçak madencilerin kendi evlerinin bahçesinde ya da yoğun olarak Çatalağzı, Kilimli ve Karadon'un dağlık ve ormanlık arazilerinde bulunmaktadır.

90'lı yıllarda TTK'da yeni işçi alımlarının durması ve reesen emeklilik uygulamasıyla kurumun küçülmesi başlamış, kentte iş alanlarının hızla azalmasına paralel şekilde kaçak ocaklar artmaya başlamıştır. Zira herkesin kendi bahçesinden kazıp çıkarabileceği bir kömür alternatifi bulunmaktadır. Görüşülen kaçak ocak sahiplerinin çoğu, çevresinden gördüğü kadarıyla ve bir kaçak ocak sahibinin yanında çalışmaya başlayarak, kendi çabalarıyla bu işi öğrenmiştir. İlk kaçak ocak sahipleri kentteki işsizlik ve ekonomik kriz koşulları nedeniyle bu işe girerken, kaçak madencilikteki hızlı ve büyük karların cazibesi birçok kişiyi bu illegal aktiviteye itmiştir. Bugün resmi rakamlar olmamasına karşın, kentte kaçak ocaklardan geçimini sağlayan nüfusun 15 bin olduğu tahmin edilmektedir.

Kaçak ocaklar, TTK madenleri ve taşeron madenlere göre çok ilkel bir yapıdadır ve çoğu neredeyse 150 yıl önceki metotlarla açılıp işletilmektedir. Ancak süreç içerisinde özel madencilik sermayesiyle ilişki kuran kaçak madenciler, daha modernize yöntemlerle kömür çıkarmaya ve kömürün dağıtım zincirinde bu sermayeyle kompleks ilişkilere girmeye başlamıştır. Bu bağlamda illegal madencilik ve legal madencilik arasındaki ayrım bulanıklaşmaya başlamış; bazı kaçak ocaklar, formel özel madencilik sermayesi için yeni birikim fırsatlarının olduğu bir alan haline gelmiştir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, kent yoksullarının kömür toplayıcılığı ve evinin bahçesinde kazdığı ocaklardan kömür çıkarmasıyla başlayan “basit meta üretimi”, süreç içerisinde karlı bir “kapitalist meta üretime” dönüşmüştür. Basit meta üretiminin amacı kar sağlamak değil, üreticinin kendi tüketim ihtiyaçlarını karşılamasıdır; yani üretici, kendi kullanımı için ürettiği ve tüketim fazlası olan hammaddeyi satarak, yerine pazardan tüketeceği malları satın almaktadır. Burada hem üretimin hem de değişimin amacı kullanımdır. Ancak kapitalist meta üretiminde artık niteliksel bir dönüşüm geçirerek sermaye haline gelmiş olan para, para-meta-para şeklinde devretmektedir; yani üreticinin amacı kendi ihtiyaçlarını karşılamak değil, kar etmektir. Marx, üreticinin mülkiyeti olan üretim ve tüketim araçlarının sermaye olmadığını ve bunların ancak işgücünün sömürüsüne ve boyunduruk altına alınmasına hizmet eden araçlar haline geldiği zaman sermaye olduklarını söylemektedir. Üretici kar etmek için para sermaye yatırıyor, yani dolaşım sonunda daha fazla para elde etmek için yatırım yapıp ücretli işgücü kullanarak üretimde bulunuyorsa, o zaman kapitalist meta üretiminden bahsedilebilir (Erdost, 1969: 42). Bu bağlamda kaçak ocak sahipleri, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı gibi tüm kamuya ait olan kaynaklardan ilkel birikimle elde ettikleri parayı, ücretli işçi çalıştıran ocaklara dönüşerek sermaye haline getirmişlerdir. Bu dönüşüm bağlamında kaçak ocak sahiplerinin sınıfsal konumlarını değerlendirmek gerekirse, basit meta üretimi yaparken “geleneksel küçük burjuvazi” saflarında

olmalarına karşın, kapitalist meta üretimine geçişle beraber “küçük kapitalist” haline geldikleri öne sürülebilir.

Üretim tarzı içindeki konumlanması bakımından geleneksel küçük burjuvazi, küçük ölçekli üretimle uğraşan ve küçük ölçekli mülkiyete sahip olanları; genellikle de kendi üretim araçlarına sahip ve bu araçlarla çalışan/kendi emeğini sömüren zanaatkârlar ve küçük aile işletmelerini içermektedir. Geleneksel küçük burjuvazi, ücretli emek çalıştırmadığı için kapitalist bir ekonomik sömürü yapmamaktadır. Bu nedenle literatürde ancak kapitalist formasyonda farklı üretim tarzlarının birlikte var olduğu durumda veya feodaliteden kapitalizme “geçiş” formu olarak görülen basit meta üretimi denilen bir üretim biçiminin olması durumunda kapitalist üretim tarzıyla ilişkili olarak görülmektedir. Yani her iki durumda da kapitalist sınıfın bir bileşeni olarak değil, “geçiş” sürecine ait bir form olarak düşünülmektedir (Poulantzas, 1974: 151-153; Yurtsever, 2016: 151, 153). Marx ve Engels (1848/2005: 145-146), kapitalist üretim tarzının hakim hale gelip genelleşmesiyle birlikte küçük burjuvazinin giderek yok olma eğilimine gireceğini; bir kısmının burjuvazinin saflarına dahil olurken, büyük kısmının proleterleşeceğini öngörmüştür. Küçük kapitalisti geleneksel küçük burjuvaziden ayıran ölçüt ise, kendi emeğini sömürmeye son verecek derecede başkasının artık-emeğine veya yarattığı artı değere el koymasındır ve bu nedenle kapitalist sınıfa mensup olarak görülmektedir (Yurtsever, 2016: 153).

Zonguldak’taki kaçak ocak sahipleri örneği göstermektedir ki, yarım yüzyıl devlet kapitalizminin hakim olduğu havzada, “geçiş” sürecine ait bir üretim formu olarak görülen ve kapitalist üretim tarzının hakim hale gelip genelleşmesiyle birlikte yok olma eğilimine gireceği iddia edilen basit meta üretimi yıllarca varlığını sürdürmüştü; kapitalizmin yeniden yapılanmasına paralel olarak havzada özel madencilik sermayesinin tekrar ortaya çıkışıyla birlikte, bu formel ekonomideki şirketlerin birikim krizine

kapitalistlerin bir çözümü olarak büyük oranda kapitalist meta üretimine dönüştürülmüştür.

4.3.3. Hedef: Taşeron Ocak Olma Hayali

Kaçak ocak işletmesinin kabaca 2 tipi arasında bir ayrım yapılabilir:

Birincisi, daha küçük ölçekli ve kendi sermayesini kendisi sağlayan bir kaçak ocak sahibinin yürüttüğü tünel açma operasyonlarıdır. Kaçak ocak açmak için en başta bir sermaye gerekmektedir. Bu sermaye, kömür damarına ulaşmak için gerekli enformel işgücünün ücretlerini ve direk ve rayların döşenmesi gibi gerekli teçhizatların maliyetlerini karşılamak için kullanılmaktadır. Zira ocağın açılmasının başlangıç aşamasında 4-5 ay veya daha fazla bir süre boyunca kömür damarına ulaşana kadar ocak sahibinin eline hiç para geçmemektedir. Birinci tip kaçak madenlerde sermaye, kaçak madeni açan girişimci tarafından karşılanmaktadır. Ocağın ilerletilmesi için sermaye kalmadığı zaman ise ocak sahibi ya batmakta ve ocağını satılığa çıkarmakta, ya da ikinci tipte anlatılacağı gibi ocağa sermaye sağlayacak bir ortak edinmektedir. Bir kaçak ocak sahibi batıp ocağını sattığı durumda ise genellikle her şeye yeniden başlamakta ve tekrar birikim yapmak üzere kaçak madenlerde ücretli istihdama katılmak zorunda kalmaktadır.

Babam 1967 doğumlu. Evlendiğinde işi yokmuş sigortalı. Onun babası TTK'da şoförmüş ama işe sokamamış. Herkesin bahçesinden kazıp çıkarabileceği bir kömür alternatifi var. Arkadaşlarından, çevresinden gördüğü kadarıyla, birinin yanında çalışmakla, kendi çabalarıyla başlıyor. Önceleri markette, kahvede vs. çalışırken, evlendikten sonra bütçeyi genişletmek için ocak işine girmiş. 93 yılında girmiş. O zamandan bu yana başka bir işte çalışmamış... Babam başka ocakçının yanında çalışmıyor, kendi kendinin patronu. Genelde bu kaçak ocak işini yapanlar da zaten kendim patron olayım, para benim elimde dönsün istiyorlar. İşçilerim olsun, yani kendileri bir kurum oluşturuyorlar. Kendi proleterlerim olsun diye uğraşıyorlar galiba. Babamda da bir patronluk aşkı var biraz. Normalde başkasının yanında çalışsa, sigortaya girmese bile, yani başka bir kaçak ocakta çalışsa daha çok para kazanacak. Böyle daha çok kaybediyor aslında.

Çünkü battığı zaman, baş batıyor. İşçilere de para vermek zorunda. Para yokken para vermek de zor oluyor. (Kaçak Madenci 1, 24 yaşında kadın)

İkincisi, dışarıdan bir finansörün de dahil olduğu görece daha büyük tünel açma operasyonlarıdır. Kaçak maden sahibinin kömür damarına ulaşmak için yeterli sermayesinin kalmadığı noktada, bu finansörler madencilik aletleri, çuvalar, jeneratör, su pompası, vagon rayları, direkler, işgücü için gıda ve ücret gibi temel ekipmanlar için sermaye sağlamaktadır. Örneğin yapılan görüşmelerden birinde, Karadon'daki bir kaçak madende bir devlet memurunun kaçak ocağa finansman sağlamak üzere ortak olduğu ve satılan kömürden kar payı aldığı bilgisi verilmiştir. Ancak ortak pay verilecek kişi genellikle ocak sahibinin güvendiği tanıdık biri olabilir. Bu durum hem geçimlik olarak yapılan küçük ölçekli kaçak madencilik ile daha kapitalize orta ölçekli kaçak madencilik operasyonları arasında; hem de kaçak maden girişimcileri ile büyük bir sömürüye maruz kalan işgücü arasında artan bir farklılaşmaya neden olmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli kaçak ocak sahipleri, çıkardıkları kömürü TTK ve redevanslı sahalardeki özel maden şirketlerinin ürettiği kömürün yarı fiyatına satmaktadır. Kömürün başlıca müşterisi ise hem redevans sahibi madencilik şirketleri ve onların taşeronları, hem de kentteki küçük işletmeler, yoksul haneler, apartmanlar ve ilçelerde bulunan köylerdir. Ocaklar kentteki ve köylerdeki hanelere ve küçük işletmelere dağıtım yaparak aslında pazar talebindeki küçük nişleri doldurmaktadır. Önce kaçak ocakla başlayıp, zamanla sermaye biriktirerek sigortalı işçi çalıştıran ve ruhsatlı bir taşeron ocak olmak ise bütün kaçak madencilerin rüyasıdır. Sigortalı işçi bir maliyet unsuru olduğu için ilk başta bu istek mantıksız gibi görünebilir. Ancak kaçak ocak sahiplerinin önünde zengin olmaya giden yolun önce taşeron, sonra da büyük özel sektör ocağı olmaktan geçtiğini gösteren örnekler vardır. Örneğin kent burjuvazisinin en büyük sermayedarlarından biri olan Demirler ailesi, kaçak ocakçıların birincil rol modelidir.³¹

---

³¹ TTK'da çalışan maden işçisi Hüseyin Demir'in oğulları küçük yaşlarından itibaren evlerinin önünde açtıkları kaçak ocakta yakacak ihtiyaçlarını karşılamak için kömür çıkarmaya başlamışlardır. 1989 yılından

Ben ilk ocağı 1995 yılında açtım. Amacım ruhsatlı taşeron ocak olmak... Kömürü kentte kömür yakan evlere, apartmanlara, Çaycuma'da köylere satıyoruz. Yoksullar hep bizden alıyor. Bu ocaklar hep onlar sayesinde ayakta... Kömürde çok para var. Gerçekten iyi bir damar yakalarsan. Öbür türlü bir memuriyete girsen, asgari ücretle çalışsan hiçbir borcunu karşılayamayacaksın. Ama burada bir anda bir sürü para gelebiliyor. Belki de bir yılda, iki yılda kazandığını bir anda alıyorsun eline... Bundan zengin olanlar var. Son model jipleri, evleri olanlar var. Taşeron olanlar var, işçileri sigortalı oluyor. Demirler var mesela çok zengin oldular, yatları katları var.

(Kaçak Ocak Sahibi 1, 57 yaşında)

Marx'ın (1867/2011), gasp ve zor gücüyle yapılan ilkel birikim tartışmasının, elitlerin tutumluluğu sayesinde üretilmiş olan sermaye hakkındaki burjuva mitolojilerini yapı söküme uğrattığı gibi, havzadaki kömüre hücum ve müştereklerin gaspı süreci, zenginliğin nasıl tutumlulukla değil de ortak kaynaklara el koyarak üretildiğinin çok açık bir örneğidir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Zonguldak'ta geçinmek ve birikim amaçlı olmak üzere iki tür kaçak ocak işletmeciliği mevcuttur. Kentteki insanları kaçak madencilğe iten faktörler geçim sıkıntısı olabileceği gibi, bu sektördeki hızlı ve büyük karların cazibesidir. Lloyd (1984: 91), Üçüncü Dünyada kenar mahallelerdeki yoksulların, eski yoksulluk kültürü literatüründe egemen olan ikincil konumunu kabul eden, sınıfsal olarak yükselme umudu ve hedefi olmayan Batılı işçi sınıfı erkeği stereotipiyle tezatlığından bahsetmektedir. Zira periferideki büyük enformel sektör, kendi girişimini başlatmak için yeterli birikimi yapma şansı elde edenlere, kendi kendinin patronu olmak ve ilerleme için fırsatlar sunmaktadır. Benzer şekilde Zonguldak örneğinde de formel ücretli istihdam kapılarının kendileri için kapalı olduğu koşullarda hiçbir sosyal güvenlik korumasına ve istikrarlı bir gelire sahip olmayan kaçak ocak

---

İtibaren özel ocakların faaliyete geçmesiyle ise bu alana yatırım yapmış ve 1992 yılında Demir Madencilik Şirketi'ni kurarak TTK'nın ihale ettiği 24 sahadan 4 maden ocağının işletme hakkını almışlardır. Bugün şirketin kendine bağlı birçok taşeron madencilik firması vardır ve inşaat ve yerel medya gibi farklı sektörlerde faaliyetleri bulunmaktadır (Ereğli Hakimiyet, 2008).

sahipleri, kurtuluşu ve sınıf atlama olanağını sadece enformel girişimciler olmakta bulunmaktadır. Ancak bu sektördeki girişimler arasında rekabet şiddetlidir ve artan sayıda kaçak ocak sahibinin türemesi, gelirleri azaltmaktadır. Yine de Lloyd'un (1984: 93) dediği gibi istatistiksel realiteler, (Demirler ailesi örneği gibi) istisnai olarak başarılı olan ve aynı yolu takip etmek için diğerlerine ilham veren kişilerin hikâyesiyle göz ardı edilmektedir. Enformel girişimciler, kariyer merdiveninde yükselmek için kendileri için kentteki tek fırsatı değerlendirmeye çalışmaktadırlar.

4.3.4. Müştereklerin Gaspı ve Sermayeye Dönüştürülmesi

Marx, Kapital'in birinci cildinde (1867/2011), metaların ve artı değerın kapitalist toplumda üretilmesi üzerine yüzlerce sayfa yazdıktan sonra, kapitalist birikimi mümkün kılan ilk süreci oluşturan artığın kökenini düşünmeye dönmüş ve bu süreci "ilkel birikim" olarak adlandırmıştır. Marx için ilkel birikim, eski üretim ve geçim araçlarını sermayeye ve üreticileri ücretli işçilere dönüştüren; üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasını içeren tarihsel bir süreçtir. Bu ayrılığın araçları şiddet eylemleri, hırsızlık, yasalar vasıtasıyla müştereklerin çitlenmesi ve zora dayalı/güç kullanarak müştereklerin gasp edilmesidir. İlkel birikimi tartışırken hem ironik hem de diyalektiktir; sermayenin elitlerin tutumluluğu vasıtasıyla üretildiği hakkındaki burjuva mitolojilerini yapı sökümü uğrattırken ironiktir; bu şiddetli gaspı, insanlığın imkânlarının gelişmesi için zorunlu gören bakış açısıyla ise diyalektiktir. Tarihsel olarak aşamalı bir gelişme süreci vizyonuna sahiptir ve ilkel birikim devrimci özneler olarak kentsel endüstri işçilerini ortaya çıkarmıştır (Glassman, 2006: 610).

Bu tanımlı temel alan Marksist gelenekte ilkel birikim, prekapitalist toplumsal ilişkilerden kapitalist toplumsal ilişkilere tarihsel bir geçiş dönemi olarak spesifik bir zaman dilimi olarak görülmüştür. İlk olarak Rosa Luxemburg (1913/2004) ilkel birikimin kapitalizmin şafağındaki ayrı bir dönem olduğu şeklindeki geleneksel görüşü reddetmiş; emperyalist merkezlerdeki kapitalizmin, yeni coğrafyaları egemenliği altına alarak kendi

genişletilmiş yeniden üretimini sağladığını söyleyerek kapitalist ilişkiler ve ilkel birikimin eş zamanlı olduğu iddiasını öne sürmüştür. Luxemburg'a göre kapitalist sermaye birikimi artı değerini gerçekleştirmek için sürekli yeni pazarların açılmasına ihtiyaç duymaktadır ve bu nedenle ilkel birikim aslında kapitalist birikimin sürekli krize girmesinin bir sonucu olarak devam eden bir süreçtir. Bu argüman, Marx'ın ortaya koyduğu gibi ilkel birikimle üreticinin kendi üretim araçlarından ayrılmasıyla kapitalist toplumsal ilişkiler ve ücretli emeğin ortaya çıktığını; ancak kapitalist birikimin sürekli olarak, insanın üretici pratiğinin kendi araçlarından ayrılmasını yeniden üretmesine dayandığını ve bunun kapitalist sömürünün ön koşulu olduğunu gündeme getiren düşünürlerin de çıkış noktasıdır. Marx'ın ilkel birikim tasviri onu belirli bir zamanda statik ve hareketsiz yapmış gibi görünmesine rağmen, birçok araştırmacı farklı gerekçelerle ilkel birikimin günümüze kadar devam eden bir süreç olduğunu tartışmaktadır (De Angelis, 1999; Moore, 2004; Glassman, 2006; Harvey, 2003).

Harvey, *Yeni Emperyalizm*'de (2003: 157-158), Fordist çağın sonundan bu yana sermayenin yaşadığı yapısal aşırı birikim probleminin üstesinden gelmek için “mülksüzleştirerek birikim” olarak adlandırdığı çağdaş ilkel birikim metotlarına başvurduğundan bahsetmektedir. Bu çağdaş ilkel birikim metotlarından biri de özelleştirmedir. Özelleştirme, kamu mülkiyetinin özel sermayeye tahsisi ve proleterleştirme için kapitalistlere yeni dünyalar imal eden formlardan biridir. Neoliberal hareketin özelleştirme dalgası Thatcher İngiltere'sinde başlamış, daha sonra Reagan başkanlığındaki ABD'ye ve IMF, DB ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi organizasyonlar vasıtasıyla dünyanın periferisine empoze edilmiştir.

De Angelis (1999: Bölüm 3.3), Marx'ın ilkel birikimi kapitalist gelişmenin sadece tarihsel bir evresi olarak değil, kapitalist üretim ilişkileri için temel ontolojik koşulu oluşturan bir süreç olarak gördüğünü iddia etmektedir. Düşünür, ilkel birikim ve genişletilmiş yeniden üretim arasındaki ontolojik bağlantıya odaklanmakta; üreticilerin

üretim araçlarından ayrılmasının hem ilkel birikim hem de kapitalist birikimin ortak bir karakteri olduğunu düşünmektedir. Bu mantıkla yaklaşıldığında birikim, ilkel birikimden başka bir şey değildir (De Angelis, 1999: Bölüm 3.1 ve 3.2). Dolayısıyla ilkel birikimin modern kapitalist toplumların sürekli bir unsuru olduğu; kapitalizmin krizlere eğilimi olduğu için kapitalist istikrar adına, gaspla artığın yeniden yaratılması için sürekli ilkel birikime ihtiyacı olduğu ve bugünkü olgun kapitalist sistemde de ilkel birikimin, sistemin devamlılığını sağlamak adına zorunlu olarak yapıldığı sonucuna varmaktadır (De Angelis, 1999: Bölüm 2).

De Angelis (1999: Bölüm 3.4), Marx'ın tezini tekrarlamaktadır: İşçiler üzerinde kapitalist egemenlik ekonomik ilişkilerin “sessiz baskısı/zorlaması” ile yapılırken, üreticilerin üretim araçlarından ayrılması belirli toplumsal sınıflar ve devlet gibi “doğrudan ekstra-ekonomik güçler” vasıtasıyla yapılmaktadır. Dolayısıyla ilkel birikimin süreklilik karakterini vurgularken, üreticilerin üretim araçlarından ayrılması sürecinde sınıf mücadelesinin rolüne dikkat çekmektedir.

İlki, ilkel birikim üreticiler ve üretim araçları arasındaki ayrımın ex-novo (yeni baştan) üretimidir ve bundan dolayı belirli koşullarda bir stratejiyi temsil etmektedir... İkincisi, bu toplumsal süreç veya strateji farklı formlar alabilir (De Angelis, 1999: Bölüm 5.2).

Bu anlamda ilkel birikim çeşitli formlar alarak kapitalist üretim biçiminin yeniden üretilmesi ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Örneğin üreticilerin topraktan ayrılması, toprağın ve doğal kaynakların özelleştirilmesi, ortak mülkiyet kaynaklarının pazarlanabilir metalara dönüştürülmesi ve pazar dışındaki geçimlik yolların yıkımı ilkel birikim formlarından bazılarıdır ve bunlar neoliberal gelişme sürecinde de meydana gelmektedir. Harvey'in (2003: 137; 2004: 35) “mülsüzleştirerek birikim” olarak tanımladığı ve kapitalizmin kriz evresinde sermayenin kapitalist yeniden üretimi geri yoluna koymak için ortak mülkiyete el koyarak ve proleterleştirerek yaptığı ilkel birikimi, De Angelis (2001: 19) “yeni çitlemeler” olarak adlandırmaktadır.

Polanyi tamamen farklı terimler kullanarak pazar ekonomisinin özünde bulunan çelişkilerin kaçınılmaz şekilde krizlere yol açtığını vurgulamış ve “çift yönlü hareket” kavramıyla bu konuyu açıklamıştır. Bu hareketin bir tarafında kontrolsüz şekilde genişleyerek toplumun varlığını tehdit eden bir pazar hareketi, diğer tarafından ise çeşitli kurumlar ve mekanizmalar yaratarak pazarın zararlı etkilerinden kendisini korumak için toplumun doğasında bulunan bir eğilim vardır. Polanyi için ilkel birikimin sürekliliği, pazar ekonomisinin işlemesine engel olması nedeniyle toplumu korumak için geliştirilmiş bu kurumlar ve mekanizmaları parçalamak üzere tasarlanmış stratejiler ve süreçlerdir. İşçi sınıfı mücadeleleri, sömürüyü sınırlandırmak için kapitalist üretim ilişkilerinin sürekli bir unsuru olarak vardır ve bu nedenle sermaye, kendi birikim temellerini yeniden yaratmak için sürekli olarak ilkel birikim stratejilerine girişmektedir (aktaran De Angelis, 1999: Bölüm 5.2).

Moore (2004: 88), Üçüncü Dünya ülkelerinde Soğuk Savaş dönemi boyunca uygulanan devletçi ekonominin eş zamanlı olarak ilkel birikimi hem itmiş hem de yumuşatmış olduğunu söylemektedir. Ancak neoliberallerin Üçüncü Dünya ülkelerini devletin arka planda kalmasıyla ve yabancı ticaret ve yatırımların teşvik edilmesiyle “kalkış” (take-off) evresine geçebileceklerine ikna etmesinin ardından, bu ülkelerin “Üçüncü Dünyanın ikinci çağı” dediği yeni bir ilkel birikim evresine geçtiğini öne sürmektedir.

İlkel birikim bugün benzer araçlarla ama farklı dinamikler içinde tekerrür etmektedir. Bir devlet girişimi olarak TTK'nın tasarrufunda olan ocakların özelleştirilmesi, ortak mülkiyet hakkının özel sermayeye tahsisi anlamına gelmektedir. Çünkü devletin sahip olduğu kamu mülkünden elde edilen gelir kamu yararı içinken, özel sermayenin elde ettiği gelir bireysel kazanç içindir. Zonguldak örneğinde kaçak madencilik fenomeni ve kaçak madenlerdeki emekle ilişkili olarak ilkel birikim tartışması, (1) mülksüzleştirerek birikim/müştereklerin çitlenmesi ve (2) sermayenin gereksinim duyduğu kayıt dışı, esnek ve güvencesiz emek formunun oluşturulması açısından iki bağlamda ele alınabilir.

Yönetici elit için emeği kontrol etmek, en az mülkiyeti kontrol etmek kadar önemlidir. Mülksüzleştirme veya çitlemenin kilit özelliği, ücretlerin düşük tutulması için işçilerin ücretli emeğe alternatifler bulmasına engel olmaktır. Çünkü kapitalizmde kar ve rekabet, yedek işgücü ordusunun varlığına ve çalıştırılmasına dayanmaktadır (Brass, 2010: 24). Wallerstein, kapitalistlerin her zaman emeğin toplumsal yeniden üretiminin bütün maliyetlerini ödemek zorunda kalmamak için işgücünün tamamen proleterleşmesini engelleyecek önlemler aldığına dikkat çekmiş; dünya çapında proleterleşmiş işgücünün toplam yüzdesinin her zaman oldukça küçük kaldığını ve aslında kapitalizmin proleter emeğe olduğu kadar, proleter olmayan ve yarı-proleter emeğin sürdürülmesine de dayandığını iddia etmiştir (Glassman, 2006: 613).

Formel anlamda kapitalist olmayan bir üretim biçimi olarak kaçak madenciliğin parazitleştirilmesi ve değer üretimi, kapitalizmin bahsedilen bu özelliğiyle ilgilidir. Bu örnek, bütün kapitalistlerin formel olarak kapitalist olmayan üretim ilişkilerini ortadan kaldırmak istemeyeceğini; zira böylesi sektörlerin onlara, yeniden üretiminin tüm maliyetlerini karşılamak zorunda kalmayacakları sömürülebilir bir iş gücü sağladığını göstermektedir. Onlar için yedek işgücü ordusu ve bu ordu içinde emeğini metalaştıracakları kayıt dışı ve güvencesiz işçileri sağlayan şey sadece soyut pazar güçleri değil, “ekstra-ekonomik” araçlardır. Zonguldak örneğinde bu kaçak ucuz maden emeğini ortaya çıkaran ekstra-ekonomik araç, özelleştirilmiştir. Bu da birikimin sürdürülmesi için sermaye ve emek arasındaki sınıf mücadelesinde, devletin sermayenin lehine çıkardığı yasalarla ekstra ekonomik araçların bir uygulayıcısı olduğunu göstermektedir.

Kaçak madencilik ilk yapılmaya başlandığı yıllarda kent yoksulları için geçimlik bir sektördür. Süreç içerisinde proto-kapitalistlere benzer şekilde bazı kaçak ocak sahipleri, devletin ve özel sermayenin egemenlik alanı içinde bulunan kaynakları metalaştırmaya başlayarak kendileri için ilk sermaye birikimini yaratmakta başarılı olmuştur. Ancak eski üretim formlarının yıkılması ve yenilerinin yaratılma sürecinde egemen sınıflar

kendilerine alternatif veya karşıt olarak çıkan her şeyi birikime çevirme kabiliyetine sahiptir. Bugün kaçak ocaklar sadece geçimlik bir sektör değildir ve kaçak ocak sahiplerinin büyük kısmı, özel madencilik şirketlerini kayıt dışı ve güvencesiz emeğin çıkardığı ucuz kömürle sübvans eden emek aracılarına dönüşmüştür.

Kimisi, çok az bir kesimdir bu, para kazanayım diyor. Zaten onların bir geliri oluyor, arada bir ek gelir daha eklensin, zaten yorulmayacağım diyor. Ama diğer kesim, yani bu işe böyle aşkla bağlanan kesim bir an önce zengin olmak istiyor... Kendilerini ve birbirlerini hırsız olarak görmüyorlar. Hak görüyorlar bir nevi. O bulmuş, bir şekilde ekmeğini çıkarmayı başarmış... Benim arazim değil ama orası boş bir arazi diyor. Zaten dağ burası, kimsenin değil diyor. (Kaçak Madenci 1, 24 yaşında kadın)

Bu ilk birikim sürecinde kaçak ocak sahiplerinin kendi aralarında büyük bir rekabet vardır ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir tünel girişinin çok sayıda tünele dallandığı durumlar, tünel işletmecileri arasında tartışmalara neden olmaktadır. Ocak sahipleri birbirlerinin kömür damarına girdiği zaman bu tartışmalar başlamakta ve damar üzerinde hak talep edilmektedir. Kaçak ocaklar arasındaki bu rekabet, 19. yüzyılda Kuzey Amerika'daki ilkel birikim sürecinde altına hücum evresindeki gibi, karların yüksek hızda olduğu birikim fırsatları için kaotik bir mücadeleye dönüşmektedir (Clay ve Wright, 2005: 156). Yerel medyada bu rekabetin, kırsaldaki kan davalarına yol açan su ve toprak mülkiyeti üzerine tartışmalar gibi, ölümlerle sonuçlanan kavgalara neden olduğuna dair birçok habere rastlanmaktadır.

Kaçak ocağın sürekli gözetim altında olması gerekiyor. Mesela bir gece uyanıp ansızın gitmen gerekebiliyor. Bir de şöyle bir durum var, ocağını biliyorlar, aletlerin falan varsa, ya da direkler, ya da o gün çıkarılan kömür oradaysa, onların kollanması gerekiyor. Yoksa çalıyorlar. O yüzden onları hep ormana saklıyoruz. Mesela benim hiltimi³² çalmışlardı. Baya yarı mekanize çalışıyordum... Aletlerini, malzemelerini çaldıkları zaman, yenisini bulana kadar ilerleyemiyorsun. Diğer ocağcı o sürede damara ulaşırsa ne

³² Hilti, madenlerde kırma ve delme işlemi yapan darbeli matkap aletinin markasıdır. Halk dilinde marka adı, aletin adı olarak kullanılmaktadır.

var ne yok çıkarıp gidiyor zaten. Yani baya rekabet var, orman kanunları geçerli. Kapanın elinde kalıyor. (Kaçak Ocak Sahibi 2, 55 yaşında)

Ardında bir kömür damarının olduğu bilinen bir kaçak ocak açmak ve onu büyütmek için sermaye yatırmak da riskli değildir. Zira kamunun tasarrufunda bulunan alanlarda olsa da, bu ocakların alım-satımları da yapılmaktadır. Dağda ormanlık arazilerde açılmış, belli bir emek ve sermaye sarf edilmiş ve arkasında kömür damarının olduğu bilinen, ancak ocak sahibinin tüneli ilerletmek için yeterli sermayeyi veya ortağı bulamadığı durumlarda bu ocaklar satılığa çıkarılmaktadır. Örneğin araştırmanın yürütüldüğü esnada acilen satılmak istenen bir ocak için 150 bin Lira bedel istendiği görülmüştür ve bu fiyatın ocağın acilen satılık olması nedeniyle düşük bir bedel olduğu öğrenilmiştir. Genel olarak ocağın fiyatını belirleyen şey ise tünelin ilerlenen metre başı mesafesi ve arkasındaki kömür damarının tahmini büyüklüğüdür.

Ocak alım satımları çok oluyor. Mesela o kadar emek sarf ettim, para yatırdım bir ocağa. Aslında damar vardı arkasında, kömür geleceğini biliyordum ama elimde bütçe kalmamıştı. İyi para kazanmış başka zengin kaçak ocakçıya sattım. 150 milyara sattım ki bu az bir fiyat. Hani acele ev satarlar ya, acilen satılık fiyatıydı bu. Ucuza gitti, çünkü orada çok büyük bir damar vardı. Bazıları metre başına da satıyor, yani girilebilecek damara yaklaşılmışsa ona göre fiyat biçiyor. (Kaçak Ocak Sahibi 2, 55 yaşında)

4.3.5. Kaçak Ocaklarda Emek

Kaçak ocaklarda çalışan emeğin büyük kısmını eğitimini tamamlayamamış ve alternatif iş bulamamış gençler oluşturmaktadır. Bunların arasında 16-17 yaşlarında çocuk işçiler de bulunmaktadır. Örneğin Karadon'da Kırat Mahallesi çevresinde neredeyse bütün gençler kaçak ocaklarda çalışmaktadır. Bu gençlerin çoğu liseyi okumamış veya okulu bırakmış ve iş bulamamış gençlerdir. Ayrıca tarımsal üretimden tamamen kopmuş veya ek gelir elde etmek amacıyla Çaycuma'nın köylerinden Karadon'a gelen işçiler bulunmaktadır. Köylü olup da kaçak ocak sahibi olan yoktur. Bazı ocaklarda Suriyeli mülteciler de çalışmaktadır. Bir işten emekli olmuş, ancak geçim sıkıntısı çekenler de bu

ocaklarda çalışabilmektedir. Bu tür emekli maaşı olan işçiler, ocak sahibinin sermayeye ihtiyacı olduğu zaman kredi çekerek maddi destek sağlama işlevi de görmektedir. Erkekler madende kazmacı, vagoncu ve ekip lideri olarak kömür çıkarım operasyonlarında yer alırken; bazı ocaklarda ocak sahibinin eşleri ve çocukları da iş gücüne dahil olmaktadır ve kadınlar genelde işçilerin yemek yedikleri, ısındıkları, dinlendikleri mekânda yemek yapma gibi hizmet aşamalarında çalışmaktadır.

Daha profesyonel yapanlar kendi toprağında değil, Karadon'da dağlarda yapıyor. Kırat tarafında. Burada yakınımızda bir ocak var mesela ve bu mahallenin gençleri, hani bu liseyi okumamış, ya da liseye gitmiş de sınıfta kalmış okulu bırakmış, üniversiteye başlayıp okulu bırakmış, iş yapamayacağını düşünen tüm gençler, o bir kişinin işlettiği ocakta toplanıyor, çalışıyor... Herkesin farkında olduğu ama kimsenin söylemediği çok büyük bir sektör. Aslında devlet bize yardım etse, çok büyük bir sektör. Çünkü kendi kendimize uğraşıyoruz, kendi gelirimizi kendimiz oluşturuyoruz. Kendi malzemelerimizi kendimiz alıyoruz gerekirse ormanlardan falan. Ormaniyecilerle pek aramız iyi değildir. Çünkü ormanı kesip direk falan yapıyoruz. (Kaçak Madenci 2, 28 yaşında)

Yeraltı ekonomisi, devlet tarafından uygulanan koruyucu yaptırımların dışında işlediğinden dolayı enformel kontrol mekanizmalarına bağımlıdır. Bu mekanizmalar, emek pazarında bilgi akışını sağlayan ve işvereni “güvenilir” emek arzına ulaştıran bir dizi sosyal bağlantı, kişisel ve akrabalık bağlarından oluşmaktadır. Enformel bir ekonomide “kimi tanıdığın, ne bildiğin kadar önemlidir” (Pahl’dan aktaran Weiss, 1987: 229). Dolayısıyla yeraltı ekonomisi açık bir pazar değildir; işgücünü kişisel tavsiyeye göre seçmektedir. Gizli/kayıt dışı üretim ilişkileri, kişisel ağlar içinde yapıldığı derecede “güvenilir” katılımcılarla sürdürülmekte ve böylece işverenlerin ihbar edilmesi riskine karşı önlem alınmaktadır (Weiss, 1987: 229). Kaçak ocakta bir iş, genelde kahve gibi mahallenin erkeklerinin toplandığı ve herkesin birbirini tanıdığı mekânlarda bulunmaktadır. Kaçak ocakta işçi olarak çalışmak için iş arayan biri ya kaçak ocaklarda çalışan tanıdığı usta ve işçiler vasıtasıyla, ya da kahvede haber salarak iş bulmaktadır.

Dışarıdan yabancı ve tanınmayan biri, tanıdık birinin referansı olmaksızın işe alınmamaktadır ve işe alım sürecinde güven önemlidir. Genelde başka bir kaçak ocakta çalışan bir işçinin ocak sahibiyle anlaşamadığı veya parasını alamadığı durumda başka bir kaçak ocağa çalışmak üzere geçmesi gibi bir işgücü döngüsü bulunmaktadır. Dolayısıyla kaçak madencilik sektörü içinde sürekli iyi iş fırsatları kollamak için farklı işverenlerle ve farklı kaçak madencilik alanları arasında hareket eden büyük bir madenci grubu vardır.

Kaçak ocak operasyonlarının boyutuna ve mevcut sermayeye/ocağın bütçesine bağlı olarak çalıştırılan kaçak maden işçisi sayısı değişmektedir. Çünkü işçilere “teri soğumadan parasını verme” gibi bir gelenek bulunmaktadır. Küçük ölçekli bir kaçak ocakta genellikle ortalama 4-5 kişi çalışmaktadır. İş gücü, bir ekip lideri eşliğinde tüneli açma ve kömürü çıkarma işini yapan madenci grubu olarak organize olmaktadır. Kömürün çok çıktığı dönemlerde bu ocaklarda gündüz ve gece olmak üzere vardiya da yapılmaktadır ve bir vardiyada yine ortalama 5 kişi çalışmaktadır.

Kaçak maden işçilerini işe alma ve disipline etme sürecinde ekip liderinin rolü önemlidir. Her madenci grubuna bir ekip lideri tarafından başkanlık edilmektedir. Bu lider genellikle diğer madencilerin saygı duyduğu, onları komuta eden deneyimli bir madencidir. Temel görevleri, ekip birliğini ve bütünlüğünü sağlayarak ve işçilerin tembellik etmesini önleyerek, tünel kazma ve kömür çıkarma operasyonunu organize etmek ve işgücünü gözetlemekle ilgilidir. Ekip lideri ayrıca, emeğin işe alımında da kilit bir görevlidir. Gelen işçi işi usta-çırak usulü ekip liderinden öğrenmektedir. Araştırma sırasında kaçak ocak sahibinin gözü ve kulağı gibi hareket eden, genellikle şiddet uygulamalarıyla ünlü ve işçileri disipline etmek için fiziksel güç kullanmaktan çekinmeyen geleneksel tarzda dayı başılık sistemine ise rastlanmamıştır.

Kaçak madenciler bu ocaklarda 150 yıl öncede kalmış koşullarda çalışmaktadır. Yerel basında sık sık kaçak ocaklardaki kaza haberleri çıkmasına rağmen, görüşülen kaçak

madenciler ulusal basında görünmez olan bu sektördeki ölüm ve sakatlanma oranlarının oldukça yüksek olduğunu söylemişlerdir. Ancak yapılan işin doğası gereği bunlar kayıtlara geçmemektedir. Kaza durumunda hayatını kaybeden kaçak maden işçileri kayıtlara genelde ocak sahibi olarak geçirilmektedir.

Pek bir önlemimiz yok. Bir kere havalandırma olmaz bu ocaklarda. Çünkü havalandırma sistemi kurmak maliyetli bir iştir ve teknolojik yatırım gerektirir. Özel kıyafet olarak işte evde eskimişleri kıyafetleri giyiyoruz. Bir çizme var, hatta TTK'lıların çizmelerini alıyoruz. TTK'lı giymiyor o çizmeyi. Çünkü o çizmelerin ön kısmında ayağa taş düştüğünde parmaklar kırılmasın diye bir demir var. O da giydiklerinde ayaklarını vuruyormuş. Onları alıp giyiyoruz. Öle baret falan yok, kafa lambası kullanıyoruz. Kullansan da burada bir çökme olduğu zaman kurtarmaz zaten. (Kaçak Madenci 3, 31 yaşında)

Ben vagoncu olarak çalışıyorum. Vagonların gel gitlerini sağlıyorum. Ocak kazılıp uzadıkça, yani artık yol belli bir seviyeye geldikten sonra elle çıkıyor kömür. O yüzden vagonlara doldurman gerekiyor. Onun için ray döşüyorsun, onun sistemini bağıyorsun... Ocak kazılıp damar çıkarıldıktan sonra o direkleri, yolları falan sökeriz. Sökülenleri de evde sobada yakarak değerlendiririz... Eski çalıştığım ocakta da vagoncuydum. Orada kaza geçirdim. Halat kopunca vagonların arasına sıkıştım. Bacağım, kolum kırıldı. Ocak sahibi her hafta ziyaret etti, para verdi. İyileştikten sonra da işte burada girdim. (Kaçak Madenci 4, 33 yaşında)

Çıkarılan kömürler ocakların önünde paketlenmek üzere istiflenmektedir ve yeterince kömür biriktikten sonra ocak önlerinde paketleme işi yapılmaktadır. Kömürleri çuvallara doldurma ve dikme işlemini yapacak olan daha vasıfsız bir işgücü gündelik olarak kiralanmakta ve doldurarak diktikleri her çuval için parça başı ücret almaktadır. Karadon'da bu işi yapan ve hiyerarşinin en altındaki işçilerin büyük kısmı Roman kadınlardır. Kaçak ocağa kömür siparişi geldiği zaman, Roman mahallesinden gelen kadınlar kömür çuvallarını hazırlamakta ve geçimlerini bu işle sağlamaktadır.

Kentteki Romanlar, ekonomik ve kültürel olarak dışlanmış bir gruptur. Sanayisizleşme sürecinin etkisiyle Roman mahallelerinde de kitlesel bir işsizlik hakim olmuştur. Önceki kuşağın bir kısmı TTK'da çalışmış ve emekli olmuş; bir kısmı ise kömür tevzi yerlerinden kamyonlara kömür yükleyerek, hamallık yaparak geçimini sağlamıştır. Ayrıca kömür trenlerinden dökülen kömürleri toplayıp satarak gelir elde etmişlerdir. Bugün ise Roman mahallelerinde oturanların büyük kısmı hurdacılık ve atık kâğıt toplayıcılığı yapmakta; küçük bir kısmı ise güvencesiz ve süreksiz işlerde yevmiye karşılığı çalışmakta; halde, limanda, inşaatlarda hamallık yapmaktadır. Ayrıca bu süreçte Roman mahallelerinde yaşanan istihdam ve geçim sorunları nedeniyle bir çeteleşme ve mafyalaşma ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ekonomik dışlanma bir nevi kültürel dışlanmayı da beslemiştir. Kentte Romanlar hakkında negatif bir imaj/stigma vardır. Bu imaj Romanların toplumsal konumunu sarsmaktadır ve yaşadıkları toplumsal dışlanmaya tepki olarak kendi mahallelerinde içine kapalı topluluklar haline gelmişlerdir. Portes ve Böröcz (1988: 21-22), enformel girişimlerde en fazla ırksal veya etnik gruplar bulunduğunu; belirli gruplara negatif stereo-tipler atfedilmesi sonucu oluşan toplumsal varoluşlarının, onların güvencesiz ve çok düşük ücretler karşılığı çalışmayı kabul etmesini kolaylaştırdığını ve böylece onları enformelliğe ittiğini belirtmektedir. Yani enformel sektör, toplumsal olarak uygulanan ayrımcılığı, emeğin karşılığının normal koşullardaki karşılığının daha azını ödeyerek ekonomik bir sürece dönüştürmektedir. Sway (1988: 122), Romanların işbölümünde cinsiyet ayrımından kaçındığını, geniş ailenin tüm üyelerinin ekonomik fırsat potansiyelini maksimize etmeye gerek duyduğundan işleri paylaştığını öne sürmektedir. Roman kadınlar geçmişte kömür tevzi yerlerinden kamyonlara kömür yükleme işinde kocalarıyla beraber çalışmıştır. Bugün de çalışan tüm Roman kadınlar, enformel ekonomi içinde gündelik gelir elde etmekte; genelde hurda ve atık kâğıt toplama işini yapmaktadır. Erkeklik kültürünün egemen olduğu bir alan olarak kaçak enformel madencilik hiyerarşisinin en altında da onlar çalışmaktadır.

Kaçak ocaklarda dikkat çeken bir mesele de, emekli kaçak madencilerin kredi çekerek ocak patronlarına sundukları ekonomik destektir. Bu ilk başta gönüllü ve karşılıklı faydaları olan bir fenomen gibi görülmesine karşın, emeğin özgürlüğünü kısıtlaması açısından bir bağlama mekanizması olarak yorumlanabilir. Breman (2010), Hindistan’da prekapitalist dönemde düşük kasttan tarım emekçileri ve yüksek kasttan toprak lordları arasında olan bir “bağımlı emek sistemi” (bonded labor) olduğundan bahsetmektedir. Bu tarımsal kölelik sistemi ve özgür olmayan emek, kapitalizmin girişiyle ve koloniyal devlet, ulusalcı hareket ve köylü aktivistlerin çabaları sonucu süreç içerisinde gözden kaybolmuştur. Ancak Breman (2010: 48), son yaptığı çalışmada Hindistan’daki hem kırsal hem de kentsel enformel sektör ekonomilerinin en altındaki emeğin hareket özgürlüğünü sınırlandıran “yeni esaret pratiklerinin” (neo-bondage) çıktığından bahsetmektedir. Breman (2010: 50), şeker kamışı işçileri ve tuğla ocağı işçileri örneklerinden hareketle, işverenlerin/taşeronların işçileri yeni bağlama mekanizmasının avans ödemesi olduğunu tespit etmiştir; Avans alan işçi, pazardakinden daha düşük fiyata sattığı emeğiyle geri ödeme yapmaktadır. Mevsimlik işçilerin avansı kabul ettiği anda hareket özgürlüğü sınırlanmaktadır ve işçi aldığı avansı çalışarak geri ödeyene kadar tuğla ocaklarını ve şeker kamışı tarlalarını bırakmamaktadır. İşçilerin ücretleri borç miktarı düşülerek mevsim sonunda toplu şekilde verildiği için de, ücretlerini alabilmek için ocakları ve tarlaları zamanından önce terk edememektedir. Breman’ın bu pratikleri yeni olarak tanımlamasının sebebi, eski efendi-köle ilişkisinin aksine, patronlar ve işçiler arasındaki ilişkinin daha az kişisel, daha kısa vadeli, sözleşmeli ve parasallaşmış olmasıdır. Ayrıca geçmişte efendilerin yanaşmalarını bağımlı emek yapmak için bir miktar koruma ve güvenlik sunması gibi patronaj unsurları, kapitalist üretim biçimiyle birlikte gözden kaybolmuştur; eski patronaj pratiklerindeki gibi feodal efendinin gücü ve prestiji, kapitalist girişimciler olan patronlar ve işçiler arasındaki ilişkide rol oynamamaktadır. Eski sistemde efendi, hastalık veya yaşlılık gibi durumlarda destek sağlamaya gönüllü iken, kapitalist girişimciler kendi çalışanları için herhangi bir hayatta

kalma garantisi sağlamayı tereddütsüz reddetmektedir. Ancak sonuç olarak borçluluk durumu, kölelerin efendilerine saygı göstermesi gibi, işçilerin de patronlarına zorunlu olarak itaat etmesine neden olmaktadır.

Herhangi bir işten emekli olmuş ama geçim sıkıntısı çekenler de ocaklarda çalışır. Var mesela bizim ocakta öyle bir arkadaş. O ocak sahibine para desteği de sağlıyor. Emekli ya, kredi çekiyor, bir şey lazım olduğunda, alınacağı zaman, o maddi destek sağlıyor. Kömür satılıp parası alındıktan sonra ancak parasını geri alıyor. (Kaçak Madenci 5, 26 yaşında)

Breman'ın (2010) "yeni esaret pratikleri" (neo-bondage) olarak adlandırdığı çerçevenin Zonguldak'ın kaçak madenlerinde farklı dinamikleri olan bir türü vardır. Emekli maaşı olan işçiler, ocak sahibinin sermayeye ihtiyacı olduğu zaman kredi çekerek maddi destek sağlamaktadır. Onların emeğinin özgürlüğünü kısıtlayan şey ise, kömür damarına ulaşıp çıkarılıncaya ve satışı yapılıncaya kadar, çektikleri kredinin geri ödemesini beklerken haftalık ücret karşılığı çalışmak zorunda olmalarıdır. İşçi gönüllü olarak ve belki de ocaktaki işini kaybetmemek için kredi çekmesine karşın, hareket özgürlüğünün kısıtlanması onu ocak patronlarına bağımlı kılmakta ve Brass'ın (2011) deproleterleşme tezinde borçla emeğini özgürce metalaştırmasına engel olunan ve kendi işgücünün mülkiyetinden/kontrolünden ayrılmış özgür olmayan emek sınıflandırmasına sokmaktadır. Burada işçinin pazarlık etme gücünün olmayışı, kredi borcuna girmesi ve düşük ücretler karşılığı çalışması gibi dezavantajları, ocak patronunun bir tür "geçim garantisi"³³ sözüyle dengelenmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, kaçak madencilikteki işgücünün çoğunu, kentte yaşanan ekonomik kriz ve işsizlik koşullarında oluşmuş yedek işgücü ordusundaki düşük sosyo-ekonomik profilden gelen gençler ve yetişkinler oluşturmaktadır. Kentte

---

³³ Geçim garantisi (subsistence guarantee) kavramı, Breman tarafından geliştirilmiş; borç köleliği (debt bondage) tartışmasında işverenlerin kurtulmak istedikleri ve işçilerin sürdürmek için mücadele ettikleri iyi huylu bir patronaj formu olarak yorumlamıştır. Bu form, karşılıklı olarak avantajlı bir düzenleme, işçi ve işveren arasındaki karşılıklı değiş tokuşun dayanağıdır; işçinin pazarlık etme gücünün olmayışı ve düşük ücretler karşılığı çalışması gibi dezavantajları, iş fırsatlarının olmadığı zayıf tarımsal sezon boyunca işverenin avans sözüyle dengelenmektedir (Brass, 2014: 302).

kendileri için alternatif iş olanaklarının olmaması, eğitimsizlikleri, çalıştıkları dağ ve ormanlardaki kaçak ocakların toplumdan soyutlanmış ortamı ve hırsız olarak etiketlenmiş olmaları kısır bir döngü şeklinde bu illegal üretim sisteminin içinden çıkmalarını çok zor kılmaktadır.

Ben de TTK işçisi olmak isterdim ama alım yok. Olsa da alırlar mı bilmiyorum. Biz bu işi yapıyoruz ama rezillik. Şimdi onun tatili var, ikramiyesi var, ev için kömür alıyor. Bizim iznimiz yok, çalışma saatlerimiz belirsiz... Bir de mesela kaçak ocakçı olunca kız vermiyorlar. Kaçırarak evlenen var. Ailesi vermiyor kaçak ocakta çalışıyoruz diye. Taşeron ocakçı olunca evi, arabası var mı, içkisi alkolü var mı diye bakıyorlar. Yoksa veriyorlar... Kaçak ocak işinde işçi bulmak kolay, işçi bol. Ama yeni yeni gençler çekilme peşinde. Giden bir daha gelmiyor. Yani ocakta çalışıp da gidenler, döndüklerinde diyor ki, buradan gidin, bu işleri bırakın. Çünkü gencecik çocuklar bir topluma girdiklerinde çekingenleşiyor. Toplumla da iç içe olamıyorlar çünkü sürekli dağlardalar. Sürekli dağ hayatı yaşadıkları için, insan içine çıktıklarında ne konuşacaklarını, ne yapacaklarını bilemiyorlar. Sadece Cuma günü bir iznimiz var, onu değerlendiriyorlar. O da zaten kendi çevresi içinde, pek dışa açılımları da yok. (Kaçak Madenci 6, 28 yaşında)

Lloyd (1984: 77), Üçüncü Dünya kentlerindeki yoksul kırsal göçmenlerden bahsederken, güvenlik ihtiyacının onları akrabalarına ve doğdukları komüniteye bağımlılığa zorlandığını, kendilerini onlardan yabancılaştırmaya mali gücünün yetmediğini, diğer hiçbir sosyal grubun onları kabul etmediğini ve devletin de bu süreçte hiçbir yardım sunmadığını söylemektedir. Ancak güvenceli ve görece daha iyi ücretli bir işe giren daha iyi eğitilmiş gençler kendilerini bu sınırlamalardan kurtarabilmektedir. Lloyd'un deyişiyle “çoğu için büyük bir gölette küçük bir balık olmaktan ziyade küçük bir gölette büyük bir balık olmak daha tatmin edicidir.” Bu nedenle genç madencilerin çoğu içinde buldukları kısır döngü karşısında çareyi, akrabalarının göç ettiği diğer kentlere gitmekte ve akrabalığın sağladığı sosyal ağ vasıtasıyla yine enformel sektörde başka işlerle uğraşmakta bulmaktadır.

4.3.6. Kaçak Kömürün Meta Zinciri

Kentte hayatın her alanına inmiş kendi girift ağları ile enformel kömür ekonomisinin arz zincirinin tipik örgütlenmesi sırasıyla şu şekildedir: Kaçak ocak sahibi ve finansör; ustabaşı, madenciler ve paketleme işçileri; nakliye; alıcılar olarak özel ve taşeron madenler ve tüketiciler olarak apartmanlar, yoksul kentsel ve kırsal haneler, küçük işletmeler.

Enformel istihdam içinde bir kazanç hiyerarşisi bulunmaktadır. Dünyadaki illegal madencilik örneklerinde, ocak sahibi ve işçilere ek olarak, çıkarılan kömürün satış hasılatından pay talep eden çeşitli rantiyelerin olduğu görülmektedir. Örneğin Filipinler’de kaçak madencilik faaliyetlerinin yapıldığı toprağın mülkiyet hakkına sahip olanlar, genelde %10-15 kar payı almaktadır. Ayrıca yerel politikacılar, polis ve silahlı isyancı çeteler de çeşitli haraçlar talep etmektedir. Operasyonel harcamalar ve rantiyelere verilen kar payı düşüldükten sonra, kalan gelir ocak sahibi, finansör ve işgücü arasında yeniden dağıtılmaktadır. Ocak sahibi veya finansör ile işgücü arasındaki gelir dağıtımı için en yaygın şema 40:60 % veya 60:40 % şeklindedir (Verbrugge, 2015: 1038). Benzer paylaşım şemaları başka yerlerde de tanımlanmaktadır ve bu şema karşılıklı bir çıkarı/ortaklığı yansıtmaktadır: ocak sahibi ve/veya finansör riskin bir bölümünü işgücüne kaydırırken, işgücü de köşeyi dönmek için bir şansa sahip olmakta ve gıda, barınak ve nakit avans gibi avantajlarla geçimi sağlanmaktadır.

Ocağı ilerletmek için sermaye lazım. Elinde hiç sermaye yoksa duruyor. İlk sifirdan bir ocak açacaksın işçi çalıştıracaksın, direklerin alınması gerekli, ilerledikçe rayların döşenmesi... Sadece bunlar da değil sıkıntı, işçinin parası, çalıştırdığın gün kadar para veriyorsun... Ocağın başlangıç aşamasında 4-5 ay veya belki 1 yıl boyunca damara ulaşana kadar hiç eline para geçmiyor. Kömür çıkmaya başlayınca yüzler gülüyor... Bizim çalıştığımız ocak sahibi sıkıntıya girince, tanıdığı bir memuru ortağı yaptı. Adam siz çalışın, ben size para desteği sağlayım diyor. İşte direklerinizi alayım, yiyeceğinizi alayım, yevmiyeleri vereyim. Ocak sahibine ortak olup

kar payı alıyor. Satılan kömürden kendi payını alıyor. Yani ortak pay genellikle maddi gelir amaçlı oluşturuluyor. Bunu da ocakçılar genelde tanıdık biriyle yapıyorlar. Öyle dışardan bilinmedik biriyle olmaz. (Kaçak Madenci 7, 37 yaşında)

Zonguldak'taki bölüşüm şeması ise çıkarılan kömürden elde edilen gelirin önceden belirlenmiş bir oranda paylaşımı veya işçilerin ne kadar metre ilerlerse o kadar ücret aldığı metre-başı sistem usulüne göre değil, önceden belirlenmiş günlük sabit bir ücrete dayanmaktadır. Örneğin Karadon'daki kaçak madenlerde her kaçak madencinin sabit günlük ücreti 100 TL'dir. Cuma günleri kaçak ocak işçilerinin tek tatil ve haftalık maaş alma günüdür. Tek tatil günü olarak Cuma'nın seçilmesinin nedeni ise, mübarek gün olmasıdır.

Günlük yevmiye 100 TL genel olarak. Aylık 2800 TL kazanıyoruz. Cuma günleri haftalık olarak alıyoruz. Bazen hani çok ihtiyaç varsa istiyoruz, ocak sahibi haftanın başında verebilir ama çok nadir oluyor o da. Cumartesi Pazar da çalışıyoruz... Cuma günü mübarek gün olduğu için tatil, öyle bir gelenek oluşmuş işte. Cumaya gidiyor insanlar. Böyle bir kural oluşmuş. (Kaçak Madenci 8, 29 yaşında)

Bölüşüm şemasında işçi bulmaya yardımcı olan, işi organize eden ve denetleyen ekip liderleri, diğer işçilere göre en az 2 kat daha fazla ücret almaktadır. Ancak bu ücret ocakların bütçesine göre değişebilmektedir. Daha küçük ölçekli ocaklarda, ocak sahibinin kendisi ekip lideri olarak görev yapmaktadır. Kömürün torbalara doldurulmasından sorumlu Roman kadınlar ise ücret hiyerarşisinin en altındadır ve doldurdukları kömür çuvalı başına parça başı ücret almaktadır.

Torba işi oldu mu, bizim çocuklar haber getiriyor mahalleye. Bizim çocuklardan da o işte olan çok var. Çoluk çocuk gidip dolduruyoruz... Bazen kömürümüzü de veriyor ocakçı insaflıysa. Kışlık kömürü de almış oluyoruz... Normalde kâğıt topluyorum, karton topluyorum, demir metal falan toplarız, onu satıp geçiniriz. Bu da ek geliyor oluyor bize, evin ihtiyaçlarını, çay, şeker, ekmek alıyorum. Yani kapatmasınlar, bak bir sürü garibana ekmek kapısı. İş

yok güç yok, gene oradan karnımızı doyuruyoruz. (Kaçak Madenci 11, Roman Kadın İşçi, 38 yaşında)

Kaçak madenlerde çıkarılan kömürlerin pazara ulaştırılması 2 farklı aracı vasıtasıyla yapılmaktadır: Depocular ve taşeron madenler. Birincisinde kentteki torba kömür satış yerleri, kaçak ocakçılarla anlaşmakta ve kömürü satacak yeri de ayarlayarak sipariş vermektedir. Daha sonra kaçak ocaklarda çıkarılan kömürler katır sırtında veya daha çok sermaye yatırılmış büyük kaçak madenlerde kamyonlarla pazarlanmak üzere depolara taşınmaktadır. Kömür satış depoları, kaçak ocakçıdan yarı fiyatına aldığı kömürü 2 kat fiyata pazarlamaktadır. Bazı durumlarda kaçak ocak sahibi kendi müşterisini kendisi ayarlamaktadır. Bazı müşteriler kömürün evinin önüne kadar getirilmesini talep etmekte, bazıları ise ocak ağzına gelerek kömürü kendi olanaklarıyla yükleyerek götürmektedir. Kömürün talep edilen yere götürülmesi durumunda, ocak ağzında satılan fiyattan daha yüksek bir ücret alınmaktadır.

Mesela kömür satış yerleri var ya, torba kömür satan yerler. Bunlar bizle anlaşiyor. Ben kömürü çıkartıyorum, paketlemesini yapıyorum, aynı zamanda paketleme işini de yapıyoruz. Çuval dikme makinelerimiz falan var hatta. Paketleri adama teslim ediyoruz, adam da kaçakmış değilmiş diye sorgulamıyor. Mesela 40 ton istiyor, diyor ben bir yer buldum satmak için. Emlak işi gibi yani. O müşteriyi buluyor, senle görüşüyor, diyelim senden 300'e alıyorsa gidiyor 400'e satıyor, 100 Lira kar yapıyor... Kömürü evinin önüne kadar getireceksek, fiyat değişir. Ama ocak ağzına arabanla gelip oradan alırsan mesela daha ucuza geliyor. Ocak ağzında 300'e veriyorsak, evine 400'e getiriyoruz... Çıkan kömürleri biriktiriyoruz gün boyu, eğer bir yerle anlaşmamışsak ya da satamadıysak ocak ağzında birikiyor. Mesela uzak bir yere satmışsak, kamyon kantara çıkıyor, kantar dediğim kömürün tartıldığı yer. Fişli bir şekilde satış yapıyoruz. Kamyon gidiyor TTK kantarında yükü ölçtürüyor. Bilinen bir şey. Mesela Kastamonu'ya bile sattım, apartmanlara satıyorum, sitelerle anlaşıyorum, köy kesimlerine satış yapıyorum. (Kaçak Ocak Sahibi 3, 49 yaşında)

İkincisinde kömürün sipariş üzerine farklı kentler gibi daha uzak yerlere götürülmesi durumunda, kamyonlar kömürün tartıldığı TTK kantarına çıkmakta ve fişli bir şekilde

satış yapılmaktadır. Bu ikincisi, taşeron şirketler vasıtasıyla kömürün legalleştirilmesidir. Devlet yeraltında oluşan tüm kömürün sahibidir ve TTK ile redevans sahipleri kömürü satma haklarına sahiptir. Ancak TTK'dan redevansla sahalar kiralamış olan şirketler, kendi sahalarında bulunan kaçak madenlere göz yummaktadır. Bu durum, az gelişmiş ülkelerin madencilik sektörlerinde formel ve enformel sektörlerin giderek birbirilerini tamamlayıcı hale gelmesinin bir örneğini teşkil eden bir süreçtir. Kaçak kömür üretiminin yasal hale gelmesinin en önemli ayağını saha sahipleri ve onlara bağlı taşeron firmalar yapmaktadır. Kaçak ocaklarda üretilen kömürler, piyasa fiyatının yarısı verilerek alınmakta; resmi izinli ocaklarda üretilmiş gibi gösterilerek iki katı fiyata piyasaya sürülmekte; termik santrallere ve kamu kurumlarına kadar ulaşmaktadır. Her gün binlerce ton kaçak kömürün legalleştirilmesi, hem kaçak ocakları besleyen diğer önemli bir etmendir, hem de şirketlerin rant elde etmesini sağlamaktadır. İşte bu nedenle bazı redevanslı saha sahipleri kendi sahalarında birçok ruhsatsız kaçak ocak bulundurmaktadır. Evinde yakacak kadar kömür çıkarmak için bahçesinde ocak açanlar dahi, bir süre sonra zenginleşme hayaliyle işlerini büyütmeye başlamaktadır.

Özel maden şirketleri emek yasaları tarafından korunan ve kayıt altına alınan emeğin boyutunu arttırmak yerine, bir nevi endüstriyel devrimin yaşandığı yıllardaki gibi dışarı iş verme sistemine (putting out) geri dönmektedir. Tüm bu süreç, kentteki formel/legal ve enformel/illegal madencilik arasındaki ayrımın giderek bulanıklaştığını göstermektedir. Kaçak ocaklar ile taşeron ocakların arasındaki fark, taşeron ocakların sadece formellik etiketine, yani legal statüye sahip olmaları ve işçilerinin sosyal güvencesinin olması zorunluluğudur. Diğer kriterler açısından aralarındaki fark ise bulanıktır: Düşük seviye mekanizasyon, emek yoğun çalışma, düşük güvenlik standartları, az eğitilmiş maden işçileri, düşük ücret, düşük üretkenlik ve güvencesizlik. Yapısalcı perspektiften, kaçak madencilik, geleneksel üretim ilişkilerindeki bir “gecikme/geri kalma” değil, yeni ortaya çıkmış bir üretim ilişkileri formunu temsil etmektedir. Klasik kapitalizme özgü kontrolsüz ve sömürücü üretim ilişkilerinin ve

kontrole tabi olmayan kayıt dışı üretim birimlerinin ortaya çıkışı, eski üretim formlarının yeni üretim formları haline gelmesine neden olmaktadır. Bu tür bir enformel ekonomiyi tarihsel olarak yeni yapan şey ise, enformel aktivitelerin büyük oranda formel bir ekonomik bağlam içinde yayılmasıdır (Castells ve Portes, 1989: 13). Redevans sahibi özel maden şirketleri kömür sağlamaları için kaçak madencilerle yazılı olmayan sözleşmeler yaptığı zaman, bu fenomen kent yoksulları için bir hayatta kalma aktivitesi olarak değil, bunun yerine gizli bir ücretli emek formu olarak açıklanabilir. Bu haliyle kaçak madencilikteki üretim ilişkileri yarı-feodal ve prekapitalist formda bir üretim aktivitesi ve sömürü biçimi görünümünde olmakla birlikte, kapitalist ücretlerle karakterize olmaktadır.

4.3.7. Devlet Toleransı: Bir Tampon Mekanizma Olarak Kaçak Madencilik

Özelleştirme, kentin formel işçilerinin büyük kısmının omurgasını oluşturan kamu istihdamını azaltmıştır. Redevansla maden sahalarını alan şirketler, güçlü sendika ve yasal düzenlemelerin yokluğunda güvencesiz ve kayıt dışı işçileri serbestçe kullanmakta veya enformel mikro girişimcilerle taşeron üretim ve satış sözleşmeleri yapmaktadır. Bu durum formel istihdamın azalması ve enformel istihdamdaki artışa paralel olarak ekonomik eşitsizlikte büyümeye neden olmuştur.

Devletin görevleri genel olarak, herkesin koyduğu kurallara göre yaşamasını ve vergilerini ödemesini güvenceye alarak kolektif çıkarı sağlamaktır. Teorik olarak devlet bir mıntıka içinde kendi otoritesinin tekeliğini savunma felsefesine sahipken, illegal enformel girişimciler bu otoriteden kaçmakta veya onu yıkmaktadır. Bu nedenle illegal enformel ekonomi ve devlet arasındaki ilişki özünde kaçınılmaz bir çatışmadır. Ancak teorik olarak çatışmalı bu ilişki, pratikte çeşitli uzlaşma formları almaktadır.

Devlet yasal düzenleyici, polis ve vergi toplama olmak üzere 3 işlevini bu sektörde gösterememektedir. İllegal enformel ekonomi de bu 3 işlevin olmadığı yerde ve zamanda gelişebilmektedir.

Polis biliyor. Herkes biliyor. Emniyet göz yumuyor çünkü uğraşamıyor. İster istemez bırakacak bu adamı. Adam diyor iş mi var, nerede çalışayım? Hırsızlık mı yapayım?... Doğru, ben bu işi yapmayım da, gideyim hırsızlık mı yapayım? Daha mı iyi? En azından kimsenin karısına kızına veya kimseye zararım yok. Gidiyorum, çalışıyorum, alın terimle kazanıyorum. Kimsenin bir şeyini çalmıyorum. (Kaçak Madenci 9, 30 yaşında)

Kentteki çeşitli devlet kurumları, kaçak ocakların işletilmesine genel olarak göz yummaktadır. Çünkü bu ocaklar bir yandan enformel çalışmanın bir parçası olarak istihdam, gelir ve tüketim sağlamakta ve işsizlik koşullarında sosyal bir patlamanın olmasını engellemekte; diğer yandan bir kısmı özel madencilik şirketlerinin karlarını arttırmaktadır.

Bir ara bütün kaçak ocakları patlatacaklardı. Tutuklanmalar falan olacaktı. Ama herkes ayaklandı. O zaman ne olacak, hiç kimse evine ekmek getiremeyecek. Aileler yıkılacak. O yüzden onu yapamazlar. Arada göstermelik bir iki ocağı kapatıyorlar ama hepsini yaparlarsa burada milletin açlıktan öleceğini biliyorlar. O yüzden biraz görmezden gelme, tolerans var... Hatta benim ocağa yolu bile belediye açtı. Mesela kepçeler gelip yol açıyor. Para karşılığında belediyenin kepçesiyle anlaşıyorsun, diyorsun benim yolumu aç. Çünkü kömürü çıkarıyoruz, yol yok, dağdayız. Yolu açıyor saatlik ücret karşılığında. Ya da dinamit atıp patlatıp açıyoruz. (Kaçak Ocak Sahibi 3, 49 yaşında)

Centeno ve Portes (2006: 31-32), yasa koyma ve düzenleme hedefleri yüksek ama bu hedefleri uygulama kapasitesi düşük olan devletleri “hüsrana uğramış devlet” (the frustrated state) olarak adlandırmaktadır. Bu devletler kâğıt üzerinde birçok düzenleme yapmıştır ama pratikte onları uygulamaktan acizdirler. Genişleyen kurallar ekonomik aktörleri kendi çarelerini üretmeye zorlamakta; güçsüz ve genellikle yozlaşmış devlet aygıtı bu kuralların sistematik olarak ihlal edilmesini kolaylaştırarak büyük bir enformel sektörün çıkmasına mahal vermektedir. Bu devletler, formellikle ilişkili kaynakları ve korumaları küçük bir azınlıkla sınırladığı ve nüfusun büyük kısmını istikrarsızlıkla başa çıkmakta yalnız bıraktığı için sürekli eşitsizlik üretmektedir. Devlet ancak yaptığı

düzenlemeleri tatbik edebilecek güce sahip olduğu zaman, eşitsizlik yaratan bu fasit döngü gerçekleşmeyecektir.

Devletin düzenleme hedeflerinin ve uygulama kapasitesinin orta ölçekte olduğu refah devletlerinde ise, otoriteler serbest pazarın yarattığı eşitsizlikleri gidermek için refah programları uyguladığı ölçüde, ihlal edilebilecek çok sayıda kural olmasına karşın büyük bir enformel ekonomi ortaya çıkmamaktadır. Bu devletlerde tüm vatandaşlar kuralların polislik faaliyetinde rol oynamakta; yasaklanmış üretim veya pazarlama formlarıyla uğraşanlar kınama/kabul görmemeye karşılıklılaşmakta ve muhtemelen komşuları tarafından otoritelere ihbar edilmektedir. Hüsrana uğramış devletlerde ise enformel üreticiler, tüketiciler ve devlet failleri arasında bir suç ortaklığı vardır (Centeno ve Portes, 2006: 33-34).

Zonguldak'ın kaçak madencilik sektöründe devletin özel sermaye ve kaçak ocak patronları arasındaki ekonomik aktivitelere karşı “bırakınız yapsınlar” (laissez-faire) tutumuna, pazarın kurbanları olan kaçak maden işçilerinin hayatta kalması için minimum bir tazmin sistemi eşlik etmektedir. Bu haliyle kaçak madenler üçlü bir işleve sahiptir: (1) Herhangi bir şekilde geçimini sağlayamayan nüfusun bir kısmını istihdam ederek gelir sağlamaktadır. Bu anlamda bir “tampon mekanizma”dır³⁴ ve geçici süreyle de olsa politik istikrarsızlığı ötelemektedir. (2) Madencilik sektöründeki emek hiyerarşisinin en altında bulunan kaçak madencilerin sağladığı mallar ve hizmetler, hem TTK'da ve özel madencilik şirketlerinde çalışan madencilerin, hem de diğer kent yoksullarının tüketim maliyetlerini düşürmekte ve onların ücretlerini sübvansede etmektedir. Yani enformel

---

³⁴ Mübeccel Kıray (1964/2000:19-20), demir-çelik sanayisinin kurulmasının Ereğli ve çevresindeki köylerde yaratacağı etkiyi tespit etmek üzere yaptığı *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* adlı araştırmasında, değişimin bunalımsız geçmesini sağlayan, toplumsal çözülmeyi engelleyen ve aslında geleneksel/modern ayrımı bağlamında her iki sosyal yapıya da ait olmayan yeni kurumları, ilişkileri, değerleri ve işlevleri “tampon mekanizma” olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde Coser ise çatışmada düşmanlık akımlarının yapıyı patlatmadan dışarı atılmasını sağlayan; ancak çatışmaya neden olan yapısal sorunları çözmek için tasarlanmadığından dolayı ve çatışma yoluyla değişimi sağlayacak grupların gelişmesini dolaylı olarak engellediği için yapının değişimini engelleme gibi bir bedeli de beraberinde getiren mekanizmaları “emniyet süpabı kurumları” olarak tanımlamaktadır (Polama, 1993: 101-102).

olarak daha ucuza üretilmiş kömür satın almalarına imkân vererek ücretlerin satın alma gücüne kısmen katkıda bulunmaktadır. (3) Büyük şirketlerin kendi formel olarak çalışan iş gücününün boyutunu sınırlamasına ve kaçak madencilerle alt sözleşme yaparak kayıt dışı, esnek ve güvencesiz işçilerin düşük maliyetlerinden faydalanmasına/emek yasalarının maliyetlerinden kaçınmasına imkân vermektedir. Bu üç unsur, kanuni yaptırımlara karşın devletin neden kaçak madencilik ekonomisini tolere ettiğini açıklamaktadır. Kentteki bu ekonomi aslında “düşük maliyetli bir refah sistemini” bilfiil sübvansede etmektedir. Bu nedenle devletin hüsrana uğramışlığı sadece kendi koyduğu kuralları uygulamadaki yetersizliğinden değil, ayrıca bu kuralları ihlal eden enformel sektöre hayatta kalmak için bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Centeno ve Portes (2006: 37-38), bu türden enformel aktivitelerin modern ekonomideki aksaklıklar ve durgunluklar süresince rahatlama sağlayabileceğini; ancak ülkeyi periferik yapan koşulları pekiştirerek ekonomik az gelişmişlik ve politik geri kalmışlığın sürmesine katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Bu tür devletler genellikle modern kapitalist gelişmenin daha fazla formel istihdam sağlama koşullarını yaratmak için gerekli kaynakları ve kamu teşviklerini sağlamakta yetersiz kalmakta ve bu durum onların otoritesini sınırlı kalmaya zorlamaktadır. Bu bozuk bir döngü şeklinde, güçlü ve etkili bir devletin gelişmesi için gerekli dönüşümlerin uygulanmasını sağlayacak vergilerin toplanmasını ve yasaların uygulanmasını da engellemektedir.

4.3.8. Patron-Yanaşma İlişkileri ve Enformel Toplumsal Güvenlik Ağları

Kaçak madencilik, bölgenin ekonomik sorunlarına ve eksik istihdama karşı yoksulların kendi geçimlerini güvenceye alma girişimiyle ortaya çıkmıştır. Aile ve komünite bağları, ekonomik bunalım sürecinde yerel halkın hayatta kalmak için beka stratejileri geliştirerek çözüm üretmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kaçak madencilerin yoğun olarak oturduğu mahallelerin oldukça kapalı bir yapıya büründüğü ve buralarda güçlü bir komünite bağı olduğu gözlemlenmiştir. Bu ağlar hem kaçak madenlerde iş bulmayı

kolaylaştırmakta, hem de yapılan illegal faaliyetin güvenli ve gizli şekilde yürütülmesinde önemli rol oynamaktadır.

Mahalleye yabancı biri gelse, onun yanında konuşulmaz zaten. Ne bilelim şimdi adam neci, bilinmez. Ocakçılar rakip bile olsa birbirlerini ihbar etmez. Sonuçta hepimiz aynı işi yapıyoruz, aynı yerden ekmek yiyoruz. O bakımdan birbirine bağlı yani buranın insanı. Birinin bir müşkülü olduğunda gider yardım eder. Mesela göçük olduğunda ilk buranın insanı koşar. Zaten yasak olduğu için çok zorunda kalmadıkça haber verilmez göçükler. Kendi imkânlarımızla çıkarırız... Yabancı dışarıdan biri ocaklara alınmaz. Güvenilen, tanıdık olması lazım. Bu mahallenin gençleri hep ocakta çalışıyor, yani herkes kaçaktan ekmek yiyor. Sabah başlıyor çalışmaya, akşama kadar. O yüzden ocak dışında kalan zaman mahallede geçiyor. Öyle çarşıya falan nadir iniyoruz... Çok alkol içildiği doğru. Ocakçılar her anlaşmayı içki masasında yapar. İşçi de içer. Niye? Her şeyi unutupyorsun. O sıkıntıyı, derdi. Ölüm korkusu mu bilmiyorum ama yarın ne yapacağım, ya (kömür) çıkarsa ya çıkmazsa, o stresi attığımız tek yer alkol masası. Ertesi gün yine bu dertlerle boğuşuyoruz, yine alkol masası. İçki probleminden dolayı ocağı satıp yiyen çoktur buralarda. Ben itirafta bulunayım, bir dönem böyle sattım. Sonra her şeye yeniden başladım. (Kaçak Ocak Sahibi 4, 52 yaşında)

Kaçak madencilerin yoğun olarak yaşadığı mahalleler tabakalı yerleşim alanlarına ayrılmamıştır. Bu mahallelerde ekonomik durumu daha iyi olanlar ve daha yoksul olanlar; ocak patronları ve işçiler; formel işçiler ve enformel işçiler yan yana yaşamaktadır. Ocaklarda çalışan işçiler geçimini sağlamak için kaçak madencilik yaparken, büyük bir sömürüye maruz kalmaktadır. Sektördeki faydaların dağıtımı, kaçak ocak sahipleri ve kısmen daha vasıflı ve deneyimli olan işçilerin lehinedir. Ancak hepsi uzun saatler dar ve aşırı derecede sıcak ve havasız tünellerde, her an tünelin çökme riskiyle yüz yüze şekilde çalışmaktadır. Bu ekstrem çalışma çevresiyle başa çıkmak için giderek artan sayıda işçi alkol kullanımına yönelmektedir. Enformel sektör çalışanlarının alkol ve ilaç gibi bağımlılıklarının artması genellikle uzun ve ağır çalışma koşullarına dayandırılmaktadır (Portes ve Böröcz, 1988: 25). Tünellerin dışındaki yaşam da onlar için çok zordur. Kömür damarına ne zaman ulaşılacağı, tünelin çökme riski veya kaçak ocağın tespit edilip

kapatılacağı kaygısı gibi belirsizliklerden dolayı gelirin devamlılığının öngörülemezliği söz konusudur. Bu belirsizlik sektörde işçilere verilen bir takım ödünlerle dengelenmeye çalışılmaktadır. Bu madenlerde devletin veya formel sektörün hastalık ve ölüm gibi durumlarda sağlamadığı sosyal güvenliğin yerine karşılıklı yardım ve patron-yanaşma/paternalistik ilişkiler geçmiştir. Bunlar da kaçak madencilerin yoksulluğun ortak deneyiminden türeyen bir sınıf bilinci geliştirmesinde önleyici mekanizmalar olarak değerlendirilebilir.

İş kazası olduğunda kimse birbirinden davacı olmaz. Ben içeri girersem, işçi işsiz kalır. Kaçak ocak bir nevi aile demektir. (Kaçak Ocak Sahibi 5, 45 yaşında).

Devlet iş vermiyor. Sağlık sigortan yok. Eğer madencilerden birine bir şey olursa, (ocak sahibi) şikâyetçi olmasınlar diye ailesine birkaç milyar veriyor. İşte o parayla tedavi oluyorsun, evini ihtiyacını gideriyorsun. Ölürsen de ailene bir yardım oluyor. (Kaçak Madenci 9, 30 yaşında).

Kaçak madencilikte formel emek düzenlemelerinin olmaması, zorunlu olarak bir düzenleme veya sosyal güvenliğin yokluğu anlamına gelmemektedir. Zira illegal enformel ekonomide çalışma ve sosyal güvenlik meseleleri genellikle enformel toplumsal kurumlar tarafından düzenlenmektedir. Zonguldak'ın kaçak ocaklarında da ocak sahipleri kendi sosyal güvenlik sistemini geliştirmiştir ama bu ev yapımı mekanizmalar kapsam olarak çok sınırlıdır. Örneğin kaçak madendeki bir kaza sonucu işçinin ölmesi durumunda, ocak sahibi “kan parası” adı altında ölen işçinin ailesine maddi destek sağlamaktadır. Bu haliyle de aslında kaçak ocaklardaki ölüm ve yaralanma tehlikesine karşı verileceği vadedilen kan parası, Breman'ın geliştirmiş olduğu ve iyi huylu bir patronaj formu olarak görülen “geçim garantisi”nin (subsistence guarantee) (Brass, 2014: 302) farklı bir türü olarak yorumlanabilir. Görüşülen işçiler bunun hem bir iyilik olarak tazminat olduğunu söylemiş, hem de aileye şikâyetçi olmamaları için verilen bir sus payı olduğunu ifade etmiştir. İhtiyaçları olduğu durumda ocak sahibinin nakit avans vermesi veya kaza durumunda ailelerine ödenen kan parası, görüşülen birçok kaçak maden işçisi

için bir iyi niyet belirtisidir. Ancak işçiler bu iyi niyet göstergelerinin işgücüne bir sadakat hissi aşıladığı konusunda da hemfikirdir. Ocak sahiplerinin verdiği ekonomik ödüller/stratejiler, onun işçileri disipline etmesinde önemli bir role sahiptir.

Kan parası var. Aileye veriliyor, tazminat gibi düşün. Aileye sus payı, şikâyetçi olmamaları için verilen bir şey. Aileler de susuyor. Sonuçta çalıştığına dair bir kayıt yok. Hem iyilik hem de sus payı olarak iki türlü de yapılan bir şey. Çünkü öldükten sonra o aileye gidecek bir gelir olmuyor, ailede çalışan sadece bir erkek oluyor mesela, o aile nasıl geçinecek? En azından birazcık yarasına merhem olsun diye. Bir de öbür türlü, şikâyetçi olmasın diye... Ocakçının karşısındakine göre verdiği para değişiyor. Karşısındaki çok çirkef biri çıkarsa, sizi mahvederim falan diyorsa, uçuk fiyatlar veriyorlar. (Kaçak Madenci 10, 26 yaşında)

Bu örnekler, illegal enformel bir sektör olarak kaçak madencilikte, emeğin kiralanması ve iş kazası durumunda verilecek tazminatlar gibi legal sözleşmelerle düzenlenen işlemlerin yerine, işçiye “teri soğumadan ücretinin verilmesi” ve “kan parası” gibi tarafsız bir düzenleyici güç olmadan ve tamamen karşılıklı güvene dayalı olarak yapılan toplumsal sözleşmelerin yapıldığını göstermektedir. Yerleşik toplumsal ağlar veya sosyal sermaye, legal garantiler olmadan ticari değiş-tokuş için gerekli güveni sağlamaktadır. Dolayısıyla burada sendika yerine de paternalistik ilişkiler geçmiştir; işçi ve işveren arasındaki anlaşmaları veya çatışmaları çözmekte hiçbir legal garanti olmadan sadece karşılıklı ilişki ve kişisel bağlara dayalı güven etkilidir. Kaçak madenciler böylesi bir ortamda pazarlık güçlerinin neredeyse hiç olmaması nedeniyle işverenlerine karşı protestoda bulunmamaktadır; eğer işlerine son verilirse, yerlerine geçecek çok sayıda insan olduğunun farkındadırlar.

Lloyd (1984: 90), sınıf eyleminin çoğu kez sadece endüstriyel grevler veya belirli politik protesto formları açısından tartışıldığını; ancak bunun dışında Üçüncü Dünya kentlerindeki yoksulların eşitsizliklere, zenginlik ve güç açısından mevcut farklılıklara karşı verdiği tepkilerin 2 form alabildiğini söylemektedir: (1) Mevcut toplumsal sistemi,

zenginlik ve gücün bölüşümünü belirleyen ilişkiler kalıbını kabul edebilirler. (2) Alternatif olarak, kendilerinin sömürüsüne neden olan fırsatları düzenleyen kuralları değiştirerek, sistemi değiştirmeye çalışabilirler. Onların bu çabaları bireysel olarak şekillenmiş ve diğerlerinin pahasına kendi çıkarına odaklanmış olabileceği gibi; kolektif olarak ortak bir amaç için de birleşebilirler. Bu iki olası form içinde kaçak madencilerin benimsedikleri yol, kendilerinin yoksulluğuna veya sömürüsüne neden olan yasal düzenlemeler ve kuralları bypass ederek bireysel kazançlar sağlamak gibi görünmektedir. Ancak devam eden bölümde açıklandığı gibi girdikleri bu yolda da dolaylı şekilde aynı sömürüye maruz kalmaktadırlar.

4.3.9. Popülist Bir “Direniş” Olarak Kaçak Madencilik

Kaçak madenciliği, yoksulluğun ve geçim krizinin bir ürünü olarak gören yaklaşımlardan bazılarında, bu tür bir madenciliği devletin madencilik politikası ve yabancı madencilik şirketlerinin operasyonlarına karşı bir direniş stratejisi olarak gören popülist bir görüş de eklenmektedir (Bush, 2009). Örneğin Lahiri-Dutt (2003; 2005; 2016) Hindistan’da yaptığı araştırmalarda kaçak madenciliğin, komünitelerin yerel doğal kaynaklar üzerindeki haklarını tekrar talep etme çabalarını yansıttığını öne sürmekte ve “halkın madenlerinin” resmi madencilik ekonomisine karşı popüler bir direniş olarak görülebileceğini iddia etmektedir. Bu topluluklar, büyük sermayeli madencilik şirketlerine karşı, geleneksel küçük ölçekli madencilik topluluklarını korumaya da çabalamaktadır.

Böylesi popülist bir yaklaşımın sorunu, kaçak madenciliği, içindeki güç ilişkileri ve eşitsizlikleri görmezden gelen, homojen “topluluk ekonomileri” olarak görmesidir. Bu argüman, sektördeki farklılaşma süreçlerini ve risklerin ve faydaların eşitsiz dağıtımının üzerini bir direniş anlatısıyla örmesi açısından problemlidir. Ayrıca bu direniş anlatısı, kaçak madencilere mülkiyet haklarının ve madencilik ruhsatlarının verilmesi gerektiği şeklinde legalistik yaklaşımın önerilerini içermektedir ve bu öneriler sektördeki mevcut

sömürü ilişkileri göz önüne alındığında, eşitsizlikleri hafifletmekten ziyade daha da şiddetlendirecektir. Yukarıda sunulduğu gibi sektördeki üretim ilişkilerinin daha analitik şekilde analiz edilmesi, popülist yaklaşımın iddia ettiği gibi illegal enformel madencilik sektörünün devlete karşı yoksul toplulukların gizli bir direnişini ifade etmesinin yanında, üretim ilişkileri bağlamında özel madencilik sermayesinin yeni bir rant ve sömürü alanı olarak daha fazla öne çıktığını göstermektedir.

Kaçak madenciliği popülist bir direniş olarak gören yaklaşımların kaynağı Thompson (1971) ve Scott'ın (1979) kullandığı “moral ekonomi” kavramına dayanmaktadır. Düşünürler moral ekonomiyi, elitler (toprak lordları, zenginler veya devlet) ve alt sınıflar arasındaki değiş tokuş ilişkisine dayanan; alt sınıfların ekonomik geçim veya diğer destek biçimleri açısından elitlerden beklentileri olması ve bunun karşılığında onlara birtakım yetkiler vermelerini içeren ekonomik bir adalet nosyonu olarak tanımlamaktadır. Elitler tarafından bu normatif karşılıklı sözleşmenin ihlal edildiği durumda, alt sınıflarda nefrete ve isyanlara yol açabilmektedir. Scott (1979) yoksul, güçsüz ve alt tabaka köylü gruplarının güçlü olanlara karşı misilleme/intikam eylemlerinden bahsetmekte ve bu eylemleri, halkın geçimlik gereksinimleri etrafında oluşan ve yeniden üretilen değerler sistemi çerçevesinde yorumlarken; Thompson (1971), pazar ilişkilerinin kırsaldaki karşılıklılık kalıplarına nüfuz etmeye başladığı ve patriarkal mentalitenin yerine geçtiği 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca İngiltere'deki gıda isyanlarını benzer bir çerçevede yorumlamaktadır.

Bu kavramı kaçak madenciler örneğine transfer edersek, ulusal kalkınmacı dönem boyunca Zonguldak madencilerinin moral ekonomisi büyük oranda, istihdam ve sosyal hizmetleriyle refah sağlayan devletin işçiler tarafından koruyucu baba olarak görüldüğü ve bu işlevinin karşılığı işçi sınıfının sadakatiyle verilmiş bir değerler sisteminden oluşmuştur. Bir devlet kurumu olarak TTK'nın giderek küçültülmesi, büyük kısmının özel sermayeye transferi ve bu süreçte alternatif sektörlerin geliştirilmemiş olması, kentte

büyük bir ekonomik kriz ve işsizlik durumu doğurmuştur. Yeniden yapılanma sonrası kentte yaşanan ekonomik krize karşılık olarak, yeni ortaya çıkan kaçak madencilik olgusunu, devletin yeni madencilik politikasına veya bu politika sonucu oluşmuş tekelci ve büyük şirketlerin tasarrufunda olan formel madencilik ekonomisine karşı popüler bir direniş ifadesi olarak görmek mümkün müdür? Kaçak madenciliğin bugün içinde bulunduğu ağlar göz önüne alındığında, bir direniş ifadesi olarak görmek sorunlu görünmektedir. Ancak bu soruyu cevaplamak için ekonomik gelişme sürecinin yerel olarak yoksul grupları bypass etme şekillerinin incelenmesiyle kaçak madenlerin artmasının ekonomik ve politik açıklamasının yapılması sadece kısmi bir açıklamadır. Oysa bu olgunun artmasında etkili olan sosyo-kültürel süreçler de vardır.

4.3.9.1. Ekonomi-Politik Boyut

İlk ortaya çıktığı dönemde kaçak madencilik ekonomisini, resmi madencilik (tekelci ve büyük şirket) ekonomisine karşı popüler bir direniş olarak görmek mümkündür. Ulusal kalkınmacı dönemden bir geri çekilişe paralel olarak kent sakinlerinin çıkarları devlet ve özel şirketler tarafından ihlal edildiği zaman, kolektif eylemin de kazanım sağlamadığı durumda illegal olarak görülen bu aktiviteye başvurmuşlardır. Kaçak madencilerin daha önce tüm kamuya ait olan sahaların özel madencilik şirketlerine devrine karşı, kaybettikleri yerel kaynakların bir kısmını geri talep etmeyi deneyerek illegal bir üretim aktivitesi olarak kaçak madencilik yapmaya başladıkları öne sürülebilir. Kent yoksulları, büyük madencilik şirketlerinin sözleşmeli ve serbest pazara dayalı haklar ve zorunluluklar nosyonlarını empoze etmesiyle yüzleştikleri zaman, ithal ikameci dönemde tüm kamunun tasarrufunda olan, ancak kamu adına yetkilendirilmiş TTK kontrolündeki topraklarda kendi haklarını geri talep etmişlerdir. İşsiz kaldıkları, kendilerini yasalar tarafından güçsüz kılınmış ve özel madencilik şirketleri tarafından haklarından mahrum edilmiş buldukları zaman, geçimlerini sağlamak için yapabilecekleri kadar kömür çıkarmaya başlamışlardır. Böylelikle kaçak madenler daha güçlü, formel ve pazara

yönelik neoliberal ekonomi ile; enformel ve yerel küçük nişlere yönelik ekonomi arasındaki mücadelenin bir temeli olmuştur.

Kentin ekonomik yapısı bir mücadelenin ürünüdür ve bu mücadelede birçok güç devreye girmektedir. Devlet sponsorlu madencilik küçülmesinin ardından yeni taşeron madencilik ekonomisinin hegemonyası, maden işçilerinin örgütlenmesini önlemesi açısından çatışmanın bir öznesinin olmasına meydan vermemektedir. Dolayısıyla kentteki direniş devrimci bir işçi sınıfı bilincinden ziyade, gündelik hayatın maddi amaçlarından kaynaklanmıştır. Yani kaçak madencilerin moral ekonomisi, devlet-işçi sınıfı arasındaki eski sözleşmenin tesisi için politik bir eylem formu almak yerine, eş zamanlı olarak hem devletin mülkiyet yasalarına karşı illegal üretim faaliyetinde bulunma şeklinde bir direniş formu almış, hem de bu süreçte serbest pazarın değerler sistemi kabul edilmiştir.

Kendilerine ait olması gerekenlerin kontrolünü ele alma süreci, onlara ilk kar/birikim olanağı vermiştir. Sermayenin ilkel birikim/mülsüzleştirme hareketi yasal iken, kaçak madencilerin ilk birikimi yasadışı olarak tasavvur edilmiştir. Ancak bu savunma süreç içerisinde kapitalize olmuştur ve bugünkü haliyle serbest pazar ekonomisine karşı yerel halkın kendi geçimini sağlamak için yaptığı bir üretim aktivitesi olarak homojen şekilde görülmesi imkânsız hale gelmiştir. Zira kaçak madenlerin büyük kısmı, bugün özel madencilik şirketlerine tabi enformel bir üretim-dağıtım ağının parçası haline gelmiştir. Sermayenin kendisine alternatif veya karşıt olarak çıkan her şeyi birikime çevirebilmesinin bir örneği burada da görülmektedir ve özel şirketler kaçak madencilik işinin sürdürülmesinde en önemli ayaklardan biri haline gelmiştir.

4.3.9.2. Sosyo-Kültürel Boyut

Moral ekonomi kavramı, sınıf kimliğini ve kültürünü betimlemek açısından da kullanışlıdır. Belirli bir grubun moral ekonomisi, bu grubun paylaştığı ve elitlerden farklı olan belirli değerlere dayanan sınıf sınırlarını inşa etmeye yardım etmektedir. İşçiler

kendilerinin üstünde olanlar ve kendilerinden altta olanlarla kıyaslama yaparak, kendi değerlerini (yardımsever olmak, çok çalışmak gibi) ve kimliklerini paylaşan insanlar etrafında moral sınırlar yaratmaktadır (Lamont, 2001). İşçilerin ekonominin ve daha geniş olarak dünyanın nasıl işlemesi gerektiği ve neyi adil buldukları hakkındaki vizyonları da (ekonomik ve toplumsal adalet nosyonu), onların kim olduklarını şekillendirmektedir. Ayrıca sahip oldukları moral ekonomi, onların olası bir politik eyleminin temeli veya mevcut ekonomik ve toplumsal düzenden duydukları memnuniyetsizliğe ve sorgulamalara ses vermenin diğer yollarını da şekillendirmektedir. Yerel tarih ve güncel ekonomik koşullar/deneyimler, bu moral ilişkiyi süreç içerisinde ve farklı ekonomik-politik koşullara dayalı olarak sürekli olarak yeniden şekillendirmektedir.

Elizabeth Gilboy “komşuya ayak uydurma” (keeping up Joneses) rolüne dair tezinde, kişinin kendisini komşusuyla kıyaslamasının, toplumsal sınıf aidiyetinde ve maddi servet birikiminde temel bir ölçüt olduğunu öne sürmektedir. Komşuya ayak uyduramamak, toplumsal, ekonomik ve kültürel bakımdan aşağı olmanın göstergesi olarak algılanmaktadır (Freeman ve Louça, 2012: 221). Bir zamanlar kendileri de enformel maden işçileri olan kaçak ocak sahipleri kendi sınıf kimliklerini taşeron ocak sahiplerine bakarak şekillendirmektedir. Kaçak ocak sahipleriyle yapılan görüşmeler, kapitalist elit olarak gördükleri özel ve taşeron ocak sahiplerine karşı küçük burjuvaziye özgü bir sınıf bilincine sahip olduklarını göstermektedir.³⁵ Zira kaçak ocak sahiplerinin tek rüyası,

---

³⁵ Maksim Gorki, *Küçük Burjuva İdeolojisinin Eleştirisi*'nde (2016), küçük burjuvazinin düşünceleri ve duygularıyla tamamen bireyci olduğunu ve bunun burjuva toplumunun temelini oluşturan kutsal özel mülkiyet kurumuna dayandığını anlatmaktadır. Küçük burjuva ideolojisi, onların burjuva ideolojisini kendi sınıfsal arzularına uyarlamalarıyla oluşmaktadır. Küçük burjuvazi, toplumsal olarak üst katmana hareket ederek burjuvazi saflarına katılmak ister ve en iyinin ve beceriklinin bireysel olarak yükselişini savunur. Ancak bu ideolojiye, kendi sınıfsal olarak konjonktürel konumlarından kaynaklanan ideolojik unsurlar ve işçi sınıfıyla bağlantılı ideolojiden ödünç alınan unsurlar da eklenmektedir. Zira ekonomik düzeyde küçük ölçekli üretici ve küçük mülk sahibi, mülkiyet üzerinden burjuvaziye ve emekçi olmak üzerinden de proletaryaya yakındır. Bir yandan bu kesimleri ekonomik olarak ezdiği için burjuvaziye, diğer yandan ise proleterleşmekten korktuğu ve küçük mülkiyetine sıkı sıkıya bağlı olduğu için proletaryaya karşıdır. Bu çelişkili konumları onların ideolojik olarak konjonktüre göre farklı tavırlar sergilemesine neden olmaktadır. Küçük burjuvazi, ekonomik düzeyde yalıtılmış ve yalnız olmasına ve ayrıca hem burjuvazi hem de proletaryaya yakın ve hasım olmasına bağlı olarak, tarafsız bir devlet fikrine sarılmakta ve devletin kendisine destekte bulunmasını istemektedir. Bu nedenle Lenin gibi Poulantzas da geleneksel küçük burjuvaziye ”güç fetişizmi” olan, bireyselci, anti-kapitalist ve statükocu olarak tarif etmiştir (Poulantzas, 1974: 290-297).

kendilerine göre güçlü taraf olarak tasvir ettikleri taşeron ocak patronlarına, daha sonra da büyük madencilik sermayesine dönüşmektir. Onlara göre işçi sınıfının eski altın çağındaki kazanımları tekrar elde etmesinin hiçbir yolu yoktur. Örneğin politik mücadele ile işçilerin kazanım elde edebileceğine inanmamaktadırlar, çünkü hükümetlerin işçilere ödünler verdiği çağ geride kalmıştır. Dolayısıyla kentteki ekonomik krizin ve istihdam sorununun politik seçimle aşılamayacağını düşünmektedirler. Ayrıca özel ocaklarda çalışsalar bile grev haklarının olmadığını söylemekte ve mavi yakalı işin artık takdir edilmediğini hissetmektedirler. Bu da onların güçsüzlük hissini pekiştirmekte; politik eylemin sonuç doğurmadığı koşullarda tek çareyi güçlü olanlara benzemekte bulmaktadırlar. Dolayısıyla bir zamanlar işçi sınıfının bir parçası olan kaçak ocak sahiplerinin “toplumsal ilişki” (Williams, 1983: 325-326) anlayışı aşınmış ve bu madenciler yeni ekonomik rejimin toplumsal ve ekonomik bireyciliğe dayanan muhafazakâr ethosunu/değerler sistemini; yakala ve kap dünya görüşü benimsemişlerdir. Bu yeni değerler sisteminde ekonomik ilerlemenin topluluk yerine bireyci gelişmeyle başarılacağı savunulmaktadır. Bu bağlamda kömür, ekonomik birikim için legal veya illegal şekilde ne olursa olsun sahip olunması gereken bir metadır. Ocak sahipleri, zengin olma hayalleriyle “mülksüzleştirerek biriktiren” tarafa geçmeye çalışmaktadır. Güçsüzlük, yoksulluk ve örgütsüzlük, bu insanların daha adil bir dünya talebini aşındırmıştır. Ancak onların yeni ethosu hala muhalif bir karaktere de sahiptir. Ocak sahipleri yaptıkları işin yanlış ve kanunsuz olduğunu düşünmemektedir. Kentteki işsizlik nedeniyle iş fırsatları sağlamaları, bu ekonomik faaliyetin haklı bir gerekçesi olarak sunulmaktadır.

Kaçak ocak işçileri ise kendi sınıf kimliklerini TTK ve taşeron ocak işçilerine bakarak şekillendirmektedir. Kaçak ocaklar tespit edildiği zaman, ocak sahipleri ve işçileri kendilerini kriminalize edilmiş olarak bulmakta ve devlet ve toplum nezdinde hırsız olarak etiketlenmektedir. Bu ocaklarda çalıştığı tespit edilenlere veya ocak sahiplerine para cezaları yazılmakta, bu paranın ödenememesi durumunda işçiler veya ocak sahipleri

hapse girmektedir. İşçiler ise kendilerini hırsız olarak görmemektedir. Kömürü çıkardıkları yüzey arazinin kendilerine ait olup olmaması önemli değildir, çünkü kömürü kendileri bulup çıkarmaktadır ve onlara göre çıkardıkları kömür onların haklarıdır. Kaçak ocak işçilerinin çoğunluğu “İş vardı da biz mi çalışmadık? Devlet bize iş verdi de biz mi gitmedik” diyerek, bu işi yapmalarının sebebi olarak kentteki işsizliği gerekçe göstermektedir. 14 yaşından beri kaçak madenlerde çalışan bir işçi bunu “Biz açız. Hırsız değiliz” diyerek ifade etmektedir. Ayrıca kaçak ocak işçileri, sektörün doğası gereği hiçbir legal garantinin olmadığı, tamamen kaçak ocak sahipleriyle karşılıklı ilişkilere ve kişisel bağlara dayanan güvenin temel alındığı, paternalistik ilişkilerin hakim olduğu bir üretim ilişkisi içindedir. Bu ilişkiler, onların mevcut eşitsizlikleri yorumlamalarında etkili olmaktadır. Onların kendi evreninin merkezini iş, borç, kredi ve güvenlik gibi kaynakları elde ettikleri bu kişisel ağlar oluşturmaktadır. Kendilerini komşularıyla karşılaştırdıklarında, “Biz/Onlar” dikotomisini işçiler olarak kendileri ile (onlara güvenlik sağlayan) kaçak ocak sahipleri arasında değil, kendi evrenleri ile sosyal güvenceleri devlet tarafından garanti altına alınmış işçiler arasında görmekteirler. Bu da sektördeki mevcut sömürüyü onlar için görünmez kılmaktadır. Tüm bu unsurların kombinasyonu, onların sınıf bilincinin oldukça düşük seviyede kalmasına neden olmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Zonguldak'ta bugünkü yapısıyla kaçak madencilik olgusunu ortaya çıkaran şey, Harvey'in (2003: 157) bahsettiği mülksüzleştirerek birikimin bir formu olarak özelleştirilmedi. TTK'nın özelleştirilerek küçültülmesi sonucu kentte büyüyen yedek işgücü ordusu, hem sermaye hem de mevcut işçi sınıfına dışsal yeni sınıf konumları ortaya çıkarmıştır. Kaçak ocak sahipleri, altına hücum evresinde olduğu gibi çağdaş bir kömüre hücum hareketi ile ilkel birikim yapmaya başlamış ve zaman içerisinde çoğu, büyük sermayenin lehine rantların yaratılmasında aracı bir küçük kapitalist haline gelmiştir. Kaçak madenciler ise bu süreçte kentteki işçi sınıfının atomize olmuş yapısı içinde bir fraksiyonu temsil etmektedir ve içinde

bulunduğu koşullar nedeniyle sınıf bilinci ve dayanışmasından yoksundur. Kaçak maden sektörü örneği, kentteki formel ve enformel madencilik sermayesinin işbirliği ve dayanışma içindeyken; madencilerden oluşan işçi sınıfının hakları için mücadelede bir bütün olarak örgütlenmesinin önünde birçok engel olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

Bu araştırma, özelleştirmenin ardından Zonguldak'taki madencilik sektöründe ortaya çıkan yeni üretim ilişkilerini ortaya koymak ve bu yapısal değişime paralel olarak işçi sınıfının nasıl bir dönüşüm geçirdiğini; sınıf bilinci, sınıf dayanışması, politik eylemlilik ve devletle ilişkileri bakımından kendi içinde nasıl ve hangi mekanizmalarla farklılaştığını tespit etmek şeklinde iki temel amaç etrafında planlanmıştır.

Birinci Amaca yönelik olarak araştırmanın bulguları, havzadaki madencilik sektöründe özelleştirmeden sonra oluşan yapının, formel, enformel ve illegal-enformel sektör arasında üretim ve dağıtım sözleşmeleri çerçevesinde oluşan “simbiyotik bir ilişkiye” dayandığını göstermektedir. Zonguldak'ta madencilik sektörü, jeolojik yapının doğurduğu zorluklar nedeniyle çok karlı bir iş alanı değildir. Özel şirketleri madencilik sektörüne girmeye güdüleyen birinci unsur, kömürün daha yüzeyde bulunduğu ve dolayısıyla üretim maliyetlerinin daha düşük olduğu sahaların redevans usulüyle özelleştirilmesidir. İkinci güdüleyici unsur ise, redevans sözleşmesi yapan şirketlere termik santral açma lisansının da verilmesidir. Özel şirketler bir nevi geleceğe yatırım yapmaktadır çünkü Zonguldak, Batı Karadeniz'de devam eden termik santraller zincirinin merkezi konumundadır. Bu şirketler ocakları alt sözleşmelerle taşeron şirketlerin işletmesine vererek bir miktar istihdam sağlamaktadır. Ancak kömürün büyük kısmını da kaçak madenlerden yarı fiyatına almakta ve ucuz kömürü termik santrallere ve iki katı fiyatla devlete pazarlamaktadır. Bu simbiyotik ağ içerisinde işletmeciler veya sermaye sahipleri arasında daha fazla birikime yönelik olarak üretim, dağıtım ve bölüşüm zincirinde büyük bir işbirliği oluşurken, aynı süreçte madenciler kurumsal ve mekânsal olarak ayrılmış ve birbiriyle dayanışmasının önünde yeni birçok engel oluşmuştur.

Maden işçileri, kentteki kömür madenciliği endüstrisindeki bu yapısal değişimin uzantısı olarak TTK madencileri, taşeron madenciler ve kaçak madenciler olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Araştırmanın ikinci amacına yönelik olarak, 51 madenciyle yapılan

derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilere dayanarak, üç madenci profilinin benzerlik ve farklılıkları belirli başlıklar altında karşılaştırmalı olarak şu şekilde sınıflandırılabilir:

- Emegın karakteristikleri

Üç grup arasındaki en yoksul kesim kaçak madencilerdir. Esnek ve kayıt dışı şekilde istihdam edilen bu işçiler, çoğunlukla eğitimini yarıda bırakmış genç işgücü, tarımdan tamamen kopmuş köylüler, bir işten emekli olmuş ancak emekli maaşıyla geçinemeyerek ek gelir elde etmeye yönelmiş olanlar ve Suriyeliler ve Romanlar gibi kentin en marjinal kesimlerinden oluşmaktadır.

Taşeron madencileri kaçak madencilerden farklı kılan tek şey, kayıt dışı istihdam edilmemeleridir. Taşeron işçiler de esnek olarak sürekli farklı madenler, farklı kentler ve inşaat gibi farklı sektörler arasında gel git içinde çalışan vasıfsız ve eğitimsiz bir işgücünden oluşmaktadır.

Üç grup arasındaki en avantajlı kesim ise daimi ve güvenceli olarak istihdam edilen ve şirketin verdiği sosyal yardımlardan faydalanan TTK madencileridir.

- Emek süreci

Üç sektördeki emek rejimi de “hegemonik despotizm” olarak adlandırılabilir. Ancak her birindeki despotik ve hegemonik mekanizmalar birbirinden farklıdır. TTK madenlerinde daha az işçiyle emek sürecinin hızlanması, iş yoğunluğunun artırılması ve zamanın daha katı kontrolü işçiler üzerinde baskı yaratırken, devletin iş güvencesi, sağladığı sosyal güvenlik ve yardımlar onlar üzerinde rıza yaratıcı bir etkiye sahiptir.

Taşeron madenlerde ekip başı sistemiyle hızlı ve yoğun çalışma işçiler üzerinde baskı yaratırken, alt sözleşme sisteminin yenilenmesi baskısı rıza yaratan bir unsurdur;

İşçiler, taşeron şirketin alt sözleşmesinin yenilenmesi ve dolayısıyla işsiz kalmamak için dayatılan çalışma koşullarını kabul etmekte ve şirketin istekleriyle uzlaşmaktadır.

Kaçak madenlerde ise ekip başı sistemine ek olarak “bağımlı emek” uygulaması bir baskı unsurudur. Bağımlı emek, emeklilik hakları olan ve kredi çekme olanağına sahip işçiler için geçerlidir. Maden işletmecisinin ocağı ilerletmek için sermayesi kalmayınca, bu işçiler bankadan çektikleri krediyi kendi rızalarıyla ocak patronlarına vermiş olsalar da, belki 5, belki de 6 ay sonra kömür çıkıp da satışı yapıncaya kadar işten ayrılma özgürlüklerini kaybetmektedir ve bu da onları “özgür olmayan emek” sınıflandırmasına sokmaktadır. Kaçak madenciler için rıza sağlayan mekanizma ise nakit avans, kan parası ve teri soğumadan işçinin ücretini verme gelenekleri gibi enformel sosyal güvenlik mekanizmalarıdır. Örneğin işçi kaza geçirirse bile, geride bıraktığı ailesinin hem bir iyilik hem de bir sus payı olarak görülen kan parası gibi bir güvencesi veya “geçim garantisi” olduğu için madendeki tüm tehlikeleri göze alabilmektedir.

- Bölüşüm sistemi

Ücret hiyerarşisinin en altında yine kaçak madenciler bulunmaktadır. Haftanın altı günü çalışan bu işçilerin günlük yevmiyeleri aylık bazda hesaplandığında, Torba Yasa ile kömür madencilerine verilmesi şart koşulan en az iki asgari ücret oranında olmadığı görülmektedir. Buna ek olarak sigortaları da yoktur.

Taşeron madenlerde ise en az iki asgari ücret kuralına kâğıt üzerinde uyulmakta, ancak taşeron madenciler şirketlerin yol ve yemek gibi kesintiler yapmasıyla hiçbir zaman bu oranda bir ücret alamamaktadır.

Aylık ücretlerini tam olarak alan, yılda üç maaş ikramiye, fazla mesai ücreti ve şirketin sosyal yardım olanaklarına sahip TTK işçileri en avantajlı gruptur.

Bu üç madenci grubu kendi içinde de ücret hiyerarşisi bakımından farklılaşmaktadır. TTK madenlerinde en son işe girenler, ilk girenlerin ücretinin %50’si

oranında ücret almaktadır. Taşeron madenlerde parça başı ücret ve bonus sistemi olsa da, bu bonusların ödenmediği ifade edilmektedir. Kaçak ocaklarda ise ocak sahibi, finansör, ekip lideri, maden işçileri ve torbalama işçileri, satışı yapılan kömürden farklı paylar almaktadır.

- Devletin rolü

Devletin sektörde böylesi bir yapının oluşumuna katkısına bakıldığında, devletin rolü Centeno ve Portes'in (2006) kural koyan ama bu kuralları uygulamakta güçsüz olan, ekonomik olarak enformel sektöre bağımlı olan devletleri tanımlamak için kullandığı “hüsranı uğramış devlet” kavramı çerçevesinde yorumlanabilir. Taşeron sistemini madenlere ilk olarak devlet sokmuş, taşeron şirketlere işi öğretmiş ve ekstra-ekonomik bir araç olan özelleştirmenin uygulayıcısı olarak taşeron sistemini teşvik etmiştir.

Kaçak madencilik ise bu sürecin bir yan etkisi olarak büyümüş ve kapitalize olmuştur. Ancak kentteki işsizlik ve yoksulluk nedeniyle istihdam, gelir ve tüketim döngüsünü sağladığı, düşük maliyetli bir refah sistemini sübvans ettiği ve işsizlik koşullarında sosyal patlamaya engel olduğundan dolayı bir “tampon mekanizma” olarak devlet tarafından tolere edilmektedir. Örneğin araştırma sırasında bir kaçak madenin yolunu belediye kepçesinin açtığı ve kaçak madenlerden çıkan kömürün farklı kentlere gideceği zaman taşeron şirket adına kesilen fişlerle TTK kantarlarında tartıldığı bilgisi elde edilmiştir. Dolayısıyla kaçak madencilik kentteki devlet kurumları tarafından bilinen ama müdahale edilmeyen bir faaliyettir.

Devlet, güvenceli ve emek yasalarıyla korunan az sayıda işçiyi istihdam etmeye devam etmekte; bu da madenciler arasında eşitsizlik koşulları ve farklı çıkarlar yaratarak bir tür “emek aristokrasisine” neden olmakta ve onların atomizasyonlarını beslemektedir.

- Moral ekonomi

Thompson'ın (1971; 2012) kullandığı “moral ekonomi” kavramı çerçevesinden işçiler ve devlet arasındaki ilişkiye ve beklentilere bakıldığında, havzada devlet kapitalizminin yerine neoliberal politikaların geçişiyle birlikte üç madenci grubunun devletle olan ilişkilerinin de farklılaştığı görülmektedir. TTK'da çalışan işçiler, kazanımları açısından çok fazla kayıpları olmadığı için devleti sömüren değil, en güvenli iş kapısı ve koruyucu bir baba figürü olarak görmektedir. Bu anlamda hala, haklarının işçi mücadelelerinden ziyade devlet tarafından korunması gerektiği düşüncesinin temelini oluşturduğu “patriomonal bir politik kültüre” sahiptirler.

Taşeron madencilerin iş güvencesi gibi talepleri devlet tarafından karşılanmamaktadır ama devlet-işçi ilişkisi açısından onların rızası AKP hegemonyasından ziyade “otoriter popülizmiyle” sağlanmaktadır. Örneğin milliyetçi ekonomik kalkınma söylemi, en az iki asgari ücret gibi popülist ödüller işçilerin devletle uzlaşmasını sağlamaktadır. Ama Soma kazası olayında olduğu gibi toplumsal kopuşlara neden olan kaza gibi büyük olaylar karşısından popülizm yetersiz kaldığında, işçilerin denetim altında tutulması için devletin zor gücü devreye girmektedir. Örneğin taşeron işçiler 4-5 aylık ücretleri ödenmeden kitlesel olarak işten çıkarıldıkları zaman şirket önünde eylem yapmaya başladıklarında, jandarma veya polis gelmekte ve eylemin öncü işçileri gözaltına alınarak protestoda bulunan grup dağıtılmaktadır. Havzada bu tür örneklerin fazla olması nedeniyle, devletin kontrol altında tutmak için sürekli çabaladığı grup taşeron madencilerdir.

Kaçak madenciliğin ise kendisi en başta kentteki özelleştirme ve devletin yarattığı istihdam sıkıntısına karşı, yine devletin mülkiyet yasalarını ihlal ederek verilen bir tepki niteliğindedir. Ama kaçak madenciler bu tepkiyi verirken, eş zamanlı olarak serbest pazarın bireyci gelişmeyle ekonomik ilerlemenin sağlanabileceği inancına dayanan değerler sistemini ve yakala ve kap dünya görüşünü de benimsemişlerdir. Böylece direniş

veya beka stratejisi olarak görülebilecek bu tepki, süreç içerisinde kapitalize olmuş ve kaçak madencilerin devletten yeni bir takım beklentileri oluşmuştur. Bu beklenti, kaçak madenlere ruhsat verilerek yasallaştırılması ve işçilerin sigortalı yapılmasıdır. Aslında bu iki talep de birer maliyet unsurudur ama kaçak işletmeciler için kent burjuvazisi içinde, çok zengin olmaya giden yolun önce taşeron, sonra büyük redevans sahibi madencilik şirketi olmaktan geçtiğini gösteren çok sayıda örnek bulunmaktadır.

- Politik Kontrol Araçları

İşçilerin yaşadıkları sömürü ve adaletsizlik karşısında eylemde bulunma konusunda isteksiz olmasına neden olan politik kontrol araçlarına ve politik eylemin hangi durumlarda ortaya çıktığına bakıldığında, üç madenci grubu için de bu araçlar ve eylem nedenlerinin farklılaştığı görülmektedir. Politik kontrol araçlarının baskı ve rıza mekanizmalarını eş zamanlı olarak içinde barındırdığı görülmektedir. TTK madencileri için baskı yaratıcı politik kontrol mekanizması, hem halka danışmadan işleyen otoriter iktidar anlayışına dayanan politik güçsüzlük hissi, hem de sayılarının artık çok az olması, Türkiye’de ağır sanayinin önemini yitirmesi ve üretimden gelen güçlerinin azalması ile mavi yakalı işin artık takdir edilmediği fikri çerçevesinde üretici olarak güçsüz hissetmeleridir. Onların rızasını sağlayan politik kontrol mekanizması ise, devlet sponsorlu endüstriyel ilişkilerin sürmesinde hala çıkarlarının olması ve bu çıkarların korunmasına aracılık eden sendikanın faaliyetleridir. Genelde sadece madendeki koşulların iyileştirilmesi veya TTK’nın kontrolü altında kalan ocakların özelleştirilmesi gündeme geldiği zaman eylemde bulunmaktadırlar. Endüstriyel ilişkilerin yerleşik mekanizmalarında bir değişim talep etmekten ziyade, devlet ve işçiler arasındaki geçerliliği kabul edilmiş ilişkileri sürdürmeye eğilimlidirler. Dolayısıyla onların kolektif eyleminin alternatif bir toplum vizyonu yoktur ve bu anlamda “restoratif/onarıcı” bir karakterdedir.

Taşeron madenciler için baskı yaratıcı politik kontrol mekanizması ise ekonomik bunalım koşullarında kentteki büyük yedek işgücü ordusunun varlığı karşısında kovulacakları korkusu, şirketlerin madenleri kapatma tehdidi, liderlik yapacak sendika veya partinin olmaması ve devletin zor gücünden duydukları korkudur. Özellikle iktidar partisi yanlısı olan bazı işçiler için rıza sağlayan politik kontrol mekanizması ise, kaynak sömürsünün hızlı ekonomik kalkınmanın yolu olarak resmedilmesi ve şirketlerin kentte kazandıklarını yine kente yatırım yaptıkları düşüncesine dayanan şirketler ve madenciler arasındaki “klientalistik ilişkilerdir”. Bu ilişkiler şirketlerin hayırseverlik/sosyal sorumluluk projesi yatırımlarıyla somutlaşmakta ve söz konusu işçilerin üzerinde borçluluk gölgesi oluşturarak bir tür “minnet ekonomisi” doğurmaktadır. Ancak ücretlerin aylarca ödenmemesi ve işten çıkarılma durumunda fikirleri fark etmeksizin tüm işçiler eylem yapmaktadır. Eski bir maden işçisi olan Erol Çatma bu durumu “*bizim işçi oturduğu minder tutuşmadan veya ayağa kalktığında dayak yemeyeceğine emin olmadan ayaklanmaz*” diye ifade etmektedir (Koç, 2012).

Kaçak madencilerin politik eylemliliği ise en başta diğer iki gruptan çok farklıdır. Çatışmanın öznesi yoktur ve direniş işçi sınıfı bilincinden ziyade gündelik hayatın maddi amaçlarından kaynaklanmıştır. Ancak devletin mülkiyet yasalarını ve işçilerin sömürsüne neden olan fırsatları düzenleyen kuralları bypass ederek yapılan bu faaliyetin kendisi örtük bir popüler direnişken, süreç içerisinde özel sermaye tarafından kapitalize edilmesiyle bu görünümü tamamen değişmiştir. Bugün kaçak madenciler için baskı yaratıcı politik mekanizma, itiraz edenin yerine geçirilecek yedek işgücü ordusunun büyüklüğü ve işçi ve işveren arasındaki anlaşmaları veya çatışmaları çözmek için örgütlenecekleri hiçbir legal kurumsal mekanizmanın olmamasıdır. Dolayısıyla onlara itiraz kapıları tamamen kapalıdır. Örneğin kaçak ocakların kapatılması gündeme geldiği zaman, kimlikleri ortaya çıkacağı ve hırsızlıktan dolayı tutuklanacakları için kendilerini sokakta ifade etmeleri de mümkün değildir. Onların rızasını sağlayan politik kontrol mekanizması ise kaçak madenlerin aile olarak görülmesidir. Ancak bu aile mefhumunun

da ücretler verildiği sürece geçerli olduğu görülmektedir. Ücretini alamayan işçiler kaçak ocakları ihbar etmekte ve dolayısıyla onların politik eylemi bir tür intikam eylemine dönüşmektedir.

- Sendika

İşçilerin sendikayla ilişkileri ve ona olan yaklaşımlarına bakıldığında, %100'ü sendikalı olan TTK'lı madenciler, sendikayı kendi haklarını korumak açısından işlevsel bulmaktadır. İşçiler, taşeron madencilerin haklarının da gözetilmesi gerektiğini düşünmekte, ancak sendikayı bu konuda politik açıdan muhafazakâr olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle işçiler, kendilerini sadece kendi hakları için mücadeleye odaklanmış bir tür “işçi aristokrasisi” dahilinde görmemektedir.

Taşeron madencilerin büyük kısmı ise sendikasızdır. Bunun birinci nedeni, sendikalaşırlarsa kovulmakla tehdit edilmeleridir ve onlar için işten atılma korkusu karşısında sendika tehlikeli ve vazgeçilebilir bir lükstür. İkinci nedense taşeron madenci kitlesinin heterojen bir gezici işçi formunda olmasıdır; Kolektif hareket etme kabiliyeti kazanmak ve sendikalaşma bilinci edinmek için yeterince uzun çalışma deneyimleri yoktur. Taşeron işçiler, sendikanın kendilerini savunmadığını ve çıkarlarının sendika çıkarlarından farklı olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda TTK'lı işçileri de sadece kendi çıkarlarını gözetmeye odaklanmış ayrıcalıklı bir grup olarak değerlendirmektedir.

Kaçak madenlerde ise sendika yerine “patron-yanaşma ilişkileri” geçmiş durumdadır. Kaçak maden işletmecisi, legal garantisi olmayan nakit avans, kan parası ve teri soğumadan işçinin ücretini verme gelenekleri gibi ödünlerle bu boşluğu doldurmaya veya potansiyel gerginlik yaratacak konuları çözmeye çalışmaktadır.

- Sınıf bilinci

Üç madenci grubunun ortak bir sınıf bilinci geliştirmesini engelleyen unsurları özetlemek gerekirse, ilk olarak TTK madencileri için kurum içindeki ücret hiyerarşisinin

iş barışını bozucu bir unsur olduğu ve kendi aralarında ayrışmalarına neden olduğu görülmektedir. Onları taşeron işçilerden ayıran unsur ise, toplama işçilerden oluşan taşeron madencilerin ocaklara sokulmasının TTK'lı madenciler için özelleştirmenin devam etmesi tehlikesini doğurmasıdır. Dayanışma ise sadece işyeri olarak TTK madenlerinde kendi aralarında vardır. Ancak özellikle ekonomik sıkıntı, statülerinin belirsizliği ve TTK'nın geçmişte kentte kurduğu sosyal hayatı canlandıran kurumların kapatılması nedeniyle eskisi gibi işte kurulan dayanışma gündelik yaşamın her alanında sürdürülememektedir.

Taşeron madenci ekiplerinin kendi içlerinde ayrışmasına neden olan unsur ise “bonus sistemidir”. Ancak bu sistemin, işçilere en az iki asgari ücret verilmesi kuralının getirilmesinin ardından fiilen işlevselliğini yitirdiği öne sürülebilir. Bir bütün olarak taşeron madencilerin kurumsal ve mekânsal olarak bölünmüş olması ve her taşeron şirketin alt sözleşmesinin yenilenmesi açısından birer rakip olması da, işçileri daha fazla üretime güdüleyerek çok sayıda rekabetçi hizibe bölmüştür. Bu nedenle dayanışma da sadece şirketlerin kendi madenci ekipleri içinde vardır. Onları TTK'lı madencilerden ayıran unsur ise, TTK'lı madencilerin kendilerini tehdit olarak gördüklerinin tamamen farkında olmaları ve bu anlamda da çıkarlarının farklı olduğunu düşünmeleridir.

Kaçak madenler taşeron maden olma yolunda kendi aralarında rakip olsa da, işçiler arasında keskin ayrışmalar yoktur. Ne ocak sahipleri, ne de ücretler verildiği sürece işçiler birbirlerini ihbar etmemektedir. Onları diğer iki madenci grubundan ayıran unsur ise, TTK'lı ve taşeron işçiler yasal olarak ücretli ve sigortalı oldukları için kaçak madenciler tarafından bir yandan öykünülen bir yandan da hasımlık duyulan bir dışsal öteki olarak görülmesidir. Kaçak ocaklar aile olarak görüldüğü ve kapanması durumunda tüm işçiler işsiz kalacağı için hem mahallelerde gizliliğin hem de ocaklarda üretimin sürdürülmesi için yoğun bir dayanışma vardır.

- Sınıf kimliği

Son olarak madencilik endüstrisindeki bu bölünme, işçilerin “biz/onlar dikotomisi” çerçevesinde sınıf kimliklerinin de farklı olmasına neden olmaktadır. TTK’lı işçiler Batı’daki daha iyi şartlarda, teknolojik yeniliklerin yapıldığı kurumlarda çalışan meslektaşlarına öykünmektedir. Sınıfsal olarak yükselme umudu ve hedefi olmayan, güçlü kapitalist ve politik elitlere karşı ikincil konumunu kabul eden işçi sınıfı erkeği profiline uymaktadırlar. Hasımlık duydukları taraf ise daha kolay şartlarda para kazandıkları için beyaz yakalı orta sınıflar, sektörün bu şekilde bölünmesine neden olan bürokratik elitler ve bu sürecin kazananları olarak sermayedarlardır.

Taşeron madenciler ise biz/onlar tanımını kendileri ile güvenceli ve kadrolu çalışan TTK’lı işçileri karşılaştırarak yapmaktadır. Onlar da benzer şekilde ikincil konumunu kabul etmektedir ancak sınıfsal olarak yükselme hedefleri, formel sektörde kadrolu ve güvenceli çalışanlar olmakla sınırlıdır.

Kaçak madenciler de biz/onlar tanımını kendileriyle, sosyal korunma ihtiyacı devlet tarafından karşılanan TTK’lı ve taşeron işçileri karşılaştırarak yapmaktadır ve sigortalı çalıştıkları için taşeron madenci olma hedefine sahiptirler. Kendi girişimini başlatmak için yeterli birikimi yapma şansı elde eden ocak sahipleri ise, kendi kendinin patronu olmak ve sınıf atlamak için önce taşeron işletmeci olmak, daha sonra ise redevans sahibi büyük madencilik sermayedarlarına dönüşmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda da “küçük burjuvaziye” özgü bir sınıf bilincine ve bireyci gelişme perspektifine sahiptirler. Yani her bir grup aslında kendinden üsttekine bakarak kendine bir yükselme hedefi belirlemiş durumdadır. Bir yandan kendinden üsttekine öykünmekte, diğer yandan kendi maruz kaldığı sömürü ve adaletsizlik nedeniyle elinden bir şey gelmeyince, hiyerarşide kendinden üstte gördüğü işçilere hasımlık duyarak bir günah keçisi haline getirmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, yaklaşık yarım yüzyıldan fazla devlet kapitalizminin hakim olduğu havzaya özel sermayenin yeniden girişiyse eski üretim

formları, taşeron madencilikte olduğu gibi “ekip başı sistemi” veya kaçak madencilikteki “patron-yanaşma ilişkileri”, “bağımlı emek” ve “kayıtdışı/gizli ücretli emek” gibi bünyesine yeni özellikler ekleyerek yeni üretim formlarına dönüşmüştür. Madencilik endüstrisi, devlet-şirket-taşeron-kaçak ağır şeklinde “yarı-formelleşmiştir.” Sermayedarlar arasında birikime yönelik dayanışma ve işbirliğinin arttığı bu süreç, çeşitli mekanizmalarla emeğin kendi içinde ayrıştığı ve birlikte hareket edemediği bir işçi sınıfı yapısına neden olmuştur. Bu mekanizmalar şöyle özetlenebilir:

Özelleştirme, kentteki ekonomik kriz ve yedek işgücü ordusu; madencilikte ekonomik gücün şirketlere transferi; devletin otoriter popülizmi; bir nevi sarı sendikacılık; kentteki eski korporatist ilişkilerin yerine şirketlerle olan klientalistik ilişkilerin geçişi; kaçak madenlerdeki hem geleneksel hem de modern unsurlar barındıran patron-yanaşma ilişkileri; işçilerin kurumsal ve mekânsal olarak bölünmüş olması; işçiler arasında bölüşüm, güvence ve sigorta konusundaki eşitsizlik ve adaletsizlik; ve son olarak emek hiyerarşisinin en tepesinde devletin güvenceli işçileri oldukları için saygıdeğer olarak görülen TTK madencileri, onların altında sigortaları olduğu ve kurumsal bir şirket bünyesinde çalıştıkları için görece saygıdeğer taşeron madenciler ve en altta hiçbir güvencesi olmayan ve illegal bir faaliyette bulunduğu için kentte hırsız olarak etiketlenen kaçak madenciler olmak üzere üç madenci grubu arasındaki statü farklarıdır.

Sonuçta oluşan resim, geçmişin bir nevi model Türk işçisi ve emek kahramanları olarak işçilerin öncü kollarından biri olan madencilerin büyük kısmının, yukarıda sıralanan mekanizmalarla kendi içinde çelişkiler yaratılarak bölündüğünü göstermektedir. Bu durum, dünyanın çeşitli yerlerinde de 21. yüzyıl işçilerini karakterize eden istikrarsızlık, esnek çalışma ve atomizasyon sürecinin bir örneğidir.

KAYNAKÇA

- Ackers, P. (1996), "Life after death: mining history without a coal industry", **Historical Studies in Industrial Relations**, 1, s. 159-70.
- Adaman, F., Arsel, M. ve Akbulut, B. (2018), "Neoliberal developmentalism, authoritarian populism, and extractivism in the countryside: The soma mining disaster in Turkey", **ERPI 2018 International Conference: Authoritarian Populism and the Rural World Conference Paper No. 63**, 17-18 March 2018, International Institute of Social Studies (ISS) in The Hague, Netherlands.
- Akşit, B. (1988), "Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları (1960-1980)", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar: 1923-2000**, (Editör: Ş. Pamuk ve Z. Toprak), Ankara: Yurt Yayınları, s. 179-195.
- Amin, S. (1976), **Unequal Development**, New York: Monthly Review Press.
- Araghi, F. (2000), "The Great Global Enclosure of Our Times: Peasants and the Agrarian Question at the End of the Twentieth Century", **Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**, (Ed. F. Magdoff, J. Foster ve F. Buttel), New York: Monthly Review Press, s. 145-160.
- Arnold, C. E. (2012), "In the Service of Industrialization: Etatism, Social Services and the Construction of Industrial Labour Forces in Turkey (1930-50)", **Middle Eastern Studies**, 48: 3, s. 363-385.
- Avcıoğlu, D. (1975a), **Türkiye'nin Düzeni I: Dün-Bugün-Yarın**, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (1975b), **Türkiye'nin Düzeni II: Dün-Bugün-Yarın**, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Banchirigah, S. M. (2007), "How have reforms fuelled the expansion of artisanal mining? Evidence from sub-Saharan Africa", **Resources Policy**, 31, s. 165-171.
- Bernards, N. (2017), "The Global Politics of Forced Labour", **Globalizations**, 14: 6, s. 944-957.
- Beynon, H., Hudson, R. (2001), **Social Exclusion or Flexible Adaptation? Coal Districts in a Period of Economic Transformation**, Final Report to the ESRC.
- Birtek, F. (1985), "The Rise and Fall of Etatism in Turkey, 1932-1950: The Uncertain Road in the Restructuring of a Semiperipheral Economy", **Review (Fernand Braudel Center)**, Vol. 8, No. 3, s. 407-438.

- Boratav, K. (1970), “Tarımda Üretim İlişkileri Üzerine”, **Proleter Devrimci Aydınlik**, Sayı 1-15, s. 177-217.
- Boratav, K. (1981), “Kemalist Economic Policies and Etatism”, **Atatürk: Founder of a Modern State içinde**, (Ed. Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun), Hamden: Archon Books, s. 165-90.
- Boratav, K. (2010), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, Ankara: İmge.
- Brass, T. (2010), “Unfree labour as primitive accumulation?”, **Capital & Class**, 35 (1), s. 23-38.
- Brass, T. (2011), **Labour Regime Change in the Twenty-First Century: Unfreedom, Capitalism and Primitive Accumulation**, Studies in Critical Social Sciences Volume 35, Brill: Leiden/Boston.
- Brass, T. (2014), “Modern Capitalism and Unfree Labor: The Unsayings of Marxism”, **Science & Society**, Vol. 78, No. 3, s. 288-311.
- Brass, T. (2015), “Free Markets, Unfree Labour: Old Questions Answered, New Answers Questioned”, **Journal of Contemporary Asia**, Vol. 45, No. 3, s. 531-540.
- Breman, J. (2010), “Neo-Bondage: A Fieldwork-Based Account”, **International Labor and Working-Class History**, No. 78, s. 48-62.
- Bromley, R., Wilson, T.D. (2018), “The Urban Informal Economy Revisited”, **Latin American Perspectives**, Issue 218, Vol. 45, No. 1, s. 4-23.
- Bulmer, M.I.A. (1975), “Sociological Models Of The Mining Community”, **The Sociological Review**, Vol. 23, Issue 21, s. 61-92.
- Bulmer, M. (1978), **Mining and Social Change: Durham County in the twentieth century**, London: Croom Helm.
- Burawoy, M. (1979), **Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process under Monopoly Capitalism**, Chicago: The University of Chicago Press.
- Burawoy, M. (1985), **The Politics of Production: Factory Regimes Under Capitalism and Socialism**, London: Verso.
- Bush, R. (2009), “Soon there will be no-one left to take the corpses to the morgue: Accumulation and abjection in Ghana’s mining communities”, **Resources Policy**, 34, s. 57-63.

- Buxton, A. (2013), **Responding to the challenge of artisanal and small-scale mining: How can knowledge networks help?**, London: IIED. Url: <http://pubs.iied.org/pdfs/16532IIED.pdf>
- Castells, M., Portes, A. (1989), “World Underneath: The origins, Dynamics, and effects of the informal economy”, **The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries içinde**, (Ed. A. Portes, M. Castells ve L.A. Benton), Baltimore: Johns Hopkins University Press, s. 11-37.
- Castells, M. (2013, org. 1997), **Enformasyon Çağı-Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt I: Ağ Toplumunun Yükselişi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Centeno, M.A, Portes, A. (2006), “The Informal Economy in the Shadow of the State”, **Out of the Shadows: Political action and informal economy in Latin America içinde**, (Ed. Patricia Fernandez-Kelly ve Jon Shefner), Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, s. 23-48.
- Chachage, C. (1995), “The Meek Shall Inherit the Earth but not the Mining Rights: The Mining Industry and Accumulation in Tanzania”, **Liberalised Developmen in Tanzania içinde**, (Ed. P. Gibbon), Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, s. 37-108.
- Chen, M. (2008), “Informality and social protection: Theories and realities”, **Institute of Development Studies Bulletin**, Volume 39, Number 2, s. 18-27.
- Clay, K., Wright, G. (2005), “Order without law? Property rights during the California gold rush”, **Explorations in Economic History**, 42 (2), s. 155-183.
- Colls, R. (1987), **The Pitmen of the Northern Coalfield: Work, Culture and Protest, 1790-1850**, Manchester: Manchester University Press.
- Crow, G. (1993), “Traditional Working Class Community Revisited”, **Proceedings of the Coal, Culture and Community Conference, Sheffield, 1991 içinde**, (Ed. C. Critcher, D. Waddington ve M. Wykes), Sheffield: Palvic Press.
- Crow, G. (2002), **Social Solidarities: Theories, Identities and Social Change**, Buckingham: Open University Press.
- Curtin, C. (1988), “Competititon and Control at Work: Rural Miners and the Labour Process”. **The Economic and Social Review**, Vol. 19, No. 3, s. 159-176.
- Çelik, A. (2010), “Muhafazakar Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik”, **İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 42, s. 63-81.

- ÇSGB (2016), Url: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1242/2016-ocak-ayi-is-kolu-istatistikleri-konfederasyon.pdf>
- De Angelis, M. (1999), “Marx’s Theory of Primitive Accumulation: A Suggested Reinterpretation”, **Working Paper No 29**, Department of Economics, University of East London.
- De Angelis, M. (2001), “Marx and primitive accumulation: the continuous character of capital’s enclosures”, **The Commoner**, N. 2, s. 1-22.
- De Janvry, A., Garramon, C. (1977), “The Dynamics of Rural Poverty in Latin America”, **The Journal of Peasant Studies**, Volume 4, Issue 3, s. 206-216.
- De Soto, H. (1989), **The Other Path: The Informal Revolution**, New York: Harper and Row.
- Dennis, N., Henriques, F. ve Slaughter, C. (1956), **Coal is Our Life: an analysis of a Yorkshire mining community**, London: Eyre and Spottiswoode.
- Dikmen, A. A. (2000), “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, **Toplum ve Bilim**, s. 86, s. 281-302.
- Doogan, K. (2001), “Insecurity and Long-term Employment”, **Work, Employment and Society**, 15(3), s. 419-41.
- Dos Santos, T. (1970), “The Sturcture of Dependence”, **American Economic Review**, 40, s. 231-236.
- Doğan, M.G. (2010), “When Neoliberalism Confronts the Moral Economy of Workers: The Final Spring of Turkish Labor Unions”, **European Journal of Turkish Studies**, Url: <http://ejts.revues.org/4321>
- Dunn, E. (2004), **Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor**, New York: Cornell University Press.
- Engels, F. (1845/1994), **İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu**, İstanbul: Sosyalist Yayınları.
- Engin, F. (2012), “Bir Grev İncelemesi: 1990-1991 Zonguldak Grevi”, **IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildirileri içinde**, s. 195-205. Url: <http://www.sosyalhaklar.net/2012/Bildiriler/Engin.pdf>
- Erbaş, H. (1993), **Class and Culture: The Cases of Kırıkkale and Ankara**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

- Erbaş, H. (1999), “Gelişme Yazını ve Geleceği”, **Doğu Batı**, Sayı: 8, s. 9-25.
- Erbaş, H. (2017), “Sınıf Çalışmalarında Kültür ve Gündelik Yaşamın Yükselişi: Tarihsel Bir İzlek ve Gelecek ‘Umudu’”, **Emek Araştırma Dergisi**, 1, s. 9-30.
- Erbaş, H. (2018), “Gelişme Sorunsalı: Unut(tur)ulan Ancak Terk Etmeyen ve Kanayan Yara”, **Türkiye’de Gelişme/Kalkınma Yazınından Bir Seçki içinde**, Ankara: Palme Yayınevi, s. 2-25.
- Erdost, M. (1969), “Türkiye Tarımında Hakim Üretim İlişkisi Üzerine”, **Aydınlık**, Sayı: 13, s. 34-58.
- Erdost, M. (1970), “Yeni Oportünizmin Eleştirisi”, **Aydınlık**, Sayı: 19, s. 5-85.
- Ereğli Hakimiyet Gazetesi (2008), Url:
<http://www.ereglihakimiyet.com/Haberler.asp?id=9520>.
- Ersoy, M. (1984), “Çevre Toplumsal Formasyonlarda Ulusal Ekonomiler ve Kentsel Sanayi Sektörünün Yapısına İlişkin Modeller”, **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine içinde**, (Der. H. Çağatay Keskinok ve Melih Ersoy), Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, s. 1-21.
- Ersoy, M. (2001), “Sanayisizleşme Süreci ve Kentler”, **Praksis**, (2) 2001, s. 32-52.
- Filtzer, D. (1992), **Soviet workers and de-Stalinization: the consolidation of the modern system of Soviet production relations, 1953-1964**, Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Fisher, E. (2007), “Occupying the Margins: Labour integration and social exclusion in artisanal mining in Tanzania”, **Development Southern Africa**, 25, (2), s. 199-213.
- Foster-Carter, A. (1984), “Eklemlenme’nin Eklemlenmesi”, **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine içinde**, (Der. H. Çağatay Keskinok ve Melih Ersoy), Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, s. 59-93.
- Frank, A.G. (1966), “The Development of Underdevelopment”, **Monthly Review**, Vol. 18, No. 4, s. 17-31.
- Freeman, C., Louça, F. (2013), **Zaman Akıp Giderken: Sanayi Devrimlerinden Bilgi Devrimine**, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Glassman, J. (2006), “Primitive accumulation, accumulation by dispossession, accumulation by ‘extra-economic’ means”, **Progress in Human Geography**, 30, 5, s. 608-625.

GMİS TTK Raporu (2011), Url:

<http://www.genelmadeniz.org.tr/Depo/File/TTK%20GM%C4%B0S%20RAPORU%20KASIM%20%202011.pdf>

Godoy, R.A. (1988), “Small-scale mining and agriculture among the Jukumani Indians, Northern Potosi, Bolivia”, **Journal of Development Studies**, 24, (2), s. 177-196.

Goffee, R. (1981), “Incorporation and Conflict: A Case Study of Subcontracting in the Coal Industry”, **Sociological Review**, Vol. 29, No. 3, s. 475-497.

Gorki, M. (2016), **Küçük Burjuva İdeolojisinin Eleştirisi**, İstanbul: Say Yayınları.

Gramsci, A. (2009), **Hapishane Defterleri**, İstanbul: Aşina Kitaplar.

Gülalp, H. (1993), **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, İstanbul: Belge Yayınları.

Gürboğa, N. (2009), “Compulsory Mine Work: The Single-Party Regime and the Zonguldak Coalfield as a Site of Contention, 1940-1947”, **IRSH**, 54, s. 115-142.

Gürel, B. (2015), “Türkiye’de Kırdaki Sınıf Mücadelelerinin Tarihsel Gelişimi”, **Marksizm ve Sınıflar: Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri içinde**, (Hazırlayanlar: Sungur Savran, Kurtar Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak), İstanbul: Yordam Kitap, s. 303-385.

Güzel, M.Ş. (1995), "Capital and Labor during World War II", **Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1839-1950 içinde**, (Eds. Donald Quataert and Erik J. Zürcher), London: Tauris Academic Studies.

Hall, T. (1981), **King Coal: Miners, Coal and Britain’s Industrial Future**, Harmondsworth: Penguin.

Hall, S. (1985), “Authoritarian Populism: A Reply to Bob Jessop et al”, **New Left Review**, Vol.1/151.

Harrison, R. (1978), **Independent collier: the coal miner as archetypal proletarian reconsidered**, Brighton: Harvester Press.

Hart, K. (1973), “Informal income opportunities and urban employment in Ghana”, **Journal of Modern African Studies**, 11, (1), s. 61-89.

Harvey, D. (2003), **The New Imperialism**, Oxford: Oxford University Press.

Harvey, D. (2004), “Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim”, **Praksis**, Vol. 11, s. 23-48.

- Howell, D. (1987), "Goodbye to all that?: a review of literature on the 1984/5 miners' strike", **Work, Employment and Society**, 1, 3, s. 388-404.
- Hilson, G. (2010), "Once a miner, always a miner: Poverty and livelihood diversification in Akwatia, Ghana", **Journal of Rural Studies**, 26, (3), s. 296-307.
- Hilson, G. (2011), "Artisanal mining, smallholder farming and livelihood diversification in rural Sub-Saharan Africa: an introduction", **Journal of International Development**, 23, s. 1031-1041.
- International Labor Office (ILO) (1972), **Employment, Incomes and Inequality: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya**, Geneva: ILO.
- İnsel, A. (1996), **Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Issawi, C. (1966), **The Economic History of the Middle East: 1800-1914**, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Jessop, B., Bonnett, K., Bromley, S., Ling, T. (1984), "Authoritarian Populism, 'Two Nations' and Thatcherism", **New Left Review**, Vol.1/147.
- Jonna, R.J., Foster, J.B. (2016), "Marx's Theory of Working-Class Precariousness and Its Relevance Today", **Alternate Routes: A Journal of Critical Social Research**, Vol 27, s. 21-45.
- Jonsson, J.B., Bryceson, D.F. (2009), "Rushing for Gold: Mobility and small-scale mining in East Africa", **Development and Change**, 40, (2), s. 249-279.
- Kahveci, E. (2015a), "Migration, Ethnicity, and Divisions of Labour in the Zonguldak Coalfield, Turkey", **IRSH**, 60, s. 207-226.
- Kahveci, E. (2015b), "The Condition of the Ottoman Mine Labour and Its Impact on the Republican Period", **Middle Eastern Studies**, 51: 5, s. 711-726.
- Kalyoncu, H. (2015), **Kömürde Açan Çiçek**, Ankara: Pervaz.
- Kartarı, A. (2017), "Nitel Düşünce ve Etnografi: Etnografik Yönteme Düşünsel Bir Yaklaşım", **Moment Dergi**, 4 (1), s. 207-220.
- Kaya, M. (2011), "18 yıl önce, 20 yıl önce nasıl ölüyorlardıysa, bugün de hala öyle ölüyorlar", **Mithat Alam Film Merkezi Söyleşi ve Panel Yılığ**, s. 207-217.
- Kenny, B., Bezuidenhout, A. (1999), "Contracting, complexity and control: An overview of the changing nature of subcontracting in the South African mining industry",

The Journal of The South African Institute of Mining and Metallurgy, Vol. 99, Issue 4, s. 185-192.

- Keyder, Ç. (2009), **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıray, M. B. (2000), **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Koç, Y. (2012), “İşçi sınıfı ne zaman ayağa kalkacak?”, **Aydınlık Gazetesi**, Url: <http://www.aydinlikgazete.com/isci-sinifi-ne-zaman-ayaga-kalkacak-tamami-makale,15894.html>
- Köymen, O. (2008), **Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler ve Patronlar**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Köymen, O. (2009), “Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar-Üretenler-Patronlar”, **Mülkiye Dergisi**, S. 262, Cilt XXXIII, s. 25-40.
- Köymen, O. (2014), **Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Kurmuş, O. (1982), **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Ankara: Savaş Yayınları.
- Lahiri-Dutt, K. (2003), “Informal coal mining in Eastern India: Evidence from the Raniganj Coalbelt”, **Natural Resources Forum**, 27, s. 68-77.
- Lahiri-Dutt, K., Williams, D.J. (2005), “The coal cycle: small-scale illegal coal supply in eastern India”, **Resources, Energy, and Development**, 2, (2), s. 93-105.
- Lahiri-Dutt, K. (2016), “‘May God Give Us Chaos, So That We Can Plunder’: A critique of ‘resource curse’ and conflict theories”, **Development**, 49, (3), s. 14-21.
- Lamont, M. (2001), **The Dignity of Working Men: Morality and the Boundaries of Race, Class and Immigration**, London: Harvard University Press/Russell Sage Foundation.
- Lewis, W.A. (1954), “Economic Development with Unlimited Supplies of Labour”, **The Manchester School of Economics and Social Studies**, Vol.22, s. 139-191.
- Lloyd, P. (1984), **A Third World Proletariat?**, London: George Allen & Unwin.
- Lockwood, D. (1966), “Sources of Variation in Working-Class Images of Society”, **Sociological Review**, Vol. 14, Issue 3, s. 249-267.
- Luxemburg, R. (1913/2004), **Sermaye Birikimi**, İstanbul: Belge Yayınları.

- Makal, A. (2002), “Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930’lu ve 1940’lı Yıllar”, **.Ü. SBF-GETA Tartışma Metinleri**, No. 44, Ankara: A.Ü. SBF Matbaası.
- Makal, A. (2004), “65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme”, **A.Ü. SBF-GETA Tartışma Metinleri**, No. 76, Ankara: A.Ü. SBF Matbaası.
- Marx, K. (1867/2011), **Kapital I. Cilt**, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2003), **Kapital III: Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci**, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., Engels, F. (1848/2005), **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**, Ankara: Sol Yayınları.
- Meillassoux, C. (1972), “From reproduction to production”, **Economy and Society**, 1: 1, s. 93-105.
- Milliyet. (1998), Url: <http://www.milliyet.com.tr/1998/04/12/ekonomi/eko01.html>
- Moore, D. (2004), “The second age of the Third World: from primitive accumulation to global public goods?”, **Third World Quarterly**, 25: 1, s. 87-109.
- Munck, R. (2013), “The Precariat: a view from the South”, **Third World Quarterly**, 34: 5, s. 747-762.
- Munt, S. (2000), “Introduction”, **Cultural Studies and the Working Class: Subject to Change içinde**, (Ed. S. Munt.), London: Cassell, s. 1-16.
- Nacar, C. (2009), “Our Lives Were Not as Valuable as an Animal: Workers in State-Run Industries in World-War-II Turkey”, **International Review of Social History**, Vol. 54, s. 143–166.
- Nikitin, P. (1974), **Ekonomi Politik**, Ankara: Sol.
- Ojukutu-Macauley, S., Keili, A.K. (2008), “Citizens, subjects or a dual mandate? Artisanal miners, ‘supporters’ and the resource scramble in Sierra Leone”, **Development Southern Africa**, 25, (5), s. 513-530.
- Orwell, G. (1937), http://www.orwell.ru/library/essays/mine/english/e_dtm
- Özen, Ü. (2004, 10 Ocak), **İşçiden Denizere: Silkele Başkan Düşecekler**, Url: <http://bianet.org/bianet/emek/28445-isciden-denizere-silkele-baskan-dusecekler>.
- Pamuk, Ş. (1991), “War, State Economic Policies, and Resistance by Agricultural Producers in Turkey: 1939-1945”, in **Peasants and Politics in the Modern**

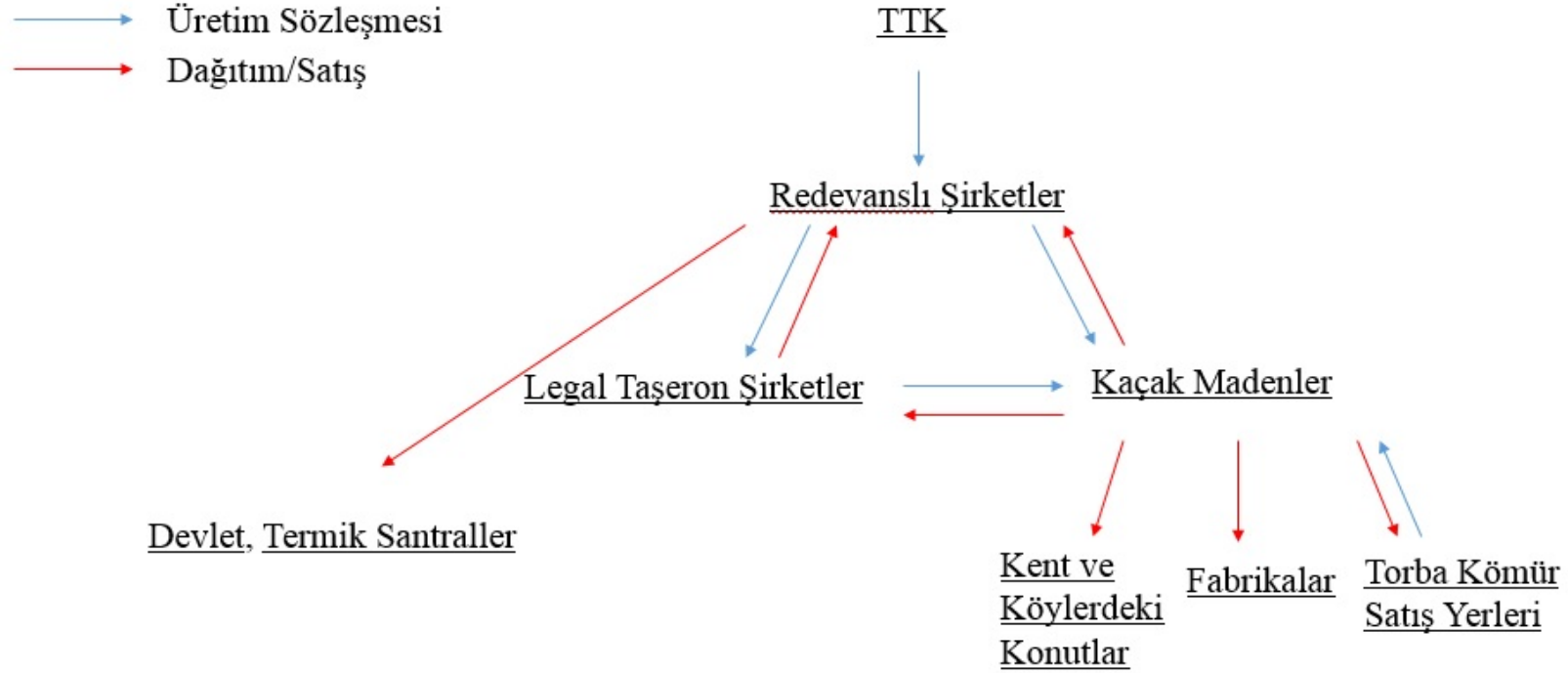
- Middle East**, (Edited by Farhad Kazemi, John Warrerbury), Miami: Florida International University Press, s. 125-142.
- Pamuk, Ş. (1994), **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme: (1820-1913)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2000), "Turkey's Response to the Great Depression in Comparative Perspective, 1929-1939", **Robert Schuman Centre for Advanced Studies EUI Working Papers**, San Domenico (FI): European University Institute.
- Pamuk, Ş. (2010), Economic Growth and Institutional Change in Turkey Before 1980, **Understanding the Process of Economic Change in Turkey: An Institutional Approach içinde**, (Ed. Tamer Çetin ve Feridun Yılmaz), UK: Nova Science Publishers, s. 15-31.
- Parry, J. (2003), "The changing meaning of work: restructuring in the former coalmining communities of the South Wales Valleys", **Working, Employment and Society**, Volume 17(2), s. 227-246.
- Perelman, M. (2007), "Primitive Accumulation from Feudalism to Neoliberalism". **Capitalism Nature Socialism**, 18:2, s. 44-61.
- Petras, J., Veltmeyer, H. (2014), **The New Extractivism: A Post-Neoliberal Development Model or Imperialism of the Twenty-First Century?**, UK: Zed Books.
- Polama, M. M. (1993), **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Polanyi, K. (2010), **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, İstanbul: İletişim.
- Portes, A., Walton, J. (1981), **Labor, Class, and the International System**, New York: Academic Press.
- Portes, A., Böröcz, J. (1988), "The Informal Sector under Capitalism and State Socialism: A Preliminary Comparison", **Social Justice**, Vol. 15, No. 3 / 4 (33-34), Dynamics of The Informal Economy, s. 17-28.
- Portes, A., Schauffler, R. (1993), "Competing Perspectives on the Latin American Informal Sector", **Population and Development Review**, Vol. 19, No. 1, s. 33-60.
- Posusney, M.P. (1993), "Irrational Workers: The Moral Economy of Labor Protest in Egypt", **World Politics**, 46 (1), s. 83-120.

- Poulantzas, N. (1974), **Classes in Contemporary Capitalism**, Thetford/Norfolk: Lowe&Brydone Printers Limited.
- Poulantzas, N. (2006), **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, İstanbul: Epos Yayınları.
- Quataert, D., Duman, Y. (2001), “A Coal Miner’s Life during the Late Ottoman Empire”, **International Labor and Working-Class History**, No. 60, s. 153-179.
- Quataert, D. (2004), “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri: 1812-1914”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 885-1041.
- Quataert, D. (2006), **Miners and the State in the Ottoman Empire: The Zonguldak Coalfield, 1822-1920**. New York: Berghahn Books.
- Quijano, A. (1974), “The Marginal Pole of the Economy and the Marginalized Labor Force”, **Economy and Society**, 3, s. 393-428.
- Richards, A.J. (1996), **Miners on strike: class solidarity and division in Britain**, Oxford: Berg.
- Rimlinger, G. V. (1959), “International Differences in the Strike Propensity of Coal Miners: Experience in Four Countries”, **Industrial and Labor Relations Review**, Vol. 12, No. 3, s. 389-405.
- Savran, S. (2011), **Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Savran, S. (2013), **Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Scott, J.C. (1972), “Patron-client politics and political change in Souteast Asia”, **American Political Science Review**, Vol. 66, s. 91-113.
- Scott, James C. (1979), **The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia**, New Haven: Yale University Press.
- Sennett, R., Cobb, J. (1993, org.1972), **The Hidden Injuries of Class**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sipahi, A. (2006), **The Labor-Based Prisons in Turkey: 1933-1953**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi University, the Atatürk Institute for Modern Turkish History.
- Standing, G. (2011), **Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf**, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Strangleman, T., Hollywood, E., Beynon, H. and Hudson, R. (1999), “Heritage Work: Re-representing the Work Ethic in the Coalfields”, **Sociological Research Online**, 4(3), Url: <http://www.socresonline.org.uk/4/3/strangleman.html>
- Strangleman, T. (2001), “Networks, Place and Identities in Post-Industrial Mining Community”, **International Journal of Urban and Regional Research**, 25(2), s. 253-67.
- Sway, M. (1988), **Familiar Strangers: Gypsy Life in America**, Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Şengül, H.T., Aytekin, E.A. (2012), “Zonguldak Coalfield and the Past and Future of Turkish Coal-mining Communities”, **Changing Work and Community Identities in European Regions**, s. 154-183.
- Şenses, F., Taymaz, E. (2006), “Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme: Ne Oluyor? Ne Olmalı?”, **İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar Türel’e Armağan)** içinde, (Derleyen: A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan), Ankara: İletişim Yayınları, s. 429-463.
- Thompson, E. P. (1971), “The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century”, **Past and Present**, 50, s. 76-136.
- Thompson, E.P. (2012), **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Tören, T. (2007), **Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Turner, R. (2000), **Coal was our life**, Sheffield: Sheffield Hallam University Press.
- TTK İstatistik Yıllığı (2017),
Url: <http://www.taskomuru.gov.tr/index.php?page=sayfagoster&id=39>
- Veltmeyer, H. (2016), “Extractive Capital, the State and the Resistance in Latin America”, **Sociology and Anthropology**, 4, (8), s. 774-784.
- Verbrugge, B. (2014), “Capital interests: A historical analysis of the transformation of small-scale gold mining in Compostela Valley province, Southern Philippines”, **The Extractive Industries and Society**, 1, s. 86-95.
- Verbrugge, B. (2015), “The economic logic of persistent informality: Artisanal and small-scale mining in the Southern Philippines”, **Development and Change**, 46, (5), s. 1023-1046.

- Wallerstein, I. (1979), "The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research", **Review** (Fernand Braudel Center), Vol. 2, No. 3, s. 389-398.
- Walkowitz, D.J. (1995), "Normal Life in the New Ukraine: The Crisis of Identity Among Donetsk's Miners", **Radical History Review**, Issue 61, s. 63-91.
- Warwick, D., Littlejohn, G. (1992), **Coal, capital and culture: a sociological analysis of mining communities in West Yorkshire**, London: Routledge.
- Weiss, L. (1987), "Explaining the Underground Economy: State and Social Structure", **The British Journal of Sociology**, Vol. 38, No. 2, s. 216-234.
- Williams, R. (1983), **Culture and Society: 1780-1950**, New York: Columbia University Press.
- Wolpe, H. (1984), "Üretim Tarzlarının Eklemlenmesine Giriş", **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine içinde**, (Der. H. Çağatay Keskinok ve Melih Ersoy), Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, s. 23-57.
- Wood, E.M. (1982), "The politics of theory and the concept of class: E.P. Thompson and his critics", **Studies in Political Economy**, Vol. 9, s. 45-75.
- Wood, E.M. (2001), "İlişki ve süreç olarak sınıf", **Praksis**, S. 1, s. 92-119.
- Worsley, P. (1984), **The Three Worlds: Culture and World Development**, Chicago: The University of Chicago Press.
- Wright, E.O. (2016), "Is the Precariat a Class?", **Global Labour Journal**, 7 (2), s. 123-135.
- Yerasimos, S. (2005), **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye III: I. Dünya Savaşından 1971'e**, İstanbul: Belge Yayınları.
- Yılmaz, Z. (2013), "AKP ve devlet hayırseverliği: Minnet ekonomisi, borç toplumu ve siyasal sermaye birikimi", **Toplum ve Bilim**, 128, s. 32-70.
- Yurtsever, H. (2016), **Orta Sınıf Efsanesi**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Yücesan Özdemir, G. (2010), "Despotik emek rejimi olarak taşeron çalışma", **Çalışma ve Toplum**, Sayı 24 (4), s. 35-50.

EK 1: KÖMÜRÜN META ZİNCİRİ TABLOSU

EK 2: 3 MADENCİ PROFİLİ TABLOSU: TTK, TAŞERON VE KAÇAK MADENCİLER

	TTK MADENCİLERİ
Sermaye	<ul style="list-style-type: none"> • Çalıştıkları madenler devlet mülkiyetindedir.
Emeğin Karakteristikleri	<ul style="list-style-type: none"> • Kentte yerleşik, daimi olarak istihdam edilen, vasıflı yeraltı ve yüzey işçilerinden oluşmaktadır. • Güvencelidir, sosyal yardımlardan faydalanmaktadır, sendikalıdır.
Emek Süreci	<ul style="list-style-type: none"> • Baskı ve rızanın bir arada bulunduğu bir emek rejimi olarak hegemonik despotizm vardır.<ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Baskı Koşulları</u>: Üretimin daha az işçiyle sürdürülmesi iş yoğunluğunun arttırılmasına, emek sürecinin hızlanmasına ve zamanın daha katı kontrolüne neden olmaktadır. 2. <u>Rıza Koşulları</u>: İş güvencesi, sosyal güvenlik ve yardımlar rıza sağlamaya dönük mekanizmalardır. • İşçiler üzerinde üretim baskısı enformel sektöre göre daha azdır; işçi karar alma sürecinde otonomi sahibidir, dayanışma güçlüdür.
İtme Faktörleri	<ul style="list-style-type: none"> • Kentte alternatif istihdam olanaklarının azlığı ve farklı vasıfların geliştirilmemiş olması.
Çekme Faktörleri	<ul style="list-style-type: none"> • Formel bir kurumda iş güvencesiyle çalışmak, maaşların düzenli yatması, toplu sözleşme hakkı, sigorta, emeklilik hakları.
Bölüşüm Sistemi	<ul style="list-style-type: none"> • Aylık sabit ücret, 3 maaş ikramiye, sosyal yardım ve fazla mesai ücretleri verilmektedir. • Ücret hiyerarşisi vardır. En son işe giren işçi, ilk giren işçinin ücretinin %50'si oranında ücretle işe başlamaktadır.
Devletin Sektördeki Rolü	<ul style="list-style-type: none"> • Devlet, güvenceli ve emek yasalarıyla korunan az sayıda işçiyi istihdam etmektedir. • Ekstra-ekonomik bir araç olan özelleştirmenin uygulayıcısı olarak kaynakları özel sermayeye aktarmıştır.
Moral Ekonomi (Devletle İlişki)	<ul style="list-style-type: none"> • Patrimonial politik kültür vardır. Devlet sömüren değil, koruyucu baba figürü olarak görülmektedir. Hakların, işçi mücadelelerinden ziyade devlet tarafından korunması gerektiği düşüncesi hakimdir. • Devlet, özel şirketlere göre daha güvenilir bir sözleşme tarafı olarak görülmektedir. • <u>Devletten Beklentiler</u>: Ekonomik ve sosyal olarak daha iyi bir hayat, alternatif sanayilerin kurularak istihdam sağlanması, kömür ithalatının durdurulması, kuruma yeni işçi alımı ve teknoloji getirilmesi, Avrupa'daki işçilerininki gibi bir hayat tahayyülü.
Politik Eylemsizliğin Nedenleri (Politik Kontrol Araçları)	<ul style="list-style-type: none"> • <u>Politik Güçsüzlük</u>: Halka danışmadan işleyen otoriter iktidar anlayışı, işçilerin politik olarak güçsüz hissetmesine neden olmaktadır.

	<ul style="list-style-type: none"> • <u>Üretici Olarak Güçsüzlük</u>: Türkiye’de ağır sanayinin önemini yitirmesi ve üretimden gelen güçlerinin azalması ile mavi yakalı işin artık takdir edilmediği fikri hakimdir ve bu da üretici olarak güçsüzlük hissini pekiştirmektedir.
Sendika	<ul style="list-style-type: none"> • İşçiler %100 sendikalıdır. • Hükümet girişimiyle geliştirilmiş sendika, radikal liderlik etmemektedir ve ekonomistik şekilde işlemek için dizayn edilmiştir. Toplu iş sözleşmesinde pastadan daha büyük pay talep etmek yerine ücretlerin enflasyonla ilişkilendirilmesi talebinde bulunmaktadır. • Sendika, kendi ayrıcalıklı pozisyonunu sürdürmek için eylemde bulunmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerini tartışmamaktadır; alternatif toplum yapısı üzerine hiçbir vizyonu yoktur; politik olarak muhafazakârdır.
Politik Eylemliliğin Nedenleri	<ul style="list-style-type: none"> • İşçilerin devlet sponsorlu endüstriyel ilişkiler rejimini sürdürmekte çıkarı vardır; kolektif eylemleri her zaman restoratif/onarıcı bir karakterdedir. Endüstriyel ilişkilerin yerleşik mekanizmalarında bir değişim talep etmekten ziyade, devlet ve işçiler arasındaki geçerliliği kabul edilmiş ilişkileri sürdürmeye eğilimlidirler.
İşçi Grupları Arasındaki Ayrışma ve Dayanışma (Sınıf Bilinci)	<ul style="list-style-type: none"> • Ücret hiyerarşisi iş barışını bozmaktadır ve kurum içinde işçileri atomize etmektedir (Kuruma en son giren işçi ilk giren işçinin ücretinin %50’si oranında ücretle işe başlamaktadır). • Toplama işçilerden oluşan taşeron işçilerin madenlerde çalıştırılması, kurum ve formel işçilerin geleceği için tehlike olarak görülmektedir. • Dayanışma sadece işyeri olarak madende vardır. İşçiler için hayatın daha zor ve belirsiz hale gelmesi, istihdam kayıpları, ekonomik problemler, içki problemleri, belirsiz statüye sahip olmaları, işten çıkarılma korkusu, madencilerin içe kapanması ve birbirlerini desteklemelerinin zor hale gelmesi bağlamında, dayanışmanın gündelik hayatta da sürdürülmesi engellemektedir.
Sınıf Kimliği	<ul style="list-style-type: none"> • <u>İşçilerin Biz/Onlar Dikotomisi</u>: mavi yakalılar x beyaz yakalı orta sınıflar, bürokratik elitler ve sermayedarlar arasındadır. • İşçilerin, güçlü olan kapitalist elitler ve politik elitlere karşı güçsüz oldukları fikri hâkimdir. İşçiler, ikincil konumunu kabul eden, sınıfsal olarak yükselme umudu ve hedefi olmayan işçi sınıfı erkeği profiline uymaktadır. • Sınıf bilinci düşüktür. Sadece kurum içinde işçi sınıfı dayanışması vardır.

TAŞERON MADENCİLER	
Sermaye	<ul style="list-style-type: none"> • Çalıştıkları madenler, redevans usulüyle madenleri işleten büyük madencilik sermayesinin mülkiyetindedir. • Şirketler, emek yasaları tarafından korunan ve kayıt altına alınan emeğin boyutunu arttırmak yerine, karlarını arttırmak için putting out sistemindeki gibi dışarı iş verme sistemini kullanarak taşeron ve kaçak madenlere iş vermektedir. <ol style="list-style-type: none"> 1. Alt sözleşmelerle taşeron madenlerde güvencesiz ve ucuz emek çalıştıran küçük madencilik sermayesi. 2. Kaçak madenlerde herhangi bir formel sözleşme olmadan kayıt dışı ucuz emek çalıştırılan küçük kapitalistler.
Emeğin Karakteristikleri	<ul style="list-style-type: none"> • Kentsel ve kırsal yedek işgücü ordusunda esnek olarak istihdam edilen, vasıfsız ve eğitimsiz yeraltı işçilerinden oluşmaktadır. • İşçiler mekânsal ve kurumsal olarak bölünmüştür. • Sigortalıdır, sosyal yardımlardan faydalanmamaktadır, sendikasızdır. • Yedek işgücü ordusundaki dalgalı (floating) ve durağan (stagnant) artı nüfusu teşkil etmektedir.
Emek Süreci	<ul style="list-style-type: none"> • Baskı ve rızanın bir arada bulunduğu bir emek rejimi olarak hegemonik despotizm vardır. <ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Baskı Koşulları</u>: Altsözleşme sistemi ve ekipbaşı sistemiyle yoğun ve sıkı, yüksek devir hızıyla yürütülen çalışma temposu. 2. <u>Rıza Koşulları</u>: İşçiler, çalıştıkları şirketin sözleşmesinin yenilenmesi ve dolayısıyla istihdamlarının devam etmesi için uzlaşmacıdır. • İşçiler üzerinde üretim baskısı yüksektir. Ekipbaşı işin temposunu kontrol eder ve denetler; işçi, karar alma sürecinde otonomi sahibi değildir. Bonus sistemi nedeniyle işçi grupları arasında rekabet vardır. Bu nedenlerle işçi grupları arasında atomizasyon vardır ve dayanışmadan ziyade bireysellik öne çıkmaktadır.
İtme Faktörleri	<ul style="list-style-type: none"> • Tek endüstriyel yapının küçülmesi ve alternatif istihdamın olmayışı, köylülüğün tasfiyesi, yedek işgücü ordusunun büyümesi, eğitimsizlik ve farklı vasıfların geliştirilmemiş olması.
Çekme Faktörleri	<ul style="list-style-type: none"> • Sözleşmeli iş ve gelir güvencesi, sigorta, sağlık hizmetlerinden faydalanma, emeklilik hakları, kredi ve ipotek gibi borçlanma fırsatları.
Bölüşüm Sistemi	<ul style="list-style-type: none"> • En az 2 asgari ücret verilmektedir ancak şirketler tarafından kesintiler yapılmaktadır. • Ücret hiyerarşisi vardır; parça başı ücret rejimi ve bonus sisteminde, madende ilerlenen metre veya çıkarılan ton başına ekstra ödeme verilmektedir. Ancak çoğu kez işçilere bu ödemeler yapılmamaktadır.

	<ul style="list-style-type: none"> • Sosyal yardımlar verilmemektedir.
Devletin Sektördeki Rolü	<ul style="list-style-type: none"> • Kalkınma programının enerji maliyetlerini düşürdüğü, yeni bir ulusal burjuvazinin inşasına katkıda bulunduğu, istihdam sağladığı, işsizlik oranlarını düşürdüğü, politik istikrarsızlığı yumuşattığı için bir “tampon mekanizma” olarak devlet iktidarının teşviğiyle gelişmiştir. • Kaynaklar ve teşvikler, devlet tarafından formel istihdam koşulları yaratacak üretim sektörlerine değil, enformel istihdam sağlayan ve ranta dayalı birikim yapan özel girişimlere aktarılmaktadır.
Moral Ekonomi (Devletle İlişki)	<ul style="list-style-type: none"> • <u>Devletin otoriter popülizmi:</u> Milliyetçi gelişme söylemi, popülist ödüller gibi işçilerin rızasını sağlamaya yönelik uygulamalar ile bunlar yetersiz kalınca emeğin denetim altında tutulması için uygulanan zor gücünün bileşimidir. • Devlet, özel şirketlere göre daha güvenilir bir sözleşme tarafı olarak görülmektedir. • <u>Devletten Beklentiler:</u> İş güvencesi, ekonomik ve sosyal olarak daha iyi bir hayat, alternatif sanayilerin kurularak istihdam sağlanması.
Politik Eylemsizliğin Nedenleri (Politik Kontrol Araçları)	<ul style="list-style-type: none"> • <u>Zor Gücü:</u> Ekonomik bunalım koşullarında kentteki büyük bir yedek işgücü ordusunun varlığı, şirketlerin madenleri kapatma ve işçi çıkarma tehdidi, liderlik yapacak yerel güçlerin yetersiz olması (sendika veya parti), devletin zor gücü gibi baskı koşulları. • <u>Rıza Mekanizmaları:</u> Popülist ödüller, kaynak sömürsünün hızlı ekonomik kalkınmanın yolu olarak resmedilmesi, şirketler ve madenciler arasındaki klientalistik ilişkiler (hayırseverlik/sosyal sorumluluk projeleri yatırımları, borçluluk gölgesi, minnet ekonomisi).
Sendika	<ul style="list-style-type: none"> • İşçiler büyük oranda sendikasızdır. • İşçiler sendikalaşırsa kovulmakla tehdit edilmektedir; işten atılma korkusu karşısında sendika tehlikeli ve vazgeçilebilir bir lükstür. • Madenci kitlesi heterojen gezici işçi formundadır; kolektif hareket etme kabiliyeti kazanmak ve sendikalaşma bilinci edinmek için yeterince uzun çalışma deneyimi yoktur. • İşçiler arasında sendikanın taşeron işçileri savunmadığı fikri hâkimdir; taşeron işçilerin çıkarlarının sendika çıkarlarından farklı olduğu düşünülmektedir.
Politik Eylemliliğin Nedenleri	<ul style="list-style-type: none"> • İşçiler, şirketin sözleşmesinin bitmesiyle işten çıkarılma, sendikalaşma nedeniyle işten çıkarılma, ücretlerin aylarca ödenmemesi, sendikalaşmanın yasaklanması gerekçeleriyle eylemde bulunmaktadır.
İşçi Grupları Arasındaki Ayrışma ve Dayanışma (Sınıf Bilinci)	<ul style="list-style-type: none"> • Taşeron işçiler, kurumsal ve mekânsal olarak çok sayıda rekabetçi hizibe ayrılmıştır (baca taşeronu, ayak taşeronu ve darama taşeronu gibi düzenlemelerin çeşitliliği nedeniyle hem aralarında hem de kendi içlerinde farklı işçi ekipleri vardır). Ekipler, şirket sözleşmenin

	<p>devamı için ve işten çıkarılma korkusuyla, kendi aralarında daha fazla üretim için rekabet etmektedir. Bu da taşeron madenciler arasında kolektif dayanışmayı baltalamaktadır.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Güvencesiz, kötü koşullarda çalışan ve temsil edilmeyen taşeron işçilerin, TTK işçileri ve sendika tarafından tehdit olarak görüldüğü ve çıkarlarının formel işçilerden farklı olduğu fikri hâkimdir. • Dayanışma sadece madenci ekiplerinin kendi içinde görülmektedir. Mekânsal ve kurumsal olarak bölünmüşlük ve alt sözleşme sistemin üretim baskısı tüm taşeron işçilerin dayanışmasını engellemektedir.
Sınıf Kimliği	<ul style="list-style-type: none"> • <u>İşçilerin Biz/Onlar Dikotomisi</u>: taşeron işçi x güvenceli ve kadrolu çalışan TTK işçileri. • İşçiler arasında, güçlü olan kapitalist elitler ve politik elitlere karşı güçsüz oldukları fikri hâkimdir. İşçiler, ikincil konumunu kabul etmektedir ve sınıfsal olarak yükselme hedefi formel sektörde kadrolu ve güvenceli çalışan olmakla sınırlıdır. • Sınıf bilinci düşüktür. Sadece işçi ekipleri içinde sınıf dayanışması vardır.

KAÇAK MADENCİLER	
Sermaye	<ul style="list-style-type: none"> • Çalıştıkları madenler, bir kısmı kamusal, bir kısmı özel alanda yer alan kaynaklara el koyan ve kayıt dışı ucuz emek çalıştırarak birikim yapan illegal enformel girişimciler/küçük kapitalistler tarafından işletilmektedir. • Pre-endüstriyel evredeki gibi ocaklarda mekanizasyon yoktur, işletmeler küçük ve dağınıktır. <ol style="list-style-type: none"> 1. Küçük ölçekli ve kendi sermayesini kendisi sağlayan kaçak ocaklar 2. Dışarıdan bir finansörün de ortak olduğu daha orta ölçekli üretimin yapıldığı kaçak ocaklar
Emeğin Karakteristikleri	<ul style="list-style-type: none"> • Kentsel ve kırsal yedek işgücü ordusundaki yoksullar, vasıfsız ve düşük sosyo-ekonomik profilden gelen eğitimsiz genç ve yetişkin işgücünden (kent yoksulları, tarımdan tamamen kopmuş veya ek gelir için gelen köylüler, Suriyeli mülteciler, Romanlar, ek gelir için çalışan emekliler, hizmet aşamasında ailedeki kadınlar) oluşmaktadır. • İşçiler kayıt dışı, esnek, ucuz, güvencesiz, sosyal hizmetlerden faydalanamayan, sigortasız ve sendikası koşullarda çalışmaktadır. • Yedek işgücü ordusundaki gizli ücretli işçilerdir ve bağımlı emek (bonded labor) uygulamaları görülmektedir. (Marx'ın tasnifinde ise yedek işgücü ordusundaki durağan (stagnant) ve yoksullaşmış (pauperized) artı nüfus).
Emek Süreci	<ul style="list-style-type: none"> • Baskı ve rızanın bir arada bulunduğu bir emek rejimi olarak hegemonik despotizm vardır. <ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Baskı Koşulları</u>: Ekip başı sistemi ve bağımlı emek (bonded labor) uygulamaları vardır. Ekip başı işin temposunu kontrol etmekte ve denetlemektedir. 2. <u>Rıza Koşulları</u>: Patron-yanaşma ilişkileri ve legal sözleşmeler olmadan karşılıklı güvene dayalı ilişkiler vardır (nakit avans, kan parası ve teri soğumadan işçinin ücreti verme gelenekleri). • İşçiler, madenlerde düşük seviye mekanizasyon, emek yoğun çalışma, düşük güvenlik standartları ve düşük üretkenlikle çalışmaktadır. Ancak karşılıklı güvene dayalı ilişkiler, işgücüne sadakat hissi aşılarda ve bu da işçilerin uzlaşmasını ve kendi ekipleri içinde dayanışmasını beslemektedir.
İtme Faktörleri	<ul style="list-style-type: none"> • Madencilik, ormancılık ve tarım sektörlerinde üretim ve istihdamın düşmesi, kentte alternatif istihdamın olmayışı, yoksulluk, eğitimsizlik.
Çekme Faktörleri	<ul style="list-style-type: none"> • Geçimlik gelir sağlama, servet birikimi fırsatları sunması, hızlı ve büyük karların cazibesi, kredi yerine nakit avans olanağı, sosyal güvenlik yerine kan parası gibi karşılıklı güvene dayalı ilişkilerinin varlığı.
Bölüşüm Sistemi	<ul style="list-style-type: none"> • Günlük 100 TL yevmiyeyle haftalık sabit ücret verilmektedir ve işçiye teri soğumadan parasını verme geleneği vardır.

	<ul style="list-style-type: none"> • Ücret hiyerarşisi vardır. Ocak sahibi, finansör, ekip lideri, işçi ve torbalama işini yapan işçiler farklı paylar almaktadır. • Devletin yoksulluk yardımlarından faydalanılmaktadır.
Devletin Sektördeki Rolü	<ul style="list-style-type: none"> • İstihdam, gelir ve tüketim döngüsünü sağladığı ve işsizlik koşullarında sosyal patlamaya engel olduğundan dolayı bir “tampon mekanizma” olarak devlet toleransı altında gelişmiştir. • <u>Hüsrana Uğramış Devlet:</u> Kaçak madencilik, kentte düşük maliyetli bir refah sistemini sübvansede ettiğinden dolayı, devlet koyduğu kuralları ihlal eden bu sektöre hayatta kalmak için bağımlıdır; yasal düzenleyici, polis ve vergi toplama olmak üzere 3 işlevini gösterememektedir. • Enformel ve illegal bir sektör olarak kaçak madencilik, kenti periferik yapan koşulları pekiştirmektedir; devlet, formel istihdam koşulları yaratacak gerekli kaynak ve teşvikler için vergiler toplanamaz, güçlü ve etkili bir devlet gelişemez.
Moral Ekonomi (Devletle İlişki)	<ul style="list-style-type: none"> • Kaçak madenciler, devletin mülkiyet yasalarına karşı illegal bir üretim faaliyetinde bulunmaktadır. Serbest pazarın değerler sistemini kabul etmiş ve yakala ve kap dünya görüşünü benimsemişlerdir. Dolayısıyla devletin desteği altında topluluk yerine, bireyci gelişmeyle ekonomik ilerlemenin sağlanabileceği inancına sahiptirler. • Kamu madenleri ve taşeron madenler, kaçak madenlere göre daha iyi koşulları olan sözleşme tarafları olarak görülmektedir. • <u>Devletten Beklentiler:</u> Devletin kaçak madenlere ruhsat vererek taşeron madenlere dönüşümünü kolaylaştırması, işçilere sigorta olanaklarının sağlanması.
Politik Eylemsizliğin Nedenleri (Politik Kontrol Araçları)	<ul style="list-style-type: none"> • İşçi ve işveren arasındaki anlaşmaları veya çatışmaları çözmekte hiçbir legal garanti yoktur ve sadece kişisel bağlara dayalı güvenin etkilidir. • Kaçak madenler aile olarak görülmektedir. • Kaçak madencilerin pazarlık güçleri yoktur ve itiraz edenin yerine geçirecek yedek işgücü ordusu büyüktür.
Sendika	<ul style="list-style-type: none"> • Sendika yerine patron-yanaşma ilişkileri geçmiştir (nakit avans, kan parası ve teri soğumadan işçinin ücreti verme gelenekleri) • İşçi ve işveren arasındaki anlaşmaları veya çatışmaları çözmekte hiçbir legal garanti yoktur. Yerleşik toplumsal ağlar veya sosyal sermaye, legal garantiler olmadan ticari değiş-tokuş için gerekli güveni sağlamaktadır.
Politik Eylemliliğin Nedenleri	<ul style="list-style-type: none"> • Çatışmanın öznesi yoktur. Direniş devrimci bir işçi sınıfı bilincinden ziyade, gündelik hayatın maddi amaçlarından kaynaklanmaktadır.

	<ul style="list-style-type: none"> • Devletin mülkiyet yasalarını ve işçilerin sömürüsüne neden olan fırsatları düzenleyen kuralları bypass ederek, illegal üretim faaliyetiyle bireysel kazançlar elde etmeye yönelmişlerdir. • İlk başta resmi madencilik ekonomisine karşı örtük popüler bir direniş olarak yorumlanabilir. Ancak süreç içerisinde bu direniş özel sermaye tarafından kapitalize edilmiştir.
İşçi Grupları Arasındaki Ayrışma ve Dayanışma (Sınıf Bilinci)	<ul style="list-style-type: none"> • İşçi grupları arasında ayrışma yoktur. • TTK işçileri ve taşeron işçiler, düzenli gelir ve sosyal güvenlik haklarına sahip olduğu için kaçak madenciler tarafından aynı zamanda öykünülen bir dışsal öteki olarak görülmektedir. • Kaçak ocaklar aile olarak görülmektedir. Patron-yanaşma ilişkileri legal garantiler olmadan güvenlik ve ticari-değiş tokuş için gerekli güveni sağlamaktadır. Kaçak ocak kapanırsa hem ocak sahibi hem de işçiler işsiz kalacağı için yoğun bir dayanışma vardır.
Sınıf Kimliği	<ol style="list-style-type: none"> 1. <u>İşçilerin Biz/Onlar Dikotomisi:</u> kaçak ocak işçileri x sosyal korunma ihtiyacı devlet tarafından karşılanan TTK işçileri ve taşeron işçiler. <ul style="list-style-type: none"> • Kendi girişimini başlatmak için yeterli birikimi yapma şansı elde edenler, kendi kendinin patronu olma ve sınıf atlama hedefine sahiptir. Kaçak ocak işçilerinin hedefi ise sigortalı taşeron işçisi olmaktır. • Sınıf bilinci düşüktür. İşçiler iş, borç ve güvenlik gibi kaynakları elde ettikleri ocak sahipleriyle dayanışma içindedir. Sosyal güvenliğin yerine geçen patron-yanaşma ilişkileri, sömürüyü görünmez kılmaktadır. 2. <u>Ocak Sahiplerinin Biz/Onlar Dikotomisi:</u> kaçak ocak sahipleri x kapitalist elit olarak taşeron ve özel ocak sahipleri. <ul style="list-style-type: none"> • Küçük burjuvaziye özgü sınıf bilincine sahiptirler. Ekonomik ilerlemenin topluluk yerine bireyci gelişmeyle başarılabilceğine inanmaktadırlar.

EK 3: GÖRÜŞME FORMU

Kaçak Madenciler

1. Kaç yaşındasınız? Eğitimiz? Medeni durumunuz?
2. Kaçak madencilik işini yapmaya ne zaman ve neden başladınız?
3. İşi/işçiyi nasıl buluyorsunuz?
4. Çalışma saatleriniz ve ücretleriniz nasıl belirleniyor?
5. Kaçak ocaklardaki güvenlik ve sağlık koşulları nasıl? Ocakta iş kazası olduğu durumda nasıl bir süreç işliyor?
6. Ocakta nasıl bir işbölümü var? Ocaktaki bir gününüzü anlatabilir misiniz?
7. Ocağın açılmasından kömürün çıkarılması ve pazarlanmasına kadar olan süreci anlatabilir misiniz?
8. Çıkarılan kömür nasıl ve nerelere pazarlanıyor? Elde edilen gelir nasıl paylaşılıyor?
9. Kentteki devlet kurumlarının kaçak ocaklara karşı politikası nasıl? Devletten beklentileriniz neler?
10. Toplumun kaçak madencilere bakışı sizce nasıl? Bu işi bırakmayı düşünüyor musunuz? Hayaliniz var mı?

Taşeron Madenciler

1. Kaç yaşındasınız? Eğitimiz? Medeni durumunuz?
2. Taşeron madenlerde çalışmaya ne zaman ve neden başladınız? Taşeron madende çalışmadan önce ne iş yapıyordunuz?
3. Taşeron sistemi hakkında ne düşünüyorsunuz? Taşeron madenlerin avantajları ve dezavantajları neler?
4. Ocakta nasıl bir işbölümü var? Ocaktaki bir gününüzü anlatabilir misiniz?
5. Taşeron ocaklardaki güvenlik ve sağlık koşulları nasıl?

6. Çalışma saatleriniz ve ücretleriniz nasıl belirleniyor? Başka gelir kaynaklarınız var mı?
7. Devletten beklentileriniz var mı?
8. Taşeron madencilerin eylemliliği hakkında ne düşünüyorsunuz? Taşeron madenciler hangi durumlarda hakları için mücadele ederek eylem yapıyor?
9. Sendikalı mısınız? Sendika hakkında ne düşünüyorsunuz? Sendikalaşmanın önünde engeller var mı?
10. Bu işi bırakmayı düşünüyor musunuz? Hayaliniz var mı?

TTK Madencileri

1. Kaç yaşındasınız? Eğitimiz? Medeni durumunuz?
2. TTK'nın geçmişiyle bugünü arasında karşılaştırma yaparak, maden işçisinin hem madende hem de maden dışında değişen koşulları hakkında ne söylebilirsiniz? Ocaktaki bir gününüzü ve işbölümünü de dahil ederek karşılaştırabilir misiniz?
3. Özel madenlerle karşılaştırıldığında TTK'da çalışmanın avantajları ve dezavantajları neler?
4. TTK'nın özelleştirilerek küçültülmesi hakkında ne düşünüyorsunuz? TTK küçüldükten sonra Zonguldak'ta ve gündelik yaşamınızda neler değişti?
5. Devletten ve TTK'dan beklentileriniz var mı?
6. Bir maden işçisi olarak kendi toplumsal konumunuzu nasıl değerlendiriyorsunuz?
7. Yaptığımız iş size maddi kazanç dışında başka anlamlar ifade ediyor mu?
8. Meslektaşlarınızla ilişkileriniz nasıl? Geçmişle bugünün karşılaştırmasını yapabilir misiniz?
9. Sendika hakkında ne düşünüyorsunuz? Size sağladığı avantajlar neler? Sendikanın taşeron işçilere bakışı ve taşeron işçilerin sendikalaşma problemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
10. Bu işi bırakmayı düşünüyor musunuz? Hayaliniz var mı?

ÖZET

Yılmaz, Evrim, Bir Madenci Kentinde Simbiyotik İlişkiler: Zonguldak'ta Değişen Maden İşçiliği, Sermaye ve Politik Kültür, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Hayriye Erbaş, 242 s.

Bu çalışmada, uzun yıllar devlet kapitalizminin egemen olduğu Zonguldak kömür endüstrisinde, kapitalizmin yeniden yapılanmasına paralel olarak ortaya çıkan yeni üretim ilişkileri ele alınmakta ve değişen emek-sermaye ilişkileri 3 maden işçisi profili başlığı altında incelenmektedir: Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) madencileri, taşeron madenciler ve kaçak madenciler. Madencilerle yapılan derinlemesine görüşme ve gözlemlerden elde edilen veriler, enformel ekonomi ve emek tartışmaları başta olmak üzere ekonomi-politik, sınıf ve kültür boyutlarıyla yorumlanmaktadır. Araştırmanın bulguları göstermektedir ki, bu 3 madenci tipi, üretim-dağıtım-bölüşüm ağı bağlamında birbiriyle simbiyotik bir ilişki içinde olan formel, enformel ve illegal/kaçak madencilik girişimlerinde baskı ve rıza unsurları çerçevesinde farklı emek süreçleri deneyimlemektedir; aynı işi yapmalarına rağmen biçimsel olarak farklı sömürü ilişkileri içinde farklı ücretler almaktadır; ve mesleki deneyimlerinin farklı olması nedeniyle sınıf bilinci, sınıf dayanışması, politik eylemlilik, ekonomik ve toplumsal adalet vizyonu gibi unsurları içeren sınıf kimlikleri ve değerler sistemi birbirinden farklıdır.

Anahtar kavramlar: Enformel ekonomi, işçi sınıfı, TTK madencileri, taşeron madenciler, kaçak madenciler

SUMMARY

Yılmaz, Evrim, *Symbiotic Relations in A Mining City: The Changing Miners, Capital And Political Culture in Zonguldak*, Doctor of Philosophy Thesis, Advisor: Prof. Dr. Hayriye Erbaş, 242 p.

This research investigates the new relations of production that emerged in parallel with restructuring of capitalism in Zonguldak coal industry where state capitalism was dominated for many years and analyzes the changing labour-capital relationships under the title 3 mine worker's profile: Turkish Hard Coal Agency (TTK) miners, subcontracted miners and illegal miners. The data obtained from in-depth interviews and observations with miners are interpreted in political economy, class and culture dimensions, especially in informal economy and labor debates. The findings of the research show that these 3 types of miners experience different labor processes within in terms of the oppression and consent elements in formal, informal and illegal mining enterprises which are in a symbiotic relationship with each other in the context of the production and distribution network; although they do the same work, different wages are paid to them in formally different relations of exploitation; and their class identities and ethos, which include elements such as class consciousness, class solidarity, political mobilization, vision of economic and social justice, are different from each other because of their different occupational experiences.

Key words: Informal economy, working class, TTK miners, subcontracted miners, illegal miners.